

Yüksek Öğretimde Örgün Eğitimle E-Eğitimin Karşılaştırılması

Prof. Dr. Mümin KÖKSOY*

Özet: Uluslararası anlaşmayla kurulmuş olan ve genelde örgün eğitim (ö-eğitim) yapan Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi'nde, uzaktan eğitimin 45 yılı aşkın bir geçmişi bulunmaktadır. Son 5-6 yıldan beri üniversitede uzaktan eğitimin açık öğretim türü (a-eğitim) yanısıra çağdaş teknolojilerden de yararlanarak video-konferans yolu ile v-eğitim ve internet üzerinden e-eğitim türlerine de yer verilmiştir. Üniversitedeki son iki yıllık deneyimlere dayanarak ö-eğitim, a-eğitim, e- eğitim ve v-eğitim türleri arasında genel bir karşılaştırma yapma olanağı elde edilmiştir. Bu tebliğde ö-eğitim ile e-öğretimin genel bir karşılaştırması yapılmıştır.

Eğitim programları, eğitim hizmetleri, yarıyıl içi eğitim faaliyetleri, mekâna ve zamana bağımlılık, öğrenciye maliyeti, öğretim üyeleri, yöneticiler, kurumun alt yapısı ile kalite güvencesi açılarından karşılaştırıldıklarında e-eğitimin ö-eğitime göre bazı konularda önemli üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir. Ulusal ve uluslararası teknolojik altyapıda ve eğitim uygulamalarında meydana gelen hızlı gelişmeler sayesinde e-eğitimin yakın gelecekte ö-eğitime ciddi bir alternatif oluşturacağı kesindir.

Anahtar kelimeler: Ahmet Yesevi Üniversitesi, eğitim teknolojileri, uzaktan eğitim, e-eğitim, e-öğretim, internetle eğitim

Giriş

Ahmet Yesevi Üniversitesi Türkiye Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti arasında imzalanmış olan uluslararası bir anlaşmayla 1992 yılında kurulmuş bir devlet üniversitesidir. Üniversiteyi oluşturan çoğu fakültele-
rin 50 yılı aşkın bir akademik geçmişi bulunmaktadır. Bunlardan birisi de 45 yıldan beri faaliyet gösteren Uzaktan Eğitim (Sırttan Eğitim)

---

* Ahmet Yesevi Üniversitesi Rektör Yardımcısı /ANKARA
koksoy@yesevi.edu.tr

Fakültesi'dir. Bu fakültede 4 yıllık örgün eğitim programları 5 yıl olarak programlanmakta ve yıllık eğitimin 1/3'ü örgün, 2/3'ü klasik açık öğretim (a-eğitim) şeklinde yürütülmektedir. Diğer fakültelerde eğitim-öğretim klasik "örgün eğitim" (ö- eğitim) şeklinde yürütülmektedir.

1997 yılından beri üniversitenin uzaktan eğitim sisteminin çağdaş teknolojilerle desteklenerek geliştirilmesine çalışılmaktadır. Bu teknolojilerden birisi olan eş zamanlı interaktif video-konferans sistemiyle eğitim (v-eğitim) için 1997 yılında Ankara'daki Mütevelli Heyet Başkanlığı binasına bir verici stüdyo ve Rektörlüğün bulunduğu Türkistan şehrinde de bir elektronik akıllı sınıf yapılmıştır. Bu sistemle ilk ciddi eğitim denemesi için 1998 yılında Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesiyle işbirliği şeklinde gerçekleştirilmiştir. Anadolu Üniversitesi'nin Eskişehir'deki verici stüdyosundan bu Üniversitenin öğretim üyelerince Türkistan'daki akıllı sınıfta hazır bulunan öğrencilere oldukça başarılı dersler verilmiştir. Bu denemeden cesaret alarak 1999 yılında Gazi Üniversitesi ile bir işbirliği protokolü imzalanarak v-MBA programı, daha sonra 2002 yılında bağımsız olarak İşletme v-MBA ve Turizm v-MBA programları başarıyla yürütülmüştür.

Ahmet Yesevi Üniversitesi'nin Tüzüğü'nün 1. maddesini oluşturan amaç bölümü Üniversiteye "Türkiye Cumhuriyeti, Kazakistan Cumhuriyeti ve diğer Türk Cumhuriyetleri ile Türk Topuluklarındaki üniversite çağında bulunan gençlerin bir çatı altında Türklük bilinci ve uluslar arası eğitim ve çağdaş bilimin gereklerine göre eğitim sağlamak" görevini vermiştir. Üniversitede ö-eğitim ve v-öğretimle verilen eğitim ne kadar kaliteli olursa olsun her iki sistemde de hem öğretici hem de öğrenci zamana ve mekâna bağlı kalmaktadır. Bu nedenle her iki sistemde de eğitim-öğretim oldukça kaliteli, ücretsiz ve harçsız olmasına rağmen Kazakistan vatandaşı dışındaki Türk Dünyası öğrencileri için o kadar çekici gelmemiştir. Buna bir çözüm olarak tüzüğün öngördüğü görevi yerine getirebilmek için Üniversite e-öğretim sisteminden de yararlanmayı kararlaştırmıştır.

2- Ahmet Yesevi Üniversitesinde E-Eğitim

Ahmet Yesevi Üniversitesi 2001 yılında bütün Türk Dünyası gençlerine yönelik olmak üzere internet üzerinden Türkiye Türkçesiyle Uzaktan Eğitim Programları (TÜRTEP) yürütmeye karar vermiştir. Bütün hukuki ve teknolojik altyapılarını hazırlayarak 2002-2003 eğitim yılında 7 e-eğitim programına öğrenci kabulüne başlanmıştır. Bu programlar şunlardır:

Bilgisayar Programcılığı Ön Lisans (27)

İşletme Lisans (yeterli öğrenci başvurmadığı için açılmadı)

Yönetim Bilişim Sistemleri Lisans (44)

Bilgisayar Mühendisliği Lisans (142)

İşletme Yüksek Lisans (e-MBA) (170)

Yönetim Bilişim Sistemleri Yüksek Lisans (81)

Bilgisayar Mühendisliği Yüksek Lisans (50)

Parantez içindeki sayılar 2003-2004 eğitim-öğretim yılı içinde programlardaki kayıtlı öğrenci sayılarıdır. Eğitim dilinin Türkiye Türkçesi olması, diğer Türk Dünyası öğrencilerine henüz yeterince ulaşılamaması ve bu ülkelerdeki internet alt yapısının yeterli olmayışı ve bu uygulamanın çok yeni oluşu gibi nedenlerden dolayı Türkiye dışındaki Türk Dünyasından yeterli başvuru olmamıştır. Bununla birlikte TÜRTEP’te e-egitime devam eden Türkiyeli öğrencilerin yanı sıra henüz çok sınırlı da olsa Kazakistan, Türkmenistan, Almanya, Azerbaycan, Özbekistan, Afganistan, Belçika, Burma ve Filistin gibi coğrafyalarda bulunan Türk Dünyası öğrencileri de mevcut olup yıllar ilerledikçe sayılarının artacağı ümit edilmektedir.

3- Ö-Eğitimle E-Eğitimin Karşılaştırılması

Ahmet Yesevi Üniversitesi TÜRTEP’nin Bilgisayar Programcılığı Ön Lisans ile İşletme, Yönetim Bilişim Sistemleri ve Bilgisayar Mühendisliği Yüksek Lisans programları 2003-2004 yılında ilk mezunlarını vereceklerdir. Bu nedenlerle bu programlarda yürütülmüş olan e-egitimi aynı alanlarda ve düzeylerde yıllardır yürütülmekte olan ö-egitim ile çeşitli yönlerden karşılaştırmak için elde yeterli veri ve deneyimler mevcuttur. Zaman ve yerden tasarruf etmek düşüncesiyle bu karşılaştırmalar aşağıda tablolar halinde verilmiştir. Her bir tablonun genel olarak anlaşılabilmesi için ek bilgiye ihtiyaç duyulmasa da ayrıntılı olarak değerlendirilebilmeleri için ek bilgilere, uzun bir zamana ve geniş bir tartışma ortamına ihtiyaç duyulacağı takdire bırakılmıştır.

Tablo 1: Eğitim Programları Açısından

	Ö. Eğ.	E. Eğ.
Müfredat Programları	Benzer	Benzer
Derslerin düzeyi, tanımı, kapsamı	Benzer	Benzer
Haftalık ders programı	Çok katı ve kesin	Öğrenci merkezli, esnek
Öğrenci kabulü ve mezuniyet şartları	Benzer	Benzer
Eğitim-öğretim ve sınav yönetmeliği	Benzer	Benzer

Tablo 2 : Eğitim Hizmetleri Açısından

	Ö. Eğ.	E. Eğ.
Öğretim elemanı temini	Genelde kadro ile sınırlı	Dünyanın her yanından öğretim elemanı temini
Ders araçları	Piyasadaki cansız kitaplar	(+) Özel olarak hazırlanmış animasyonlu ders içerikleri
Eğitimin yürütülüşü	Öğretici merkezli	Öğrenci merkezli
Öğrenci-öğretici etkileşimi	Sözlü-etkileşim	Yazılı-etkileşim

Tablo 3 : Yarıyıl İçi Faaliyetler Açısından

	Ö. Eğ.	E. Eğ.
Eş zamanlı tartışmalar	Benzer fakat sözlü	Benzer-fakat yazılı
Eşzamanlı çağrılı konukla sohbetler	Düzenlenmesi ve katılımı zor	Düzenlenmesi ve katılımı kolay
Ara sınavlar, ödevler	Benzer	Benzer, ancak online
Öğrenci denetimi	Ders saati ile sınırlı	Sınırsız denetim
Öğretici denetimi	Çok az	Sınırsız denetim

Tablo 4: Mekana Ve Zamana Bağlılık Açısından

	Ö. Eğ.	E. Eğ.
Öğrencilerin ve Öğreticilerin mekana bağlılığı	Bina bağımlı	İnternet bağımlı
Öğrencilerin ve Öğreticilerin zamana bağımlılığı	Saat bazında bağımlı	Hafta bazında bağımlı
Bağımlılık nedeniyle katılamadığı faaliyetlerin telafisi	Mümkün değil	Mümkün
Bağımlılıkların sebep olduğu zaman kaybı	Günde 2-3 saat haftada 10-18 saat	Yok
Bağımlılıkların sebep olduğu diğer iş kayıpları	Çok fazla	Çok az
Bağımlılığın sebep olduğu stres ve yorgunluk	Çok fazla	Çok az

Tablo 5 : Öğrenciye Maliyeti Açısından

Örgün öğrenci ailesinin yaşadığı bir şehir dışındaki (İstanbul, Ankara, İzmir gibi) bir büyük şehirdeki bir devlet üniversitesine devam ediyor ve iki kişilik bir ev kir alıyor ise

	Ö. Eğ. Milyon TL	E. Eğ. Milyon TL
Yol ve Öğle Yemeği	Günlük --- 8 - 10 Aylık --150 - 200 Yıllık -- ~2.000	YOK
Ev Kirası	Aylık ---- 150 Yıllık ---- 1.800	YOK
Elektrik, Su, Isınma vs. İnternet Kullanımı	Aylık ---- 100 Yıllık ---- 1.200	50 650
Mutfak Masrafları	Aylık ---- 150 Yıllık ---- 1.800	150 1.800
Kitap-Defter-Fotokopi	Yıllık ---- 500	YOK
Yıllık Öğrenim harcı ve Diğer Harcamalar	Yıllık ----- 550	Ahmet Yesevi'de 3.000
Toplam Yıllık Gider	7.250	4.950

Tablo 6 : Öğretim Üyesi Açısından

	Ö. Eğ.	E. Eğ.
Bütün öğrencilerinin özgeçmişlerini, akademik geçmişlerini her an görebilmek	Zor	Kolay
İşlemekte olduğu dersine öğrencinin ilgisini ve devamını sürekli olarak izleyebilmek	Zor	Kolay
Test usulü sorular hazırlayıp soru bankası ve sınav bankası oluşturup öğrencilere her an ara sınavlar atayabilmek	Zor	Kolay
Sınıf dışında öğrencisiyle iletişim kurmak	Zor	Kolay

Tablo 7 : Yöneticiler Açısından

	Ö. Eğ.	E. Eğ.
Öğretim Üyelerinin tek tek iş başındaki faaliyetlerinin denetimi	Kapalı İmkansız	Şeffaf Bütün Faaliyetler
Öğrencilerin tek tek iş başındaki akademik faaliyetlerini denetim	Kapalı İmkansız	Şeffaf Bütün Faaliyetler
Yapılmış olan bir idari hatanın veya suistimalin kimin tarafından ne zaman yapıldığının tespiti	Zor	Kolay
Kurul üyeleri veya grup üyeleri arasındaki e-toplantılar, haberleşme, iletişim	İmkansız	Kolay

Tablo 8 : Kurumun Alt Yapısı Açısından

	Ö. Eğ.	E. Eğ.
Büyük yönetim binaları Öğretim üyeleri odaları Derslikler, ofisler Yatakhane, Yemekhane Ulaşım hizmetleri, Taşımacılık Binaların ısıtılması, soğutulması, aydınlatılması Binaların bakım, onarım ve temizliği Binaların korunması	Zorunlu temel ihtiyaçlar olup büyük yatırım ve işletme masrafları ve personel gerektirir.	YOK denecek kadar az

4- Sonuç

Klasik ö-egitim ile gelişmiş eğitim teknolojilerinden yararlanarak uygulanan e-egitim yukarıdaki tablolarda verilen yüksek öğretimle ilgili 8 faktör gözönüne alınarak birbiriyle karşılaştırılmıştır. Tablo-2’de belirtilen öğrenci-öğretici etkileşimi ile Tablo-3’de belirtilen eş zamanlı tartışmalar ve eş zamanlı çağrılı konukla sohbetler’de öğrencilerle öğreticilerin göz göze ve yüz yüze sözlü olarak sıcak ilişkiler kurabilmeleri ö-egitimin e-egitime olan en büyük üstünlüğüdür. E-egitimciler ve teknolojistler bu konu üzerinde yoğunlaşmalıdırlar. E-egitimde görüntülü ve sesli iletişimin etkin olarak kullanılmaya başlandığında bu konudaki ö-egitimin üstünlüğü de büyük ölçüde azalacaktır.

E-egitimdeki sözlü ve sesli uygulama yetersizliği bir kenara bırakıldığında, e-egitime pek çok konuda büyük bir üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle e-egitimin, çok yakın bir gelecekte ö-egitime ciddi bir alternatif olacağı ve toplumun her düzeydeki eğitim ihtiyacının karşılanmasında önemli rol oynayacağı kesindir.

Comparison Between Class Room Education and E-Education

Prof. Dr. Mümin Köksoy*

Abstract: Ahmet Yesevi University, which is a joint institution established by Türkiye and Kazakhstan, has experience for more than 45 years in offering open university type (o –education) of distance education, besides its classical class room education (c-education). Within 5-6 years, the University has been offering various programs using synchronous videoconference education (v-education) and asynchronous internet education (e-education). Based on the last two years experience, it became possible to make a general comparison between c-education, o-education, v-education and e-education. In this paper, a general comparison between c-education and e- education will be made. By making comparison, based on educational programs, educational services, mid-term activities, dependence on space and time, cost to student, teaching staff, administrators, physical foundations and educational quality points of view, it has been observed that e-education has some important advantages over c- education. It seems that, within the few years, e- education will be very strong alternative to c-education as a result of fast improvements in the national and international communicational technology and educational techniques.

Key words: Ahmet Yesevi University, educational technology, distance education, e-education, e- teaching, internet education.

---

* Vice-president, Ahmet Yesevi University / ANKARA
koksoy@yesevi.edu.

Сравнение Дневного и Дистанционного Обучения

Мюмин КОКСОЙ, Проф. Др.*

Резюме: Дистанционное обучение в некоторых факультетах университета Ахмеда Ясави, который был создан международным соглашением и дающий в основном дневное обучение, имеет 45-летнее прошлое. В последние 5-6 лет наряду с заочным обучением с помощью современной технологии имеет место виды обучения посредством телемоста и интернета. Опыт, приобретенный за последние два года в университете, позволяет сделать сравнение между этими видами обучения. В статье сделано общее сравнение между дневным и дистанционным обучением через интернет. Было замечено, что если рассматривать с точки зрения программ обучения, услуг обучения, актив в течение полугодия, связи с местом и временем, элементов обучения, руководителей, организационной базы и гарантии качества, то в некоторых аспектах дистанционное обучение через интернет имеет превосходство над дневным обучением. Благодаря ускоренному развитию в национальной и международной технической базе, дистанционное обучение через интернет в ближайшем будущем станет серьезным альтернативом дневного.

Ключевые слова: Университет Ахмеда Ясави, технология обучения, дистанционное обучение, обучение через интернет.

---

* Вице-президент Университета Ахмеда Ясави- АНКРА
koksoy@yesevi.edu.tr

Türk Otomotiv Yan Sanayiinde Kalite Eğitiminin Etkinliğinin Ölçülmesi

Yrd. Doç. Dr. Nilgün ANAFARTA*

Prof. Dr. Ayşe KURUÜZÜM**

Özet: Bu araştırmanın amacı, Türk otomotiv yan sanayiinde kalite eğitiminin etkinliğinin ölçülmesidir. Çalışmada Toplam Kalite Yönetimi (TKY) ve ISO 9000 kalite belgesi kapsamında örgüt çalışanlarına verilen eğitimin etkinliğini araştırmak için eğitimin örgütsel açıdan yarattığı sonuçlar değerlendirilmiştir. Avrupa Birliği Otomotiv Yan Sanayi Derneği'nin (CEPA) üyesi olan Taşıt Araçları Yan Sanayii Derneği'ne (TAYSAD) üye 133 firma araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Alan araştırmasından elde edilen veriler t testi, Ki-kare testi ve Lojistik regresyon analizi kullanılarak değerlendirilmiştir. Araştırmanın bulgularından çalışanlara verilen kalite eğitiminin örgütte olumlu değişimler sağladığı ve Türk otomotiv yan sanayi firmalarının kalite felsefesini yerleştirmeye yönelik bir kalite eğitim programını büyük ölçüde gerçekleştirdikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kalite Eğitimi, Otomotiv Yan Sanayii, Lojistik Regresyon

Giriş

Piyasaların küreselleşmesi ve firmalar arası rekabetin artması piyasa ortamlarının giderek artmasına yol açmıştır. 21.yüzyılda ayakta kalmak büyüyüp gelişmek için tüm firmalar ciddi olarak güç kullanmak ve tüm faaliyetlerini her yönden iyileştirmek için sürekli çaba göstermek zorundadırlar. Bir firma kalite üzerinde odaklanmak suretiyle performansını iyileştirebilir (Greenan 1997; Easton ve Jarell 1998). Uygulamalardan elde edilen bilgiler, kalite üzerinde odaklanmanın performansı etkilediği-

---

* Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü / ANTALYA
anafarta@akdeniz.edu.tr

** Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü / ANTALYA
kuruuzum@akdeniz.edu.tr

ni ortaya koymaktadır. Kalite performansı iki yönden etkilemektedir. Kısa dönemde, fiyatlandırmanın tersine, kar artışı sağlarken uzun dönemde pazar payını arttırmaktadır (Fredric ve Cabot 1995).

TKY'nin üzerine inşa edildiği paradigma hem yöneticiler hem de çalışanlar açısından bir zihniyet değişimini öngörmektedir. Bu zihniyet değişiminin yaratılabilmesi için birkaç yeni kalite tekniğinin öğrenilmesinden çok daha fazlası gerekmektedir. Çalışanların yaptıkları işleri bu yeni paradigma çerçevesinde kavrayabilmeleri için sadece seminerlerin yeterli olması beklenmemeli (Zane ve Verneil, 2002) ve hızlı öğrenme teknikleri kullanılmalıdır. Hızlı öğrenme teknikleri bireylerin yeni bilgiler almalarına, anlamalarına ve zihinlerinde kalmasına yardımcı olabilmektedir (Pattison 2002).

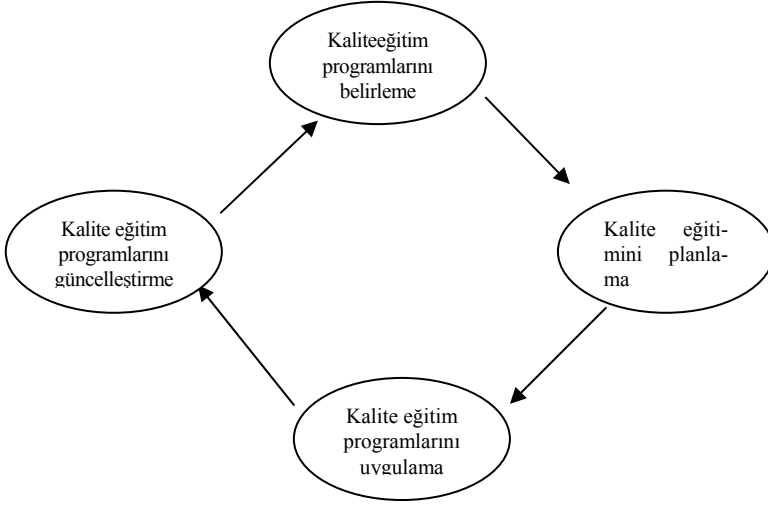
Yapılan araştırmalar, TKY anlayışını ve tarzını benimseyen Türk firmalarının karlarını cirolarının %6'sı kadar arttırdıklarını, borsaya kayıtlı olanların hisse senetleri değerlerinin borsaya kayıtlı olup ta TKY uygulamayan diğer firmalara nazaran beş misli daha arttığını ortaya koymuştur (Argun 1997). Olian ve Rynes, yaptıkları araştırmada TKY uygulayan sanayii firmalarının büyük ölçüde üst ve orta düzey yöneticilerine kalite eğitimi aldıklarını belirlemişlerdir (Tanner vd. 1995). TKY organizasyonel değişimlere, çalışanların eğitim ve öğretimine, fabrika ve makinelere göre daha fazla yatırım yapmayı gerektirir (Harris 1999). Sloan, firmalarda Toplam Kaliteyi başarılı bir şekilde izlemede uzun dönemli sürekli iyileştirme ve eğitimin önemini özellikle vurgulamıştır (Lawes 1996). Chin vd.'nin (2002) yaptıkları bir araştırmaya göre TKY'yi gerçekleştirmede üç kritik faktörden birinin kalite eğitimi olduğu bulunmuştur. Sürekli kalite iyileştirme uygulamaları, insan kaynakları uygulamaları ve eğitim ile çok yakından bağlantılıdır. İnsan kaynakları, eğitimi uygularken öğrenmeyi geliştirmeye, yeni öğrenme yöntemleri uygulamaya ve yetenekleri geliştirmeye önem vermelidir (Ian 1998; Jameson 2000).

Bu araştırmanın amacı, Türk otomotiv yan sanayii firmalarında TKY ve ISO 9000 çalışmaları kapsamında verilen eğitimin örgütsel açıdan yarattığı sonuçları saptayarak kalite eğitiminin etkinliğini ölçmektir.

Kalite Eğitimi Süreci

Kalite eğitimi, çalışanların kalitesini arttırmak ve kalite sisteminin bir gereği olarak tüm çalışanların firma içi ve dışında sürekli eğitimini gerçekleştirmek için bir sistem oluşturur. Keza, teknolojik gelişmeleri kalite performans göstergelerini esas alarak yıllık eğitim gereksinimlerini belirler. Kalite iyileştirme faaliyetlerinin en önemli bileşeni çalışanların yeterliliğini geliştirmesi olduğundan, bu çerçeveden bakıldığında, bir firmada verilen tüm eğitimler kalite eğitimidir. Doğrudan kalite kavram ve tekniklerinin öğrenildiği programlar ise, bu eğitimin sadece bir bölümünü oluşturmaktadır. Eğitimin örgütsel performans açısından ne kadar önemli olduğu giderek daha fazla anlaşılmaktadır (Loan vd. 1999; Phillips ve Phillips 2002; Gilley vd. 2004).

Firmalar kalite eğitim faaliyetlerini uygulama konusunda farklılık göstermektedirler (Lynch ve Black 1998). Kalitenin ön planda olduğu günümüzde her çalışan kendisini bir Toplam Kalite uzmanı olarak görmeli ve işlerini kalite anlayışına uygun olarak yerine getirmelidir. Bu nedenle, her firmanın gerçekleştirdiği, çalışanların işini daha iyi yapması için gerekli bilgilerin verildiği eğitim programlarının yanısıra, yeni bir yaklaşımla diğer eğitim faaliyetlerini de ele alması gerekmektedir. Örneğin teknik eğitimlerin yanısıra kendini geliştirmesine ve daha iyi yaşam kalitesini yakalamasına yardımcı olacak beceri geliştirme, ödüllendirme sistemleri, motivasyon ve iş dizaynı vb. seminerler düzenlenmelidir. Kalite eğitim programlarını düzenleyenler öncelikle bir kalite eğitim programının amaçlarını ortaya koymalıdır. Kalite eğitiminin amacı, kalite stratejisini uygulamak olduğuna göre yapılacak eğitimin bu amaca ulaşmada katkısının olup olmadığının değerlendirilmesi gerekir (Rowe 1996; Phillips ve Phillips 2002). Ancak birçok Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin (KOBİ) malsahibi/yöneticisi eğitilmiş çalışanların daha fazla ücret isteyebilecekleri ve işletmeden ayrılacakları olasılığı nedeni ile çalışanlarını fazla eğitmekten korkmaktadırlar (Westhead 1998). Eğitimsizler kalite eğitiminin hangi konuları kapsayacağını, hangi ortamlarda yapacaklarını, kimlere vereceklerini ve hangi eğitim tekniklerini uygulayacaklarını ayrıntılı olarak planlamalıdır (Reitman 2002; Welber 2002; Dekker vd. 2002). Firmanın kalite eğitim amaçlarını geliştirmek için kalite eğitiminin planlanması, uygulanması ve yeniden güncelleştirilmesi gerekir (Şekil 1).

Şekil 1 Kalite eğitim programlarını izleme süreci

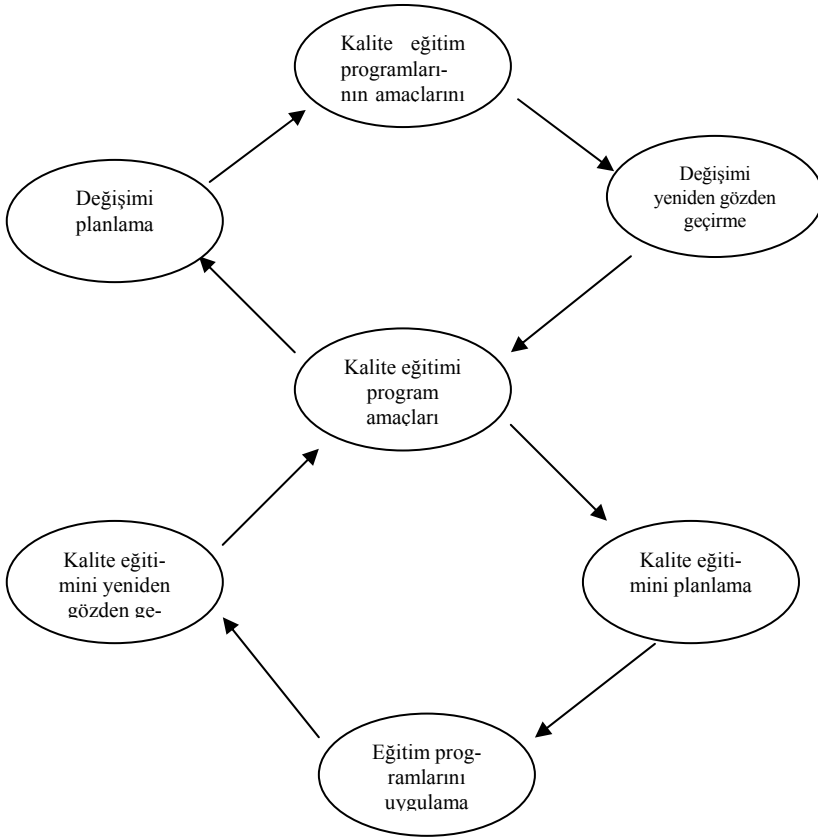
Figure 1. Monitoring process for quality training programmes

Рис.1. Наблюдение за ходом процесса обучения качеством

Eğitim sonuçlarının değerlendirilmesi sonucunda kalite eğitim amaçlarına ulaşamıyorsa, buna bağlı olarak da planda değişiklikler yapılacaktır (Rowe 1996). Eğitim sonuçlarının değerlendirilmesi konusunda genel literatürde en sık gönderme yapılan "Kirkpatrick Modeli" dir. Sözkonusu model tepki, öğrenme, davranış ve sonuçlar olmak üzere dört değerlendirme aşamasından oluşmaktadır (Özmen 2002). Eğer kalite eğitimi sonucunda arzulanan amaçlar elde edilemiyorsa Şekil 2'deki süreç gerçekleştirilir.

Ancak kalite eğitim programlarının etkinliklerinin değerlendirilmesi çok daha önemlidir (Easton ve Jarell 1998).

Bir kalite eğitim programının etkili olabilmesi için üç faktörün birbirini tamamlaması gerekir. Bunlar, yönetimin sorumluluğu, eğitimcinin sorumluluğu ve katılımcıların sorumluluğudur.

Şekil 2. Kalite eğitim programını değerlendirme süreci

Figure 2. Evaluation process of quality training program

Рис.2. Разработка процесс программу обучения качеством

Yönetimin sorumluluğu: Kalite eğitim programlarının etkinliğinin sağlanabilmesinde, öncelikle şelale (cascade) etkisi uyandıracak güçte inanç ve kararlılığa sahip olan yöneticiler, aynı inanç, kararlılık ve motivasyonu çalışanlar arasında da sağlamalıdır (Kumor ve Motwani 1996). Bunu sağlayabilmek için yöneticiler duygularını açığa çıkaran bir davranış sergilemeli ve davranışlarını eyleme geçirerek destek vermelidirler (Phillips ve Phillips 2002). Daha sonraki aşamada kalite eğitim gereksinimleri belirlenmeli, doğru konular programa alınmalı ve uygun eğitim ortamları hazır-

lanarak, nitelikli eğitimciler tercih edilmelidir. Bütün bu koşulların sonucunda da elde edilen veriler değerlendirilmelidir.

Firmalar genellikle geleceğe yönelik planlara veya çalışanların mevcut iş gereksinimleri ile doğrudan bağlantılı olmayan eğitimleri finanse edebilirler (Kumor ve Motwani 1996). Kalite eğitimi ve mesleki eğitim dahil her alanda verilen eğitim ve kişilerin becerilerinin geliştirilmesi organizasyon açısından büyük önem taşımaktadır (Arıkol 1993). Çalışanların kalite eğitim gereksinimlerinin belirlenmesi, planlı ve sistematik bir eğitim programının verilmesi sonucunda, müşteri memnuniyeti sağlayabilir ve günümüz koşullarında rekabet edebilir bir kimlik kazanabilirler. Eğitim gereksinimleri saptandıktan sonra ortaya çıkan kalite eğitim ve geliştirme hedefleri, arzu edilen davranışın hangi koşullarda olacağını belirler, bireysel performansın ve yapılacak eğitimin değerlendirilebileceği standartları oluşturur. Eğitim gereksinimlerinin belirlenmesinde örgütsel analiz, görev analizi, anket yöntemi gibi yöntemler kullanılabilir. Ancak bu yöntemlerin de firma açısından etkinlikleri değerlendirmeye alınmalıdır. Firmalarda sık rastlanılan sorunlardan birisi üst yönetimin sistemi anlamaması veya sistemi desteklememesidir. Üst yönetim, TKY'nin nasıl gerçekleştirileceğini anlamalı, gerekirse bilgileri alt düzeylere iletmek için sorumluluk yüklenmelidir (Fiedler 1996).

Firmalar, TKY uygulamalarında başarı olasılığını arttırabilmek için çalışanlarının konu ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmalarını sağlamalıdır. Uygulanacak bir kalite eğitimi programı firmanın ve çalışanların gereksinimlerine yanıt verecek şekilde düzenlenmelidir. Eğitimin kapsamı çalışma şekline ve faaliyet alanına göre değişim gösterecektir. Planlanan bir kalite eğitim programının çalışanlar tarafından daha fazla benimsenmesi için eğitimin hem içerik olarak hem sürece hem de firmanın çevresindeki yapısal değişime göre planlanması gerekir. Öte yandan firmanın eriştiği kalite düzeyine göre eğitim konularının seçiminin yapılması eğitimin kalitesini arttıracaktır. Çalışanların eğitiminde, onların tek bir konuda uzman olmaktan çok geniş kapsamlı bilgi sahibi olmaları, yaptıkları işe ilişkin çok sayıda stratejiyi ve tekniği iyi bilmeleri, hızlı öğrenmekten ve öğretmekten kaçınmamaları sağlanmalıdır. Başlangıçta eğitim zamanının büyük bir bölümünün sadece kaliteye ilişkin kavramlara ayrılması beklenmemelidir. Beceri ve tutum değişikliğine ilişkin programlara da zaman ayrılmalıdır. Üst düzey yönetimin tüm firmanın kalite iyileştirme sürecine liderlik etmesi ve örnek olması için gerekli donanım bu programla sağlanmalıdır. Yönetim ve işgücü, takım çalışması ve çeşitli yönetim maharetlerini kapsayan yöntemler konusunda eğitilmelidir.

TKY hareketleri orta düzey yönetime de bazı sorumluluklar getirmiş ve 1990'lı yıllardan sonra orta düzey yöneticilerin rollerinde değişmeler yaratmıştır (Fiedler 1996). Bu nedenle orta düzey eğitimi, ya üst düzey yöneticilerin gerekli bilgileri doğrudan kendine aktarması ya da firma dışı kaynakların yardımı ile olmaktadır. TKY'nin örgütlenmesi ve beklenen sonuçların elde edilmesinde de yine orta düzey yönetime önemli görevler düşmektedir. Bu nedenle orta düzeye verilen eğitim daha kapsamlı ve uygulamaya yönelik olmalıdır.

Üst ve orta düzeye olduğu kadar alt düzeyde de kalite eğitimi uygulanmalıdır. Alt yönetim düzeyi, kalitenin fiilen yönetildiği yerdir. Bu da gruptaki yöneticilerin kalite anlayışını kavraması, üst yönetimin kalite konusundaki kararlılığına inanması ve kalite politikalarının kendi yaptıkları işte ne ifade ettiğini anlamasını gerektirir.

Kalite eğitiminde etkinliği sağlamada arzulanan performans düzeyine ulaşmak için eğitime katılanların eğitim konularını hem yeni çevre koşullarında hem de onları niçin yaptıklarına ilişkin olarak eğitilmeleri bir başka konudur (Rowe 1996). Eğitim sadece sınıflarda yapılan kurs ve seminerlerle sınırlı tutulmayıp, çalışanların bireysel gelişimine katkıda bulunabilecek ortamlar yaratmalıdır.

Birçok eğitim profesyoneli ve firma sahibi eğitimin yatırıma değer olup olmadığını sorgulamamakta ve eğitime harcanan paraların bir masraf olduğunu, firmanın karı üzerinde bir etkisinin olmadığını düşünmektedirler (Cliffon 1995). Türkiye'de de kalite konusunda, özellikle insan kaynağına yapılan yatırımın israf olduğu gibi yanlış inanışların giderilmesi gerekmektedir. Eğitim olanaklarının genişletilerek bu konuya ayrılan harcama paylarının artırılması kalite üretiminde kaçınılmazdır. Yapılacak bir fayda maliyet analizi, sürekli kalite eğitim programlarının yararlarının maliyetlerine nazaran daha fazla olduğunu gösterecektir. Bütün bunlara rağmen eğitim çoğunlukla bir yatırım değil maliyet merkezli olarak görülmektedir (Taşkın 1993).

Eğitimcilerin sorumluluğu: *Eğitim uğraşlarının başarı ile yürütülmesinde en önemli faktörlerden birisi, görevi yürütenlerin kaliteli ve yetenekli bireyler olmasıdır. Gerçekten de birçok eğitim programının etkinliği herşeyden önce iyi yetiştirilmiş ve yetenekli eğitimcilerin görevlendirilmesi ile ölçülür. Eğitimcilerin ilgili konularda uzman olmalarının yanısıra davranışları değiştirme koşullarının yaratılması, bazı tutumların gelişmesi ve değişmesi için grup gücünden yararlanılması ve uygulanacak yöntemlerin seçimi gibi konularda eğitilmeleri gerekir. Bu açılardan*

bakılacak olursa bilgileri iş yaşamı ile özdeşleştirebilmeli, teoriyi uygulayabilmelidirler. Bunun yöntemlerinden birisi, firmanın kendi içinden eğitimciler yetiştirmesidir. Dolayısıyla eğitimciler genel eğitici eğitiminden geçmelidirler. Aksi halde firma içinden eğitimci olarak görev alan yöneticiler, yoğun olarak anlatım metodu kullandıklarından verimsiz sonuçlar elde edebilirler (Chiu 1996; Welber 2002; Reitman 2002).

Kalite eğitimi etkinliği açısından önemli bir diğer faktör, eğitim programlarında elde edilen bilgilerin uygulamaya konulabilirliğidir. Bu konuda eğitimcilere büyük görev ve sorumluluklar düşmektedir. Eğitim öncesi ve sonrası yapılacak ölçümlerle kalite eğitiminin etkinliği belirlenmeye çalışılmalıdır.

Katılımcıların sorumluluğu: *Bir firmanın çalışanları firmanın kalite düzeyine olumlu katkıda bulunan en önemli faktördür. Kalite eğitimine katılan çalışanlar zincirin son halkasını oluşturmaktadırlar. Eğitimin başarı veya başarısızlığında önemli rol oynayabilirler. Çalışanların eğitimin maliyet ve faydalarının işletme kadar kendilerine de yansıtılmasının (Dougherty ve Tan 1999), kalite eğitimine niçin katıldıklarının ve eğitim sonucunda ne elde edeceklerinin bilincinde olmaları gerekir. Daha önceden de ifade edildiği gibi katılımcılar, eğitim sürecinde müşterilerdir. Çalışanların kalite eğitiminden ne tip bir hizmet bekledikleri önemlidir. Hizmetin standardını katılımcı ve yönetim belirlemelidir. Kalite eğitiminin etkili olabilmesi için tüm katılımcıların aktif bir rol üstlenmeleri gerekmektedir.*

Firmalarda, eğitimin geliştirdiği herkesin katılımının sağlandığı ortamda irili ufaklı çok sayıda iyileşmenin oluşması sürekli gelişimi sağlar. Elde edilen başarıların doğru ve kesin ölçümleri, bireyleri daha fazla motive ederek yeni gelişmelere hazırlar.

Yöntem

Araştırmanın amacı

Çalışmanın amacı, eğitimin örgütsel açıdan yarattığı sonuçları değerlendirerek kalite eğitiminin etkinliğini ölçmektir. Kalite eğitimi TKY ve ISO 9000 kapsamında firma personeli ve yöneticilerine verilen eğitimi kapsamaktadır. Bu doğrultuda test edilmek üzere iki hipotez geliştirilmiştir:

H1 : TKY kapsamında verilen eğitim örgütte yarattığı değişiklikler yönünden pozitif bir etkiye sahiptir.

H2 : ISO 9000 kalite belgesi kapsamında çalışanlara verilen eğitim örgütte yarattığı değişiklikler yönünden pozitif bir etkiye sahiptir.

Örneklem ve veri toplama

Dünya ekonomisinde ve otomotiv sektöründeki küreselleşme eğilimi evrensel standartlarda bir tüketim biçiminin oluşmasına sebep olmaktadır. Bu gelişme tüketici cephesinde karmaşık, çok yönlü ve gittikçe büyüyen bir küresel tüketici tabanı oluşturmaktadır. Tüketiciler, satın aldıkları araçlarda mükemmel kalite, mükemmel konfor ve uygun fiyat-maliyet aramaktadırlar. Tüketicinin evrensel standartlarındaki tüketim biçiminin bir sonucu olarak, dünya otomotiv sektöründe, uluslararası kalite, standart ve rekabetçi fiyatlarda araçlar ve yan sanayi maddeleri üretilmektedir. Bu gelişmeler yan sanayi firmalarının sorumluluğunu daha da arttırmaktadır. Araç üreticileri, kendilerine parça üreten tedarikçi firmalardan, kalite, hizmet ve fiyatta sürekli gelişim beklemektedir (TAYSAD 1998). Türk otomotiv sanayi için taşıdığı önem gözönünde bulundurularak araştırmanın otomotiv yan sanayi firmalarında yapılması uygun bulunmuştur. Bu nedenle Avrupa Birliği Otomotiv Yan Sanayi Derneği (CEPA) üyesi olan TAYSAD'a (Taşıt Araçları Yan Sanayi Derneğine) üye 170 firma araştırma kapsamına alınmıştır. TAYSAD vasıtasıyla anketin gönderildiği tüm firmalar araştırmanın örneklemi oluşturmaktadır. Firmalara gönderilen anketler kalite güvence müdürleri, eğitim müdürleri veya konuya en yakın yöneticiler tarafından doldurularak geri gönderilmiştir. Geri dönen anket sayısı 133'dür. Geri dönüş oranı % 78' dir. Bu 133 anket değerlendirme kapsamına alınmış olup, değerlendirmeler SPSS 11.0 ile yapılmıştır. Araştırmada Ki-kare testi, t testi ve çok değişkenli analiz yöntemlerinden Lojistik regresyon analizi gibi istatistiksel yöntemlerden faydalanılmıştır.

Araştırmada veriye ulaşma aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Soru formu dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde demografik sorular, ikinci bölümde kalite, kaliteli ürün ve ürün kalite düzeyi kavramlarının algılanışına ilişkin sorular, üçüncü bölümde TKY uygulaması ile ilgili sorular yer almaktadır. Dördüncü ve son bölümde ise kalite eğitim etkinliğine ilişkin sorular bulunmaktadır.

Araştırmanın Bulguları

Türk Otomotiv yan sanayi firmalarının %64'ünde TKY uygulanmakta ve uygulayanların %53'ünde bu uygulama 2 yıldan daha uzun süreyi kapsamaktadır. ISO 9000 kalite belgesine sahip 99 firmanın (genel içindeki oranı %74.4), %66.6'sının TKY uygulamaya başlamadan önce, %33.4'ünün TKY'ye başladıktan sonra belge aldığı görülmüştür. Bu durum Türk firmalarındaki ISO 9000 belgesinin TKY'ye geçiş için bir başlangıç olduğu konusundaki yaygın görüşle çelişmemektedir. TKY uygulayan firmaların çalışanları-

na, ISO 9000 kalite belgesi almak için alınan eğitimden daha fazla eğitim verip vermedikleri Ki-kare testi ile araştırılmıştır. TKY uygulama ile çalışanların eğitime katılma oranı arasındaki Ki-kare analizi anlamlı çıkmıştır (Ki-kare değeri = 10.134, $p < 0.05$). ISO 9000 kalite belgesine sahip firmalarda ise eğitime katılma oranı ile kalite belgesi almış olma arasındaki Ki-kare analizi anlamlı değildir (Ki-kare değeri= 2.930, $p > 0.05$). Bu sonuç Bozkurt ve Odaman'ın (1995) çalışması ile aynı doğrultudadır ve TKY uygulayan firmaların daha fazla eğitim verdiklerini, kalite belgesine sahip firmaların eğitimi sadece prosedürlerin gerektirdiği çerçevede planladıkları şeklinde yorumlanabilir.

Firmaların çalışanlarına verdikleri yoğun eğitim programları genellikle yeni iş başladıklarında (%47.5) ve TKY, yeniden yapılanma, kıyaslama gibi teknikler uygulanmaya karar verildiğinde (%37) kullanılmaktadır. Eğitim, çalışanlara gereksinimleri oranında (%36), çalışanların seminer, panel, konferanslara katılması (%24.3) ve oryantasyon eğitimi şeklinde (%23.2) verilmektedir.

Türk otomotiv yan sanayi firmalarının çoğunluğu (%75.9) kalite eğitimlerini firma dışı kurumlardan sağlamaktadırlar. Sözkonusu firmalardaki eğitim geliştirme çalışmaları sırasıyla, kalite eğitimi, takım eğitimi (problem çözme, iletişim, liderlik, vb.), üretim konularında ürün bilgisi, toplam verimlilik bakımı vb.) ve teknik yetenek ve yönetim geliştirme konularında yapılmaktadır. Yani en fazla eğitim çalışması kalite eğitimi çerçevesinde yapılmaktadır. Eğer firmaların %74.4'ünün ISO 9000 kalite belgesine sahip olduğu düşünülürse bu sonuç oldukça tutarlı görünmektedir.

Kalite eğitim programları genellikle orta düzey yöneticilere daha yoğun olarak verilmektedir (Tozluyurt ve Şenel 1994). Araştırmada, Türk otomotiv yan sanayi firmalarının daha çok orta düzey yöneticilere uygun eğitim programlarını benimsedikleri ve sırasıyla, kalite güvencesi, işçi hataları, satınalma ve satışta kalite kontrol, kalite maliyeti, motivasyon, kalite kontrol, kalite kontrol çemberleri konularında yoğun eğitim verdikleri anlaşılmaktadır. Üst yönetime, kalite maliyet analizi ve kalite kontrol konularında eğitim verilirken, alt yönetime işçi hataları, kalite güvencesi, motivasyon, satınalma ve satışta kalite kontrol konularında yoğun eğitim verilmektedir.

Türk otomotiv yan sanayi firmalarında kalite eğitim programlarına katılım saptanırken en çok görev analizi yöntemi kullanılmaktadır (%65). Örgütsel analiz tekniği en az kullanılan tekniktir (%9). Eğitim gereksinimini belirlerken firmaların kullandığı teknikler; performans değerlendirme, yöneticilerden biçimsel olmayan geri bildirim, eğitim programları sonunda yapılan değerlendirmelerdir.

H1 ve H2 hipotezlerini test etmek, yani kalite eğitiminin örgütsel açıdan yarattığı değişimi araştırmak amacıyla t testi kullanılmıştır. TKY ve ISO 9000 kalite belgesi kapsamında verilen eğitimin etkinliğini ölçmek için yapılan t testi sonuçları Tablo 1'de verilmiştir. TKY eğitimi sonucunda çalışanların göreve ilişkin bilgi ve becerileri, üretilen mal ve hizmetlerin kalitesi, işletme içi ve dışında saygınlık kazanılması

Tablo 1. Örgütsel değişimlerle ilgili t testi sonuçları

Özellik	TKY		ISO 9000	
	t	p	t	p
Beceri ve yetenekler	2.074	0.040	2.477	0.015
Mal ve hizmet kalitesi	2.317	0.022	2.852	0.005
İşe devamsızlık	1.422	0.157	2.273	0.025
İşe giriş-çıkış oranı	1.237	0.218	1.878	0.043
Saygınlık	1.998	0.048	2.040	0.043
Müşteri şikayetleri	1.523	0.130	1.849	0.067
Eğitim indeksi	2.154	0.033	2.648	0.009

gibi konularda iyileşme görülmektedir ($p < 0.05$). Altı özelliğin ortalamasının alınması ile elde edilen eğitim indeksi genel bir iyileşme olduğunu göstermektedir ($p = 0.033 < 0.05$). Bu durumda H1 hipotezi kabul edilebilir.

ISO 9000 belgesi kapsamında verilen eğitim çalışanların göreve ilişkin bilgi ve becerilerini, üretilen mal ve hizmetlerin kalitesi, işletme içi ve dışında saygınlık kazanılması, işe devamsızlık ve işe giriş-çıkış oranı konularında 0.05 anlamlılık seviyesinde bir iyileşme meydana getirmektedir. Keza, eğitim indeksi açısından, ISO 9000 kalite belgesi alanlar, iyileşme açısından, ISO 9000 belgesi olmayanlardan önemli derecede daha iyi durumda bulunmaktadır. Bu sonuç H2 hipotezinin kabul edilmesini gerektirir.

Kalite Eğitiminin Etkinliğinin Lojistik Regresyon İle Ölçülmesi

Lojistik regresyon gözlemlerin gruplara ayrılmasında kullanılan çok değişkenli analiz yöntemlerinden biridir. Son yıllarda ünlenmiş ve yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Varsayım kısıtı olmaması nedeni ile kullanım rahatlığının yanısıra, çözümlenmeden elde edilen modelin matematiksel olarak çok esnek olması yönüne olan ilgiyi arttırmaktadır (Tatlıdil 1992).

Araştırmada lojistik regresyon, Türk otomotiv yan sanayindeki firmaların çalışanlarına verdikleri kalite eğitiminin örgüt açısından gerçekten bir değişim yaratıp yaratmadığını ve en çok değişimi hangi alanlarda yarattığını

araştırmak amacıyla kullanılmıştır. Yukarıda da ifade edildiği gibi Türk otomotiv yan sanayi firmalarının ya TKY uygulamaya başladıklarında ya da ISO 9000 kalite belgesi alma çalışmaları sırasında personele eğitim verdikleri saptanmıştır. Lojistik regresyon belirli kriterlere göre fiili durum ile tahmin edilen durum arasındaki ilişkiyi anlamak amacıyla gütmektedir. Burada eğitimin örgüt açısından yarattığı değişimler kalite eğitiminin başarısına ilişkin göstergeler olarak alınmıştır (Akal 1996). Bu nedenle, kalite eğitimi bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Bağımlı değişken çalışanlarına kalite eğitimi veren firmalar için 1, vermeyen firmalar için 0 değerini almaktadır. Bağımsız değişkenler ise eğitime katılanların yüzdesi, eğitim programlarının örgüt açısından gösterdiği değişimler; işçi giriş-çıkış oranı, işe devamsızlık, çalışanların motivasyonu, teslimat programlarının güvenilirliği, kaza sayısı, hata oranı, müşteri şikayetleri, maliyetler, üretilen mal ve hizmetlerin kalitesidir. Lojistik regresyon sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Kalite eğitimi etkinliğinin lojistik regresyon sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart	Wald	p
Hata istatistiği				
<i>Bağımlı</i>				
Kalite eğitimi				
Sabit	- 0.6735	0.8151	0.6228	0.4086
<i>Bağımsız</i>				
Üretilen mal ve				
hizmetlerin kalitesi	1.6374	0.5042	10.544	5 0.0012
İşe devamsızlık	1.8413	0.5041	13.345	10.0003
İşe giriş-çıkış oranı	1.3416	0.5299	6.409	60.0114
Çalışanların göreve				
ilişkin bilgi ve becerileri	-1.2907	0.5700	5.1279	0.0235
-2 Log Likelihood	106.0520			
Ki-kare değeri	41.6900	0.0000		
Uygunluk Katsayısı	115.4360			
(Goodness of Fit)				

Tablo 2'de sadece anlamlı olan bağımsız değişkenler görülmektedir. Yapılan analizde, eğitim alanların oranı, çalışanların motivasyonu, teslimat programlarının güvenilirliği, kaza sayısı, hata oranı, müşteri şikayetleri, maliyetler gibi değişkenler istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görüldüğü için Tablo 2'de verilmemiştir.

Lojistik regresyon analizinde -2Log Likelihood değeri tahmin edilen modelin verilere uygunluğu'nun bir göstergesidir. Wald istatistiği ise bir katsayı-

nın sıfır olacağı hipotezine dayanır. Eğer Wald istatistiği anlamlı ise ilgili katsayı sıfırdan farklıdır. Model Ki-kare değeri istatistiksel olarak anlamlı ise bağımsız değişken katsayılarının sıfır olduğu hipotezi reddedilir ve bağımsız değişkenler sadece sabit terimli bir modelden daha iyi bir kestirim sağlar (De La ve Ford 2001). Büyük anlamlılık seviyesine sahip bir uygunluk katsayısı ise tahmin edilen modelin gerçek modelden anlamlı bir şekilde farklı olmadığına göstergesidir. Tablo 2'de görülen -2 Log Likelihood, Ki-kare ve Uygunluk katsayısı değerleri modelin iyi bir model olduğunu göstermektedir (Hair vd., 1998). Lojistik regresyonun uygulanması sonucunda geçerlilik oranının %76.32 olduğu görülmüştür. Yani eğitimin sağladığı örgütsel değişimlere göre tahmin edilen durum ile fiili durum arasındaki tutarlılık %76.32'dir (Tablo 3).

Tablo 3. Lojistik regresyonun kestirim gücü

Fiili Durum Kalite Eğitimi	Tahmin sonuçları	
	Vermiyor	Veriyor
Vermiyor	26	14
Veriyor	13	61

Lojistik regresyon sonuçları, Türk otomotiv yan sanayii firmalarının kalite eğitimine önem verdiklerini ve bunun sonucu olarak üretilen mal ve hizmetin kalitesinde artış, işe devamsızlıkta azalış, işe giriş-çıkış oranında azalış ve çalışanların bilgi ve becerilerinde artış gerçekleştiğini göstermektedir.

Sonuç ve Tartışma

Eğitim faaliyetlerinin sonucunda kişilerden beklenen davranış değişikliği ve aldıkları teknik kavram ve yöntemleri hayata geçirmeleri, organizasyonlardan beklenen ise organizasyon kültürünün TKY anlayışı şeklinde değişmesi ve bu değişimin kendini sürekli yenileyerek, örgütün sürekli gelişim içine girmesidir (Tozluyurt ve Şenel 1994). Bu açıdan bakıldığında eğitimin örgütte meydana getirdiği değişim önem kazanmaktadır. Araştırmada, işe giriş-çıkış oranı, işe devamsızlık, çalışanların motivasyonu, teslimat programlarının güvenilirliği, kaza sayısı, hata oranı, müşteri şikayetleri, maliyetler, çalışanların görevlerine ilişkin bilgi, beceri, tutum ve yetenekleri, işletme içi ve dışında saygınlık kazanılması gibi eğitimin örgütte yarattığı değişimler kalite eğitiminin başarısına ilişkin göstergeler olarak alınmıştır. Kalite eğitiminin Türk otomotiv yan sanayi firmaları üzerindeki etkisini saptamak amacıyla Lojistik regresyon analizi kullanılmıştır. Lojistik regresyondaki geçerlilik oranı %76.32 olarak bulunmuştur.

Yapılan t testinde TKY kapsamında verilen eğitimin işe giriş-çıkış oranında, işe devamsızlıkta, müşteri şikayetlerinde ve işçi hatalarında önemli bir etki yaratmadığı halde ISO 9000 kalite belgesi kapsamında verilen eğitimin sadece müşteri şikayetlerinde önemli bir etki yapmadığı görülmüştür. Türk otomotiv yan sanayi firmalarının eğitim çalışmalarını bu eksikliklerini giderecek şekilde planlamaları gerekmektedir. Örneğin, motivasyon, tedarikçi ilişkileri, işçi hataları vb. gibi eğitim programlarına ağırlık vermelidirler. Bu eksiklikler giderildiğinde fiili durum ile tahmini arasındaki %23.68'lik fark azalacaktır. Ayrıca eğitim programına katılımlar saptanırken örgütsel analiz tekniğinin daha yoğun kullanılmaması da bir eksiklik olarak görünmektedir.

Sonuç olarak, Türk otomotiv yan sanayii firmalarının kalite eğitiminin önemini büyük ölçüde anladıkları, uygulanan kalite eğitiminden elde edilen bilgileri iş hayatında uygulayabildikleri ölçüde ve eğitim yönünden eksikliklerini tamamladıkları takdirde kolaylıkla kalite felsefesini yerleştirebilecekleri görülmektedir.

Aynı çalışma gelecekte belirli aralıklarla tekrarlanıp Türk otomotiv yan sanayii firmalarının kalite yönetimi olgunluğuna (Fok vd. 2003) erişip erişmedikleri de incelenebilir. Ayrıca kalite eğitiminin firma performansı üzerinde dolaylı veya doğrudan bir etkiye sahip olup olmadığı da ayrı bir araştırma konusu olabilir.

Kaynakça

- Akal, Z. (1996), Toplam Kalite Yönetimi ve Performans Değerlendirme Sistemleri, *Verimlilik Dergisi*, MPM Yayını, 2: 83-108
- Argun, T. (1997), Toplam Kalite Yönetimi, *Executive Excellence*, 8 (10)
- Arkol, M. (1993), Pazarın Yönlendirdiği Kalite, Değişen Kalite Anlayışı ve TKY Sempozyumu, İstanbul: 77-83
- Bozkurt, R. ve Odaman, A. (1995), ISO 9000 Kalite Güvence Sistemleri, MPM Yayını, No:549, Ankara
- Chiu, H. N. (1996), Vision and leadership of principal in Honkhong, *Journal of Educational Administration*, 34(3): 30-48
- Chin, K.-S., Pun, K.-F., Xu, Y. ve Chan, J. S. F. (2002), An AHP based study of critical factors for TQM implementation in Shanghai manufacturing industries, *Technovation*, 22:707-715
- Cliffon, R.C. (1995), A primer on determining the cost-effectiveness of training, *Industrial and Comercial Training*, 27(1): 17-25

- De La, L. ve Ford, J. (2001), Logistic regression analysis of cruise vacation market potential: demographic and trip attribute perception factors, *Journal of Travel Research*, 39:406-410
- Dekker, R., Grip, A. ve Heijke, H. (2002), The effects of training and overeducation on career mobility in a segmented labour market, *International Journal of Manpower*, 20(2):106-125
- Dougherty, C. ve Tan, J. (1999), Financing training: issues and options, *Journal of European Industrial Training*, 23(9): 416-436
- Easton, G. S. ve Jarell, S. L. (1998), The effects of Total Quality Management on Corporate Performance: An Empirical Investigation, *The Journal of Business*, 71(2): 253-307
- Fiedler, F. E. (1996), Research on leadership selection and training: one view of the future, *Administrative Science Quarterly*, 41: 241-250
- Fok, W. M., Li, J., Hartman, S. J. ve Fok, L. Y. (2003), Customer relationship management and QM maturity: an examination of impacts in the health-care and non-health-care setting, *International Journal of Health Care Quality Assurance*, 16(5):234-247
- Fredric, D. F. ve Cabot L. J. (1995), Training and development are enough testing must also meet the challenges of twenty first century, *Journal of Management Development*, 14 (6):51-55
- Gilley, K., Greer, C. R. ve Rasheed, A. A. (2004), Human resource outsourcing and organizational performance in manufacturing firms, *Journal of Business Research*, 57:232-240
- Greenan, K., Humphreys, P. ve Molvor, R. (1997), The green initiative improving quality and competitiveness for European SMS's, *European Business Review*, 97(5): 25-30.
- Hair, J., Anderson, R., Tatham, R. ve Black, W. (1998), *Multivariate Data Analysis*, Prentice- Hall, International (UK) Limited, London.
- Harris, R.P. (1999), Human resources trends for European leaders, *European Business Review*, 96(3): 9-13
- Ian, M.R. (1998), Conceptual problems of continues quality management and innovation in higher education, *Quality Assurance in Education*, 74-84.
- Jameson, M. S. (2000), Recruitment and training in small firms, *Journal of European Industrial Training*, 24(1): 43-49
- Kumor, A. ve Motwani, J. (1996), Doing it right the second time, *Industrial Management and Data Systems*, 96(6): 8-11
- Lawes, A. (1996), Training for change, *Library Management*, 17(3).
- Loan, J., Boocock, G., Smith, A. ve Whittaker, J. (1999), Investment in management training and development by small business, *Employee Relations*, 21(3): 296-310
- Lynch, L. M. ve Black, S. E. (1998), Beyond the incidence of employer-provided training, *Industrial and Labour Relations Review*, 52(1):64-81

- Özmen, Ü. (2002), Eğitim sonuçlarının değerlendirilmesi, *Human Resource Dergisi*: 32-38
- Pattison, A.S. (2002), Staff meeting: an opportunity for accelerated training of employees, *Journal of Workplace Learning*, 13(4): 172-178
- Phillips, J.J ve Phillips, P. P., (2002), Development, Training: 79-85
- Reitman, A. (2002), Trainer, educate thyself , *Training and Development*: 1-11
- Rowe, C. (1996), Evaluating management training and development: revisiting the basic issues, *Industrial and Commercial Training*, 28(4): 17-25
- Tanner, J., Heady, B.R. ve Zhu, Z. (1995), TQM payback experience in manufacturing firms, *Industrial Management and Data Systems*, 95(9): 3-8
- Taşkın, E. (1993), İşletme Yönetiminde Eğitim ve Geliştirme, Der Yayınları, İstanbul: 128-144
- Tatlıdil, H., (1992), Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz, Ankara
- TAYSAD (1998), Rekabet Gücü Yüksek Otomotiv Sektörü & Bağımsız bir Savunma Sanayi için Vazgeçilemeyecek Önemli bir Teknoloji ve İnsan Gücü Birikimi: 4-6
- Tozluyurt, E. ve Şenel, G. (1994), Toplam Kalite Yönetimi, Ed. Erdal Özcan, Rota Yayını, No.2, İstanbul
- Welber, M. (2002), Save by Grawing Your Own Trainers , *Workforce, September*:44-48
- Westhead, P. (1998), Factors associated with the provision of job-related formal training by employers, *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*: 187-216
- Zane, B. ve Verneil, M. (2002), The increasing scope of training and development competency, *Benchmarking An International Journal*, 9(1): 43-61

Measuring the Efficiency of Quality Training in Turkish Automotive Suppliers

Assist. Prof. Dr. Nilgün ANAFARTA,*

Prof. Dr. Ayşe KURUÜZÜM**

Abstract: The purpose of this research is to measure the efficiency of quality training in Turkish automotive suppliers. To assess the efficiency of employee training on Total Quality Management (TQM) and ISO 9000 certificate, organizational outcomes of the training programme were examined. The sample consisted of 133 member firms to the Vehicle Suppliers Association (TAYSAD) which was also a member to the European Union Automotive Suppliers (CEPA). The data obtained from a field survey was analysed using t and chi-square tests and logistic regression. It is concluded from the findings of the research that quality training of employees resulted in positive changes within the organization and that the Turkish automotive suppliers have to a large extent been successful in launching a quality training programme for the adoption of quality philosophy.

Keywords: Quality training, Automotive suppliers, Logistic regression

---

* Akdeniz University, Faculty of Economic and Administrative Sciences / ANTALYA
anafarta@akdeniz.edu.tr

** Akdeniz University, Faculty of Economic and Administrative Sciences / ANTALYA
kuruuzum@akdeniz.edu.tr

Определение Влияния Качества Обучения в Турецкой Автомотивной Индустрии

Нильгюн АНАФАРТА, к.н., доцент*

Айше КУРУУЗЮМ, Проф. Др.**

Резюме: Цель этой работы- определить влияние обучения качества на турецкую автомобильную индустрию. В исследовании анализируются результаты обучения на организацию для определения влияния обучения работников в организации, в рамках свидетельства качества ЭСО 900 и управление общего качества. Исследование проведено на 133 фирмах-членов ТАЙСАД (ассоциации побочной автомобильной индустрии), которая в свою очередь является членом СЕРА (ассоциации побочной автомобильной индустрии Европейского Союза). Полученные результаты оценены при применении т-теста, Ки-в квадрате-теста и анализа логистической регрессии. Сделан вывод, что обучение качества, дающегося работающим организации имеет положительные изменения. А также замечено, что фирмы турецкой авто-индустрии осуществляют программу обучения качества с целью внедрения философии качества.

Ключевые Слова: обучение качества, побочная автомобильная индустрия, логистическая регрессия.

---

* Акденизский Университет, Факультет Экономических и Управленческих Наук-
АНТАЛЬЯ
anafarta@akdeniz.edu.tr.

** Акденизский Университет, Факультет Экономических и Управленческих Наук-
АНТАЛЬЯ
kuruuzum@akdeniz.edu.tr.

Bir Sosyalizasyon Aracı Olarak Televizyon ve Şiddet*

Yrd. Doç. Dr. Nurşen ADAK**

Özet: İnsanın toplumsal bir varlık haline gelme sürecinde yani toplumsallaşma sürecinde etkili olan sosyalizasyon araçlarından biri de kitle iletişim araçlarıdır. Kitle iletişim araçlarının saldırganlık ve şiddet olaylarının ortaya çıkmasında ve artmasında bir payının bulunup bulunmadığı, varsa derecesinin ne olduğu tartışma konusudur.

Anahtar Kelimeler: Sosyalizasyon, Şiddet, Televizyon, Çocuk

Giriş

İnsan zaman içinde yaşadığı toplumun kültürel norm ve değerlerini öğrenerek sosyal bir varlık haline gelir. Sosyalizasyon dediğimiz bu süreç yaşam boyu devam eder. Toplumun kültürü, dil aracılığıyla bireylere aktarılır. Yeni doğan çocuğa yürümekten konuşmaya, nasıl giyineceğinden nasıl karnını doyuracağına kadar tüm maddi ve manevi kültür öğeleri öğretilir. Sosyalizasyon süreci bütün toplumlarda evrensel iken bunu öğretme yöntemi ve nelerin öğretileceği bir toplumdaki diğerine her kültürde farklıdır.

Günümüzde televizyon çocukların sosyalizasyonunda etkin olan araçların başında gelmektedir. Çocuklar pek çok şeyi televizyon vasıtasıyla öğrenerek davranış haline getirmektedir. Televizyonun öğrettiği davranışlardan biri de şiddettir. Günümüzdeki tartışmalar televizyonun şiddeti öğretip öğretmediği konusundan ziyade çocukları televizyonun olumsuz etkilerinden nasıl korunacağı noktasında odaklanmaktadır.

Öğrenme Süreci Olarak Sosyalizasyon

Sosyalizasyon sürecini kısaca bireysel ve toplumsal etkileşim süreci olarak ele aldığımızda (Kağıtçıbaşı 1990:65) insanın doğumuyla birlikte başlayan bu süreçte ilk iletişimin en basit düzeyde işaretler ve sembollerle kurulduğunu görmekteyiz. Söz konusu işaretler ve semboller iletişimin araçları ve bireyin yaşamı boyunca gelişerek yaşamın ayrılmaz bir parçası olmaktadır. Birer bilgi taşıyıcısı olarak ortaya çıkan

---

* Bu yazı Nisan 2001'de Eskişehir'de Osmangazi Üniversitesi tarafından düzenlenen "Çocuk Edebiyatına ve Çocuk Hekimliğine Yansıyan Şiddet Sempozyumu"nda bildiri olarak sunulmuştur.

** Akdeniz Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi / ANTALYA
nadak@akdeniz.edu.tr

işaret ve semboller, bu nedenle önemli bir toplumsallaşma kaynağı olma niteliğini kazanmaktadır (Yeşiltuna 1994:70).

Her toplumda bireyleri, o toplumun üyesi haline getiren aracı kurumlar olarak sosyalizasyon ajanları, yarattığı kültürel atmosfer içinde davranışları yönlendirmektedir. Samimi ve duygusal ilişkilerin daha yoğun yaşandığı aile, arkadaş ve akrabalık grupları bireyi etkileyen alt kültürlerin yaşandığı ortamlardır. Bunun dışında örgün eğitim kurumları, kitle iletişim araçları, meslek kuruluşları... gibi kurumlaşmış ilişki ve etkileşimlerin formüle edildiği, yaşandığı kurum ve kuruluşlar da bireyin toplumsallaşma sürecinde rol almaktadır. Bu durumda kişi; bir yandan üyesi olduğu alt kültürün bilgi birikimini değerler sistemini, diğer yandan da kurumlaşmış kültürel sistemin öğelerini iç içe özümsemektedir (Önür 1998:32).

Dünyaya yeni gelen her insan sosyo-kültürel değer ve normlardan yoksundur. Bu yüzden her toplumun barbarlıktan 20 yıl, yani sadece bir kuşak ötede olduğu söylenir. Çünkü dünyaya yeni gelen bebeklerin kültürden haberleri yoktur. Çocuğun sosyalleşmesinde ebeveynin oynadığı büyük role son yıllarda yeni bir ortak daha çıktığı iddia edilmektedir: *Televizyon*, çocuğun anne ve babasından sonra, ebeveynliğin *üçüncü kolu* olarak tanımlanmaktadır (Kunczik 1994:114-116).

Televizyon ve diğer kitle iletişim araçlarının bu kadar yaygınlık kazanmadığı dönemlerde, çocuğun ailesi, yakın çevresi ve eğitim kurumları sosyalizasyonunda başat rol oynamakta ve yakın çevresindeki yetişkinler çocuk tarafından model alınarak, taklit edilmekteydi. Günümüz bilişim toplumlarında ise, bunlara televizyon da eklenmiştir. Amerika'da yaklaşık olarak her evde (%99) bir televizyon; evlerin %74'ünde birden fazla televizyon bulunmaktadır. Ayrıca, Amerikan çocuklarının yarıdan fazlası kendi odalarında televizyona sahiptir (Nielsen 1998; Media Dynamics 1996). İzmir'de Alsancak Gazi İlkokulunda yapılan bir araştırmada (Sayın 1999:179) öğrencilerin %30'unun evinde 1, %56'sının evinde 2 ve %13'ünün evinde ise 3 televizyon bulunduğu tespit edilmiştir.

Pek çok ülkede olduğu gibi ülkemizde de televizyon yakın sosyal çevrenin (aile, akrabalar ve okul) görevlerinden bir kısmını üstlenmiştir. Böylece çocuğun çevresi genişlemiştir. Uzak sosyal ve fiziki çevredeki olaylar, insanlar, tabiat hatta uzay, diğer gezegenler hakkında mesajlar görüntülü ve sesli olarak algılanabilir veya öğrenilebilir olmuştur. Algılanan veya öğrenilen bilgilerin zihinde bıraktığı tortuların insanın davranışlarını belirlediği düşünülürse, çocuklar gerçek yada sahte olduğunun farkına varmaksızın televizyonda sunulanları örnek birer davranış kalıbı olarak kabul edip ona göre davranacaklardır (Küçük Kurt 1991:399).

Günümüzde insanlar televizyondan gördükleri ve radyodan işittikleri ile iyi bir yaşam biçimi ve toplumun politikası hakkında bilgi sahibi olmakta, başkalarına olan

tutumlarını bunlara göre ayarlamaktadırlar. Diğer bir deyimle radyo ve televizyon insanın dünya görüşünü, tutum ve davranışlarını etkilemekte ve geri bildirimler ile insanları belirli bir yolda değiştirmektedir. Televizyonda gösterilen reklamların çocuklar üzerindeki etkileri yadsınamaz. Aynı şekilde yetişkin toplumsallaşmasında da bu etmenin rolü çok önemlidir (Aziz 1982:20).

Öğrenilen Bir Davranış Olarak Şiddet

Şiddet ve medya arasındaki bağlantıları ortaya çıkarmak amacıyla yapılan araştırmaların çıkış noktasında, insan kitlelerine hitap eden yayıncılığın *sosyalizasyon* sürecine etki ettiği düşüncesi vardır. Televizyon ve şiddet ilişkisine geçmeden önce kısaca şiddet kavramı üzerinde durmak faydalı olacaktır. Şiddetin genel geçer ve işlevsel bir tanımını yapmak oldukça güçtür. Şiddet sözden davranışa kadar her insan davranışında bilerek yada bilmeksizin bulunabilir. Çoğu zamanda saldırganlıkla da karıştırılmaktadır.

Günlük dilde *saldırıcılık* ve *şiddet* kavramları eş anlamlı olarak birbirinin yerine kullanılıyorsa da bilimsel anlamda saldırganlığın konumu şiddetin üzerinde yer alır. Saldırıcılık (agresivite, agresiflik), bir bireyin başka bir bireyi yaralama girişimi düşüncesine sahip olmasıdır. Eğer böyle bir girişim meydana gelmişse buna da saldırı denir (Hurelmann vd. 1995).

Şiddet; bir kişiye güç veya baskı uygulayarak, isteği dışında bir şey yapmak veya yaptırmak; şiddet uygulama eylemi ise zorlama, saldırı, kaba kuvvet, bedensel yada psikolojik acı çekirtme yada işkence, vurma, yaralama olarak da tanımlanabilir. Dar anlamıyla ele alındığında şiddet, insanların bedensel bütünlüğüne karşı dışarıdan yöneltilen sert ve acı verici bir edim olarak tanımlanır (Ünsal 1996:29).

Dünya Sağlık Örgütü travma ve şiddeti şöyle tanımlamaktadır: “Kişinin kendisine, bir başkasına veya bir gruba karşı, yaralanma, ölüm, psikolojik zarar, az gelişmişlik veya yoksunlukla sonuçlanan (veya sonuçlanma ihtimali yüksek olan) kasıtlı kuvvet kullanımı veya kuvvet kullanma tehdididir. Şiddet bireysel, bireyler arası, aile ve toplum düzeylerinde pek çok faktöre bağlı olarak ortaya çıkabilir.”

(<http://www.un.org.tr/who/bulten/turk/bul9saglikgunsbbildiri.HTM> 7.1.2004). Yani şiddet en geniş haliyle saldırganlıkla ilgili bir davranış biçimidir. Bu anlamda fiziksel anlamdaki her türlü saldırı şiddet tanımı unsurları arasında yer alırken fiziksel olmayan kimi sözlü davranışlarda bu tanım kapsamına girmektedir.

Albert Bandura'ya göre, insan saldırganlığının kökeninde ne şiddete yönelik içsel istek ne de engellenmeye bağlı olarak doğan saldırganlık dürtüsü bulunmaktadır. Bandura'nın kuramında insanların birbirlerine karşı saldırgan tutumlar göstermelerinin nedenleri:

Geçmiş deneyimleri sonucunda saldırgan davranışlar kazanmaları,

Bu türden tepkileri yüzünden takdir görmeleri veya ödüllendirilmeleri,

Özel sosyal ve çevresel şartlar tarafından doğrudan teşvik edilmeleridir (Kaplan vd. 1994:176).

İçgüdü ve dürtü teorilerinin tersine, sosyal öğrenme teorisi, saldırganlığa yol açan bir veya birkaç potansiyel neden olmadığını, çok çeşitli nedenlerle saldırganlığın ortaya çıkabileceğini savunur; saldırganlık davranışının altında kişinin geçmiş yaşantıları ve öğrenmelerinden birçok dışsal ve durumsal etkene uzanan geniş bir alanda yer alan nedenlerin yattığını öne sürer (Michad 1991:89).

Çocuklar üzerinde televizyondaki şiddetin etkileri konusunda çeşitli teorik görüşler bulunmaktadır. Bunlardan en bilineni Bandura'nın sosyal öğrenme teorisidir. Bandura, Ross ve Ross (1963) gerçek yaşamda saldırgan davranan çocuklarla televizyonda saldırgan davranışları izleyen çocuklar arasında bir bağ kurabilmektedirler. Çalışmalarında çocuklarda saldırgan yanıtların yükseldiğini, filme alınan saldırganlığa korumasızlığı buldular. Yazarlar "televizyonun sosyal davranışın önemli bir kaynağı olduğu" sonucuna vardılar. Bandura (1986) yaşamın, medyanın modelini yaptığı toplumda, medyanın bir modellik yapma etkisine sahip olduğunu araştırdı. O insanların davranışa rehberlik eden içsel modeller içerisinde sembollerini tecrübeye dönüştürmek için kullanabileceğine inanmaktadır. Bilişsel teoriyisen Dacey ve Travers (1996) televizyon seyretmenin çocuk tarafından şekillenen bilişsel yapıyı değiştirebileceğine inanmaktadır.

Sosyalizasyon teorisi, televizyonun cinsiyet rolleri, şiddet ve suç, politik görüşler, etnik ve ırka ilişkin tutumlar ve sosyal davranış hakkında bilgi sağlama yoluyla Amerika'daki pek çok çocuk için önemli bir sosyalizasyon aracı olarak hizmet ettiğini tartışır. Televizyon toplumun gerçek bir tasviri olarak algılanırsa veya bir çocuk için yeterli gerçek yaşam tecrübeleri mevcut değilse televizyondaki sosyal gerçeklik tasviri dünyada onun yerinin bir çocuğun görüşünün temeli haline gelebilir (Hepburn 1998).

Araştırmacılar medyadaki şiddeti *doğal, suni, gerçek* ve *varsayıma dayananlar* olmak üzere dörde ayırmaktadır. *Gerçek şiddet* fiziksel ve psikik zarar verme amacına yöneliktir yada böyle bir zarar vermenin yarattığı etkilerin medya tarafından halka sunulması olarak tanımlanabilir. *Varsayılan şiddet*, bu tür davranışların bir ön koşul olarak medya tarafından halka sunulması demektir. *Doğal şiddet*, gerçek şiddet olaylarının medya tarafından gösterilmesi, *sunî şiddet* ise, örneğin çizgi filmlerle gösterilen, gerçek dışı şiddet türleridir. *Bireysel şiddet*, bir bireyin başka bir bireye yada canlı bir varlığa yada eşyaya karşı fiziksel yada ruhsal zarar verme amacıyla yaptığı girişimlere verilen genel ad olarak tarif edilebilir (Kunczik 1994:117-119).

Televizyonun şiddet etkisi üzerine yapılanmış olan psikolojik, sosyolojik ve tıbbi araştırmalar, şiddet davranışının çocukları da içeren pek çok izleyiciyi etkilediğini saptamışlardır. Her gün çizgi filmler, polis şovları, yüksek oranda şiddet içeren cınayet dramaları izleyen genç izleyicilerle ilgili çalışmalar televizyonun uzaktaki etkisiyle ilgilidir (Hepburn 1998).

Dünyada ve Türkiye’de Televizyonda Şiddet

Son yıllarda toplumdaki şiddet oranlarındaki artış, araştırmacıları televizyondaki şiddet ögesi içeren programların, çocukların şiddet eğilimleri üzerinde etkili olup olmadığı sorusuna yöneltmiştir. Bu konuda yapılan çalışmaları iki grupta toplamak mümkündür. Birincisi televizyonda yer alan şiddetin, izleyicileri özellikle de çocukları olumsuz yönde etkileyerek, şiddet eğilimlerini artırdığı savunmaktadır. İkinci grup, bunun aksine televizyondan görsel ve işitsel olarak algılananların, çocukların şiddet davranışını artırmadığı şeklindedir.

Televizyon şiddet ilişkisine geçmeden önce televizyonda şiddet öğelerinin ne kadar yer aldığına bakmak faydalı olacaktır. Çünkü televizyonun etkisinin üç unsura bağlı olduğu ileri sürülmektedir: İçerik, izleme süresi ve izleme sıklığı (Çaplı 2002: 197). Signorielli (2003:47) ABD’de televizyonlar üzerine, 1993-2001 yıllarını kapsayan bir araştırma gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada her bir yılda prime time da yaklaşık olarak programların %60’ının bazı şiddet unsurlarına sahip olduğu saptanmıştır.

Türk televizyonlarındaki şiddet ve saldırganlık dozu, dünya televizyonları ile paralellik göstermektedir. Televizyondaki şiddet eylemleri daha çok iki kişi arasında geçmekte (%47), on saniye kadar sürmekte, şiddet eylemlerinin yarıya yakını bir silahı da içermekte ve söz konusu eylemlerin %64’ü kentlerde yaşanmaktadır (Görmez vd. 1998:219).

Aile Araştırma Kurumu tarafından iki özel kanal (ATV ve SHOW TV) üzerinde yapılan bir çalışmaya göre şiddet içeren yayınların %78.3’ünde kurgusal şiddete rastlanırken, %21.7’sinde rastlanmamaktadır. Şiddet içeren programların türü ise şöyle sıralanmaktadır; yerli filmler/diziler %23.3, reality show’lar %21.7, yabancı filmler/diziler %20, haberler %10, müzik programları %5, spor programları %5, haber programları %3.3, magazin programları %1.7, ve diğer programlar %10’dur. Şiddet içeren programların en yoğun yayınlandığı yayın kuşağı, prime-time (%38.3), gece kuşağı (%36.7), öğlen kuşağı (%15.7) ve sabah kuşağı (%10) olarak saptanmıştır. Özellikle prime-time’de şiddet içeren programların yayınlanması, yaş ve cinsiyet gözetmeksizin herkesin bu tür yayınlara maruz kalması demektir. Bu durum özellikle çocuklar açısından tehlikeli sonuçlar doğurabilir (Görmez vd. 1998:232).

Acaba televizyonda yukarıdaki oranlarda izleyiciye ulaşan şiddet, onlarda nasıl bir etkiye sahiptir? Bu konuda yapılan çalışmalardan bir tanesi Bandura ve arkadaşları

tarafından yapılmıştır. Bandura ve arkadaşlarınca laboratuvar şartlarında yapılan benzer özelliklere haiz anaokulu öğrencileri 4 gruba ayrılmıştır. Bir gruba haciyatmaza tekme, tokat, lastik top ve sözlerle saldıran canlı kimseler gösterilmiş; diğer gruba benzer bir olay televizyondan gösterilmiş; üçüncü bir gruba da şiddet ve saldırganlık öğeleri taşıyan davranışlar kartonlaştırılmış (çizgi film) tiplerce gerçekleştirilerek yine televizyondan gösterilmiş; dördüncü gruba ise şiddet ve saldırganlık öğesi taşımayan bir program gösterilmiştir. Daha sonra haciyatmaz, lastik top ve diğer oyuncakların bulunduğu oyun odasına alınan çocukların davranışı gözlemlendiğinde şiddet ve saldırganlık öğesi taşıyan canlı televizyon ve çizgi film mesajlara maruz kalan çocukların şiddet öğesi taşımayan filmi izleyen gruptakilere göre daha çok saldırgan davranışlar sergiledikleri görülmüştür (Küçük Kurt 1991:401). Araştırma canlı yada çizgi film olsun şiddet ve saldırganlık içeren programların seyredilmesinin çocuklar tarafından taklit edildiğini göstermektedir.

Çocukların saldırgan davranış biçimlerini televizyondan öğrenerek bu davranışları taklit ettiklerini ortaya koyan bir araştırmada Dubow ve Miller tarafından yapılmış, televizyonda şiddet içeriği izlemenin gözlemsel öğrenme aracılığıyla saldırgan davranışları etkilediği ortaya konmuştur (Mutlu 1999:126).

Başka bir araştırmaya göre, ilkökul çağında şiddet öğesi içeren televizyon programlarını seyretme miktarı ile 19 yaşındaki şiddet davranışları arasında önemli bir ilişki bulunmuştur (Severin vd. 1979:261).

Aile araştırma kurumu tarafından ülkemizde yapılan çalışmada medyanın şiddeti en azından şiddetin "kanıksanmasına" (duyarsızlaşma) yol açarak, söz konusu etkisinin varlığını ortaya koymuştur (Görmez vd. 1998:240).

Televizyonun çocuklar üzerinde olumsuz etkilerinin olduğunu ileri sürenlerin yanı sıra bu etkinin tek yönlü olmadığını, çocukların kişilik özelliklerinin heterojen yapısı nedeniyle etkinin kişilere göre ve her bir olumsuz etki öğesinin her kişide farklı etki yaratabileceği nedeniyle tek sorumlunun televizyon olduğunu düşünmenin yanlış olabileceğini ileri süren araştırmacılar da vardır (Friedman; Johnson 1972; Parke vd, 1977; Berkovitz 1974; Mullan 1999). Televizyonun sadece çocuklar üzerindeki etkilerine ya da ekrandaki şiddet ve sonuçlarına yoğunlaşmanın bu iletişim aracının daha genel etkilerini göz ardı etmek anlamına geldiğini ileri sürmektedir. O'na göre televizyon kültürün ayrılmaz bir parçası olarak, onun adına karmaşık değer yargıları dizisini topluma iletmektedir. Ayrıca televizyonun, kahramanlık, başkalarının iyiliği için fedakarlıkta bulunma gibi duyarlı ve iyi nitelikteki değerleri de vurgulamakta olduğunu belirtmektedir. Bunlara ek olarak, Gerbner ve arkadaşları da (1982:37-47) yaptıkları araştırmada televizyonda şiddet içeren programlar seyretmenin çocuklar

üzerindeki en önemli etkisinin daha şiddet yanlısı olmaları değil de daha korkak olmaları olduğunu savunmuşlardır.

Televizyonun şiddet etkisi olmadığı; aksine saldırgan duygulara sahip bireylerin şiddet içerikli programları izleyerek bu duygularından arındıklarını (katharsis etkisi) ileri sürenler de vardır (Thomas 1985:10; Vural 1998:637'den).

Televizyon, Şiddet ve Çocuklar

Televizyon ve şiddet konusunda ilk akla gelen grup çocuklar olmaktadır. Bunun birkaç nedeni vardır. *İlk olarak* çocukların her türlü etkiye açık olmasıdır. Bu nedenle de televizyonun olumsuz etkilerinden zarar görmeye en açık, en güçsüz ve bu anlamda en fazla korunması gereken kesimdir. *Bir diğer neden* ise çocukların televizyondaki gösterimlerden hangilerinin gerçek hangilerinin ise kurnaca olduğunu anlayamamasından kaynaklanmaktadır. *Üçüncü olarak* da insanların çocuklarını her türlü zararlı etkiye karşı koruma güdüsünden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda televizyon çocukların korunması gereken bir araç durumundadır.

Televizyon, en yıkıcı gücünü etkiye en fazla açık durumdaki çocuklar ve gençler üzerinde gösteriyor. Şiddet onların davranışlarına, sözlerine, oyunlarına yansıyor. Çocukların 3-4 yaşından başlayarak 12-13 yaşına kadar günde ortalama 1-2 saat çizgi film izledikleri, ayrıca çocukların ve gençlerin yetişkinler için hazırlanan televizyon programlarını da seyrettikleri düşünüldüğünde, yoğun şiddet bombardımanı altında kaldıkları görülür. Yapılan bazı araştırmalarda (Minow and LaMay 1995; Akarcalı 1996:553-560) çocuğun saldırgan davranışları taklit ettiği belirlenmiştir.

Neil Postman'a (1994) göre televizyon ve okul rekabet halinde olan iki öğrenme sistemidir ve Postman Televizyonun hızlı bir şekilde birinci müfredat haline geleceğini tahmin etmektedir. ABD'nde yapılan bir araştırmaya göre (Media Dynamics 1996), çocukların ortalama olarak haftada 28 saat televizyon seyrettikleri ortaya konmuştur. İzmir'de Anaokulu öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen bir araştırmada da çocukların %56'sının günde 2 saat, %44'ünün ise günde 3 saat televizyon seyrettikleri ortaya konmuştur (Sayın 1999: 172).

Televizyon yetişkinler tarafından daha ziyade bir haber alma ve eğlenme aracıyken, çocuklar için televizyon eğlendirme aracı olmanın yanında, içinde yaşanılan toplumu ve dünyayı anlama ve tanıma aracıdır. İçinde yaşanılan dünyayı anlama ve sosyalleşme çabası içinde televizyondan faydalanan çocuklar, televizyon yoluyla aldıkları iletilerin hangilerinin gerçek hangilerinin kurnaca olduğunu yetişkinler gibi kolaylıkla ayırt edememektedir.

Televizyon izleme ile davranış arasındaki önemli etkenlerden biri de yönlendirmedir. Çocuğun izleyeceği televizyon programının aile büyükleri veya öğretmen-

ler tarafından programın konusu ve içeriği hakkında çocuğa verilen ön bilgiler, sunulan mesajın hangi yönüne dikkat edileceği ve algılanacağı ile ne yönde etkileneceğini belirlemektedir (Küçük Kurt 1991:402).

Sonuç

Televizyonun çocuklara şiddeti öğrettiği bazı araştırmalar (Hogben 1998: Walsh, Goldman, and Brown 1996; Huesmann and Eron 1986) tarafından desteklenmektedir. Pek çok evde birkaç tane televizyonun olduğu günümüzde sorun artık televizyonun çocukları nasıl etkilediği sorusundan ziyade olumsuz etkiyi nasıl en aza indirerek, televizyonun olumlu işlevlerinden nasıl faydalanabiliriz olmalıdır.

Pek çok ülkede televizyonun olumsuz etkilerinden korunmak için, devlet tarafından denetlenip denetlenmemesi konusu tartışılmaktadır. Ülkelerin bir kısmı, bunun bazı hak ve özgürlüklere aykırı olduğunu savunurken, bazılarıysa bunun gerekli olduğunu düşünerek televizyon yayınlarına çeşitli kısıtlamalar getirmektedir. Türkiye’de de RTÜK benzer kaygılarla ortaya çıkmış bir kurumdur. Televizyonda yoğun şiddet içeren programlara sansür konması ve yayın saatlerinin özellikle çocukların en fazla televizyon seyrettiği saatlere konulmaması iyi bir gelişmedir. Ancak çocukları şiddet içeren programlardan uzak tutmak için tek başına yeterli değildir. Bu konuda, sosyalizasyon araçlarından biri olan aileye de görevler düşmektedir.

Televizyonun çocukları iyi veya kötü sosyalleşirmesi, çocuğun ve dolayısıyla ailesinin televizyon seyretme alışkanlıkları, onu kullanım biçimi ve en az onun kadar önemli olan televizyon programlarının içerik ve türlerine bağlıdır. Asıl önemli olan bir sosyalizasyon aracı olarak televizyonun ne derece insanların lehine kullanıldığı sorusudur. Eğer ebeveynler televizyon seyretme konusunda çocuklarına iyi birer model olamıyorlar, onlara televizyonu nasıl kullanabilecekleri konusunda rehberlik yapmıyorlar ve onlarla birlikte televizyon seyrederek programlarla ilgili bilgiler vermiyor veya merak ettikleri konuları aydınlatmıyorlar, onları televizyonun ellerine bırakıyorsa bunun sorumlusu sadece televizyon veya televizyon programlarını hazırlayan yapımcılar değildir. Sonuçta kumanda aleti kişilerin elindedir ve istenildiği kadar, istenilen kanalı seçme ve seyretme de özgürlükleri arasındadır. Televizyonu kapatmada bireylerin özgürlükleri arasındadır.

Çocukların televizyondaki şiddet unsurlarından hangilerinin gerçek hangilerinin kurmaca olduğunu anlayamamaları önemli sorunlardan biridir. Son yıllarda televizyon çekimlerinin sahne arkasını ekrana getiren programların çocukların gerçek ve kurmaca ayrımını yapmaları konusunda faydalı olacağı düşünülmektedir.

Bu nedenle bu tür programların artırılması ve ailelerin bu programları çocuklarıyla seyretmeleri önerilmektedir.

Kaynakça

- Akarca, Sezer (1996), "Televizyon ve Şiddet", *Yeni Türkiye*, Eylül-Ekim 1996, sayı 11, s.553-560
- Aziz, Aysel (1982), *Toplumsallaşma ve Kitlesele Etkileşim*, Ankara Üniversitesi B.Y.Y.O. Yayınları, Ankara.
- Bandura, A (1986), *Social Foundations of Thought and Action: A social Cognitive Theory*, Englewood Cliffs, NJ:Prentice Hall.
- Bandura; Ross; Ross (1963), "Imitation of Film-Mediated Agressive Models", *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 66, 3-11
- Berkowitz, L. (1974), "Some determinants of İmpulsive Aggression Role of Mediated Associations With Re-inforcements for Aggression", *Psychological Review*, 81, 76-165.
- Çaplı, Bülent (2002), *Medya ve Etik*, İmge Kitabevi, Ankara
- Dacey, J.;Travers, J. (1996), *Human Development:Across the Lifespan*, Dubuque, IA:Wilham C. Brown
- Friedman, H.; Johnson, R.L. (1972), "Mass Media Use and Aggression", *A Pilot Study in Cornstock, Television and Adolescent Aggressiveness*, U.S: Government Printing Office.
- Gerbner; Gross; Morgan; Signirolli(1982) "Charting the Mainstream: Television's Contribution to Political Orientation", *Journal of Communication*, No.30, 37-47
- Görmez, K; Bayat, B; Sezal, İ; Göka, E; Köse, R; Özcan, Y.Z.; Kutlugün, D; Sarımeşeli, M; Kentli, K; Cavcav, D. (1998), *Aile İçinde ve Toplumsal Alanda Şiddet*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları Bilim Serisi 113, Ankara.
- Hepburn, Mary A., (1998), "The Power of The Electronic Media in The Socialization of Young Americans: İmplications for Social Studies Education", *Social Studies*, Mar/Apr98, Vol. 89 Issue 2, p71, 6p, <http://trial.global.epnet.com/2.4.2002>.
- Hogben, Matthew (1998), "Factors Moderating The Effect Of Televised Aggression On Viewer Behavior", *Communication Research*; Beverly Hills, 220-247
- Huesmann R.L.; Eron L.D. (1986), *Television and Aggressive Child A Crossnational Comparison*, Hillsdale, NJ:Lavrence Erlbaum
- Hurrelmann K.; Palentien, Ch. (1995), "Gewalt als soziale Krankheit der Gesellschaft", *Anti-Gewalt-Report. Handeln gegen Aggressionen in Familie, Schule und Freizeit*. Edit. Hurrelmann, K., Palentien, Ch. & Wilken, W., Beltz, Weinhheim, Basel.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem (1990), *İnsan, Aile, Kültür*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kaplan N. Sadock, B.J.; Grebb, J.A, (1994), "Agression, Accident And İnjuries", *Synopsis Of Psychiatry*, Williams Pub. pg. 171-179.
- Kunczik, M. (1994), *Gewalt und Medien*, Böhlau: Köln, Weimar, Wien.
- Küçük Kurt, Mehmet (1991), "Tele-vizyon ve Çocuk", *Aile Yazıları* 3, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, s.399-404.
- Media Dynamics (1996), *TV Dimensions 1996*, New York
- Michaud, Y. (1991), *Şiddet*, Çev. Muhtaroglu, C. İletişim Yayınları, İstanbul.

- Minov; LaMay (1995), *Abandoned In The Wasteland:Children, Television And The First Amendment*, New York:Hill and Wang.
- Mulan, Bob (1999), *Consuming Television, Television an Its Audence*, Blackwell Publishers, Oxford.
- Mutlu, Erol (1999), *Televizyon ve Toplum*, TRT Kurumu Yayınları, Ankara.
- Nielsen Media Research (1998), 1998, report on television. New York:
- Önür, Nimet (1998), *Medya ve Eğitim*, Atilla Yayıncılık, Ankara.
- Parke, R.D.; Berkowitz, L.; Leyens, J.P. West, S.; Sebastian , R.J. (1977), "Film Violence and Aggression, A Field Experimental Analysis", *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol.10, Academic Pres, New York.
- Postman, N. (1994) *Televizyon öldüren Eğlence; Gösteri Çağında Kamusal Söylem*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Sayın, Önal (1999), "Aile Ortamında Televizyonun Çocuğun Toplumsallaştırılmasında Tek Yönlü Belirleyiciliği", *İletişim Ortamlarında Çocuk Birey Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Anadolu Üniversitesi Yayınları No.1172, Eskişehir
- Signorielli, Nancy (2003), "Prime Time Violence 1993-2001: Has The Picture Really Changed?", *Journal of Broadcasting&Electronic Media* 47 (1), pp.36-57
- Severin, Werner J.ve Tankard James W. (1979), *Communication Theorise*, Hastings House, New York
- Thomas, Graham-Melville, (1985) "Television Violence and Children", *Video Violence and Children*, Edit by Geoffrey Barlow and Alison Hill, St Martin's Press, New York.
- Ünsal, A (1996), "Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi" *Cogito*, Kış-Bahar 1996, Sayı 6-7 .
- Walsh, D., L. S. Goldman, and R. Brown. (1996), *Physician's guide to media violence*. Chicago: American Medical Association.
- Vural, Sacide (1998), "Televizyondaki Şiddetin Çocuklar Üzerindeki Etkisi", III. Aile Şurası Tebliğleri, T.C. Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, No.106, Ankara, s.634-643.
- Yeşiltuna, Dilek Çiftçi, (1994), "Siyasal Sosyalizasyon", *Sosyoloji Dergisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Sayı:5, s.57-74.
- <http://trial.global.epnet.com/> (2.4.2002).
- <http://www.un.org.tr/who/bulten/turk/bul9saglikgunsbbildiri.HTM> 7.1.2004)

The Effect of Television as a Socialization Tool on Violence*

Assist. Prof. Dr. Nurşen ADAK**

Abstract: Mass media is one of the important socialization tools in which children acquire social and cultural patterns of any given society. It is a matter of discussion whether mass media plays a role in the occurrence or increase of aggressive and violent events and the degree of its possible effects

The effects of violent messages in TV, as one of most effective mass media tools, on the socialization of children will be examined in this study.

Key Words: Socialization, Violence, Television, Child

---

*This paper was introduced in Osmangazi University in Eskishehir in Semposium "Influence of Violence on Children Literature" in April 2001.

** Akdeniz University, Faculty of Arts and Sciences / ANTALYA
nadak@akdeniz.edu.tr

Телевидение как Средство Социализации и Агрессия*

Нуршен АДАК, к.н., доцент**

Резюме: Средство массовой информации является одним из средств социализации, влияющих на процесс становления человека социальным существом. Остается спорным вопрос о степени роли средств массовой информации в проявлении и учащении случаев агрессии и насилия. В статье рассматривается влияние, передающееся посредством телевидения-одного из наиболее эффективных средств массовой информации- на социализацию детей.

Ключевые слова: социализация, агрессия, телевидение, дети.

---

* Эта статья была впервые представлена в качестве выступления на Симпозиуме "Агрессия в Детской Литертуре и Детском Врачевании", состоявшемся в апреле 2001 года в Университете Османгази.

** Акденизский Университет, Факультет Естественных и Гуманитарных Наук-АНТАЛЬЯ
nadak@akdeniz.edu.tr

Başkurdistan Cumhuriyetinde Millî Dil ve Devlet Dili Problemi

Dr. Bekir DEMİR*

Özet: Bu çalışmada, günümüz Rusya Federasyonu'nun, etnik çeşitliliğe sahip federe birimlerindeki (özellikle de millî cumhuriyetlerde) millî dillerin statüsü, Başkurdistan Cumhuriyeti örneğinde incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Başkurdistan, Başkurtça, Devlet Dili, Millî Dil

Giriş

Aralık 1991'de SSCB hukuken ve fiilen son bulunca dünya haritasında ortaya on beş yeni devlet çıktı. Bu devletler için Sovyet sonrası ya da postsovyet dönem olarak adlandırılan ve hala devam eden yeni bir dönem başladı. Bu dönemin en önemli özelliği, bağımsızlıklarını ilan eden bu devletlerde millî ve milletlerarası düzeyde çözüme kavuşturulmayı bekleyen birçok sorunun bulunmasıdır.

SSCB'nin ardından onun en büyük mirasçısı Rusya Federasyonu da, hem SSCB'nin dağılma döneminde, hem de ondan sonraki geçiş döneminde parçalanma tehlikesi yaşamışsa da, 31 Mart 1992'de imzalanan Federal Anlaşma ile toparlanmaya başlamıştır.

1990-1992 yılları arasında Rusya Federasyonu millî cumhuriyetlerinde yaşanan egemenlik ve bağımsızlık ilanları (egemenleşme süreci - *suverenizatsiya*) sırasında bir çok problem ortaya çıkmıştır. Bu problemlerden biri, genelde Rusya Federasyonu'nda, özelde ise cumhuriyetler (21) ve diğer eyaletlerde (49 oblast, 6 kray) yaşayan millî dillerin statüsü ile ilgilidir.

Hangi devlet olursa olsun, millî dillere devlet dili statüsü verilmesi sorunu ele alındığında, dikkate alınması gereken en temel faktörlerden biri, o devlette, devleti oluşturan milletler mozağinin dili ya da dillerinin durumudur.

---

* *Rusya Araştırmaları Uzmanı / ANKARA*
bdemir28@hotmail.com
bdemir@mail.ru

1960'lı ve 1970'li yıllarda Afrika ve Asya kıtalarında bağımsızlıklarını kazanmış bir dizi ülkede ve eski SSCB cumhuriyetlerinde dil problemi, bağımsızlık sonrası yaşanan en önemli problemlerden biri olmuştur. Hatta bu devletlerin bir kısmında bağımsızlık mücadelesi devlet dili statüsü için verilen mücadeleyle başlamıştır. Eski SSCB'nin hakimiyet alanı içerisinde, dil hakkında kanun çıkarılması konusunda ilk girişim Estonya Halk Cephesi tarafından yapılmış ve o zamanki Cumhuriyet Yüksek Sovyeti (Şurası) dil kanununu kabul etmiştir. Diğer cumhuriyetlerde de 1989 yılı süresince ve 1990 yılı başlarında, titüler etnik grubun (sayıca fazla ya da azlığından bağımsız olarak devlete adını veren etnik grup) diline devlet dili statüsü veren benzer kanunlar kabul edilmiştir: Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev Cumhuriyet Parlamentosu'na, Kazakistan Cumhuriyeti'nde diller hakkında kanunu yeniden inceleme teklifiyle müracat etmiş, Beyaz Rusya (Belarus) Cumhurbaşkanı Aleksandr Lukaşenko, Belarusça ile beraber Rusçaya da devlet dili statüsü verilmesi konusunu referanduma götürmüştür. Moldova'da kabul edilen dil kanunu ile Rusça ve Gagavuzcanın¹ resmî devlet dili statüleri kaldırılarak bu hak sadece Moldova diline tanınmıştır².

Sonuçta, eski Sovyetler Birliği'ne dahil tüm cumhuriyetlerde yerel dilin önceliği politikası izlenmeye başlanmış ve Rusça da dahil olmak üzere diğer diller ikinci plana itilmiştir. Titüler olmayan etnik gruplara karşı takınılan bu ayırıcı tutum bir dizi cumhuriyette çatışmalara ve Rusların ve Rus dili konuşan diğer halkların ülke dışına göç etmesine sebep olmuştur.

Diğer taraftan, daha SSCB dağılmadan, 1990'dan itibaren Rusya içerisindeki özerk cumhuriyetlerde de dil hakkında kanunlar kabul edilmeye başlanmıştır³. 1994'ün sonuna doğru, "Tuva, Çuvaşistan, Kalmukistan, Tataristan, Altay Cumhuriyeti, Buryat, Hakasya ve diğer bazı cumhuriyetlerde benzer kanunlar kabul edilmiş, olmayanlarda da yoğun çalışmalar başlamıştır" (Pigolkin 1994: 162).

Kabul edilen kanunların çoğunda iki dile devlet dili statüsü verilmektedir: Titüler etnik grubun dili ve Rusça. Örneğin 30 Ocak 1991'de kabul edilen "Kalmuk SSC – Halmg Tanç'da Diller Hakkında" Kanun'un 3.maddesine göre "Kalmuk SSC – Halmg Tanç'ın devlet dilleri Kalmukça ve Rusçadır. Kalmuk SSC – Halmg Tanç'da Rusça milliyetler arası iletişim vasıtası olarak kullanılır" (Problemi vozrojdeniya kalmıtskogo yazıka 1992: 66-74). Rusçanın zorunlu olduğu istisnai haller dışında iki dilin (Kalmukça ve Rusça) her alanda kullanılması serbesttir. Zorunlu haller: Merkezle (Moskova) yazışmalar, ulaşım konusundaki haberleşme ve yazışmalar, cumhuriyet dışı posta ve telefon yazışmaları ve askeri bölge içerisindeki her türlü iş ve resmî haberleşme ve

yazışma. Bu arada, Rusya Federasyonu dil kanunlarında Rus ordusunda Rusçanın kullanılması hakkında özel bir ifade olmadığını da belirtmek gerekir.

İstisnaları olmakla beraber (Udmurt Cumhuriyeti) 1990-1992 yıllarında cumhuriyetlerin Yüksek Sovyet milletvekilleri, milliyetlerinden bağımsız olarak, Merkez (Moskova) ile mücadelenin sembolü gördükleri diller hakkında kanunlar çıkardılar (Çuvaşistan ve Yakutistan gibi (Sleptsov 1994: 202)).

Bu süreç içerisinde, birçok millî cumhuriyette eğitim alanında farkedilir değişiklikler yaşanmaya başlandı. 1992 yılında, Kabartay-Balkar Cumhuriyeti'ndeki ilkokulların %70'inde millî dillere geçildi (Yazıkovaya situatsiya v sovremennoy Rossii 1992: 15). Başkurdistan'da 1993'ten itibaren okulların 1-9 arasındaki sınıflarda Başkurtça öğretimine başlandı (Nezavisimaya Gazeta 21.07.1993). Tataristan'da Tatarca, Başkurdistan'da Başkurtça yüksek öğrenimin sosyal bilim dallarında kullanılmaya başlandı (Yazıkovaya situatsiya v sovremennoy Rossii 1992: 49). Diğer taraftan millî dillerle basılan gazetelerin, yayın yapan radyo ve televizyonların sayısında önemli bir artış oldu.

Başkurdistan'daki durum

Çok milletli bir devlette yürütülen dil politikasının temel sorunu, millî dillerden birinin ya da birkaçının devlet dili veya resmî dil statüsünde seçimidir. Bu seçimde, herşeyden önce, devlette o dili konuşan gurubun sayısı, siyasi, ekonomik ve sosyal durumu etkili olmaktadır.

1998 itibarıyla nüfusu 4.104.000 (1989'da 3.952.000) olan ve otuzdan fazla etnik gurubun yaşadığı Başkurdistan'da⁴, bugün kanunla (Zakon Respubliki Başkortostan 15 Şubat 1999, N 216-z "O yazıkah narodov Respubliki Başkortostan", Bölüm 1/ m.3/1) belirlenmiş resmî devlet dili Başkurtça ve Rusçadır. Başkurdistan'ın üç temel etnik gurubu – Ruslar, Tatarlar ve Başkurtlardır. Tüm şehir merkezlerinde çoğunluğa sahip Ruslar nüfusun %43'ünü, (1989'da %39,3) Cumhuriyet içerisinde dağınık olarak yaşayan Tatarlar ise nüfusun %24'ünü (1989'da %28,4) oluşturmaktadır (Federalizm 1999: 216; Tişkov vd. 1994). 1980'li ve 1990'lı yıllarda Ufa, Sterlitamak, Salavat, Neftikamsk ve diğer şehirlerdeki sayıları artmasına rağmen, daha çok kırsal kesimde yaşayan Başkurtlar ise nüfusun sadece %23'üne (1989'da %21,9) sahiptirler (bkz. Tablo 1). Tatar nüfusun fazla olması Tataristan ve Başkurdistan cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerde gerilimin artmasına sebep olmaktadır.

Tablo 1. Başkurdistan'ın Etnik Yapısı (1989)

Milletler	Nüfus (Bin)	Oran (%)
Başkurtlar	863,8	21,9
Ruslar	1548,3	39,3
Tatarlar	1120,7	28,4
Çuvaşlar	118,5	3
Mariler (Çirmiş)	105,8	2,7
Ukraynalılar	75	1,9
Mordovlar	31,9	0,8
Udmurtlar	23,7	0,6
Beyaz Ruslar	17	0,4
Almanlar	11	0,3
Yahudiler	4,8	0,1
Kazaklar	3,6	0,1

Kaynak: Çislennost naseleniya i nekotoriye sotsialno-demografiçeskiye karakteristiki natsionalnostey Rossiyskoy Federatsii. M., 1992. s. 21-30; İnformatsionniy bülleten Goskomstata. M., 1996. s.33-34.

Yapılan son dört nüfus sayımı sonuçları, Rusya Federasyonu genelinde Başkurtçayı ana dili sayanların oranının arttığını göstermektedir. 1989 yılı itibariyle⁵ %72,6'sı rahat bir şekilde Rusçayı (ikinci dil olarak) kullanabilen Başkurtların, %72,8'i Başkurtçayı (1959'da %62'si), %10,1'i Rusçayı, %17,1'i de Tatarçayı anadil kabul etmektedir (www.peoples.org.ru/bashkir.html). Araştırmalar Rusçayı ana dili kabul edenlerin sayısı sürekli artarken, Tatarçayı ana dil sayanların sayısında azalma olduğunu göstermektedir. Bugün Başkurdistan'da, fiilen Başkurtça-Rusça ikidilliliği ağır basmakla beraber, özellikle köylerde Başkurt-Tatarca-Rusça üç dilliliği yaygındır (Mihaylov vd. 1999: 132).

Bu bağlamda, bugün gündemde olan konu Başkurtça ve Rusça ile beraber Tatarçaya da resmî dil statüsü verilmesi hususudur. Başkurtların hem Tataristan'da ve hem de Başkurdistan'da Tatarlar tarafından asimile edildiklerini savunan Başkurt millî hareketlerinin temsilcileri, hem Tatarçaya resmî dil statüsü verilmesine karşı çıkmaktalar, hem de bu konudaki kararsız tutumundan dolayı Cumhurbaşkanı M. Rahimov'u eleştirmektedirler. Millî-Kültürel Merkez "Ak Tirma" Başkan Yardımcısı R. Sultanov'un, şu demeci, bu duru-

mu en açık biçimde özetlemektedir: “Biz burada üçüncü devlet dili kabul edemeyiz ve Tataristan’ın şubesi olamayız”

(<http://www.memo.ru/hr/discrim/bashkir/Chapter14.htm>, Mayıs 1997).

Başkurdistan Cumhuriyeti’nde millî dillerin statüsü konusunda resmî ve entelektüel boyutta birçok çalışma yapılmıştır. Hatta, yukarıda ifade edilen süreçte ortaya çıkan diğer problemler hakkında, millî dillerin statüsü hakkında yazılan makale kadar çalışma yapılmamıştır. Bununla birlikte, çalışmaların çoğunun ortak özelliği yüzeysel, “ısmarlama” nitelik taşımaları, dil problemini doğrudan etkileyen ve onunla bağlantılı etnodemografik, etnik-dilsel ve sosyo-ekonomik duruma ilişkin kapsayıcı analizden mahrum olmalarıdır. Özellikle Başkurt dili basında yazarlar, sadece Başkurtçaya devlet dili statüsü verilmesinin gerekliliğini “ispat” etme gayreti içindedirler.

Yapılan araştırmalar, Başkurdistan nüfusunun çoğunluğunun, genelde farklı dillere karşı sabırlı olduğunu, özelden ise devlet dili olarak iki dile (Başkurtça ve Rusça) onay verdiklerini göstermektedir (bkz. Tablo 2).

Başkurdistan devlet çalışanları, kanuna uygun olarak, hangi dil (diller)i serbestçe kullanmalıdır

Tablo 2. (Cumhuriyet çapında yapılan etno-politik anket verileri, %)

Milliyet	Sadece tek dille			İki dille			Üç dille	Söylemesi zor
	Başkurtça	Tatarca	Rusça	Baş. + Rus.	Tat. + Rus.	Baş.+Tat.		
Başkurtlar	5,5	—	4,4	56,8	—	—	24,1	8,1
Tatarlar	1,3	—	7,7	25,5	7,4	—	45,3	10,3
Ruslar	—	—	26,9	42,3	—	—	17,3	12,5

Kaynak: Goboglo M.N., *Başkortostan i Tatarstan: Paralleli etnopolitiçeskogo razvitiya: Oçerk 1. Plodi suverenizatsii*. Moskova, 1994. s. 27.

Tablo 2’ye göre, ankete katılanların çoğunluğu (Başkurtların %56,8’i, Tatarların %25,5’i ve Rusların %42,3’ü) devlet aygıtında iki dilliliği mümkün görmektedir. Tatarların %45,3’ü Başkurdistan’da dil sorununun en iyi çözüm yolunun üç dile (Başkurtça, Rusça, Tatarca) devlet dili statüsü kazandırılması olduğu görüşündedir. Başkurdistan’da yaşayan Ruslardan bir kısmı, Başkurdistan Cumhurbaşkanlığı adayları ve devlet memurları için Rusça ve

Başkurtça sınavlarının gerekli olduğunu savunmaktadır⁶. Bununla birlikte, bir dizi millî cemiyet temsilcisi, sadece Başkurtçaya devlet dili statüsü verilmesinin Başkurt olmayan halka karşı ayrımcılık yaratacağı görüşündedir.

Başkurdistan'daki etnik yapılanmaya ve millî dillerin dağılımına bakıldığında karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır: Yukarıda da belirtildiği gibi, Başkurdistan'daki etnik ve etnik-dilsel yapısının özelliği, cumhuriyete adını veren halkın, cumhuriyet nüfusu içerisinde Ruslardan ve Tatarlardan sonra üçüncü sırada yer almalarıdır. 1989 nüfus sayımı verilerine göre, Başkurdistan nüfusunun %45'i Rusça, %31'i Tatarca⁷, %16,5'i Başkurtça ve %7,5'i diğer dilleri konuşmaktadır. Bu oranlardan hareketle, bu üç milletin temsilcileri (siyaset adamları, yazarlar vs.) cumhuriyetin en fazla nüfusa sahip üç halkının diline devlet dili statüsü verilmesi gerektiği görüşünü gündeme getirmektedirler.

Başkurdistan'daki etnik-dilsel yapıya etki eden bir diğer faktör de Cumhuriyetteki 54 idarî rayonun (bölgenin) kendine özgü yapısıdır. Nüfusun yarısı ve daha fazlasını Başkurtların oluşturdukları rayonların sayısı on üçtür. 15 rayonda ise nüfusun yarısını ve daha fazlasını Tatarlar oluşturmaktadır. Ancak, Başkurdistan'ın batı ve kuzey-batısında yeralan ve Başkurtların çoğunlukta olduğu dört rayonda, birçok Başkurt Tatarca'yı anadili kabul etmektedir. Örneğin, nüfusun %29'u Tatarlardan oluşan Yanaul Rayonunda yaşayan 17.611 Başkurttan 13.480'i (%76,5), nüfusunun üçte biri Tatarlardan oluşan İlişev Rayonu'ndaki Başkurtların %96,4'ü Tatarca'yı anadil kabul etmektedir. Nüfusun %21,1'i Tatar olan Tatışlin Rayonunda Başkurtların %88'i Tatarca'yı anadilleri saymaktadırlar. Pekin Rayonunda ise Tatarca konuşanların oranı %61'dir (Safin 1998: 180).

Başkurdistan'daki 19 rayonda Tatar ve Tatarca konuşan nüfus üstünlüğe sahipken, sadece 10 rayonda Başkurt dilli nüfus çoğunlukta. Tatarcanın hakim olduğu rayonlarda (6 tane) Tatarca, Başkurtçanın hakim olduğu rayonlarda ise Başkurtçanın tek resmî dil statüsüne sahip olması gerektiği ileri sürülmektedir. Fakat bununla birlikte, bu rayonların bir kısmında diğer milliyet mensupları da ehemmiyetli bir sayıya sahiptirler. Bu nedenle kendi dillerinin rayon seviyesinde resmî statüde olmasına talep etme hakları olduğunu ileri sürmektedirler. Örneğin, Başkurtların %57'lik çoğunluğa sahip oldukları Ak Nehir (Belorets) Rayonunun %36,3'ünü Ruslar oluşturmaktadır. Haybullin Rayonunda Başkurtlardan (%66) başka %23,4 oranında Rus yaşamaktadır. Meçetlin Rayonunda nüfus oranları %51,4 Başkurt, %29,8 Tatar ve %17,9 Rus şeklindedir. Salavat Rayonunda ise %28,9 oranında Tatar ve %17,9 Rus nüfus mevcuttur (Safin 1998: 182). Ayrıca, Cumhuriyet içerisinde dağınmış yerleşmiş

olsalar da Çuvaşlar, Mariler, Udmurtlar ve Mordovlar, yoğun olarak yaşamaktadırlar.

Rusların nüfusun yarısından fazlasını oluşturdukları rayonlar dört tanedir. Cumhuriyetin 6 rayonunda da sayı itibariyle birinci sırada yer almaktadırlar.

Başkurdistan şehirlerinin (21 tane) büyük bir kısmında ise Ruslar çoğunlukta-
dır. Şehirlerden on birinde Ruslar nüfusun yarısına veya yarıdan fazlasına
sahiptirler. İki şehirde – Tuymaz ve Dürtüli – nüfusun yarıdan fazlası Tatar-
dır. Üç tanesinde – Neftekamsk, Oktyabr ve Yanaul – Tatarlar ve Tatar dilli
halk birinci sırada yer almaktadır. Başkurtlar ise sadece Baymak şehrinde
çoğunluğa sahiptirler.

Az sayıda olmalarına rağmen millî azınlıkların dillerinin resmî dil statüsüne
yükseltildiğini milletlerarası tecrübe göstermektedir. Dilin statüsü proble-
minin demokratik çözümünün bir örneği Finlandiya'dır. Nüfusunun
%5'inden biraz fazlasını İsveçlilerin oluşturduğu bu İskandinav ülkesinde,
İsveç dili resmî dil statüsündedir. İsviçre'de üç dil (Almanca, Fransızca ve
İtalyanca) devletin resmî dili statüsündedir. Bu dilleri konuşanların toplam
nüfusa oranı sırayla %65, %18 ve %12'dir. Lihtenştayn, Avusturya ve
Lüzenburg'da Almanca resmî dil statüsündedir. Bu örnekleri çoğaltmak
mümkündür. Başkurdistan'da ise Tatarcaya resmî dil statüsü verilmesi fikri,
Tatarcanın komşu Tataristan'da resmî ya da devlet dili olmasına gönder-
mede bulunularak, reddedilmektedir.

Sonuç olarak, bugün Başkurdistan'da nüfusun %45'i Rusça, %31'i Tatarca,
%16,5'i Başkurtça ve %7,5'i diğer dilleri konuşmaktadır. Başkurdistan şartla-
rıyla benzer etnik-dilsel durum, Rusya Federasyonu'nun diğer bölgelerinde de
gözlenmektedir. Buralarda da hala yaşayan dillerin hukukî statüleri çözüme
kavuşturulamamıştır. Asırlar boyunca şekillenmiş etnik-dilsel duruma ilişkin
problemlere yönelik volontarist çözüm denemeleri, sadece Başkurdistan'daki
değil İdil-Ural bölgesindeki etnopolitik durumda düzeltilemez istikrarsızlıklara
sebepe olabilir. Diğer taraftan bu bölgede yaşayan birçok millet için (Çuvaş,
Mari, Udmurt, Mordov), özellikle de Başkurdistan'ın batı ve kuzey-batı
rayonlarında Tatarca milliyetler arası iletişim dili olmuştur. Bu hususun gözden
kaçırılmaması gerekir. Bu nedenle Başkurdistan şartlarında dillerin statüsü
sorununun çözümünde, cumhuriyetin tüm halklarının talepleri dikkate alınma-
sı, zorunluluk arz etmektedir.

Kaynakça

- Çislennost naseleniya i nekotorye sotsialno-demografiçeskiye harakteristiki natsionalnostey Rossiyskoy Federatsii*. Moskva 1992.
- Federalizm*. 1999. № 4 (16).
- GOBOGLO M.N. (1994), *Başkortostan i Tatarstan: Paralleli etnopolitiçeskogo razvitiya: Oçerk 1. Plodi suverenizatsii*. Moskva
- İnformatsionnyy bülleten Goskomstata. Moskva 1996.
- İzvestiya Başkortostana*. 19.05.1998.
- MİHAYLOV V.A. (Otv.red) *Çto mujno znat o narodah Rossii. Spravoçnik dlya gosudarstvennih slyjaşih*. Moskva, Nauçno-izdatelskiy tsentr “Skriptoriy”, İnformatsionno-izdatelskoye agentstva “Russkiy mir”, 1999.
- Nezavisimaya Gazeta*, 21.07.1993
- PİGOLKİN A.S. (1994) “Zakonodatelnoe regulirovaniye yazikovih problem v Rossiyskoy Federatsii”, *Yazikoviyе problemi Rossiyskoy Federatsii i zakoni o Yazıkah*, Moskva
- Problemi vozrojdeniya kalmitskogo yazıka*, Elista, 1992.
- SAFIN F.G. (1998), “Osobennosti etnoyazıkovoy situatsii v natsionalnih respublikax Rossiyskoy Federatsii (Na primyere Respubliki Başkortostan)”, *Predstavitel'naya Vlast* (Spetsialnyy vipusk Po materialam nauçnoy konferentsii “Mnogonatsionalnaya Rossiya: istoriya i sovremennost”), Moskva
- SLEPTSOV P.A. (1994), “K novomu etapu yazıkovoy politiki i yazıkovogo stroitelstva v Respublike Saha (Yakutiya)”, *Yazikoviyе problemi Rossiyskoy Federatsii i zakoni o yazıkah*, Moskva
- TİŞKOV V.A. (Gl.red.) (1994), *Narodi Rossii: entsiklopediya*. Moskva
- Yazıkovaya situatsiya v sovremennoy Rossii*, (1992), Moskva
- Yazıkovaya situatsiya v sovremennoy Rossii*, (1992), Moskva
- Zakon Respubliki Başkortostan* 15 Şubat 1999, N 216-z “O yazıkah narodov Respubliki Başkortostan”, (Bölüm 1/ m.3/1).
- <http://www.bashedu.ru/encikl/maintitle.htm>
- <http://www.memo.ru/hr/discrim/bashkir/Chapter14.htm> Beseda s R. Sultanovim, zam. Predsedatela başkirkского natsionalno-kulturnogo tsentra “Ak Tirma” (Mayıs 1997).
- <http://www.peoples.org.ru/bashkir.html>

AÇIKLAMALAR

- ¹ Gagavuzlar, Moldova nüfusunun sadece %3,8'ini (160 bin kişi) oluşturmaktadır.
- ² Bu karar, Moldova'da yaşayan Ruslar ve Gagavuzları, Moldova'dan bağımsız cumhuriyetler ilan etmeye kadar varan aşırı kararlar almaya itmiştir.
- ³ 25 Ekim 1991'de B.N. Yeltsin "RSFSC Halklarının Dilleri Hakkında Kanun"u imzalar, aynı gün henüz varlığı sona erdirilmemiş olan RSFSC Yüksek Sovyeti, adı geçen Kanunun yürürlüğe girmesi hakkında kararname ve "Rusya Halklarının Dilleri Deklarasyonu"nu kabul eder. Bu kanun hala yürürlüktedir. Ancak 2002 yılında kanunun bazı maddelerinde değişiklikler yapılarak, "Rusya Federasyonu devlet dili ve RF cumhuriyetlerinin devlet dillerinde kiril alfabesi (Rus alfabesindeki harfler) kullanılacaktır" hükmü getirilmiştir.
- ⁴ 143.600 km² yüzölçümü olan Başkurdistan, Rusya Federasyonu'nun Ural ekonomik Bölgesi (*Uralskiy ekonomiçeskiy rayon*) ve Volga Boyu Federal Bölgesi (*Privoljskiy federalnıy okrug*) içerisinde yer almakta, 54 idarî rayon, 21 şehir, 40 köy-kent (*posyölok*) ve 929 köy idaresinden oluşmaktadır.
- ⁵ 1989'da tüm Başkurt nüfusu 1.449.462'dir. Bunlardan 1.345.300'ü Rusya Federasyonu'nda yaşamaktadır. Başkurtların % 59,6'sı (863,800) kendi cumhuriyetleri Başkurdistan'da yaşamaktadır. Ayrıca Rusya Federasyonu'nun Çelyabinsk, Orenburg, Perm, Sverdlovsk, Kurgan ve Tümen oblastlarında, Kazakistan'da (41.800), Özbekistan'da (34.800), Ukrayna'da (7.400), Tacikistan'da (6.800), Türkmenistan'da (4.700) ve Kırgızistan'da (4.000) Başkurt nüfus yaşamaktadır.
- ⁶ Başkurdistan Anayasası'nın 92. maddesi cumhurbaşkanı adayının Başkurtça ve Rusça bilmesi şartını getirmektedir. Ancak 1998 Başkanlık seçim kampanyası esnasında Rusya Devlet Duması'ndan bazı milletvekillerinin başvurusuyla Rusya Federasyonu Anayasa Mahkemesi Başkurdistan Anayasası'nın bu hükmünün değiştirilmesini kararlaştırmıştır. Postanovleniye konstitutsionnogo Suda Rossiyskoy Federatsii ot 27.04.1998. "Po delu o proverke konstitutsionnosti ot delnih polojeniy çasti pervoy stati 92 Konstitutsii Respubliki Başkortostan, çasti pervoy stati 3 Zakona Respubliki Başkortostan "o prezidente Respubliki Başkortostan" (v redaktsii ot 28.08.1997) i statey 1 i 7 zakona Respubliki Başkortostan "O vıborah Prezidenta Respubliki Başkortostan", *İzvestiya Başkortostana*. 19.05.1998.
- ⁷ Başkurdistan'da yaşayan 863.800 Başkurttan 178 binden fazlası, yani % 20,7'si Tatarca'yı ana dilleri olarak kabul etmektedir.

Problem of the National and State Language in Republic of Bashkortostan

Dr. Bekir DEMİR*

Abstrac: In this work are considered the status of national languages in many national subjects of the Russian Federation (especially in national republics), by the example of Republic of Bashkortostan.

Key words: Bashkortostan, National language, State language, Bashkir Language

---

* *Specialist of Searches on Russia / ANKARA*
bdemir28@hotmail.com
bdemir@mail.ru

Проблема Национального и Государственного Языка в Республике Башкортостан

Бекир ДЕМИР, Др.*

Резюме: В этой статье на примере Республики Башкортостан исследуется положение национальных языков в этнически разнородных федеральных единицах (в особенности в национальных республиках) Российской Федерации.

Ключевые Слова: Башкортостан, башкирский язык, государственный язык, национальный язык.

---

* Специалист по исследованиям России- АНКАРА
bdemir28@hotmail.com

İran Türklerinde Kimlik Meselesi

Dr. Bilgehan A. GÖKDAĞ*

M. Rıza HEYET**

Özet: Bu makalede İran ve Güney Azerbaycan Türklerinin özellikle 20. yy'da, yani Türkçenin İran'da yasak olduğu bir dönemde kimliklerini tanıma ve koruma yolundaki faaliyetleri; İran'da Türkçe basın-yayın hayatı ve Türk aydınlarının karşılaştıkları sorunlar ele alınmaktadır. Bu çalışmada ayrıca İranlı Türklerin son yıllarda Azerbaycan Türkçesiyle neşrettikleri 30'dan fazla dergi hakkında bilgi verilirken Türk dili, edebiyatı ve tarihi konusunda onlarca eserin yayımlanması ile ilgili geniş değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İran Türkleri, kimlik meselesi, Türkoloji, basın-yayın hayatı, Varlık dergisi.

Giriş

10 Şubat 1828'de 16 yıl süren bir savaş sonrasında Rusya ve İran arasında imzalanan Türkmençay Anlaşması ile Azerbaycan ikiye bölünmüş, Aras nehrinin kuzeyi Çarlık Rusyasına, güneyi ise Kacar sülalesi yönetimindeki İran'a bırakılmıştır.

Tarih boyunca Türklerin yönetimi altında olan İran coğrafyası M.Ö. 4200'lerde Türkler tarafından kurulan "Kuti" Devletinin de üzerinde yer aldığı bir toprak parçasıdır. Türklerin ana yurdunun bu bölge olduğuna dair araştırmalar günden güne artmaktadır (Celilov 2000). Fars-Med-Sasanî egemenliği ise yaklaşık 500 yıl sürmüştür. Bu tarihî gerçeklerden yola çıkıldığında İran'ın çok eski bir Türk yurdu olduğunu apaçık görmek mümkündür. Başta Azerbaycan Türkleri olmak üzere Türkmenler, Kaşkaylar, Horasan Türkleri, Halaçlar, Sungurlar, Ebiverdiler, Kazaklar ve Özbekler gibi Türk grupları İran'ın belirli bölgelerinde yaşamaktadırlar (Blega 1997: 272).

---

* Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edeb. Bölümü / KIRIKKALE
batsiz@yahoo.com

** Ankara Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü / ANKARA
m_r_heyet@hotmail.com

İran'da yaşayan Türklerin nüfusu ile ilgili kesin bir rakam verilmemektedir. Verilen rakamlarda Türk nüfusu en az 20 milyon, en çok 35 milyon olarak gösterilmektedir. İran'daki Türklerin nüfusu 25 milyon (Heyet Sarrafi 1999: 61), 33 milyon (Güldiken 1998:44), 20 milyon (Blega 1997), 25 milyon (Saray 1999: 261), 34 milyon (Çehregani 2002) olarak birbirinden farklı şekilde verilmektedir. Dünya Bankası Ülke Profilleri veri tabanına göre 66,1 milyonluk İran nüfusunun %42'sini Türkler oluşturmakta olup, bu oran da yaklaşık 25 milyonluk bir Türk nüfusunu göstermektedir (Ütük 2002: 10).

Bin yıla yakın İran yönetimini elinde bulduran ve ülke nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturan İran Türklerinin siyasi durumu oldukça ilginçtir. Kacarlar döneminde Türklerin İran'daki konumunu anlatan Mehmet Emin Resulzade; İran Türklerinin ne Rusya'da olduğu gibi mahkum, ne de Türkiye'de olduğu gibi hakim bir millet olmadıklarını ve Farslarla hukukta eşit vatandaş hâlinde olup aynı haklara, aynı imtiyazlara sahip olduklarını belirtiyor. Resulzade'ye göre İran hükümdarlarının Türk olması Türklere özel bir ayrıcalık bahsetmediği gibi, Fars milletinin tazyikine de sebep olmamıştır (Resulzade 1993: 17). Fakat ne yazık ki, Kacarların hakimiyetinin sona ermesi ve Pehlevilerin iş başına gelmesiyle İran Türkleri, ikinci dereceli vatandaş düzeyine düşerek üvey evlat muamelesi gördüler.

İran Türkleri arasında bazı millî hareketlerin vuku bulduğunu görmekteyiz. Rusya'da 1905 ihtilalinden sonra Azerbaycan'da özgürlük ve millî hükümet kurma fikirleri kuvvetlenmiş ve bu gibi fikirlerin yarattığı hareketler İran'da Meşrutiyet inkılabına sebep olmuştur. Meşrutiyet tarihinin de gösterdiği gibi, İran'da Meşrutiyet inkılabı hem düşünce hem de hayata geçirilmesi bakımından en çok Azerbaycanlı yazar, şair ve hürriyetçilerine borçludur (Heyet 1985; 20). O dönemde, Settarhan önderliğinde Tebriz merkez olmak üzere başlayan özgürlük hareketi başarıyla ilerlemiş, 1907'den itibaren Rus-İngiliz anlaşmaları karşısında sıkıntıyla karşılaşmıştır. Rıza Han döneminde etnik gruplara uygulanan asimilasyon politikası İran'da millî hareketlerin biçimlenmesine yol açtı. 1920'de Muhammed Hıyabanî önderliğinde kurulan Azadistan devleti bu biçimlenmenin en açık örneğidir. Bu akım isyanın bir yıl sonra bastırılmasıyla sona erdi. 1945'te Seyid Cafer Pişeveri önderliğinde kurulan Azerbaycan Özerk Hükümeti Tahran yönetiminin kanlı müdahalesi sonucu bir yıl sonunda yıkılmasına rağmen onun taraftarları düşüncelerini devam ettirdiler. 1945-1946 yılları arasında Pişeveri önderliğindeki Azerbaycan Özerk Hükümeti özellikle kültür ve eğitim alanında önemli reformlar gerçekleştirmiştir. Bu kısa sürede Azerbaycan Türkçesi Azerbaycan'ın resmî dili ilan edilmiş, okullarda ve devlet kurumlarında kullanılmaya başlanmış ve

ilk okul öğrencileri için *Ana Dili* adlı altı ciltlik ders kitabı yayımlanmıştır. Tebriz Üniversitesi kurularak Türkçe eğitim ve öğretim ve Tebriz radyosu tesis edilerek Türkçe yayın yapılmaya başlatıldı. *Azerbaycan* gazetesi Azerbaycan Demokrat Partisi'nin (Fırkasının) resmî organı olarak siyasî, edebî ve sosyal konularda makaleler neşretti. Onlarca Türkçe kitap, dergi ve gazete yayımlanmaya başladı. Tebriz'de Güney ve Kuzey Azerbaycan şairlerinden ibaret bir şairler meclisi oluşturuldu. Sahir, Sehend, Balaş Azeroğlu, Medine Gülgün, H. Biluri, Y. Şeyda ve birçok ünlü şair ilk Türkçe şiirlerini orada okudular. Şairler meclisinde okunan şiirler toplanarak 1945 yılında *Şairler Meclisi* adlı 80'den fazla şairin şiirlerini içeren bir antoloji şeklinde hazırlanmıştır. 1941-1946 yılları arasında ülkenin yabancı güçler tarafından işgali sırasında ve merkezî hükümetin zayıfladığı bir dönemde Azerbaycan sosyal ve siyasal mücadelelerin odak noktası hâline geldiği gibi Azerbaycan Türk edebiyatı da çiçeklenmeye başlamıştır. O zamana kadar daha çok gazel ve hiciv şiirler yazan Ali Fitret, M. Biriya, H. Sahaf ve Mahzun gibi şairler artık millî ve içtimâî konularda şiir yazmaya başladılar. Uzun yıllar yasaklı ve boğuntulu ortamda yaşadığından dolayı Farsça şiir yazan Habip Sahir'in Türkçe şiir yazması için güzel bir ortam sağlandı. Azerbaycan Özerk Hükümetinin 1946 yılında kanlı şekilde ortadan kaldırılmasından sonra Tahran devletinin fermanıyla Türkçe yayımlanmış olan bütün kitaplar toplatılıp imha edildi ve Türkçe yeniden yasaklandı. Azerbaycan'ın ünlü şairi Samed Vurgun *Yandırılan Kitaplar* adıyla Paris'te Uluslararası Barış Kurultayında (1952) okuduğu itiraz şiirinde bu olayı güzel bir şekilde yansıtmıştır:

...Cellat, benim dilimdedir bayatular, goşmalar,
De, onları hiç duydu mu senin o daş üreğin?
Her geraylı perdesinde min ananın kalbi var,
Her şikestem evladıdır bir mukaddes dileğin,
De, onları hiç duydu mu senin o daş üreğin?....

...Cellat, yanıp od olsa da küle dönmez arzular,
Tabiatın ana kalbi kul doğmamış insanı,
Her üreğin öz dünyası bir saadet arzular,
Kanlar ile yazılmıştır her azadlık destanı,
Tabiatın ana kalbi kul doğmamış insanı... .

1960'lı yıllarda rejim millî azınlıkların tarihine, diline, edebiyatına, folklor ve etnografyasına ait bazı eserlerin neşrine imkan tanıyordu. Azerbaycan'ın ayrı ayrı şehirlerinin etnografyası hakkında monografi ve makaleler de ya-

yımlandı. Azerbaycan Türk folkloruna ait kitapçıklar neşredildi. Bu yıllarda Tebriz, Erdebil ve Urmiye şehirlerinde Farsça, aralıklarla 7 adet haftalık dergi, bir adet de günlük (Azerbaycan) gazete vardı. 1970'lerde ise bu sayı beşe düştü. Tarih ilmi tamamen siyasi polisin nezareti altındaydı. Şah rejimi millî şuurun artmasında edebiyatın büyük rolünü dikkate alarak, Türkçe edebî eserlerin neşrine izin vermiyordu. Azerbaycan edebiyatının büyük zorluklarla yayımlanmış (bazıları gizli) eserlerinin sayısı çok azdır (Nesibzade 1997: 93-94).

1979'da İran İslam Cumhuriyeti kurulana kadar çok az sayıda Türkçe eserin basılmasına izin verilmiştir. Prof. G. Doerfer, 2. Dünya savaşıdan 1969'a kadar İran'da Azerbaycan Türkçesi üstüne ancak 20 kadar dilbilimle ilgili çalışmanın yayımlandığını bildirip onların en iyisi olarak da M. A. Ferzane'nin *Mebani-yi Destur-i Zeban-i Azerbaycan* (Azerbaycan Dili Gramerinin Temel Kuralları) adlı eserini göstermektedir. Doerfer, ayrıca bu eserin Muharrem Ergin'in, Osmanlıca Dersleri I, Türk Dil Bilgisi, İstanbul 1958, 2. Baskı 1962, adlı kitabı örnek alınarak yazılmış olduğunu da kaydetmektedir (G. Doerfer 1969: 2). Pehlevi rejiminin Farslaştırma siyaseti sonucunda, ruhsuz ve sönük bir hâle gelip resmî kullanılışı yasaklanmış olan Türk dili ve edebiyatının yeniden canlanmasında *Héyder Baba'ya Selam* eserinin büyük rolü olmuştur. Bu eserin yayınlanması Pehlevi döneminin en büyük edebî olayı olarak değerlendirilmektedir. M. H. Şehriyar, ilk iki dizisini ana dili olan Azerbaycan Türkçesiyle söylediği hâlde, uzun zaman yalnız Farsça şiir yazmış ve yaratıcılığında İran klâsik üslûbunu seçerek zamanla gazel üstadı olmuştur. O, 1953'te annesinin tavsiye ve isteği üzere ana dilinde şiir yazmaya başlamış; ilk yazdığı *Héyder Baba'ya Selam* manzumesi, kendisinin de beklemediği bir şekilde bir şaheser olmuş ve şaire yalnız İran'da değil, bütün Türk ülkelerinde ün kazandırmıştır. *Héyder Baba'ya Selam* manzumesi yayımlandıktan sonra kısa bir zamanda halk tarafından sevilerek okunup ezberlenmiş ve İran'daki Türk edebiyatında bir dönüm noktası yaratarak Azerbaycan şiirinde de yeni bir dönem başlatmıştır. Bu manzume, aynı zamanda iki Azerbaycan arasında edebî bir köprü hâline gelerek Hasret Edebiyatının güçlenmesine neden olmuştur (Heyet, 1989: 29-30). Hasret Edebiyatı, 1828'de Kuzey Azerbaycan'ın Çar Rusyası tarafından işgal edilmesinden sonra her iki Azerbaycan halkının birbirlerine duydukları özlemi dile getirdikleri şiirlerden oluşmaktadır. Sovyetlerin kurulmasının ardından sınırların tamamen kapatılması sonucunda Hasret Edebiyatı halk şiirinden yazılı şiire geçmiştir. Hasret Edebiyatında Aras nehri ana motif olarak ele alınmış ve Kuzey Azerbaycan'da Süleyman Rüstem Güney Azer-

baycan'da ise Şehriyar onun en büyük temsilcileri olmuştur. İran'da Türkçe yazma temayülünün güçlenmesiyle Türkçe bazı kitaplar yayımlanmıştır. Pehleviler döneminde yayımlanmış olan Türkçe kitapların büyük kısmını şiir ve halk edebiyatına ait eserler oluşturmaktadır. 1943 yılında A. Müçtehidî'nin 2500 Türkçe deyim ve atasözünü içeren eseri yayımlandı. 1953'te Ali Tebrizli, *Dâstân-i Aslî ve Kerem* kitabını, ardından da *Şah İsmayıl* adlı tarihî romanını yayımlattı. 1960 ve ondan sonraki yıllarda Tebriz'in Firdevsi yayınevi tarafından *Şehname*'nin Türkmen Türkçesine tercümesi ve *Muhtar Nâme, İskender Nâme ve Rüstem Nâme* gibi Türkçe eserler yayımlandı. H. M. Savalan, 1962 ve 1964 yıllarında *Terâneha-ye Torki* (Türkçe Şarkılar) adlı iki ciltlik halk türküleri kitabını yayımlattı. M. A. Ferzane, 1963'te *Bayatlar* kitabını, 1964'te ise yukarıda anılan *Mebâni-ye Destûr-e Zebân-e Azerbaycanî* eserini neşretti. M. M. İtimad'ın 1957'de *Gelinler Bezeği*, 1965'te ise 400 beyit ve 4000 sözcükten oluşan *Nisab-i İtimad veyahut Kitab-i Lügât-i Manzum* (Manzum Sözlük) adlı Farsça-Türkçe manzum sözlüğü Tahran'da yayımlanmıştır. Ayrıca onun *Çarşamba Bazarı, Gül Gonçası, Munazire-yi Edebî* (Edebî Tartışma / Şiirleşme), *Ayine-yi Ahlâk* (Ahlak Aynası), *Bedregetü'l-Sebyan, Mizanu'l-İnşa, Elifba-yi Cedid* (Yeni Alfabe), *Tuhfet'ül-Sebyan* gibi eserleri bu dönemde yayımlanmıştır. 1965 yılında Selamullah Cavid'in *Nemuneha-yi Ez Folklor-i Azerbaycan* (Azerbaycan Folklorundan Örnekler) eserinin birinci cildi ve 1979'da Devrimden hemen sonra da onun ikinci cildi, 1966'da Samed Behrengî ve Behruz Dehgan'ın birlikte topladıkları *Folklor-e Azerbaycan* (Azerbaycan Folkloru), *Kısseha-ye Azerbaycan* (Azerbaycan Masalları), *Pâre Pâre* eserleri, 1967'de Peymayî ve Firuz Heyet'in *Farsça-Türkçe* (Türkiye Türkçesi) ve *Türkçe-Farsça* sözlükleri ve 1968-1978 yılları arasında ise H. Sadik'in *Mecmue-ye Vâkif* (Vakıf Mecmuası), *Aşıklar, Asâri Ez Şoara-ye Azerbaycan* (Azerbaycan Şairlerinin Eserlerinden Örnekler), *Sayalar, Makalat-e Felsefi-ye M. F. Ahundov* (M. F. Ahundov'un Felsefî Makaleleri) adlı eserleri yayımlanmıştır. Dilbilgisine ait yazılmış olan eserler arasında S. Cavid'in 1964'te yayımladığı *Hodamuz-i Zeban-i Azerbaycanî ve Farsî* (Azerbaycan ve Fars Dillerinin Kendi Kendine Öğrenme Kılavuzu) eseri daha çok günlük konuşma konularını içermektedir. Ayrıca Heyran Hanım'ın eserleri, Fuzuli'nin *Leyli ve Mecnun* eseri, H. Kerimi Meragei'nin *Rengareng* adlı 5 ciltlik şiir kitabı ve onlarca Türkçe manzum eser bu döneme ait yayınlar içerisinde yer almaktadır (Heyet 2001: 270, V. Mustafayev 1991).

İran'da Fars milliyetçiliği 19. yüzyıldan günümüze kadar ideolojik biçim ile gelmiştir. Fikrî temellerini daha çok Fars olmayan grupların attığı Modern

Fars Milliyetçiliği, 1924'te Kaçar Hanedanının devrilmesiyle iktidara gelmiş ve Pehlevîler döneminde hakim ideoloji olmuştur. Fetheli Şah'ın oğlu Celaleddin Mirza-ye Kacar, S. Hasan Takîzade, H. Kazımzade İnanşehr-e Tebrizî, Mahmut Afşar, S. Ahmet Kesrevî, E. Azad Merageî, Taki Arânî, Timurtaş, D. Rızazade Şafak gibi Türkler ve Mirza Melkum Han (Ermenî), Melikü'l-Şuarâ-e Bahar (Gürcü asıllı), M. Ali Furûgi (Yahûdî asıllı) gibi diğer etnik gruplara mensup kişiler İran'da Fars milliyetçiliğinin öncülerinden olmuşlardır (Heyet, 2002: 20). Pehlevî rejiminin uygulamalarına dayanak yaptığı *Azerî Yâ Zebân-e Bâstân-e Azerbaycan* (Azeri veyahut Azerbaycan'ın Eski Dili) 1921 yılında Ahmet Kesrevî tarafından yazılmıştır. Kesrevî bu eserinde Türklerin Arî ırkından olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Azerbaycanlıların Türk olmadıkları Azerî adlı ayrı bir ulus oluşturduklarını ifade eden Kesrevî'ye göre Azeriler Selçukluların İran'a gelmesiyle özellikle de Safevîler zamanında Türkleşmişlerdir.

Modern Fars milliyetçilerinin esas amacı diğer etnik grupların Farslaşmasına yöneliktir. Fars milliyetçilerine göre Azerbaycan Türkleri sonradan Türkleşmiş olan Türkçe konuşan bir halktır. Sovyetler Birliğinin "Türk Dilli Halklar" görüşü ile İran Pehlevî idaresinin bakışının benzerliği dikkat çekmektedir.

Taki Arânî, *Azerbaycan yâ Yek Mesele-ye Heyâti ve Memâti-ye İran* (Azerbaycan yahut da İran'ın Ölüm ve Kalım Meselesi) adlı yazısında Azerbaycan halkının "doğu vahşileri" ve "kan içen Moğollar" tarafından Türkleştirildiklerini yazdıktan sonra Azerbaycan'da Türkçenin yok edilmesi ve Farsçanın yaygınlaşması için İran devletine şöyle bir teklifte bulunmaktadır: "...Özellikle Maarif Bakanlığı'nın o bölgeye çok sayıda Fars dili öğretmeni göndermesi ve ucuz fiyata hatta bedava olarak Farsça kitap, gazete ve makale yayması gerekmektedir. Azerbaycan gençlerinin de fedakarcasına Türkçe konuşmaktan vazgeçmeleri gerekiyor." (Afşar 1989: 126-133). Mahmut Afşar, *Yegânegi-ye İraniyan ve Zebân-e Farsî* (İranlıların Birliği ve Fars Dili) yazısında Türkçenin İran'da yabancı bir dil olduğunu söyleyerek onu çağrılmamış misafir ve rahatsız edici bir unsura benzetmekte ve Azerbaycan'ın herhangi bir okul veya üniversitesinde Türkçenin 5 dakika olsun bile okutulmasına karşı olduğunu altını çizmektedir (Afşar 1989: 288-289). Cevat Şeyhulislami ise *Zebân-e Farsî Neşân-e Vâlâ-ye Melliyet-e İranî* (Fars Dili İranlılığın Üstün Simgesi) adlı makalesinde şöyle yazıyor: "...Yerel diller içerisinde, Türkçenin Azerbaycan'da (Türkiye ile sınırı olan eyalette) haddinden fazla yayılması ve Arapçanın Hûzistan'da (Irak ile sınırı olan eyalette) çok fazla yaygınlaşması gözardı edilmeyecek iki büyük tehlikedir. Çünkü bu iki yerel dil, Kürtçenin aksine olarak, eskiden İran'ı

parçalamak isteyen Panturanist ve Panarabistler tarafından suiistimal edilmiştir.” Müellif sonra Türkçe ve Arapçanın konuşulduğu bölgelerde Farsçanın yayılması için çok ilginç bir teklif ileri sürüyor: “Azerbaycan, Zencan ve Hûzistan’ın küçük yaşlı çocuklarını Avrupa’daki gençlerin mübadelesi sisteminde olduğu gibi, Farsça konuşan saygılı Fars ailelerinde bir iki yıl misafir olarak kabullenmekle, Farsçanın bu yaş grubu (12-16) içerisinde yayılmasına yardım edilmelidir (Afşar 1989: 441-467). Rıza Şah’ın başbakanı, öğretmeni ve İran’da modern Panfarsismin kurucularından olan M. Ali Furûgi, Ankara’da Büyükelçi olduğu dönemde Şah’a ve İran Dışişleri Bakanlığına gönderdiği mektupta İran’da alfabenin değişmemesi gerektiğini şu nedenlerle açıklamaya çalışıyordu: “Son zamanlarda Türkler alfabelerini değiştirip Latin alfabesine geçtiler. Dolayısıyla da onların İran Türkleriyle olan kültürel ilişkileri kesilmiş oldu. Eğer İran’da da Latin alfabesine geçsek onların ilişkileri yeniden kurulur ve bu da İran için büyük bir tehlike oluşturur.” Mektubunun diğer kısmında ise İran’daki azınlıkları tehlikeli unsurlar olarak değerlendirmektedir: “İran’da Yahûdi, Ermeni ve Asuri gibi az nüfuslu ve tehlikesiz azınlıklar vardır. Ancak Türkler, Kürtler ve Araplar büyük nüfusa sahip tehlikeli azınlıklardır. En tehlikelisi ise Türklerdir ve devletin bunu her zaman göz önünde bulundurması gerekir.”(Heyet 2002: 16).

12 Şubat 1979’da kurulan İran İslam Cumhuriyeti geçmişte Şah yönetiminin etnik ve kültürel asimilasyonuna uğrayan başta Türkler olmak üzere, Fars olmayan halkların talepleriyle karşılaştı. İlk dönemlerde bu halklara bazı idarî ve kültürel hakların verileceği yönetim tarafından ifade edilmiştir. 1979’da Tahran Üniversitesi’nde İran Hukukçular Cemiyeti’nin davetiyle “İran kavimlerinin kültürel sorunları ve İran İslam Cumhuriyeti Anayasası” konusunda İran’ın çeşitli etnik ve siyasî gruplarının da katılımıyla gerçekleşen toplantıda, hazırlanmakta olan İran Anayasası’nın değişik ilkeleri ele alınmıştır. Bu toplantıda Azerbaycan Cemiyeti tarafından Prof. Dr. Cevat Heyet, Prof. Dr. Hamit Nutki ve Dr. H. Katibi Anayasa’ya “okul eğitimi 4. sınıfa kadar ana dilinde ve ondan sonra ana dili ve Fars dillerinde olacaktır” ve “Radyo-televizyon ve bütün kitle iletişim araçları kavmi, yerel ve millî kültürün geliştirilmesine hizmet edecektir” maddelerinin eklenmesini istemişlerdir (Nutki 1979: 12-13). Buna benzer talepler İran’daki Arap, Kürt, Beluç, Türkmen ve Gilekler tarafından da ileri sürülmüş, özellikle Kürtlerin çıkışları bu dönemde bastırılmıştır. Muhtariyet talepleri rejime ve ülkeye yönelik bölücü bir hareket olarak nitelendirilmiştir. İran Anayasasınının 19. maddesinde bütün kavimlerin eşit haklara sahip oldukları belirtilse de 15.

maddede Farsça resmî ve zorunlu dil statüsüne sahip, Türkçe ve diğer dillerin okullarda öğretilmesi ise sanki devletin görevi değilmiş gibi serbest bırakılmıştır. İran Anayasasına göre, “İran’ın resmî ve ortak dili Farsçadır. Bütün resmî belgeler, yazışmalar, metinler ve ders kitapları bu dil ve bu alfabeye olmalıdır. Fakat, yerel ve kavmî dillerin basında ve kitle iletişim araçlarında kullanılması ve onların edebiyatlarının Farsçanın yanında okullarda öğretilmesi serbesttir” (Kânûn-e Esâsî 1991: 26-27).

İran İslam Cumhuriyetinin kuruluş aşamasında Türkler etkin rol oynamışlardır. 1978 Şubatının 18-19’unda Tebriz’de meydana gelen ayaklanma Şah rejiminin yıkılmasına önemli darbe indirmiştir. İran İslam Cumhuriyeti’nin kurulduğu yıllarda Türklere nisbî özgürlük gözlenmektedir. Bu yıllarda Türklerin kurduğu bazı siyasî ve kültürel cemiyetler ortaya çıktı. Azerbaycan Demokrat Partisi ilk olarak faaliyete başlamış, Azerbaycan gazetesi ve dergisi yayın organı olarak hizmet vermiştir. Ancak bu kısa ömürlü olmuş, 1980 yazından itibaren faaliyetine son verilmiştir.

1979 Şubatında Ayetullah Şeriatmedâri taraftarlarının kurduğu Halk-i Müselman (Hezb-i Cumhuri-ye Helg-i Moselman-i İran) Partisi birçok şehirde teşkilatlanmıştır. Yayın organı Farsça yayın yapan Halk-i Müselman gazetesidir. 1979 Aralık ayında Tebriz isyanı bahane edilerek parti kapatılmış, Şeriatmedâri ev hapsinde gözetim altında kaldıktan bir süre sonra vefat etmiştir.

İran İslam Cumhuriyeti’nin belli bir dönemlerinde liderlik, cumhurbaşkanlığı, başbakanlık ve ordu başkanlığı gibi önemli makamlar hep Türklerin elinde olmuştur (S. A. Hâmeneyi; Lider ve eski Cumhurbaşkanı, E. Benisadr; ilk Cumhurbaşkanı, M. H. Müsevi; eski Başbakan, Müsevi Erdebilî; Adliye Bakanı, Safevi Devlet Muhafızları Ordusu Başkanı vs.).

1979’da Şah rejiminin devrilmesi ve İran İslam Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonra Türklerin sahip olduğu nisbî bir hürriyet ortamında birden bire Türkçe matbuat ve kitapta bir patlama yaşanır. Onlarca gazete ve dergi ana dili ile yayın yapmanın heyecanı ile ilk yıllarda millî şuuru kuvvetlendirici yazılara ağırlık vermiştir. Devrimden hemen sonra kurulan Tebriz Şairler ve Yazarlar Cemiyeti 1980’li yılların başında yayın organı *Ülker* dergisinde devrimi öven yazılara Türk dilinde yer veriyordu. Yine bu yıllarda Tebriz’de Genç Şair ve Yazarlar Cemiyeti *Gençlik* adlı yayın organı ile aynı doğrultuda yayın yapmaktaydı. 1979 Nisanında Tahran’da kurulan *Azerbaycan Şairler ve Yazarlar Cemiyeti* 1981 Şubatında *Güneş* mecmuasını çıkarmıştır. 1979 Martında Tahran’da faaliyete başlayan *Azerbaycan Medeniyeti Cemi-*

yeti ünlü şair Habib Sahir'in öncülüğünde kurulmuştur. *Yoldaş, İnkılap Yolunda, Yeni Yol* ve birçok dergi, İran Türklerinin sorunlarını ve taleplerini ele alan yazıların yanı sıra, Marksist görüşlere yer verdiğinden zaman zaman rejim tarafından kapatılmıştır. Adı geçen dergilerin çıkarılmasında Hüseyin Düzgün'ün hizmetleri büyüktür.

Tahran'da Azerbaycan meselelerini araştıran bir grup *Çenlibel* gazetesini çıkarmıştır. Hiçbir grup ve partiyle ilgisi olmayan bazı dergiler de bu dönemde yayımlanmaya başlamıştır. Cevat Heyet'in öncülüğünde çıkan *Varlık*, Tebriz'de yayınlanan *Dede Korkut* dergileri ve *Furûg-i Azadi* gazetesinin ünlü şair Yahya Şeyda'nın denetimindeki Türkçe bölümü Türk kültürü yolunda önemli görevler görmüşlerdir. 50 yıllık Pehlevî idaresi yayın yapmanın açlığı içinde onlarca dergi, yüzlerce kitap neşrini devrimin ilk yıllarında gerçekleştirdiler. Yukarıda ismini saydığımız dergi ve gazetelerin dışında bir kısım Türkçe ve Farsça çıkan bazı dergi ve gazeteler ise Tebriz'de *Odlar Yurdu, Ulduz, Araz* gazetesi, *Molla Nesreddin, Dede Korkut* dergileri, Sarab'da *Veten Uğrunda* gazetesi, Tahran'da *Azadlık, Koroğlu, Azerbaycan'ın Sesi* dergileridir. Bu dergilerin tamamına yakını 1979-1980 yılları arasında neşredilmiş bir çoğu birkaç sayı çıkabilmiş, bazıları maddî sıkıntılardan dolayı, bir kısmı ise İran yönetimi tarafından çeşitli bahanelerle kapatma yoluna gitmiştir. *Varlık* dergisi zamanımıza kadar yayını sürdürmüştür.

Devrime kadar İran Türkleri arasında ana dillerinin kullanımının yasak edilmesi neticesinde okuma yazma bilenlerin az olmasını dikkate alan bazı parti ve cemiyetler gazete ve dergi neşretmenin yanında Türkçenin öğretilmesine ve yazılmasına yönelik kurslar açtılar. Tebriz evlerinde Türkçe dilbilgisi kurslarının açılmasında M. T. Zehtabi'nin büyük rolü olmuştur. Tahran ve Kum üniversitelerinde ise C. Heyet Türk dili ve edebiyatı tarihi alanında, H. Nutki dilbilgisi, M.A. Ferzane Azerbaycan halk edebiyatı ve H. Sadik dilbilgisi sahasında, Azerbaycanlı öğrencilerin açtıkları özel kurslarda Türkçe ders veriyorlardı. Son yıllarda da İran'ın birçok üniversitesinde (Tahran üniversiteleri, Tebriz, Urmiye, Erdebil, Reşt, İsfahan, Şiraz, Zencan, Kerec vs.) öğrencilerin kişisel girişimiyle Türkçe kurslar açılarak A.Sarrafi halk edebiyatı ve folklor ağırlıklı dersler verirken, İ. Refref, İ. Hadi, Daşkın, İmami, T. Hudâyi, H. Gamberpur, H. Râsidi, M.R. Heyet vd. tarafından Türkçe öğretimi gerçekleştirilmiştir.

İran İslam Cumhuriyetinin kuruluş yıllarında İran Türkleri *Tebriz Tiyatro Cemiyetini* kurmuş, *Arşın Mal Alan, Meşedi İbad* gibi meşhur eserler sahnelenmiştir. Tebriz'de her hafta sonu âşıkların saz çalıp şiir söylemeleri uzun sürmemiş 1980 yılının sonlarına doğru bu faaliyetler İslâma aykırı görülmüş ve yasaklanmıştır (Tagiyeva 1991).

1980 yılından itibaren Türk aydınları arasında kullanılan Arap alfabesi ıslah edilerek Türkçeye uygunluğunun sağlanması yolunda bazı adımlar atılmıştır. Bu konuda Hamit Nutki alfabe üzerinde çalışan diğer âlimlerin (K. Meşruteçi, H. M. Savalan, M. T. Zehtabi, B. Behzadi vs.) de görüşlerini dikkate alarak Arap alfabesini Türkçeye uygunlaştırmaya çalışmış, Farsça ve Arapçada olmayan ö, ı, ü gibi sesler için bazı harfler ve işaretler ekleyerek, tespit ettiği yazı kurallarını *Varlık* dergisinde uygulamıştır. Hamit Nutki'nin bu çalışmaları *İmla Kılavuzu veya Yazı Kâideleri* adıyla hem *Varlık*'ta hem de ayrıca kitap şeklinde yayımlanmıştır. 2000-2001 yıllarında Arap alfabesinin yeniden gözden geçirilmesi ihtiyacı duyulunca Tahran'da iki ayrı Ortografi Semineri gerçekleştirilmiştir. Dr. Cevat Heyet'in başkanlığında ve *Varlık*, *Nevid-i Azerbaycan*, *Şems-i Tebriz*, *Erk*, *Çiçek*, *Mehd-i Azâdi*, *Avâyi Eredabil* gibi birçok gazete ve dergi temsilcileri ile birlikte *Çiçekler Kuruluşu*, *Mişov Kültür Derneği*, *Güney Medeniyet Ocağı*, *Endişe-yi No Yayınevi*, *Sâbir Derneği* ve *Azerbaycan Biliyurtlular Toplumu* temsilcilerinin ve onlarca yazar ve şairin katılımıyla gerçekleşen bu toplantıda alfabenin adı, ünlü ve ünsüzlerin yazılışı, diftonglar, hemze, birleşik kelimeler ve bu gibi konular ele alınmış, ilmî heyet tarafından hazırlanan tasarı katılımcılara dağıtılmış ve alınan neticeler gizli oylama yoluyla seçilmiş olan 3 kişilik bir komisyon (Behzad Behzadi, A. Sarrafi, M. R. Heyet) tarafından değerlendirilmiştir (Türk Dili Yazı kuralları 2001). Seminerin sekreteri (kâtibî) İbrahim Refref'in her iki seminerin geçirilmesinde büyük hizmeti olmuştur.

1979'dan günümüze kadar İran devleti tarafından gerçekleştirilmiş olan tek Türkoloji semineri 1987'de Tebriz Üniversitesinde *Azerbaycan Türkçesi ve Edebî Dil Üzerine Araştırmalar* adı altında düzenlenmiştir. İran Kültür Bakanlığı'nın Doğu Azerbaycan Eyaletindeki Genel İdaresince düzenlenen bir günlük bu seminerde Tebriz Üniversitesi rektörü Dr. Seyflu, Türkçe Araştırma Merkezinin açılacağına karar verildiğini ve üniversitelerde Türkçe bölümlerin açılması gerektiği konusunda Radyo ve Televizyon Dairesi tarafından Yüksek Kültürel Devrim Konseyi'ne mektup gönderildiğini belirtmiştir. Seminer'de Dr. Yesrebi *İslam'da ırk, soy ve dil* ve Dr. C. Heyet *Azerbaycan Türkçesinin Tarihi*, Dr. Hamit Nutki *Genel Azerbaycan Türkçesi, Yazı Dili-Bedii Türkçe* konularında tebliğ sunmuş Şehriyar ise Türkçe şiir okumuştur (Varlık 1987: 3-5).

Onlarca Türkçe kitap ve derginin yayımlanması ve devlet tarafından bir Türkoloji seminerinin yapılması İran'da Panfarsistlerin sert tepkisine neden olmuştur. Dr. Cevat Heyet'in 1985 ve 1986 yıllarında yayınlattığı *Tarih-e Zeban ve Lehcehâ-ye Torki* (Türk Dili ve Lehçelerinin Tarihi) kitabı resmî

teşekkür mektuplarıyla Cumhurbaşkanı S. A. Hâmeney ve Başbakan M. H. Müsevi'nin beğenisini kazanıp Türk dili ve kültürüne büyük bir hizmet gibi değerlendirilse de Panfarsistler tarafından İran'ın parçalanması yolunda atılan tehlikeli bir adım olarak nitelendirilmiştir. İran Panfarsistlerinin önde gelen simalarından olan Nasrullah Purcevani, 1987'de yayınlattığı *İran-e Mazlum* adlı makalesinde "...Konya'ya ilk yolculuğum olmasına rağmen her şey benim için tanıdıktı. Yalnız mezar sahibi değil, hatta oranın binası, oradaki bütün eşyalar özellikle de çiniler, tabelalar ve duvarları süslemiş olan kumaşlar benimle benim dilimde konuşuyorlardı. Fakat mezarlığın dışında her şey benim için yabancı gözüküyordu. Konya halkının dili ve yazısı 750 yıl önce yaşamış Mevlana'ya ne kadar yabancı idiyse benim için de bir o kadar yabancıydı. Türkler de benim gibi Mevlana'yı kendilerinden biliyorlardı, ama benim aksime onlar Mevlana'dan değillerdi..." diyerek Konya yolculuğunu bu şekilde anlattıktan sonra Cevat Heyet'in adı geçen kitabını sert bir dille eleştirmiştir. Ona göre C. Heyet'in amacı Azerbaycan okullarında Farsçanın yerine Türkçenin okutulması ve ders kitaplarının Türkçe yayınlanması gerektiğini İran İslam Devletine kabullendirmektir (N. Purcevani 1987). N. Purcevani, Cevat Heyet'in kitapta yazdıklarını istediği gibi tahrif ederek onu ve onun gibi düşünenleri Pantürkist, bölücü ve Kuzey Azerbaycan ve Türkiye yanlısı olarak göstermeye çalışmıştır:

Büyük tepki ve teşviklere neden olan bu makale, İran'da Panfarsistlerle Türkçenin resmileşmesini isteyenler arasındaki çatışmaları şiddetlendirdi. N. Purcevani, dergisinin bir sonraki sayısında *Bâz Hem Derbâre-ye İran-e Mazlûm* (Yine de Mazlum İran Hakkında) adlı bir makalede Cevat Heyet'i İran'ın bütünlüğüne karşı çıkmakta ve Anayasa'yı bozmakta suçlamış ve daha sonra hem C. Heyet'in cevabını hem de onun lehinde ve aleyhinde yazılmış mektupları nakletmiştir. Purcevani ikinci yazısında, Heyet-i Türkçe'nin İran'da resmi bir dil olmasını suçlar (N. 1987).

Dr. Cevat Heyet *İran-e Mazlum* makalesine yazdığı sert cevapta, Purcevani'nin cümleleri istediği gibi değiştirdiğini anlatıp onları düzelttikten sonra suçlamaları yanıtlamıştır;

"Batı hayranlığının moda olduğu Şah döneminde Tahran mağazalarının %50'den fazlasının adı yabancı kökenli olduğu hâlde Türkçe bir isim yasak olup bir kitapta Türkçe bir kelime görülseydi Şah memurları tarafından basılışı durdurulurdu ve o kelime çıkarılmayınca kadar yayınlanmasına izin verilmezdi. Pehlevi rejimi komünizm ve Sovyetlerden daha çok Türk ve Türkçe düşmanı idi. O yüzden de İran'a karşı içinde

bir kelime bile bulunmayan Türkçe kitapların yakıldığı dönemde Tude Partisi'nin komünizmle ilgili kitapları serbest bırakılmıştı... Yazar (Purcevadi), Türkçeyi komünizm ve pantürkizmin yayılma aracı gibi göstermeye çalışıyor ve çelişkili bir şekilde beni bir yerde Pantürkist, diğer yerde ise komünist adlandırıyor ve makalesinin 10. sayfasında da bana müslüman İranlı diye hitap ediyor. O ve onun fikirdaşları pantürkizmin anlamını bilmediklerinden dolayı Türkçeyi seven veya onun edebiyatını bilen herkese pantürkist diyorlar. Onlara göre pantürkistlikle türkolog aynı anlamı taşımaktadır.”

Cevat Heyet'in cevabının hemen ardından M. S. İmzalı bir Türk de, “Farslar Moğol Neslindedir” adlı bir yazıda Purcevadi'yi sert bir şekilde eleştirir.

İkinci mektup yine M. S. imzalı bir Türk tarafından yazılmıştır. Purcevadi'yi savunan yazısında müellif, kendisinin Türk olduğunu ve gençliğinde Azerbaycan Demokrat Hükümeti'nin taraftarlığını yaptığını fakat, bugün pişmanlık duyduğunu yazmaktadır. Ona göre Azerbaycan halkı bir kez bu sürece sokulmuştur ve bugün çok daha dikkatli olması gerekir. Kasım Türkan Çin ve güneş yurdundan Avrupa'nın kalbine dek başlıklı yazısında “Biz Türkler tarihler yaratan muhteşem bir milletiz. Güneş yurdu ve Çin'den Avrupa'nın merkezine kadar bir kemer gibi yer küresini çevrelemiştir. Bizim çok eski bir dilimiz ve zengin bir kültürümüz vardır” diye Cevat Heyet'in kitapta yazdıklarının tamamen gerçeklere dayandığını ve ona karşı düşüncelerin şovenizm ürünü olduğunu belirtmiştir. A. S. Avrin adlı başka bir yazar Azerbaycanlıların aslen Türk olmadıkları fikrini savunduğu mektubunda Cevat Heyet'i Türk-Fars savaşı başlatmakla suçlamaktadır. O şöyle yazıyor: “...İnkâr edilmez bir gerçek şu ki, kaç yüzyıl bundan önceden Azerbaycan'ın yerel dili Farsça ve Azericeyle karışık bir Türkçeye çevrilmiştir. Fakat bu Türkçe, müellifin Varlık dergisinde yazdığı ve resmî yerlerde konuştuğu galiz Türkçe değildir”. Avrin, mektubunun devamında Panfarsismin hizmetinde olan A. Kesrevî, A. Kâreng, M. Edip Tûsi, N. Nâtik, M. Murtezevî, M. Nevvabî, Sadık Kiya, İ. Rıza, Y. Zuka ve Rahimzade Melek gibi Türk düşmanlarının eserlerinden faydalanmadığından dolayı Tarih-e Zeban ve Lehceha-ye Torki kitabını bilim dışı ve siyasi amaçlarla yazılmış bir eser olarak değerlendirmeye çalışıyor. O C. Heyet'in “Türk dilinin adının Azerbaycan kelimesiyle değiştirilip onun Azerbaycan'la sınırlandırılması hükümetin hilesi ve yaygın bir hatadır. Geçen 50 yılda hükümet adamları ve gerici alimler Azerbaycan'ı tamamıyla farklı bir millet ve onun dilini de Türkçeyle hiçbir ilişkisi

olmayan ayrı bir dil olarak göstermeye çalışmışlar” sözünü şiddetle eleştirerek böyle sözlerin bilimsel bir kitapta değil, siyasî partilerin beyanatında söylenmesi gerektiğini yazmıştır. Ona göre, *Varlık* dergisini okumayan hiç bir Azerbaycanlı “*göçebe Oğuz kabilelerinin masalları arasındaki tanınmamış Dede Korkut adını tanımaz. Bu gibi yabancı adları Rüstem, Gúderz, Giv, Bijen vs. gibi tanınmış adlarla değiştirmek ayrılıkçılıktan başka bir şey değildir*” (N. Purcevani 1987). Dergide yer alan son mektup Azerbaycanlı olduğunu yazan Tahran’dan Z. Rahim tarafından gönderilmiştir. Azerbaycan Demokrat Hükümeti döneminde Pişeveri ve onun kurduğu devlete karşı mücadele ettiğini yazan Z. Rahim, kitabı okuduktan sonra Türkçeyi savunma adı altında siyasî amaçlar gütmekten ve dolayısıyla da tehlikeli oyunların bir daha tekrarlanmasından korktuğunu da gizlememektedir (N. Purcevani 1987).

Güney Azerbaycan’da Türkçe yayın yapan radyo ve televizyon bulunmasına rağmen tüm okullarda eğitim Farsça yapılmaktadır ve tüm resmî işler resmî dilde gerçekleştirilmektedir. İran’ın içinde bulunan etnik grupların komşu devletlerdeki soydaşlarıyla yakın kan ve dil bağları bulunmaktadır. 1991’de bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti ile İran arasında ilişkiler sorunludur. Güney ve Kuzey Azerbaycan arasındaki ilişkilerin genişlenmesi ve dolayısıyla da İran’da Türklük ve Azerbaycanlılık şuurunun artması iki devlet arasındaki münasebetleri etkileyen en önemli faktördür.

İran’ın bünyesinde yer alan ve özellikle Azerbaycan ve Türkmen Türklerinden oluşan Türk unsurları, bu ülkenin Türk Cumhuriyetlerine yönelik tutumunda sorunlar meydana getirmektedir (Erol 2002: 66-75). Kafkaslarda İran’ın politikasını belirleyen hususlar Türkiye ve Rusya’nın bölge politikalarıyla Azerbaycan’ın yönelimleri olagelmıştır. Kafkaslarda İran’ın Türkiye’nin lehine olacak gelişmelerden kaygılandığı, bunun aynı kaygıyı taşıyan Rusya ile konjonktürel bir uzlaşmaya yol açtığı ifade edilebilir. İran’da nüfusun büyük bir bölümünü (neredeyse yarısını) oluşturan Güney Azerbaycan’ı Kafkaslar konusunda belirleyici kılan, Güney Azerbaycan meselesinin gelecekte alacağı boyuttur (Sarıkaya 2002: 31). Bu gelişmeler başta Azerbaycan Cumhuriyeti olmak üzere İran, Türkiye ABD ve Rusya’nın bölgesel politikalarını şekillendirmektedir.

İran Türk aydınlarını ilgilendiren siyasî olayların başında, Karabağ Meselesi gelir. Karabağ’daki kanlı olaylar ve Kuzey Azerbaycan topraklarının %20’sinin Ermeni güçleri tarafından işgali, İran Türklerini birleştiren, onlarda millî birlik hissi uyandıran en önemli faktörlerden biri olmuştur. Karabağ sorunu tamamıyla siyasî bir mesele olmasına rağmen, İran Türk aydınlarının her

zaman açık şekilde itirazıyla karşılaşmıştır. Karabağ şehitlerine yas törenleri düzenlenmiş, İran İslam Cumhuriyeti devletinden Karabağ müslümanları için yardım talep edilmiş ve hatta gönüllü asker olarak Ermeni işgalcilere karşı savaşa hazır oldukları İran devlet adamlarına yazılan mektuplarla bildirilmiştir. 1993 yılında Dr. Cevat Heyet ve *Varlık* dergisi yazarlarının teşebbüsü ve onlarca bilim adamı, iş adamı, hekim ve yazarın imzasıyla İran İslâm Cumhuriyeti lideri Ayetullah Hameney'e gönderilen açık mektupta, İran devletinin Karabağ sorununa gösterdiği ilgi ve kaçkınlara yaptığı yardımdan dolayı teşekkür edildikten sonra, dünya Müslümanlarına karşı başlatılan yeni Haçlı seferleri hatırlatılarak bölgede ikinci bir İsrail devletinin kurulmasına izin verilmemesi ve Bosna Müslümanlarına olduğu gibi Karabağ müslümanlarına da yardım amacıyla "Azerbaycan Haftası" ilan edilmesi istenmiştir.

Aynı yılda Dr. Cevat Heyet, talebelik zamanından tanıdığı Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e Karabağ sorununun bir an evvel çözülmesi ve Azerbaycan topraklarının işgalci Ermeniler'den kurtarılmasına yardım etmesi için mektupla müracaat etmiştir. Varlık dergisinde de yayınlanan bu mektubun bir kopyasının İran Dışişleri Bakanı Dr. A. Vilayeti'ye gönderildiği de belirtilmiştir (Heyet. 1994). Bu mektup, İran basınında sert tepkilerle karşılaşmıştır.

Dr. Cevat Heyet'in yürek ağrısıyla yazdığı mektup, İran'da bazılarını rahatsız etmiştir. Türkiyeli ve ana dilinin Türkiye Türkçesi olduğunu, İran'da mikrobiyoloji ve bakteriyoloji alanında çalıştığını yazan M. Süphandağlı *Keyhan-i Havayi* gazetesinde (31.08.1994) yayınlattığı cevapta C. Heyet'i laik bir devletten yardım ummakla suçlamaktadır. Bu yazı Azerbaycan Türkçesine de çevrilmiştir (Yol Dergisi, Temmuz-Ağustos 1994).

Mozaik bir etnik yapıya sahip olan İran, çağdaş tarihte sürekli etnik sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Etnik istekler ve hareketlilikler merkezî devletin zayıfladığı her zaman kendini göstermiştir. Güney Azerbaycan'da ve İran'ın birçok bölgesinde millî istekler dile getirilmiş ve Hâtemi'nin sivil toplum çerçevesi içinde etnik grupların sorunlarını çözmeye isteği her gün artmıştır.

1997'de cumhurbaşkanlığı seçimlerinde "İran bütün İranlıların" sloganıyla büyük oranda oy kazanan Hâtemi, verdiği sözleri tutamayınca ikinci seçimde birçok oyu kaybetmiştir.

8 Haziran 2001'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerine Türkler arasındaki katılımın oranı düşüktür. %60 oranındaki katılımı Hatemi'ye %80 civarında oy çıkmıştır (Bayır 2001: 5-19). 8 Haziran 2001 cumhurbaşkanlığı seçimi öncesi Hatemi'ye bir dilekçe yazan bir grup Azerbaycan milletvekili, akademisyen ve entelektüel "*İran'ın sadece belli bir gruba değil, tüm İranlılara*

ait olduğunu hepimiz kabul etmek zorundayız” diyerek eğitim ve yayında ana dillerine daha fazla hak verilmesini talep ettiler.

Güney Azerbaycan Türkleri kendilerini genellikle Türk diye adlandırırlar. Ana dilleri için önceleri Türkî kelimesi kullanılırken, Kuzey Azerbaycan’ın etkisiyle bazı şahısların “Azerbaycanca, Azerî, Azerbaycan dili” terimlerini kullandığını görmekteyiz. Varlık dergisinin sahibi Dr. Cevat Heyet dergide yayımladığı makalelerinde Azerbaycan dili, Azerbaycanca ve Azerî terimlerinin 1936’ya kadar kullanılmadığını ve o tarihten itibaren Stalin’in emriyle uydurulduğunu söylemektedir. M. R Heyet “Şairlerimiz bizi ve dilimizi néce adlandırırlar” adlı yazısında 12. yy. şairi Genceli Nizami’den 20. yy. şairi Şehriyar’a kadar onlarca şairin eserlerinden örnekler vererek ana dilinin hiçbir zaman Azerbaycan dili olarak adlandırılmadığı ve her zaman Türk dili veya Türkî teriminin kullanıldığını ispatlamaya çalışmıştır (M.R. Heyet: 1997). Birinci Ortografi Seminerinde “*dilimizin adı Türkçedir, fakat diğer Türk lehçeleriyle karşılaştırıldığında Azerbaycan Türkçesi de denilebilir*” diye dilin adı ilmî heyet tarafından Türkçe olarak kabul edilmiştir.

1990’larda çok sayıda Türkçe dilbilgisi kitap ve sözlüğün yayımlandığına şahit olmaktayız. Kuzey Azerbaycan’da basılan bir kitabın Güney Azerbaycan’da yayınlanması bu dönemde artmıştır (Hasanov 1992, C. Heyet 1992). 1993’te Tahran’da yayınlanan Abdul Kerim Manzûri Hâmneyi’nin *Mokâlimât-i Rûzmerre-yi Turki-Farsi* (Türkçe-Farsça Günlük Konuşma Kitabı) adlı eseri Türkçe-Farsça konuşmaya yönelik deyim rehberidir. Kitapta Arapça karakterleri Lâtin ve Kiril alfabelerine dönüştürmek için bir tablo yer almaktadır. Kiril alfabesinin de tabloya dahil edilmesi Azerbaycan Cumhuriyetinden gelecek metinlerin okunmasını kolaylaştırma isteğine işaret etmektedir. İran Türklerinin folklor ve halk edebiyatı mahsulleri üzerine de birçok kitap neşredilmiştir (Shaffer 2002). Sözlük alanında çıkan kitapların sayısı son yıllarda artmaktadır. Sözlüklerin tamamına yakını iki dilde özellikle de Türkçe-Farsça’dır. M. Pifun’un 1982’de yayınladığı yaklaşık 30 bin kelimeyi içerdiği *Ferheng-e Azerbaycani-Farsi* (Azerbaycanca-Farsça Sözlük) adlı sözlüğünün ardından 1989’da Behzad Behzadi aynı adla yaklaşık 50 bin kelimeyi yeni bir sözlük neşretti. Bundan iki yıl sonra İ. Olgun ve C. Direhşan’ın birlikte hazırladıkları *Ferheng-e Torki-ye Estantbuli-Farsi* (İstanbul Türkçesi-Farsça Sözlük) kitabı yayımlandı. Kuzey Azerbaycan’da çıkan *Azerbaycan Dilinin İzâhlı Lüğeti* B. Behzadi tarafından Arap alfabesine aktarılarak 4 ciltte Tahran’da neşredildi. 1985’te Gazi Gonbed, Türkmen Türkçesinin *Sözlükünü* (tek dilde) yayımlattı. Farsçadaki Türkçe kelimelerle ilgili çalışmalar da dikkat çekicidir. Cevat Heyet 1984’te yayımladığı

Mükayeset'ül-Lugateyn (İki Dilin Karşılaştırması) eserinde Türkçe ile Farsçayı karşılaştırdıktan sonra Farsçada olduğu gibi kullanılan veya o dilde karşılığı olmayan 1700 Türkçe kelime vermiştir. 2000 yılında da A. İrşadifer'in *Ferheng-e Vâjegan-e Torki der Zeban ve Edebiyat-e Farsi* (Fars dili ve edebiyatında Türkçe kelimeler sözlüğü) eseri ve onun devamında da İ. Hâdi'nin *Ferheng-e Etimolojik-e Torki-ye Novin* (Yeni Türkçenin Etimolojik Sözlüğü) kitabı yayınlanmıştır. Bu eser bütün kusurlu yönlerine rağmen İran'da Türkçenin etimolojisi üzerine yapılmış ilk çalışma olduğu bakımından dikkate değerdir. M. S. Nâibi'nin *Vâjegân-e Zeban-e Torki Der Farsi* (Farsçada Türkçe Kelimeler) eseri de son zamanlarda bu konuda yazılmış eserlerdendir. Bu dönemde Dede Korkut Destanları 5 defa yayımlanmıştır. İlk defa 1979'da M.A. Ferzane tarafından yayımlanan bu eser daha sonra 1999'da H. M. Güneyle tarafından da araştırılarak neşredilmiştir. 3. neşri çağdaş Azerbaycan Türkçesiyle olup M. R. İsmayılzade'ye aittir. Eserin bir kısmı 1976'da F. Azebdefteri ve M. H. Ekberi tarafından İngilizceden Farsçaya çevrilmiştir. Kitabın tam çevirisi ise 2002'de Behzad Behzadi tarafından Tahran'da yayımlanmıştır. *İran Türkçesinin Sarfı, İnci Dilim-Edebi Azerbaycan Dilinin Kâideleri* (M.T. Zehtabi), *Mebani-ye Destûr-e Zebân-e Azerbaycani* (M. A. Ferzane), *Mükayeset'ül Lugateyn* (C. Heyet), *Torki Honer Est* (Türkçe Hünerdir)(İ. Hadi), *Ana Dil ve Türk Dili* (İ. Refref), *Hodâmuz-e Torkemeni* (Kendi kendine Türkmençe Öğrenme Kılavuzu) (M. Durdi Gazi), *Zebân-e Torki-ye Gaşgâi ve Şive-ye Negâreş-e An* (Kaşkayi Türkçesi ve Onun İmla Kuralları)" (M. Merdâni)" gibi eserler bu dönemde dilbilgisine ait yayınlar arasındadır. Edebiyatla ilgili çalışmalar arasında en önemlileri şunlardır: Cevat Heyet *Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış I, II, Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı, Edebiyatşinaslık*, Y. Şeyda *Edebiyat Ocağı* (Çağdaş Azerbaycan Şairlerinin Antolojisi), H. Rôşen *Edebiyat-e Şifahi-ye Merdum-e Azerbaycan* (Azerbaycan Halkının Şifahi Edebiyatı), S. Serdariniya *Yaddaşti Ber Tarihçe-ye Teatr-e Azerbaycan* (Azerbaycan Tiyatrosu Tarihi Üzerine Notlar), A. Tebrizli *Dil ve Edebiyat*.

A. Sarrafi'ye göre 1979'dan günümüze kadar halk edebiyatıyla ilgili 115 kitap yayımlanmıştır ki, onlardan 90'ı Azerbaycan Türkçesi, 9'u Farsça, 10'u Türkmen Türkçesi ve 6'sı ad iki dilde (Türkçe-Farsça) olmuştur (A. Sarrafi 1999: 68). Tarihle ilgili çalışmalar oldukça kısıtlıdır. C. Heyet'in *Türklerin Tarih ve Kültürüne Bir Bakış* eseri ile M.T. Zehtabi'nin *İran Türklerinin Eski Tarihi* kitabı dışında yayınlanmış olan eserler daha çok Kuzey Azerbaycan ve Türkiye'de çıkan tarih kitaplarının çevirisidir. Faruk Sümer'in *Oğuzlar ve Safevi Devletinin kurulmasında Anadolu Türklerinin Rolü* adlı

kitapları Farsçaya tercüme edilerek yayınlanmıştır. Refik Özdek'in *Türkün Altın Kitabı* adlı eserinin ilk iki cildi Azerbaycan Türkçesiyle neşredilmiştir. Günümüze kadar İran'da Türk dili tarihi üzerine yazılmış olan en önemli eser daha önce de bahsettiğimiz gibi Cevat Heyet'in *Tarih-e Zeban ve Lehceha-ye Torki* adlı eseridir. Bu eserin 3. baskısı 2001 yılında yayınlanmıştır. Hikâye ve roman kitapları olarak da *Hayat Facıalarından* (G. Sabahi), *Gara Çuha*, *Son Nağil Son Efsane* (N. Menzûri), *Göy Gurşağı* (İ. Hadi), *Şaman* (Memizede) gibi eserlerden söz edilebilir. İran'da her yıl aşağı-yukarı 4000 kitap yayınlanır. Oysa, 1989 yılında Türkçe sadece 150 eser yayımlanmıştır (Cevadi, Bahaduri 1999).

1997'de Hâtemi döneminin başlamasıyla Türkçe dergi ve gazeteler bir birinin ardınca yayımlanmaya başlamıştır. İran Türkleri Farsça eğitim aldıklarından ve bazı konuların Türk olmayan İranlılar tarafından okunmasını istediklerinden dolayı gazete ve dergileri iki dilli Türkçe ve Farsça olarak yayımlamışlardır. Bazı dergilerin tamamen Farsça (örneğin *Yaprak* dergisi), bazılarının da tamamen Türkçe çıktığı (örneğin *Yurt* dergisi) görülmektedir. Bu tip yayın organlarının sayısı azdır. İran Türklerinin çıkardığı dergi ve gazeteler genellikle iki dillidir. *Öyrenci* adlı dergi Türkçe, Farsça ve İngilizce çıkarken Arap alfabesinin yanında bazen Lâtin alfabesini de kullanmaktadır. İran resmî dairelerinin denetimi altında Kuzey Azerbaycanlılar için yayımlanan *Körpü* adlı gazete Kuzey Azerbaycan yazı dilini ve Kiril (son zamanlarda Lâtin) alfabesini kullanır. Türkmen Türklerinin *Yaprak* adlı dergisi ve Türkmen Türkçesiyle çıkan *Sahra* gazetesi bulunmaktadır. Özellikle son beş yıldır İran'da üniversite öğrencilerinin çıkardığı dergiler dikkati çekmektedir. Tahran, Tebriz, Erdebil, Hoy, İsfahan, Zencan, Merend, Hemedan gibi şehirlerde bulunan üniversite öğrencileri millî şuuru yükseltmek, Türk kültürünü araştırmak ve yaşatmak amacıyla otuz civarında dergi çıkarmışlardır. *Araz*, *Bakış*, *Baykuş*, *Birlik*, *Çağrı*, *Çiçek*, *Dan Ulduzu*, *Erdem*, *Heyder Baba*, *Kimlik*, *Kopuz*, *Koroğlu*, *Nesim*, *Öyrenci*, *Sav*, *Seher*, *Toprak*, *Ulduz*, *Yurt*, *Işık*, *Ildırım*, *Barış*, *Ulkan* adlarını taşıyan dergilerin ad olarak seçtikleri kelimelerin Türkçe olması ve sembolik anlam taşımaları da dikkati çekmektedir. Öğrencilerin çıkardığı dergilerde kullanılan dilin Türkiye Türkçesinden bir hayli etkilendiği görülmektedir. Öğrenci, öğretmen, uçak, özel, olay gibi onlarca kelime Türkiye Türkçesinden geçmiştir. Bunda bölgede seyredilen Türkiye televizyonlarının ve Türkçe kitapların payı olduğu kadar, Türkiye üniversitelerinde okuyan İran Türklerine ait öğrencilerin de önemli katkısı olmuştur. Ayrıca Güney Azerbaycan öğrencilerinin yeni Türkçe kelime türetme eğilimlerinin güçlenmesi de dikkati çekmektedir.

Eskiden dârülfünun ve medrese-ye âli denilen kelimeye karşılık olarak İran'da Farsça dâneşgah ve Kuzey Azerbaycan ve Türkiye'de üniversite kelimesi kullanılmaktayken Güney Azerbaycan'da Özbek Türkçesinde enstitü anlamına gelen *bilim yurti* kelimesinden türeyen *biliyurt* terimini kullanmaya başlamışlardır.

Azerbaycanlı “bilyurtlular” toplumunun teşebbüsü ile hazırlanan öğrenci dergilerinin ortak sayısında Dr. M. A. Çehregani öğrencilere hitaben yazdığı “*Yolunuz Milletçilik yoludur, tepeden tırnağa kadar milletçi olmalıyız*” diyerek onların yayın politikalarını şekillendirmektedir. Aslında öğrenci dergilerinin hepsi Türk milletçiliği, Türkçenin İran'da hakim kılınması, sözlü ve yazılı edebiyatın örneklerinin halka ulaştırılması, Azerbaycanlılık şuurunun uyandırılması gibi konulara yönelmişlerdir. Örneğin, *Araz* dergisi kendisine geçmişî tanıtmak ve anayasanın 15. ve 19. maddelerinin uygulanmasını sağlamayı en önemli hedef olarak seçmiştir. Barış dergisi “*seninle barışmak, seninle sevişmek, seninle öpüşmek ebedî borcumdur benim, anayurdum: Azerbaycan*” parolasıyla çıkmaktadır. Çağrı dergisinin ortak sayıda yer alan sayfalarında onun yayın politikası hakkında çok açık bir fikir edinmek mümkündür: “*Çağrı'nın geniş kitleler tarafından alkışlanması tuttuğu siyasette, yani milletçilik ve milletleşme sürecimizi ele alan yazılara yer vermesindedir... Bugün hangi ideolojiye sahip olursak olalım siyasî çizgimizin esas istikameti Türkolog ağırlığı ile Azerbaycancılık olmalıdır*”. Şehriyar dergisi çıkış gayesini “*Biz yalnız öz dilimizi seviyoruz, onun yok olmaması için bir millî vazife olarak dilimizi hıfzetmek kararına vardık. Şehriyar dergisi bu yolda ilk adımdır*” diyerek açıklamaktadırlar (Öğrencisel Dergilerin Özel sayısı, 7 Mart 1380).

Millî Kimliğin Şekillenmesinde Varlık Dergisinin Yeri

Varlık dergisinin ilk sayısı Nisan 1979'da Tahran'da yayımlanır. Derginin kurucusu ve başyazarı Dr. Cevat Heyet'tir. Yazı kurulunda ise Cevat Heyet, Hamit Nutki, M.A. Ferzane, G.H. Begdili, H. Memmedzade, T. Pirhâşimi, A. Menzûri Hâmneyi, H. M. Savalan, S. Serdâriniya, A. Muhsini, K. Meşrûteçi Sönmez, A. Kemâli, İ. Hâdi, M. T. Zehtâbi, M. Hesâri, B. Resulvend, M. Rıza Heyet, İ. Refref, A. Sarrafi, H. Râşidi, E. Azâd, H. M. Güneyli bulunmuşlardır. H. Nutki, 12 yıl derginin başyazarı olarak çalışmış, vefatından sonra bu görevi C. Heyet üstlenmiştir. Derginin yazı işleri müdürlüğünü 2001 yılına kadar M. Rıza Heyet ve ondan sonra da İ. Refref yapmıştır. M. H. Şehriyar ilk sayıdan itibaren derginin şeref üyesi seçilmiştir. D. İbrahimpur'un ve ondan sonraki yılda M. İskenderi'nin derginin hazırlanma-

sında büyük emeği geçmiştir. Yazıların yaklaşık %20'sinin Farsça yayınlandığı derginin ilk sayılarında “kültürel-sosyal dergi” ibaresi yer alır. İlk yıllarda ayda bir çıkan dergi, daha sonraları iki ayda bir ve üç ayda bir çıkmaya başlamıştır. Yazı kurulu ilk sayısında çıkış sebeplerini “*Azerbaycan halkının millî ve kültürel varlığına, dil ve edebiyatına, folklor ve halk edebiyatına, iftihar edilecek geçmişine, tükenmez bedii ve hünerî kudretine yol açmak ve onu yeni tarîhî-sosyal şartlarda daha demokratik ve daha ileri ülküler etrafında birleştirmek arzusu ile ortaya çıkmıştır.*” sözleriyle açıklamaktadır.

Varlık dergisinin çıktığı yıllarda İran Türklerinin edebî dil üslûbu tam olarak inkişaf etmemişti. İmlâ ve noktalama işaretleri konusunda bir birlik bulunmuyordu. Devrimden sonra matbuatta dil problemi ortaya çıkmıştı. Kuzey Azerbaycan'ın edebî diline dayanan yazı dilinde bir yenileşme süreci başladı. Dergi ilk zamanlarda dil-üslûp problemini tedricen ortadan kaldırmış, Arap alfabesi ile sözlerin kolay okunmasını sağlamıştır. Türklerin kullandığı ortak kelimelere de sayfalarında yer veren dergi Gaspıralı'nın *Tercüman* gazetesinin yüz sene önceki misyonunu üstlenmiştir. *Varlık* dergisi Güney Azerbaycan Türkçe basınının atası olması itibarıyla *Ekinçi*'nin, yayım alanı genişliği, okuyucuda bıraktığı etki ve mektep hâline gelmesi itibarıyla *Molla Nesreddin*'in ve dil ve mefkûre itibarıyla da *Tercüman*'ın devamı olarak değerlendirilebilir.

Varlık dergisi 1979-1982 yılları arasında millî meselelerde daha ateşli ve yol gösterici yazılara yer verirken 1983-1990 yıllarında (daha çok İran-İrak savaşının etkisi altında) bir durgunluk döneminin içine girmiştir. 1991'den günümüze ise yine İran Türkleri'nin kültürel ve sosyal durumlarının iyileştirilmesi için ilk yıllarda olduğu gibi yayım faaliyetine devam etmektedir.

Derginin ilk çıktığı dönemlerde daha çok folklor ve halk edebiyatı ile ilgili yazılara, malzemelere yer verilirken, okuyucuların durumu da göz önüne alınarak sade ve anlaşılır bir dil kullanıldı. Türkçenin dilbilgisi ve üslûbu hakkında bilgi verilirken meşhur şair ve yazarların eserlerinden ve halk edebiyatı mahsullerinden örnekler verilmiştir. Okuyuculara kolaylık olsun diye derginin sonunda açıklamalı bir sözlük yer almaktaydı. Derginin dille ilgili bu politikası netice vermeye başlamış, önceleri genellikle Farsça olan okuyucu mektupları daha sonraları Türkçeye dönüşmüştür. Son dönemlerde *Varlık* dergisinin öncülüğünde dil ve imlâ kurultayları yapılmakta, sonuçlar dergide yayımlanmaktadır. Bu çalışmaların ileride oluşturulacak bir Türkçe dil enstitüsünün dönüşme, onun altyapısını hazırlama yönünde olduğu ifade edilmektedir.

Varlık dergisinde edebî dil problemi çok geniş olarak ele alınmıştır. Millî birlik ve millî şuurun oluşturulmasında millî dil ve onun şekillenmesi önemli bir yer tutmaktadır. Dergide Güney Azerbaycanlı aydınların bu konu ile ilgili makaleleri yayınlanırken millî dilin yaşatılması ve devlet dili olarak kullanılması hedeflenmiştir. Diğer taraftan İran’da kullanılan Türkçenin tarihi, Türk lehçe ve şiveleri arasındaki yeri hakkında bir çok kapsamlı yazılara yer verilmiştir. O dönemde Tebriz ağzının edebî dil olarak seçilmesi yönündeki bazı görüşler ileri sürülürken *Varlık* dergisi, bir halkın iki yazı dili olmaz diye Rusça kelimeleri değiştirerek Kuzey Azerbaycan’da kullanılmakta olan edebî dili uygulamaya çalışıyordu. M. A. Yaşar “Konuşma dili-Yazı dili” adlı makalesinde şair ve yazarları ortak bir yazı dilinin oluşturulması için göreve çağırılmaktadır (Yaşar 1979). Derginin yazarları özellikle de C. Heyet ve H. Nutki Azerbaycan Türkçesi edebî diline Türkiye Türkçesinden de bazı kelime ve terimler ekleyerek hem Azerbaycan’da (Güney ve Kuzey) hem de Türkiye’de anlaşılabilen bir Türk dili yaratmaya çalışmışlardır.

Ana dili Azerbaycan Türkçesinin varlığının korunması, *Varlık* dergisinin sahibi ve baş yazarı Cevat Heyet’i düşündüren esas meselelerdendir. O, Paniranist politikalar sonucu İran’da konuşulan Türkçeye “Azerbaycan Dili” denmesini şiddetle tenkit eder. Cevat Heyet ana dilini “yabancı dil”, “mahallî dil” şeklinde isimlendirenlere cevap olarak yazdığı yazısında Azerbaycan Türklerinin bugünkü dili Türk dilidir. Her halkın dili, annesinin kucığında öğrendiği dildir. Ona göre Azerbaycan dili ifadesi dar anlamlıdır. Öyle ki Azerbaycan’da kullanılan Türk dili sadece burada değil, İran’ın Fars bölgelerinde de binlerce kişinin yüzyıllar boyu kullandığı dildir. Buna Azerbaycan dili dediğimizde onun işleklik sahası küçülür. Bu dil 1930’lu yıllara kadar Türk dili olarak adlandırılmıştır. Cevat Heyet söz konusu makalesinde “*Bizim dilimize İran’da Türkî diyorlar. Eskiden beri dilimizi Türki adlandırıyorlar. Avrupa Türkologları da dilimize Azerbaycan Türkçesi veya Azerî Türkçesi diyorlar. Türkiye’nin Osmanlı veya Anadolu Türkçesinin Türkçe olarak adlandırılması bizim dilimizin de aynı adla adlandırılmasına engel olmamalıdır*” (C. Heyet 1982 sy. 37-38: 13).

Cevat Heyet derginin 19. yıl dönümü münasebetiyle yazdığı makalede, geçen 19 yıldaki durumu şöyle açıklamaktadır:

“Uzun yıllar Pehlevî rejimi döneminde yasak olan ve kökten inkâr edilen bir dilde dergi çıkarmak ve o dili, edebiyatı ve kültürü yaymak kolay bir iş değildi, hatta bugün bile kolay değildir. İslam İnkılabının ve onun iş başına getirdiği hükümetin bi-

ze verdiği hakkı hayata geçirmek bizi birçok zorluklarla karşı karşıya koymuştur. Pehleviler zamanında hükümet stratejisi gibi propaganda yapılan Türk düşmanlığı zaman zaman kültür şeklini almıştır. Kökü ta Firdevsi ve onun zamanına kadar uzanan Türk düşmanlığı Pehlevilerin iş başına gelmesinden sonra en şiddetli şeklini almıştı. Hele Avrupa'dan gelen milliyetçilik, Meşrutiyet İnkılabı'ndan sonra Pehleviler zamanında Fars milliyetçiliği ve hatta şovenizminin doğmasına ve halk arasında özellikle de okumuşlar ve aydınlar arasında milli kültür ve vatanseverlik! gibi yayılmasına sebep olmuştur. Bu durum, Pehlevilerin devrilmesiyle ortadan kalkmamış ve maalesef hâlâ devam etmektedir." (C. Heyet 1998).

Cevat Heyet *Varlık* dergisinin 78. sayısında Farsça olarak yazdığı makalesinde İran yönetiminin ve İranlı şovenistlerin Türk diline yaklaşımını eleştirir. Güney Azerbaycan'ın İran'dan ayrılmasına karşı çıkan C. Heyet, Farsça ile birlikte Türkçenin de eğitimde kullanılmasını istemekte ve buna karşı çıkanlara ise, "İranlıyız, resmî ve millî hem de ırkçı vatandaşlarımızın ana dili olan Farsçayı seviyoruz. Biz onunla birlikte kendi ana dilimizi de okuyup yazmak istiyoruz. İrkçılar bize, siz bunu yaptığınızda Pantürkist olursunuz, Azerbaycan'ı İran'dan ayırırsınız diyorlar. Aslında onlar bize İran Anayasası'nda korunmasına rağmen diyorlar ki, siz kendi ana dilinizi unutun, Farsça yazın ve varlığını inkar edin", cevabını vermektedir (C. Heyet 1990: 25-38).

"Azerbaycan Türk Dili'nin Adı ve Mövgeyi Bârede" adlı makalede Cevat Heyet Türk dilinin tarihi, Türk kavimleri, Azerbaycan Türkçesinin yeri, Azerbaycan Türklerinin etnik dağılımı ve halk edebiyatından yola çıkarak şu neticeye varmaktadır ki, *şu anda İran'da Türkçe konuşan ahali Türk dilli değil, her bakımdan Türktür* (C. Heyet 1993: 87).

Varlık dergisinde daha çok halk edebiyatıyla ilgili yazılar yazan M. A. Ferzane "Ana Dilimiz ve Millî Varlığımız Uğrunda Mübarize Defterinden" başlıklı yazılarında (sayı 91-93, 1994) "Türklerin dil ve kültürünün yasak edildiği yıllarda onun korunup yaşatılmasında halkın, özellikle annelerin önemli rolü olmuştur. Baska ne kadar şiddetli olursa olsun, halk her yerde bayatı, koşma, yetim segahı, terâne ve tiringe okuyarak, anneler evde çocuklarına ninniler söyleyerek bu millî varlığı koruyup yaşatmışlardır" demektedir (Ferzane 1994: 78-79).

H. Nutki derginin ilk sayısında yazdığı *Ağaran Fecri selamlarken* başlıklı yazısında Türkçenin Pehlevi dönemindeki durumunu şöyle anlatıyordu:

“... Uydurma tarihler ve masalları bize mutlak gerçekler gibi damla damla içirttiler. Bizi kendimize yabancı ve hatta düşman yaptılar. Bizde, bizden olan, doğma olan her şeyi bizden ayırmak istediler. Çocuklarımızın adlarından tutun tâ mitolojimize kadar kimliğimizi hatırlatan en küçük belirtiyeye bile gözlerini kapatmadılar. Bize hakaret ettiler! Tiyatromuz son nefeslerini verdi. Biz ikinci derece vatandaşlığı kabul ettik. Geçmişimizi silmek, uydurma tarihleri âyetler gibi ezberden tekrarlamak ve ancak kendimizi inkar etmek pahasına, elimizden aldıkları haklarımızın kıntılarını yerden toplamak için izin alabildik. Kul ve köle olma karşılığında açık ve serili yağma sofrasının en aşağısında oturmaya izin alabildik. Ama sofranın başına geçmek için kat kat hıyanetlere gönüllü olarak katılmak ve hatta dirseklere kadar kardeş kanına bulaşmak şarttı.” (H. Nutki 1979: 17).

M. H. Hesâri *Folklor Yığmakta Gabagcılar* adlı makalesinde son dönemlerde İran’da Türk folkloruna ait malzemelerin Fars folkloruna mal edilmesine karşı çıkmaktadır. Hesâri özellikle A. E. Dehhuda’nın 4 ciltlik *Emsal ve Hikem* ve E. Emiri’nin *Ferheng-i Avam* kitaplarında Nizâmi, Katran Tebrizi, Hâkâni gibi Farsça yazan Türk şairlerinin ve Türk halk edebiyatı ve folklor numunelerinin Farsa mal edilmesini şiddetle tenkit etmektedir (Hesâri 1996: 49-56).

İran Türklerinin ana dili problemi *Varlık* dergisinde yer alan şiirlerde de en çok işlenen konuların başında gelmektedir. Habip Sâhir’in “Terehhata Çok İnanma” adlı şiirinde:

*Gel ateşe kızım, yanma
Terehhata çok inanma!
Zenci danmaz öz dilini,
Hindi sever öz elini
Kimse yolun şaşıp azmaz,
Türki deyip, Farsî yazmaz!*

Şeklinde duygularını mısralara dökerek halkını ana dilini korumaya çağırırmaktaydı (1979:50).

Ünlü şair Sehend’in *Varlık* dergisinde yayımlanan şiirleri Fars şovenistlerinin Türkçeye karşı amansızca yürüttüğü siyaseti tenkide ayrılmıştır. Derginin ilk sayısında yazdığı şiir yayımlanma tarihi itibarıyla da (1979) dikkati çekmektedir.

*Tâleyime sen bak,
Düşüncelerim yasak,
Duygularım yasak,
Geçmişimden söz açmağım yasak,
Geleceğimden danışmağım yasak,
Anamdan ad aparmağım yasak...
...Bilirsen?
Anadan doğulanda bile
Özüm bilmeye bilmeye
Dil açıp danışdığım dilde
Danışmağım da yasak imiş, yasak!*

Hamit Nutki *Ovsun* başlıklı şiirinde İran'da Fars şovenistlerini cadıya benzetmiştir:

*Meni ovsunlayan cadı
Meni ovladı
Dilimden bağladı...
O cadıya kandım batlağa yuvarlandım
...Açılmazsa dilim
Kim bilecek men kimem?
Men artık men değilim (1986: 5-6).*

A. Ağçaylı'nın "Söhbət" (sayı 86) ve "Başı Belâlı Dilimiz" adlı hikâyelerinde ana dili konusu işlenmektedir.

Varlık dergisi, okuyucularından gelen mektuplar için ayrı bir bölüm oluşturmuştur. Okuyucu mektuplarının bir çoğu Türkçenin kullanımı ve geleceği hakkındadır. Dergide yayınlanan bir okuyucu mektubu İran Türklerinin nasıl bir kültürel soykırımı uğradığını çok açık aksettirmektedir. Tebriz'den Hüseyin Cemşidî tanık olduğu bir olayı mektubunda açıklar: "Evine gelen bir yakını kendi çocuğuna ana dilinde konuşmaya izin vermez. Başka bir çocukla oynarken çocuk yasağı unutup Türkçe konuşmaya başlar. Bunu duyan baba çocuğu şiddetli bir şekilde döver. Bu duruma üzüntüyle şahit olan ev sahibi, babaya davranışının sebebini sorar. Baba çocuğun Türkçe konuştuğunda terbiyesiz, şahsiyetsiz olacağını söyler. Mektubun yazarı bu babanın nankör ve şerefsizliğinden yandım, külüm çıktı diyerek üzüntüsünü dile getirir" (1994: 102-104).

Varlık dergisi İran Türklerinin millî şuurunun uyanışında büyük rol oynamış, kimliğini tanıyan, Türklüğü ile övünen yeni bir kuşağın yetişmesine sebep olmuş ve Güney Azerbaycan tarihinde eşi görülmemiş bir dönem başlatmıştır. *Varlık* dergisi, Türklüğü ön plana çıkararak Türkçenin siyasî ideolojilerin

etkisinden kurtarılıp halkın bütün kesimleri arasında yayılmasını sağlamayı başarmıştır. Derginin yazarları Hüseyin Cavid'in

“Tûran'da kılıçtan daha keskin ulu kuvvet,
yalnız medeniyet, medeniyet, medeniyet”

şiiirinden ilham alarak halka kültür hizmetleri vermeyi amaçlamışlardır.

Varlık dergisi bugüne dek birçok lisans, yüksek lisans ve doktora tezinin ve bilimsel makalenin konusu olmuştur: Pervane Memmedova *Varlık Jurnalında Edebiyat Meseleleri* (doktora tezi, Bakü 2000), Nezaket İsmayılova *Varlık Jurnalında Şimali Azerbaycan Edebiyatının Neşri* (doktora tezi, Nahçıvan 1997), Sonel Bosnalı *İran'da Türk Olgusu ve Varlık Dergisi* (yüksek lisans tezi, Paris), M. Rıza Heyet *Varlık Dergisinde Dilcilikle İlgili Çalışmalar* (lisans tezi Bakü 1998) vs.

İsveç'te Güney Azerbaycanlılar tarafından yayımlanan *Tribun* dergisinde, Alırıza Erdebili'nin *Varlık* dergisinin 20 yaşı münasebetiyle yazdığı *20 Yaşında Bir Mektep-Varlık* başlıklı yazıda *Varlık* dergisini bir mucize olarak değerlendirmiş ve onun milli düşüncenin oluşumunda, edebî dilin yayılmasında, iki Azerbaycan ve aynı zamanda iki kuşak arasında bir köprü rolü oynamasındaki önemini belirtmiştir. A. Erdebili diyor ki: “Rus yazarları arasında Nikolay Gogol'un “Şinel” adlı romanının kendisinden sonraki edebiyatçılar üzerindeki etkisine dair şöyle bir ifade varmış: “Hepimiz Gogol'un şinelinin altından çıkmışız.” Azerbaycan yazarları da M. Celil Mehmetguluzade'nin “Posta Kutusu” hikayesinin bıraktığı etkiye göre “Hepimiz Mirze Celil'in posta kutusundan çıkmışız” diyorlar. Bence İran'ın Azerbaycanlı ve gayriazerbaycanlı Türk aydınlarının son kuşağı da böyle bir ifade kullanmalıdır: “Hepimiz *Varlık* mektebinden çıkmışız” (A. Erdebili 2002).

Varlık dergisi bir taraftan Aras'ın iki yanını birleştirirken bir taraftan da bütün Türk dünyasının geçmişi, hâli ve geleceği hakkında da yazılara yer vererek Türklerin kültürel birliğinin oluşturulmasında çok önemli bir görev üstlenmiştir. *Varlık* dergisi başta olmak üzere 1979'dan günümüze İran matbuatı çeşitli açılardan ele alınıp incelenmelidir. Özellikle Türkiye açısından bakıldığında bu konuda ciddi bir bilgi eksikliğinin olduğu görülmektedir. İran Türklüğünün gelecekteki yöneliminin nereye doğru olduğunu anlayabilmek için son 24 yıllık matbuat iyi tahlil edilmelidir.

Geçen 25 yılda İran ve özellikle de Güney Azerbaycan Türkleri arasında millî şuurun hızlı şekilde gelişmesinde etkin rol oynayan hususları kısaca şöyle sıralayabiliriz:

1. İran'da Türklerin yaklaşık bin yıllık hâkimiyetinden kaynaklanan ve 1945-1946 yılları arasında kurulan Azerbaycan Demokrat Hükümeti'yle yeni boyutlar kazanan geleneksel millî şuur;
2. Pehlevî rejiminin devrilmesi ve İran İslam Cumhuriyetinin kurulmasından sonra elde edilen nisbî özgürlük ortamı;
3. Türkçe kitap, gazete ve dergilerin yayımlanması ve özellikle de Varlık dergisinin 24 yıl boyunca aralıksız neşredilmesi;
4. Sovyetler Birliği'nin çökmesi ve Kuzey Azerbaycan'ın bağımsızlığa kavuşması; Türkiye televizyonlarının uydu yoluyla İran'da seyredilmesi;
5. 1997 seçimlerinde Hâtemi'nin cumhurbaşkanlığına seçilmesi, dolayısıyla da Türkçe yayınların artması ve öğrenci hareketlerinin başlaması;
6. Çehregâni'nin Meclis adaylığının reddedilmesi ve Azerbaycan öğrenci hareketinin daha da aktifleşmesi;

Ek: I

1979-2003 Yılları Arasında Çıkan Dergi ve Gazeteler

İran İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşundan (1979) günümüze kadar İran Türklerinin çıkardığı dergi ve gazetelerin listesi aşağıda yer almaktadır (Uzun 2002; Memmedova 2000). Bu dergi ve gazetelerin bir kısmı bugün de çıkmaktadır. Birçoğu ise kapatılmıştır. İran Türklerinin yurtdışında çıkardıkları onlarca dergi ve gazete bulunmaktadır. Onların en geniş yayılanı İsveç'te çıkan *Tribun* dergisidir.

Dergiler:

Araz I, II, Ayna, Azerbaycan'ın Sesi, Bakış, Barış, Baykuş, Birlik I, Birlik II, Bülten, Çağrı, Çiçek, Çuvalduz, Dan Ulduzu I, Dan Ulduzu II, Dede Korkud, Erdem, Galem Ucu, Görüş, Güneş, Heyder Baba, Ildırım, Işık, İnkilab Yolunda, İslam Çağrısı, İslamî Birlik, Kimlik, Kopuz, Koroğlu, Mişov, Nesim, Öyrenci, Peyk-i Azer, Sav, Sehend I,II, Seher, Ses, Şehriyar, Toprak, Ulduz I, II, Ülker, Varlık, Yaprak, Yeni yol, Yol I, II, Yoldaş, Yurd.

Gazete:

Araz, Asr-ı Azâdi, Ava-yı Erdebil, Azadlık, Azerbaycan, Azerbaycan Güneşi, Azerbaycan-i Ayende, Bang-ı Serâb, Çenlibel, Erk, Ettelaat, Ettelaat-ı Azerbaycan, Fecr-i Azerbaycan, Ferda-yı Ma, Ferda-yı Rôşen, Furûg-i Azâdi, Gençlik, Halk Sözü, Kardeşlik, Kepenek, Körpü, Kûşa, Maarif, Mîsâk, Mubin, Neda-yı Azerbaycan, Nevid-i Azerbaycan, Odlar Yurdu, Peyam-ı Erdebil, Peyam-ı Nô, Peyam-ı Urmiye, Resed, Sâhib, Sahra, Seda-yı Urmiye, Settarhan Bayrağı, Şems-i Tebriz, Ulduz, Ümid-i Zencan, Vatan Uğruna.

Ek: II

1979-1984 Yıllarında İran'da Türklükle İlgili Çıkan Kitapların Bibliyografyası

Bu bilgi Dr. Cevat Heyet'in *Târih-e Zeban ve Lehcehâ-ye Torkî* kitabının 404-411. Sayfalarında yer almaktadır. Bu tarihler arasında yayınlanan eserlerin bir kısmının künyesinde (Matbaa adı, yayın yeri ve tarihi, yazar adı vb.) eksiklikler bulunmaktadır. Bu gibi eserlerin ne zaman, nerede ve hangi yayınevi tarafından yayımlandığının ve yazarının kim olduğunun tam olarak belirlenmemesi Türkçenin Pehleviler döneminde yasaklanması ve ondan kaynaklanan korku psikolojisinin sonraki yıllarda da devam etmesinden ileri gelmektedir. Sonraki yılların yayınlarında eserlerin künyesinde hiçbir eksiklik gözlenmemektedir. Bibliyografya'daki eserlerin büyük bir kısmı Türkçe, bir kısmı ise Farsçadır. Farsça eser adlarının karşısında Türkçe tercümeleri de tarafımızdan eklenmiştir.

Azadlık Kahramanları I, II, 3. Baskı, Tebriz; Koroğlu, Atropat Yay., Tahran; Kolliyat-e Kitab-e Aslı ve Kerem Be Torki / Türkçe Aslı ve Kerem'in Tüm Metni, Firdevsi Yay., Tebriz; Kolliyat-e Muhtâr-nâme Be Torki / Türkçe Muhtâr-nâme'nin Tüm Metni, Firdevsi Yay., Tebriz; Kolliyat-e Rüstem-nâme Be Torki / Türkçe Rüstem-nâme'nin Tüm Metni, Firdevsi Yay., Tebriz; Kolliyat-e Emir Arslan Be Torki / Türkçe Emir Arslan'ın Tüm Metni, Firdevsi Yay., Tebriz; Möcüz'ün Taza Tapılan Şiirleri, Yay. Tebriz; Şehrîver'in 12'si (1324-1325), 2. Baskı, Güneş Yay., Tebriz; Yûsuf ve Züleyha Çev. Sirus Gameri, Gameri Yay., Tebriz; (1357), Külliyyet-i Möcüz Şebüsteri / Möcüz Şebüsteri'nin Tüm Şiirleri, Yay. Tebriz; (1357), Veten Eşgi (Şiirler, hikâyeler ve...), Rafat Yay., Tebriz; (1358) Ana Dili I-VI, Ferzane Yay., Tahran; (1358), Aşklar (Azerbaycan Edebiyatı Mecmuası III), Ana Yay., Tebriz; (1358), Dîvân-i Vâkıf / Vâkıf'in Dîvanı, Firdevsi Yay., Tebriz; (1358), Gecedir bak, gecedir / Hest şeb âri, hest şeb, Nîma, F. Farruhzad, Şamlu ve E. Salis'in şiirlerinden seçmeler, Türkçe'ye çeviren: Samed Behrengi, Şems Yay., Tebriz; (1358), Koroğlu (Seyidzade'nin Şiirinde, Saz Şiirinde), Ferzane Yay., Tahran; (1358), Koroğlu, Haz.: M. M. Seyidzade, A. M. Hamneyi, Yay. Tahran; (1358), Numûneha-yi Ez Şe'r-e Moaser-e Azerbaycan / Çağdaş Azerbaycan Şiirinden Örnekler, çev. Aziz Muhsini, Nevid Yay., Tahran; (1358), Şehriyar ve Heyder Baba'ya Mektublar ve Nazireler, Ferzane Yay., Tahran; (1358), Uşak Nağmeleri / Çocuk Türküleri (Şiir), Ana Yay., Tebriz; (1359), Goşmacalar-Tampacalar (Meselha-Çistanha), Elburz Yay., Tahran; (1360), Çiçekler (Azerbaycan Şiir ve Edeb Hâdimlerinin Eserlerinden Numuneler), Behmen Mat.; (1360), Güneş Gardaş Sene Selam (Şiir), Möcüz Yay.; (1360), Şehriyar Azerbaycan Dilinde (Şiir), Haz. Yahya Şeyda, Yay. Tebriz; AFİYET M.R. Serdâr-i Milli Settarhan, Yay. Tebriz; AĞÇAYLI A. (1361), Gaşgâyi El Edebiyatı, Gülşen Mat., Tebriz; AHUNDOV E., TAPDIK İ. Aşık Şemşir, Sarı Aşık Hakkında Bir Neçe Söz, Akt. Sefi, Behruz Yay., Tebriz; ALAV A. (1358), Aysız Geceler (Şiir), Evrin Yay., Tebriz; ALAV A. (1358), Dumanlı Günler (Şiir), Evrin Yay., Tebriz; ALAV A. (1359), Heyder Baba'dan Şehriyar'a Mektub ve Babek Manzumesi (Şiir), Evrin Yay., Tebriz; ALAV A. (1360), Güneşli Seher (Şiir), Rafat Yay., Tebriz; ATAİYYE ALI Neccar oğlu (1360), Fokâhi, İçtimâi, Ahlâki Şiirler, Haz.: Yahya Şeyda, Yay. Tebriz; AZERBAIJAN ELMLER AKADİMİYASI (1360), Tarih-i Azerbaycan II / Azerbaycan Tarihi II, çev: N. Felsefi, Erk Yay., Tebriz; AZERİ Gulam Ali (1363), Yoksullar Nağmesi I-II (Şiir), Yaran Yay., Tebriz; AZEROĞLU Balas (1364), Savalan Nağmeleri (Şiir), Telaş Yay., Tebriz; BAĞÇEBAN Semine (1360), Gelin Türkçe Danışak, Tahran; BAHTİYAR M. H. H. (1358), İnkılab Yolunda (Şiir), Yay. Tebriz; BARIŞMAZ H.A. (1363), Nağme Dağı ve İstîmâr, Telaş Yay., Tebriz; BARİZ Abbas, HATİBİ G.H., HAŞİMİ Feramerz (1359), Kızıl Kuş, Yay. Tebriz; BASİRİ İbrahim (1360), Bere Sözü, Manzume Be Şekl-e Heyder Baba / Heyder Baba Uslubunda Manzuma), Dar'ut-Teblîğ Yay., Gum; BEGDİLİ G. (1358), Şehriyarla Görüş, Yay. Tahran; BEGDİLİ G. (1359), Kehliye Selam (Şiir), Vahid Mat., Tebriz; BEGDİLİ G. (1361), Sahah'ul Acem-

e Hendüşah Nahçıvani / Hindüşah Nahçıvani'nin Sihâh'ul-Acem Eseri, Neşri Danişgahi Yay., Tahran; BEHRENGİ Samed, DEHGANI Behruz (1353), *Efsâneha-yi Azerbaycani (Azerbaycan Hikayeleri)*, Yay.; BEHRENGİ Samet, *Goşmacalar, Tapmacalar- Folklor-i Azerbaycan*, Elborz Yay., Tahran; BEHRENGİ Samet (1359), *Çuğundur satan oğlan ve bir neçe ayri nağil / Pancar satan oğlan ve birkaç masal daha*, Çev. M. R. Afiyet, H. Mehmetzade, Şems Yay., Tebriz; BERELYANI Ali, *Nağmeha-ye Azerbaycani Ba Notha-ye Mûsigi / Azerbaycan Türküleri ve Müzik Notaları*, Yay.; BİRİYA Mehmet (1360), *Ürek Sözleri (Şiir)*, Haz. Yahya Şeyda, Yay. Tebriz; CABBARLI Cafer, *Hikayeler; Azerbaycan Edebiyatı Macmuası IV*, Ana Yay., Tebriz; CAVID Selamullah, *Tarih-i Hizb-i Adalet / Adalet Partisi'ni Tarihi*, Yay.Tahran; CAVID Selamullah (1358), *Nehzet-i Milli-yi Azerbaycan Hakında Amerika Hârice Vizaretinin Mektupları / ABD Dış İşleri Bakanlığı'nın Azerbaycan Millî Harekei'ne İlişkin Mektupları*, Yay.Tahran; CAVID Selamullah (1358), *Tâgütü Devresinden Hatıralarım*, Yay.Tahran; CAVID Selamullah (1359), *Azerbaycan Folklorundan Numuneler I, II*, Ferzane Yay., Tahran; CAVID Selamullah (1359), *Dostlar Görüşü, Edebiyat Ocağı*, Yay.Tahran; CAVID Selamullah, HAMNEYİ A. M. (1358), *Tapmacalar / Bilmece*, Yay.Tahran; CEMALİ Esedullah (1359), *Dan Ulduzu (Zencan Şairleri)*, Yay. Zencan; COŞGUN H.K. (1358), *Azerbaycan Tablosu (Şiir)*, Aban Yay., Tahran; DÜZGÜN Hüseyin (1358), *Mecmue-ye Şe'r / Şiir Toplu*, Yay.; DÜZGÜN Hüseyin (1359), *Kıçık Şiirler*, Yay. Tahran; DÜZGÜN Hüseyin (1360), *Bakı Levhaları (Şiir)*, Yay. Tahran; DÜZGÜN Hüseyin (1361), *Uçgun Dahma (Şiir Macmuası)*, İnkılab Yay., Tahran; ENCUMEN-İ AZERBAJCANİHA-Yİ TEHRAN (1358), *Edebi Yarpaklar I, II*, Yay. Tahran; ERĞEVANİYAN Kerim (1358), *Ahengsâzân-e Azerbaycan / Azerbaycan Bestecileri*, Huruş Yay.; FERECULLAHİ İsmayıl (1361), *Ahger (Şiir)*, Yay. Tekab; FERİD M., *Ana Dilimizi Bele Yazak*, Yay., Tebriz; FERŞBAF Habib (1359), *Dan Yeri (Şiir)*, Behruz Yay., Tebriz; FERŞBAF Habib (1359), *Karadağ Kentlerinde (Şiir)*, Behruz Yay., Tebriz; FERZANE M.A. (1358), *Mebâni-ye Destûr-e Zebân-e Azerbaycani / Azerbaycan Dili Gramerinin Temel Kuralları*, 3. Baskı, Ferzane Yay.,Tahran; FERZANE M.A. (1358), *Kıtab-ı Dede Korkud*, Ferzane Yay., Tahran; FERZANE Mehmet Ali (1361), *Bayatlar*, 4. Baskı, Ferzane Yay., Tahran; FEYZULLAHİ Hüseyin (1363), *Bayatlar*, 2. Baskı, Telaş Yay., Tebriz; FİKİRİ K.E, *Divân-i Fikrî (Golgün Keşân-i Kerbela) / Fikri'nin Divanı (Kerbela Şehitleri)*, 3. Baskı, Yay., Tahran; GAFLANTI (1359), *Seçilmiş Eserleri*, Yay. ; GARANGUŞ S. [Samed Behrengi] (1359), *Pâre Pâre*, 2. Baskı, Şems Yay., Tebriz; GARİG ZENCANİ, *Türkî Nôhalar (Türkçe Matem Şiirleri)*, Yay.; GASIMZADE F. (1358), *Kaçak Nebi (Şiir)*, Elnaz Yay., Tebriz; GAŞEM Aşık (1358), *El Meni Atmaz (Şiir)*, Yay.Tebri; GUREYŞİ B. Türkoğlu (1358), *Tepeyin Dağı, Şiirler, Gazeller*, Yay.Tahran; GÜLMUHAMMEDİ Settar, *Seçilmiş Şiirler*, Yay.; HACİBEYOV Üzeyir (1357), *Operâ-ye Koroğlu /Koroğlu Operası*, çev. Ş. Ferehmen Raz, Armağan Yay., Tahran; HADİ İsmayıl (1360), *Hubab / Kabarcık, Türkçe Eserler I*, Firdevsi Yay., Tebriz; HAGBEYGİ H. (1360), *Heris'den Bir Ses (Şiir)*, Yay.; HAMENEYİ A.M. (1360), *Türkçe-Farsça Mâmuli Danışıklar / Türkçe-Farsça Günlük Konuşmalar*, Yay.Tahran; HAZRİ Nabi (1358), *Montahab-e Eş'ar-e Halk-e Azerbaycan (Azerbaycan Halkının Şiirlerinden Seçmeler*, çev. M.A. Mehmîd, Yay.; HEDDAD A.E. (1358), *Odlu Sözlere (Şiir)*, Yay., Tebriz; HEYET Cevat (1358), *Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış I*, Tahran; HEYET Cevat (1358), *Târihçe-ye Torki-ye Azeri / Azeri Türkçesinin Kısa Tarihi*, Varlık Yay., Tahran; HEYET Cevat (1363), *Mukayiset'ol Lugateyn / İki Dili Mukayesesi*, Varlık Yay., Kaviyan Mat., Tahran; HORREM A. (1359), *Edeb Hazinesi*, Yay.,Tahran; HOSROŞAHİ H., *Yâdi Ez Mocahtidin / Mucâhitleri-Savaşan Askerleri- Anarken (Şiir)*, Yay.; HOSROŞAHİ H. (1359), *Engelâb-e Hünin I-II / Kanlı Devrim I-II (Şiir)*, Hurşid Mat., Tebriz; HÜSEYİN M., HAKVERDİYEV A. (1357), *Şemşir-e Ateşin / Ateşli Kılıç*, çev. Kazım Hoşhaber, Yay., Tebriz; HÜSEYİNİ M.S, *Ömer Hayyam'ın Rûbâileri*, İŞRAKİ Abbas (1358), *Hodâmuz-e Torki-ye Estantbuli / İstanbul Türkçesinin Kendi Kendine Öğrenme Kılavuzu*, Şems Yay., Tebriz; İŞRAKİ Abbas (1358), *Mihâ-*

hem Torki-ye Azerbaycani Yâd begirem / Azerbaycan Türkçesini Öğrenmek İstiyorum, Şems Yay., Tebriz; KENDOĞLU F. (1358), *Veten Oğlu (Türki Şiirler Macmuası)*, Yay., Tebriz; KERİMİ H. (1358), *Rengâreng I-VI (Şiir)*, Yay., Marağa; KERİMİ M. (1358), *Edebiyat-e Bâstân-e Azerbaycan / Eski Azerbaycan Edebiyatı*, Işık Yay., Tebriz; KUDS Yakub (1359), *Atalar Sözü (Goftâr-i Niyâkan)* I, Nevid Yay., Tahran; MAHZUN M.A. (1358), *Hicran Hastası (Şiir)*, Yay., Tahran; MARAGEYİ Ohadiddin (1364), *Mesnevi-ye Câm-i Cem / Câm-ı Cem Mesnevisi*, çev: G. Begdili, H. Yüsifi, Tabiş Mat., Tebriz; MECİDZADE H, *Türki Terâneler / Türkçe Türküler*, Yay.; MEHDİ Hüseyin, *Odlu Kılınç (Hikayeler)*, Sabir Yay., Tebriz; MEHMET BEGOV Davud, *Terânehâ-ye Halk-e Azerbaycan / Azerbaycan Türküleri*, Akt. Menije Alipur; MEHMET GULİZADE Celil (1357), *Çend Dâstan / Birkaç Hikaye*, çev. M. A. Ferzane, Ferzane Yay., Tahran; MENZURİ HAMNEYİ A. (1358), *Müş o Gorbe (Siçan ve Pişik) / Siçan ve Kedi*, Yay., Tahran; MENZURİ HAMNEYİ A. (1362), *Bohlül-e Dänende Letîfeleri / Bilici Bohlül'un Fıkraları*, Yay., Tahran; MENZURİ HAMNEYİ A. (1363), *Aslı ve Kerem Destanı*, Mocüdi Yay., Tahran; MENZURİ HAMNEYİ A. (1364), *Muhabbet Destanları*, Yârân Yay., Tebriz; MİŞOVLU M. (1356), *Çerik Himâsesi I / Partizan Destanı (Şiir)*, Mutereggi İrânî Türk Rövsenfikler Cemiyeti Neşriyesi; MUCAVİR SERABİ H. (1359), *Kızıl Bulak (Şiir)*, Yay., Serab; MUHLİS Gulamrza, *Sâib Tebrizi, GAZeller*, Yay., Tebriz; MUHSİNİ Hasan (1364), *Edeb Damcıları (Şiir)*, Sâhil Yay., Tebriz; NABDİL Ali Rıza (1358), *Tülkü Kitabı (Bâznevîsi-ye Mesnevi-ye Sâlebiyye-ye Bâğır Halhâli) / Tülkü Kitabı (Bağır Halhâli'nin Sâlebiye Mesnevisinin Yeniden Yazılışı)*, Yay., Tebriz; NASİH ERDEBİLİ (1364), *Ürek Aynası (Şiir)*, Sâhil Yay., Tebriz; NATİĞİ [M.Mehdi İTİMAD] (1360), *Gelinler Bezeği (Şiir)*, Haz.: Yahya Şeyda, Yay., Tebriz; NECDİ Samet (1358), *Bahr-e Tavil, SAVAK Dilincen*, Mehrgan Mat., Marağa; NİGABİ (1358), *Bayatlar*, Merkez-i Peş-i Kitab-i Tebriz, Tebriz; NİGABİ (1358), *Uşaglar Bağçasında, Günçeler / Çocuklar Bahçesinde, Goncalar*, Mehmet Yay., Tebriz; NÜSRET Bahtiyar, *Kızıl Kan (Şiir)*, Yay.; OKTAY NABDİL A. (1357), *Işık (Şiir)*, Rafat Yay., Tebriz; PENAHI Abbas (1359), *Hanım Nene (Şiir)*, Yay., Maku; PİFUN Mehmed (1361), *Ferheng-e Azerbaycani-Farsî / Azerbaycanca-Farsça Sözlük*, Neşri Daniş Yay., Tahran; PİŞEVERİ C. (1358), *21 Azer – Nutuklar ve Makaleler*, Ferzane Yay., Tahran; PUREKBER R., *Berresi-ye Edebiyat-e Şefâhi-ye Azerbaycan / Azerbaycan Sözlü Edebiyatı Üzerine Araştıma*, Behruz Yay., Tebriz; RAHİM Mehmet (1342), *Kudret Nağmeleri (Şiir)*, Azemeşr Yay., Bakü; RENCDUZAN M. İbrahim (1363), *Akan Bulaklar (Şiir)*, Elmehdi Yay., Tebriz; REZZAGİ Ekber (1363), *Gülzâr-i Hüseyini (Şiir)*, 3. Baskı, Telim Yay.; RIZAYİ M, *Hodâmuz-e Torki / Türkçe Kendi Kendine Öğrenme Kılavuzu*, Lâle Yay., Tebriz; ROŞEN H (1358), *Edebiyat-e Şefâhi-ye Merdom-e Azerbaycan / Azerbaycan Halkının Sözlü Edebiyatı*, Yay.; S.C.F., *Mokaleme-ye Mahfi-ye Şâh Bâ Hâharaş Eşref Pehlevi / Şâh'ın Kız Kardeşi Eşref Pehlevi ile Gizli Sohbeti (Şiir)*, Yay.; SABAHİ Genceli (1357), *Kartal*, 2. Baskı, Ferzane Yay., Tahran; SABAHİ Genceli (1359), *Hayat Facularından*, Dünya Yay., Tahran; SABAHİ Genceli (1360), *Şiirimiz Zamanla Adımlıyor*, Dünya Yay., Tahran; SABİR Ali Ekber, *Mekteb Uşaklarına (Şiir)*, Yay.; SABİR Ali Ekber, *Mekteb Uşaklarına Töhfê (Şiir)*, Deniz Yay., Tebriz; SABİR Ali Ekber (1360), *Hop Hop Nâme*, 2. Baskı, Ferzane Yay., Tahran; SABRİ Gulamhüseyin (1361), *Yanıklı Nağmeler (Şiir)*, İnkılab Yay., Tahran; SADİK H., *Govsi Tebrizi*, Yay. Tahran; SADİK H. (1357), *Sayalar*, Tahran; SADİK H. (1360), *Güneşli Veten Yaddaşları (Sefemâne)*, Yay., Tahran; SAFİ (1359), *Külliyat-e Gencine-ye Hüseyini (Şiir)*, Firdevsi Yay., Tebriz; SAHİR Habib, *Lirik Şiirler*, Eyvaz Yay., Tahran; SAHİR Habib (1358), *Seher Işıkları (Şiir)*, Yay., Tahran; SAVALAN H.M. (1357), *Apardı Seller Saranı (Şiir)*, Yay, Tahran; SEHEND B.G. (1358), *Sazımın Sözü I-II (Şiir)*, Şems Yay., Tebriz; SELAHİ Umran (1361), *Pencerden Daş Gelir (Şiir)*, Yay., Tahran; SELAMİ A. (1359), *Eller Cırdan Olacak (Şiir)*, Azer Yay., Tebriz; SERDARİNİYA Samed (1357), *Yaddaşı Ber Tarihçe-ye Teatr-e Azerbaycan / Azerbaycan Tiyatrosunun Tarihine Dair Notlar*, Ana Mat., Tebriz; SERDARİNİYA Samed (1360), *Tarih-e Rûznâmeha ve Mecelleha-ye Azerbaycan I /*

Azerbaycan Gazete ve Dergilerinin Tarihi I, Dünya Yay., Tehran; SEYİD NEGEVİ Hamid (1361), *Könül Derdi* (Şiir), Behcet Yay., Tahran; SEYİDZADE Mirmehdi (1358), *Koroğlu*, Ferzane Yay., Tahran; SIHHAT Abbas (1358), *Köç / Göç* (Şiir), Şems Yay., Tebriz; SÖNMEZ K.M. (1358), *Ağır İller* (Şiir), Yay., Tebriz; SÖNMEZ K.M. (1358), *İsa'nın Son Şamı* (Şiir), Yay., Tebriz; ŞAHVERDİ Mehmet, *Gainlı Torpak* (Şiir), Risâlet Yay., Hoy; ŞEBÜSTERLİ M. (1358), *Bağban El oğlu*, Tüfan Yay., Tebriz; ŞEBÜSTERLİ M. (1974), *Bahtı Yatmış (Manzume-ye Folklorik / Folklorik Manzuma)*, Yay., ŞEHRİYAR M.H. (1358). *Heyder Baba'ya Selam I-II*, 2. Baskı, Hagigat Yay., Tebriz; ŞEMİDE Ahmet (1358). *Azadlık Kahramanı Heyder Amoğlu*, Yay., ŞEYDA Yahya ; *Sejım Gulu*, Dede Korkud Yay., Tebriz; ŞEYDA Yahya (1364), *Edebiyat Ocağı (Antoloji-ye Şuarâ-ye Moaser-e Azerbaycan / Çağdaş Azerbaycan Şairlerinin Antolojisi)*, Yay., Tebriz; TABİ DİNİ TEBRİZİ M. H. (1360), *Engelâb-e Ehl-e Yağın yâ Divan-e Tabi Din / Ehl-i Yakının İnkılabı veya Tabi Din'in Divanı* (Şiir), Yay.; TEBRİZİ Molla M. C. (1357), *Tefrih-nâme-ye Lazemîye-ye Hoca Molla Nesreddin / Nasrettin Hoca'nın Fıkraları*, Firdevsi Yay., Tebriz; TEBRİZLİ Ali (1360), *Dil ve Edebiyat*, Atropat Yay., Tahran; TELİMHANLI (1357), *Seçilmiş Türki Şiirler*, Yukarı Kahramanlı Yay., Tebriz; TERLAN Haşım (1358), *Alovlı Şiirler*, Püya Yay.; ULDUZ H. (1358), *İmadeddin Nesimî, Seçilmiş Eserleri*, Yay., Tebriz; ULDUZ H., AĞÇAYLI H. (1361), *Azerbaycan Güllüğü (Tanz-i Azerbaycan)*, Yay., Tebriz; VAHABZADE Bahtiyar (1363), *Atılmışlar* (Şiir), Erk Yay., Tebriz; VALEH (1364), *Dadlı Sözler* (Şiir), Sâhil Yay., Tebriz; VURĞUN Samed, *Yada Sal Meni* (Şiir), Yay.; YURDOĞLU M.H. (1358), *Kurtuluş (Seçilmiş Eserler) I*, Yay., Zencan; ZAMANİ Behmen (1358), *Araz* (Şiir), Azerbaycan Yay., Tebriz; ZAMANOV Abbas (1358), *Sâbir ve Moaserin-e U / Sâbir ve Onun Çağdaşları*, çev. Esed Behrenği, Şems Yay., Tebriz; ZEHTABİ M.T. (1358), *İran Türkçesinin Sarfi / Morfolojisi*, Aramağan Yay., Tahran; ZEHTABİ M.T. (1359), *Vayganlı Adem (Hayatı-Eserleri)*, Şebüster Yay., Tebriz; ZEHTABİ M.T. (1360). *Ana Dilimizi Nece Yazak?*, Yay., Tahran; ZEHTABİ M. Şebüsteri, *Pervânenein Sergüzeşti / Kelebeğin Hayat Hikayesi* (Şiir), İran Mütereggi Türk Rövsenfikler Cemiyeti; ZUHURİ Samed (1362), *Şiir Sanatı İran Türkçe Edebiyatında*, Safa Mat., Tebriz ;

Kaynakça

- AFŞAR, İrec (1989), *Zeban-e Farsi Der Azerbaycan I, II*, Tahran: Mahmut Afşar Vakfi Yay.
- AĞÇAYLI, A (1992), “Söhbət”, *Varlık*, Sayı 86: 34-36.
- AĞÇAYLI, A (1993), “Başı belâlı dilimiz”, *Varlık*, Sayı 87: 60-64.
- ASLANOV, Vagif (1994), “Özüme Yer Edim, Gör Sene Neyleyeceyem”, *Azerbaycan*, 6 Yanvar, Bakü.
- BARUTÇU ÖZÖNDER, F. Sema (2002), İran ve Türkler, *Kök Araştırmalar*, 4:101-122
- BAYIR, Emre (2001), “Tahran’da İkinci Raund: Reformculara Rağmen Reforma Devam”, *Stratejik Analiz*, Sayı 15: 5-19.
- BLAGA, Rafael (1997), *İran Halkları El Kitabı*.
- CELİLOV, Feridun (2000), *Azer Halkı*, Bakü.
- CEMŞİDİ, Hüseyin (1994), “Mektup”, *Varlık*, Sayı 92: 102.
- CEVADİ, H., BAHADURİ, A. (1999), “Cenubi Azerbaycan’da Ana Dilinde Eserlerin Çap ve Neşr Tarihi 3, Meşrûteden Sonra, Pehlevi Hakimiyeti ve Demokrat Firgesi Dövrü”, *Azerbaijan International*, (7.1), Spring, USA.
- ÇEHREGANİ, Mahmut Ali (2003), “Hedefimiz Milli Kültürümüze Sahip Çıkmak”, *2023*, Sayı 14, Ankara.
- DOERFER, G. (1969), “İran’daki Türk Dilleri”, *TDAY-Belleten*, Ankara: 1-2.
- ERDEBİLİ, Alırza (2002), “20 Yaşında Bir Mekteb”, *Varlık*, <http://www.tribun.com> (15.05.2002) Web (ağ) Sitesi.
- EROL, M. Seyfettin (2002), “İran’ın Orta Asya Politikası. Deneyimli Aktörün Güvenlik Sorunu Ya Da Ava Giden Avlanı”, *Stratejik Analiz*, Sayı 28: 66-75.
- FERZANE, M.A. (1985), “Çeşmendâz-e Şe’r-e Mobârez-e Azerbaycan Der Dôran-e Ehtenag”, *Varlık*, Sayı 1-2, Tahran.
- FERZANE, M.A. (1994), “Ana Dilimiz ve Milli Varlığımız Uğrunda Mübarizeler Defterinden”, *Varlık*, Sayı 93: 78-79.
- GÜLDİKEN, Kadir (1998), “İran’da Yaşayan 33 Milyon Türkü Düşününüz”, *Azerbaycan*, Sayı 322: 47-48.
- HESARİ, M. H (1996), “Folklor Yığmakda Gabagcılar”, *Varlık*, Sayı 100: 49-56.
- HEYET, Cevad (1985), “20. Asırda Güney Azerbaycan Edebiyatı”, *Varlık*, Sayı 7-8, Tahran.
- HEYET, Cevad (1989), “Şehriyar”, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, İzmir.
- HEYET, Cevad (1990), “İran ve Zebân-e Govmi”, *Varlık*, Sayı 78: 25-38.
- HEYET, Cevad (1993), “Azerbaycan’ın Türkleşmesi ve Azeri Türkçesinin Teşekkülü”, *Varlık*, Sayı 87: 5-20.
- HEYET, Cevad (1998), “Varlık Yirmi Yaşında”, *Varlık*, Sayı 107, Tahran.
- HEYET, Cevad (2002), “Nasıyonizm ve Bastangerayı Der İran”, *Varlık*, Sayı 126-3: 20.
- HEYET, M. Rıza (1997), “Şairlerimiz Bizi ve Dilimizi Nece Adlandırırlar?”,

- Varlık*, Sayı 105-2, Tahran.
- HEYET, M. Rıza (2000), “Alınma Kelimeler ve Tekliflerimiz”, *Varlık*, Sayı 115-4: 54-60.
- HEYET, M. Rıza (2000), “Dr. Cevad Heyet’in Eserlerinin Bibliyografyası”, *Bıçak ve Galem*, Bakü: Tahsil Yay.
- HEYET, M. Rıza (2000), “Varlık Dergisi ve Onun Görkemli Yaradıcısı”, *Bıçak ve Galem*, Bakü: Tahsil Yay.
- İran İsam Cumhuriyeti Anayasası*, (1996), (çev. Abdullah Ünlü), İstanbul: Evrensel Yay.
- İSMAYILOVA, Nezaket (1997), *Varlık Jurnalında Şimali Azerbaycan Edebiyatının Neşri*, Doktora Tezi, Nahçıvan Devlet Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Nahçıvan.
- KAFKASYALI, Ali (2002), *İran Türk Edebiyatı Antolojisi I-VI*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay.
- Kanun-e Esasi-ye Cumhuri-ye Eslâmi-ye İran*, (1991), Tahran: İran Kültür Bakanlığı Yay.
- MEMMEDOVA, Pervane (2000), *Varlık Jurnalında Edebiyat Meseleleri*, Bakü: Elm Yay.
- MUSTAFAYEV, V.K. (1991), “Cenubi Azerbaycanlıların Milli Şuuru, Bazı Geydler”, *Cenubi Azerbaycan Tarihi Meseleleri*, Bakü: 176-195.
- NESİBZADE, Nesib (1997), *İran’da Azerbaycan Meselesi*, Bakü: Ay-Ulduz Yay.
- NUTKİ, Hamit (1979), “Ağaran Fecri Selamlarken...”, *Varlık*, Sayı 1: 17.
- NUTKİ, Hamit (1979), “Mesele-ye Ferheng-e Akvam-e Mohtelif-e İran ve Kanun-e Esasi Cumhuri-ye İslami”, *Varlık*, Sayı 2: 7-14.
- NUTKİ, Hamit (1986), “Ovsun”, *Varlık*, Sayı 85: 5.
- PURCEVADİ, Nesrullah 1366 (1987), *Bâz Hem Derbâre-ye “İran-e Mazlum”*, *Neşr-e Dâneş*, sayı 6, s. 46-57, Tahran
- PURCEVADİ, Nesrullah 1366 (1987), “İran-e Mazlum”, *Neşr-e Dâneş*, Sayı 5 Murdad-Şehrîver: 2-10.
- RESULZADE, M.E. (1993), *İran Türkleri*, (Hazırlayanlar: Yavuz Akpınar, İrfan M. Yıldırım, Selahattin Çağın), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- SAHİR, Habib (1979), “Terehhata Çok İnanma”, *Varlık*, Sayı 3: 50.
- SARAY, Mehmet (1999), *Türk-İran İlişkileri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay.
- SARIKAYA, Yalçın (2002), “Hatemi Döneminde İran’ın Dış Politikası, Geleneksel Dış Politika İçin Atılım İmkânı mı?” *2023*, Sayı 14, Ankara.
- SARRAFİ, A. (1999), “İran Türklerinin Dili ve Folkloru”, *Varlık*, Sayı 114-3: 60-71.
- SEHEND, Bulud Karaçurlu (1979), “Yasak”, *Varlık*, Sayı 1: 15.
- SHAFFER, Brenda (2001), “İran’da Azerbaycanlı Ortak Kimliğinin Oluşumu”, (çev. Yalçın Sarıkaya), *Azerbaycan*, Sayı 339: 19-38.
- SHAFFER, Brenda (2002), “Azerbaycan Cumhuriyetinin Kuruluşu: İran’daki

- Azeriler Üzerindeki Etkisi”, *Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk*, (Editörler: Prof. Emine Gürsoy Naskalı, Erdal Şahin) Haarlem-Hollanda: SOTA Yay., s. 261-284.
- SÜPHANDAĞLI, M. (1994), “Dert Menşeyinden Derman Ummayın”, *Yol*, Temmuz-Ağustos, Tahran.
- SÜPHANDAĞLI, M., (1994), “Nâme-ye Sergoşâde-ye Yek Moselmân-e Ehl-e Torkiye Be Modir Mesûl-e Feslnâme-ye Varlık”, *Keyhan Havayi*, 31 Ağustos, Tahran.
- TAGIYEVA, Ş., RAHİMOĞLU E. (1994), “Cevat Heyet Nede İttiham Olunur?”, *Yeni Müsavat*, 9 Dekabr, Bakü.
- TAGIYEVA, Ş.A. (1991), “1978-79. İller İran İngilabından Sonra Cenubi Azerbaycan’da Milli Hüğüglar Uğruna Mübarize”, *Cenubi Azerbaycan Tarihi Meseleleri*, Elm Yay., Bakü, s. 143-175.
- TAHİRZADE, Adalet (1992), *Varlık Toplusu ve Ana Dili*, (Akt. M. Rıza Heyet), *Varlık*, Sayı 84-1, Tahran.
- Tebriz Danişgahında Azerbaycan Türkçesi ve Edebi Dil Üzere Araşdırmalar Semineri*, (1987), *Varlık*, Sayı 63-2: 3-6
- Türk Dili Yazı Kuralları- I. ve II. Ortografî Seminarının Aldığı Kararlar*, (2001), (Haz. İbrahim Refref), *Varlık*, Sayı 120-1: 56-80.
- UZUN, Enver, (2002), *Güney Azerbaycan Basın Tarihi*, Trabzon: Türk Ocağı Trabzon Şubesi Yay.
- ÜTÜK, Kazım (2002), “Araftaki Ülke: İran”, *2023*, Sayı 14: 8-15.
- YAŞAR, M.A. (1979), “Danişık Dili-Yazı Dili”, *Varlık*, Sayı 2: 3-7.

Iranian Turks' Identity Problem

Dr. Bilgehan A. GÖKDAĞ*

M. Rıza HEYET**

Abstract: This article includes Iran and Southern Azerbaijan's Turks' activities about knowing and protecting of their identities, specially in 20th century that is the period in which Turkish language is forbidden in Iran, Turkish press-publication life and the problems that Turkish intellectuals facing with them in Iran. This article, also prepares informations about Iranian Turks' publication of more than 30 magazines in late period and it evaluates more than 10 works' publication, whose subjects are about Turkish language, literature and history.

Key words: Iranian Turks, Identity problems, Turkology, press-publication's life, Varlik magazine.

---

* Kırıkkale University, Faculty of Arts and Science / KIRIKKALE
batsiz@yahoo.com

** Ankara University, Faculty of Modern Turkish Language and Dialects / ANKARA
m_r_heyet@hotmail.com

Проблема Национального Самоопределения Иранских Тюрков

Бильгехан А. ГЁКДАГ', Др.

М. Рыза ХЕЙЕТ**

Резюме: В этой статье рассматриваются следующие вопросы: деятельность тюрков Ирана и Южного Азербайджана с целью признания и защиты своего национального определения в 20 веке, т.е. в период запрета тюркского языка в Иране; а также пресса на тюркском языке в Иране и проблемы, с которыми столкнулась тюркская интеллигенция. Наряду с этим даются сведения о свыше тридцати журналах, издаваемых иранскими тюрками на азербайджанском языке. Также сделаны выводы о публикации десятков произведений на тему тюркского языка, литературы и истории.

Ключевые слова: Иранские тюрки, проблема национального самоопределения, тюркология, пресса, журнал "Варлык".

---

* Университет Кырыккале, Факультет Естественных и Гуманитарных Наук, Кафедра Турецкого Языка и Литературы-КЫРЫККАЛЕ.

batsiz@yahoo.com

** Анкарский Университет, магистрант Кафедры Современного Турецкого Языка и Наречий-АНКАРА.

m_r_heyet@hotmail.com

Eski Korece’de Türkçe Ödünç Kelimeler

Han-Woo Choi*

Özet: Korecede pek çok Altayca ödünç kelime bulunmaktadır. Bunların esas olarak iki ayrı dönemde Koreceye girdikleri kabul edilmektedir. Korecedeki Altayca kelimelerin çoğu 13. yüzyılın ortalarında, Koredeki Moğol egemenliği döneminde ödünçlenmiştir. Ayrıca Kore tarihinin daha erken dönemlerinde, ilk veya eski Korece döneminde de ödünçlenmiş çok sayıda Altayca kelime bulabiliriz. Bu Altayca ödünç kelimelerin çoğunun Türkçe kökenli olması ilginçtir. Bu yazı eski Korecedeki Türkçe ödünç kelimelerle ilgilidir.

Anahtar Kelimeler: Korece, Eski Korece, Altayca, Ödünç kelime, Kore-Türkiye ilişkisi

Giriş

Korece ile Türkçe arasında köklü bir genetik münasebetin söz konusu olduğu hakkında bir çok görüşleri sürülmüştür. Bu görüşler şöyle özetlenebilir: Moğolca, Türkçe ve Mançu-Tunguzca birbirine en yakın diller olarak bir Altay dil ailesini oluşturmaktadır ve Korecenin de bu birliğe dahil edilebilme ihtimali çok büyüktür.

Korece konusuyla en çok ilgilenen Batılı bilim adamları Ramstedt ve Poppe olmuştur. Bu iki bilginin konuyla ilgili görüşleri arasında bazı farklılıklar vardır. Ramstedt Korece ile diğer Altay dilleri arasındaki genetik ilişkiden söz ederken Koreceyi diğer Altay dilleri ile aynı ölçüde yakın bir dil saymıştır. Fakat onun öğrencisi Poppe, Korecenin Altay dil birliği içindeki yeri konusunda bazı şüpheler taşır. Ona göre Korecenin bir Altay dili olma ihtimali yüksektir; ancak Korece bir Altay dili ise Altay dil ailesinden, yani Proto-Altay dilinden en erken ayrılan dil olmalıdır. Bundan dolayı Korece diğer Altay dillerinden biraz uzak kalmıştır.

Bu konu hakkındaki benim görüşüm ise şudur: Korece kesin bir şekilde Altay dil ailesine mensuptur ve Altay dilleri içinde en çok Türk diline yakındır. Şimdiye kadar yapılmış araştırmalar dışında, kendi araştırmala-

---

* Handong University / G. KORE

rımın sonucu olarak Korece ile Türkçe arasında 180'e yakın yeni ortak kelime ve 90'a yakın ortak ek bulunmuştur. Üstelik bu ortak unsurların çoğu yalnız Türkçe ile Korece arasında değil, Moğolca ve Mançu-Tunguzca gibi diğer Altay dillerinde de mevcuttur. Ortak kelimeler bir yana bırakılırsa, çalışmalarımın elde ettiğim ortak unsurlar şunlardır: İsim yapma ekleri 37, fiil yapma ekleri 14, hal ekleri 9, zamirler 8, sıfat fiiller 5, zarf fiiller 12, çoğul ekleri 2. (Choi 1989).

Öte yandan, Türkçe ile Korece arasında bir çok ödünç kelime de bulunmaktadır. Türkçeden Koreceye yapılmış ödünçlemeler iki ayrı tarihi dönemde meydana gelmiştir; Birincisi ilk Kore devletlerinin teşkil edilmesi ve gelişmesi sıralarında, yani aşağı yukarı MÖ 2. yüzyıldan önceki asırlarda, ikincisi ise MS 13. yüzyılda Moğol İmparatorluğu'nun Kore'yi idare ettiği yıllarda Moğolca vasıtasıyla gerçekleşmiştir.

Bu makalede ilk Kore devletleri devrinde Türkçeden Koreceye geçmiş ödünç kelimeler üzerinde duracağım. Bilindiği gibi milattan önceki asırlarda Kore'nin ilk devleti olan Kocason ile Proto-Türkler olarak bilinen Hunlar arasında coğrafi ve kültürel açıdan oldukça sık münasebetler olmuştur. Bu iki devlet ve bunlardan sonra kurulan devletler de bir Altay kavimler birliği halinde Çin'e karşı savaşmışlardır. Bu sıralarda ve ondan önceki dönemlerde Korece ve Türkçe arasında hem kültürel hem de söz varlığı anlamında ödünçlemeler olmuştur. Kore devletinin ilk devirlerinde Türkçeden Koreceye geçmiş kelimeler şunlardır:

(1) Ko. ori “ördek”: Orta Korecede *orh* ve *orhi* olarak iki şekli vardır. Bu kelimedeki /h/, *epithesis* ses olayı sonucu ilave edilmiş bir ünsüzdür. Ayrıca *orhi* şeklinin sonunda bulunan /i/ ünlüsü Korecede sık görülen isimden isim yapma ekidir. Modern Korecesi ise *ori* şeklindedir. Öte yandan, bu kelime Yakutçada uzun ünlülü olarak *o:r* şeklinde bulunmaktadır. Eski Uygurcada *ördek* “ördek” kelimesi vardır (Ligeti 1966: 190). Clauson (1977: 205), bu kelimenin *or-* “yüksek yere çıkmak” fiili ile isim yapma eki *-dek* gibi iki ayrı morfemden meydana gelmiş olduğunu iddia etmiştir. Fakat, bildiğimiz gibi Türkçede *-dek* şeklinde bir isimden isim yapma eki bulunmamaktadır. Bana göre bu, Türkçe *ör* ile bilinmeyen bir dilden geçmiş *-dek* kelimesinden oluşmuş ve *hendiadion* olarak kullanılmıştır.

(2) Ko. turumi “turna”: Bu kelime Eski Türkçeden Koreceye geçmiştir. Eski Türkçede *turunya*, Orta Türkçede *turna* şeklindedir. Kıpçakça, Kumanca, Osmanlıca gibi tarihi Türk dillerinde de aynı şekilde geçmektedir. Azerice ve Türkmencede ise *durna* şeklindedir. Öte yandan, Yakutçada bu kelime

turuya şeklindedir ve bu Tunguzcaya da geçmiştir: Evk. *turuya*. Bu kelime Japonca tarafından da *туру* şeklinde ödünçlenmiştir.

(3) Ko. *bora* “kar fırtınası”: Korecede bu kelime yalnız *nunbora* “kar fırtına” (*nun* “kar”) kelimesinde bulunmaktadır. Bu kelime ilk defa Orhon Türkçesinde *bor* “kar fırtınası, şiddetli yağmur” şeklinde bulunmaktadır. Çağataycada *borağan* şeklindedir ve bu Moğolcadan geçmiştir. Bugünkü Türk lehçelerinde de bu kelime bulunmaktadır; Trkm. *bo:ran* “id”leri., Kzk. *boran* “id”leri., Tuv. *bora:n* “id”leri., Tat. *buran* “id”leri. Fakat bunların hepsi Moğolcadan geçmiştir. Çok ilginçtir ki Anadolu Türkçesinde *bora* şekli kullanılmaktadır ve bu şekil Eski Türkçe *bor* şekline *paragoge* ses olayıyla sonuna ünlü ilave edilerek meydana gelmiştir. Öte yandan, Anadolu Türkçesinde Moğolcadan geçmiş *boran* şekli de bulunmaktadır. Bu kelime Moğolca ve Tunguzcada da bulunmaktadır; Mo. *boroğan* “yağmur”, Lam. *burkun* “kar fırtınası”, Evk. *burkan* “id”leri. Bu kelime Yakutçadan Evenkiceye geçmiştir; Yak. *burxa:n* “kar fırtınası”. Poppe’ye (1960: 21) göre Moğolca *boroğan*, *buruğan*’dan gelişmiştir. Poppe bu kelimeyi Türkçe *bur-* fiili ile karşılaştırmıştır. Fakat Poppe’nin bu görüşü yanlıştır, çünkü Kazakça ve Kırgızcada Moğolcadan geçmiş *boran* kelimesinin yanında *bora-* fiili bulunmaktadır. Bu fiil, isim isim *bor* ile isimden fiil yapma eki *-a-*’dan meydana gelmiştir.

(4) Ko. *cokha* “yeğen”: Bildiğim kadarıyla bu kelime Moğolca ve Mançu-Tunguz dillerinde görünmemekte ve yalnız Orhon Türkçesinde *çıqan* şeklinde bulunmaktadır.

(5) Ko. *tonga* “kuvvetli, kalın ve güçlü halat”: Bu yalnız *tongacur* “kuvvetli halat” kelimesinde görünmektedir. Eski ve Orta Türkçede *tonga* oldukça sık görünmektedir. Bu kelime Kaşgarlı Mahmud’un lügatında “kaplan”, Clauson’a (1972: 515) göre “kahraman”, İbnü Mühenna’ya göre ise “kuvvetli” anlamındadır. Öte yandan bu kelime Çince kaynaklarda da *d’ung-nga* olarak geçmektedir. Bu kelime büyük ihtimalle Mançu-Tunguzca yoluyla Koreceye geçmiştir.

(6) Ko. *wəri* “iri köpek”: Bu kelime Kore’nin güney eyaletinde kullanılmaktadır. Bu Eski Türkçe *böri* “kurt” ile aynıdır ve Türkçeden Koreceye geçmiştir. Yenisey Ostyak ve Rus dillerine de geçmiştir.

(7) Ko. *toksuri* “doğan”: Bu kelime dışında Korecede “doğanın bir çeşidi”ni ifade eden ve *suri* ile yapılmış iki kelime daha vardır: *surimae* (<*suri + *mae* “doğan”) ve *surisae* (< *suri* + *sae* “kuş”). Öte yandan, anlamı belli olmayan *suri* tek başına hiç kullanılmamaktadır. Fakat bu örneklerden *toksuri* kelimesinin *tok* ve *suri* şeklinde iki kelimedenden meydana gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. Korece *tok* kelimesi Türkçe “doğan” anlamındaki *toğan* (<*tok+*kan*) kelimesinde yaşamaktadır. Türkçe *toğan* kelimesi *tok ve kökeni belli olmayan *kan şeklinde iki kelimedenden meydana gelmiş ve *hendiadion* olarak kullanılmıştır. Türkçe *tok ise büyük ihtimalle proto veya eski Türkçeden Koreceye geçmiştir.

(8) Ko. *kão* “uyuyan kişiyi bastırın kötü ruh”: Bugünkü Korecede bu kelime *kawi* şeklindedir. Orta Türkçe Oğuz diyalektinde “kötü ruha tutulmuş hal” anlamında *kowu* ve *kowuz* şekli vardır. Kaşgarlı Mahmud’un lugatında bu kelime hakkında ilginç bir izah vardır; Kötü ruha tutulmuş adamdan kötü ruhu kovarken soğuk suyu adamın yüzüne döküp “kowu! kowu!” diye bağırırılmış. Clauson (1972: 581) ve Dankoff’a (1985: 144) göre bu kelime “kovmak” anlamındaki Türkçe fiil *kow-*’dan gelişmiştir. Fakat bu görüş pek inandırıcı değildir. Çünkü Türkçede fiilden isim yapma eki *-u* veya *-uz* nadir görünmektedir ve istisnasız olarak geçişli fiillerle kullanılmıştır. Bunun dışında semantik bakımdan da pek ilgili görünmemektedir. Bence iki ihtimal vardır: birincisi, isim olan *kowu*’ya küçültme eki *-ç* gelmiş olması; ikincisi, isim olan *kow* ile “uçmak, yok olmak” anlamındaki *uç-* fiilinin beraber kullanılmış olması. İkincisi *kow uç!* “kötü ruh! yok ol!” anlamındadır.

Öte yandan, Korece şekil *kawi*, arkaik şekil *kãw*’e isimden isim yapma eki *-i*’nin eklenmesi ile sonradan gelişmiştir.

(9) Ko. *tark* “tavuk”: Bu Eski Uygurca ve Orta Türkçe *takiğu* “evcil kuş” ile aynıdır. Bu kelime *tak* ve *-ğu* şeklinde iki morfemden meydana gelmiştir. Clauson (1972: 587), *-ğu*’nun Eski Türkçe hayvan isimlerinde sık sık rastlanan *-ğa* ile aynı isim yapma eki olduğunu söylemiştir. Trk. *kaburğa* “baykuş”, *torğa* “tarla kuşu”. Fakat, bence *-ğu*’nun Çince bir ödünç kelime olması ihtimali büyüktür (Karl. 126). Türkçe *takiğu*, *taki* ve *ğu* şeklindeki iki kelimenin *ikileme* olarak yanyana kullanılmış şeklidir. Eski Türkçe *taki* biçimi, /r/ ünsüzünün düşmesi ve sonda /l/ sesi türemesiyle ortaya çıkmıştır..

Korecenin şivelerinde /r/ düşmesiyle /tak/ şeklinde kullanılış yaygındır. Bu kelime Moğolcada da görünmektedir: Mo. *takijan* “piliç”. Bu kelime, *tak* “tavuk” ile dönüşümlü-aitlik eki *-ijan*’dan oluşmuştur.

Korece *tark* kelimesinin Türkçeden Koreceye mi yoksa Koreceden Türkçeye mi geçmiş olduğu belli değildir.

(10) Ko. *satari* “portatif merdiven”: Bu kelime “merdiven” anlamındaki Türkçe *satu* ile bağlantılıdır. Clauson (1972: 867) bu Türkçe kelimenin bilinmeyen başka bir dilden ödünçleme olduğu ihtimalini ileri sürmüştür. Korecede *satari* kelimesinin yanında aynı anlamda *sataktari* kelimesi vardır. Korece *satari* ve *sataktari* aynı köktendir. Bu iki kelime mukayese edilirse, *satari*’nin birden fazla morfemden oluştuğu belli olmaktadır. Bence *satari* kelimesi *sata* ve *-ari* olmak üzere iki morfemden meydana gelmiştir. Burada *-ari* bir küçültme eki olup Korecede çok yaygın olarak kullanılmaktadır. *satak* kelimesi ise *sata* ile isimden isim yapma eki *-ak*’tan oluşmuştur. İsim yapma eki *-ak* Korecede çok yaygın bir ektir.

(11) Ko. *kut* (“şamanizmde) kutluluk dilemek için yapılan dini merasim”: Bu kelime şamanizm ile ilgili bir kelimedir ve Altay dillerinde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Eski Türkçede “devlet, saadet, kutlama” anlamında *kut* vardır. Eski

Uygurcada, fiil yapma eki ile yapılan *qutğur-* “kut vermek, saadet vermek” ve *kutad-* “kutlu olmak” da vardır. Orta Türkçede “saadet, kutlama” anlamında yaygın olarak kullanılmıştır. Moğolcada ise bu kelime iki heceli *kutu* şeklinde olup “saadet, kutsal” anlamındadır. Mançucada aynı anlamda *xuturi* şekli vardır ve ayrıca “kötü ruh” anlamında *xutu* da kullanılmaktadır.

Bu kelimenin nasıl ödünçlenmiş olduğunu belirlemek kolay değildir. Fakat, şekillere ve anlamlara bakılırsa, Türkçeden Koreceye ve diğer dillere geçmiş olması ihtimali büyüktür. Korecedeki anlamı kutluluğu dilemek için şaman merasimi düzenlemek olup bu, Türkçedeki anlamına göre ikincildir.

(12) Ko. *tul* “dişi hayvan; yavru veya yumurta veremeyen dişi”: Bu kelime yalnız önek olarak kullanılmakta ve tek başına kullanılmamaktadır. Bu kelime Türkçe “dul kadın” anlamındaki *tul* kelimesinden ödünçlemez: Uyg., MK, Çağ. *tul* “dul”. Ramstedt (1935) bu Türkçe kelimeyi Moğolcanın Kalmuk lehçesine ait *tulğu* “yalnız, yetim” ile ilişkilendirmiştir.

(13) Ko. *kor* “maya, mayalı yemeklerde görünen ve sertleşmiş kalıntı”: Korecede bu kelime tek başına kullanılmamakta, *kormaçi* (< *kor-maçi), *korkaci* (< *kor-kaci), *kormaci* (< *kor-maci) gibi kelimelerde görünmektedir. Bu kelimeye Orta Türkçede rastlanmaktadır: MK *kor*. Bugünkü Türk lehçelerinden Türkmençe ve Kırgızcada kullanılmaktadır: Trkm. *gor*, Krg. *kur*.

(14) Ko. *tuk* “set, bent”: Bu kelime Eski ve Orta Türkçede *tuğ* “dam, cover, stopper” (Dankoff 1985:198) şeklinde kullanılmıştır. Bunun dışında *tuğla-* (< **tuğ-la-*), *tuğaq* (< *tuğ-aq) gibi kelimeler de vardır. Türkçe *tuğ* kelimesi *tu-* fiiline isimden fiil yapma eki *-ğ*'nin eklenmesiyle yapılmış bir isimdir.

(15) Ko. *tam* “toprak ve taşlarla yapılmış duvar”: Bu kelime Eski ve Orta Türkçede çok yaygın kullanılmıştır: Orh., Uyg. *tam* id., MK *tam* id. Orta Türkçe Çağatayca ve Kumancada “çati” anlamında, Osmanlıcada ise “çati, bina, hapishane” anlamındadır. Orta Türkçede bundan türemiş fiil de vardır: MK *tamula-* “set ve bent inşa ederek suyu korumak”. Türkçe *tam* kelimesi, *tuk* ile beraber çok erken dönemde Türkçeden Koreceye geçmiştir.

(16) *tori* “kahraman”: Bu kelime ilk defa eski Korece kaynaklardan *Samgukyusa*'da, ilk Kore devletlerinden biri olan Silla devletinin kurucularından söz edilirken *sobeltori* şeklinde geçmektedir. *Sobeltori*, *sobcr* ve *tori* olmak üzere iki kelimedenden oluşmuştur. *Sobel* “başkent” anlamındadır; sonra *seul*'e gelişmiştir. *tori* kelimesinin anlamına gelince, bu Moğolistan'ın başkenti Ulan Bator'un adında geçmektedir. Burada *ulan* bir sıfat olup “kırmızı” anlamına gelir; *bator* ise Türkçe *bagator* ile aynıdır. *bagator* asli olarak “kahraman” anlamına gelir ve Doğu Türkistan'da, Miran ve Tunhuang'da keşfedilen ve Runik yazıyla yazılmış Eski Uygurca bir metinde görülmektedir. Bu kelime *baga* ve *tor* şeklinde iki kelimedenden oluşmuştur. *bağa* Türkçe *baqa* ile aynıdır. Çünkü /q/ > /ğ/ ses olayı Türkçede nadir olsa da görülmek-

tedir: Uyg., MK *buqa*, Çağ. *buğa*, Kum. *boğa*. Eski Uygurca *baqa* “kara kurbağa”, Kıpçakça ve Osmanlıcada *bağa* şeklinde gelişmiştir.

Bağator ünvanı için kullanılan *bağa* kelimesinin hayvan isminden olması pek şaşırtıcı değildir. Çünkü, Eski Türkçede hayvan isminden gelme ünvanlar çoktur: *Baqa* Tarğan, *Boqa* Kağan, *Böri* Kağan, *Sonkor* Kağan, vb. Bu gibi geleneklerin eski totemizm ile ilgili olması gerekir.

Bağator’daki *tor* “general, kahraman” anlamındadır ve *bağator* “kara kurbağa general” anlamı taşımaktadır. İlginçtir ki bu isim Kore halkbiliminde çok güçlü bir hayvan olarak tanınmıştır. Eskiden Koreliler güçlü erkek çocuklara “kara kurbağa general gibi çocuk” diye hitap ederlerdi. Çocuk oyunlarında da çocuklar oynarken “kara kurbağa bana yardım et!” diye bağırırmaktadırlar. Gelenek olarak Kore’de *tori* “cesur erkek” anlamında kullanılmıştır.

Öte yandan, *tori* kelimesinin son ünlüsü olan /i/ Korecede çok yaygın olan bir isimden isim yapma ekidir.

(17) *kakkan* “Silla devletinin bir ünvanı”: Eski Kore devletlerinden Kogurye’de “ulu hükümdar” anlamında *kaxan* ünvanı kullanılmıştır (Lee B.D. 1985: 12). Bu, Silla ünvanı *kakkan* ile aynıdır. Bu Eski Türkçe ünvan *qaqan* ile de aynıdır. Öte yandan Eski Korecede *qan* bir “hükümdar” ünvanının yanında bir de *qa* “yerel hükümdar” ünvanı kullanılmıştır. Bu, Türkçe *qağan*’ın *qa* ve *qan* şeklinde iki ünvandan oluştuğunu göstermektedir.

Moğolcada bu kelime *qan* (<*qan <*qān <**qa’an* <*qağan <*qaqan) olmuştur. Öte yandan, Ön-Türkçe Tabgaç (Topa) dili ve Eski Türkçede kullanılan *qağan* Altay dilleri dışında Farsça, Tibetçe, Ural dilleri ve Hint-Avrupa dillerine de geçmiştir (Doerfer IV, 1161).

(18) Ko. *kam* “Silla devletinin bir ünvanı”: Silla ünvanlarında büyük *kam*, küçük *kam*, küçük kardeş *kam* gibi ünvanlar kullanılmıştır. Bu kelime *şaman* anlamındaki Türkçe *kam* kelimesiyle aynıdır. (Ramstedt 1949: 90, Lee B.D. 1985: 610): Uyg. *qam* “sorcer”, MK *qam* id., Çağ. *qam* “physician, healer, wise man” (Clauson 1972: 625). Orta Türkçede *kam* kelimesi fiil yapma eki ile de kullanılmıştır: *kamla-* “şifacı olarak çalışmak”. Eski devirde şamanların yalnız dini işlerde bulunmayıp politik işlerde de faaliyet gösterdiğini iyi biliyoruz. Kumancada *kam* “kadın şaman” için kullanılmıştır. Ramstedt’in (1951:51) bu Korece kelimeyi Çince den ödünçleme olarak görmesi yanlıştır.

Yukarıda erken dönemde Türkçeden Koreceye geçmiş ödünç kelimelerden bazıları gösterilmiştir. Bunun dışında Türkçeden gelmiş daha pek çok ödünçleme mevcuttur. Tabii ki bazı kelimeler ne Türkçe, ne de Korecedir; kökü belli olmayanlar da bulunmaktadır.

Bunların ne zaman Koreceye geçtiği hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir, fakat bunların büyük kısmının tahminen Proto- veya Ön-Türkçe döneminde, diğerlerinin ise Eski Türkçe döneminde olması ihtimali büyüktür. Bilindiği gibi ilk Kore devleti olan Kocason ile Proto-Türkler olarak tah-

min edilen Hyung-nu'lar arasında oldukça sıkı münasebetler olduğu hakkında kanıtlar çoktur. Bunun yanında Kocason'dan sonraki Kore devletlerinden Puye ve Kogurye de Mançu bölgesinde olup kuzey ve kuzey batısında bulunan Ön veya Eski Türkler ile sürekli münasebetleri olmuştur. Japon Türkoloğu Mori'nin Orhon abidelerinde sözü edilen "bökli" ile, bu Kore kavimlerinden bahsedilmekte olduğu şeklindeki görüşü doğrudur.

Gerçekten de Hyung-nu'lar ve Göktürkler, sırasıyla önce Kocason ile, sonra ise Kogurye ile askeri müttefik halinde Çin'e karşı direnmiş ve savaşmışlardır. MS 9. yüzyıldan sonra Asya kıtasının kuzey-doğusunda Çin'in güçlü bir hakimiyet kurmasıyla Koreliler ve Türkler arasındaki münasebetler tamamen kopmuştur.

Kaynakça:

- Choi, H.W. (1989), Türkçe ile Korecenin Karşılaştırmalı Morfolojisi. Yayımlanmamış Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Choi, H.W. (1992), "Notes on Some Ancient Korean Titles", *Central Asiatic Journal*, Vol. 36:1-2
- Clauson, G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century*. Oxford.
- Dankoff, Robert (1985). *Mahmûd Kaşgârî, Compendium of The Turkic Dialects (Divâni Lugat at Turk) Part III*, Edited and Translated with introduction and indices by Robert Dankoff in collaboration with James Kelly. Washington, D.C.
- Doerfer, G.(1975), *Türkische und mongolische Elemente im neupersischen*.IV. Wiesbaden.
- Karlgren, Bernhard (1923). *Analytic Dictionary of Chinese and Sino-Japanese*. Librairie Orientaliste Paul Geuthner. Paris
- Lee, B.D. (1985), *Hanguk Kodaesa Yongu*. Seoul.
- Ramstedt, G. J. (1935), *Studies in Korean Etymology*. Helsinki

Turkish Loan Words in Ancient Korean

Han-Woo Choi*

Abstract: In the Korean language, a lot of Altaic loan words are found. These are supposed to have been borrowed into Korean mainly in two different periods. Most of the Altaic loan words were borrowed into Korean during the Mongolian rule of Korea in the middle of the 13th century AD. In addition to these, we can find considerable number of Altaic loan words, which was passed into Proto or Ancient Korean in the earlier periods of Korean history. It is very interesting that most of these Altaic loan words are of Turkic origins. This paper deals with some Turkic loan words in Ancient Korean.

Key Words: Korean, Ancient Korean, Altaic, Loan word, Korea-Turkey relations

---

* Handong University / SOUTH-KOREA

Тюркские Заимствования в Древне-корейском Языке

Хан-Воо ЧОЙ*

Резюме: В корейском языке имеется большое количество заимствований с алтайского языка. Принято, что эти заимствования вошли в корейский язык в два разных периода. Большинство алтайских слов в корейском языке были заимствованы в середине 13-го века, т.е. в период монгольского господства в Корее. Помимо этого, и в более ранний период истории Кореи-в начальный или древний период корейской истории-встречается большое количество алтайских слов. Интересно, что большинство этих заимствований имеет тюркское происхождение. Эта работа посвящена теме тюркских заимствований в древне-корейском языке.

Ключевые Слова: корейский язык, древне-корейский язык, алтайский язык, заимствование, турецко-корейские отношения.

---

* Университет Хандонг-ЮЖНАЯ КОРЕЯ

Yabancı Dillerin Türkçenin Söz Dizimi Üzerindeki Etkisi

Doç. Dr. Fatma ÖZKAN*

Araş. Gör. Bağdagül MUSA**

Özet: Dilin değişmeye ve gelişmeye meyilli olduğu bir gerçektir. Yeryüzünde diğer dillerle ilişki kurmayan hiçbir dil yoktur. Dünyada konuşulan bütün diller birbirleri ile sıkı ilişki içerisinde. Bu diller arası bağ, ister istemez dillerin birbirlerini etkilemelerine yol açar. Sonuç olarak, bir başka dilin etkisi altında kalan dilde bazı değişiklikler meydana gelir. Bu değişiklikler dilin her alanında, yani leksik (kelime varlığı), morfoloji (şekil bilgisi) ve sentaks (söz dizimi) alanlarında görülebilir. Dillerin birbirlerinden kelime alıp vermesi, tabii ve kaçınılmaz bir olaydır. Kelime alış-verişi, dilin söz dizimi yapısındaki değişiklikler kadar tehlikeli değildir. Zira söz dizimi, dilin yapısı demektir. Dilin söz diziminde meydana gelen herhangi bir değişme, dilin genel yapısını, dolayısıyla dilin tabiatını etkiler.

Söz konusu makalede bugünkü Türk lehçelerinin söz diziminde, Arapça, Farsça, Rusça, İngilizce, Fransızca ve diğer Hint-Avrupa dillerinin etkisiyle meydana gelen değişikliklere dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Türk lehçeleri, sentaks (söz dizimi), diller arası ilişkiler, diller arası etkileşim.

Giriş

İnsanlar arasında iletişimi sağlayan canlı bir varlık olan dil, kültür değerlerini dünden bugüne aktaran bir taşıyıcı fonksiyona sahiptir. Canlı olma özelliği sebebiyle dil, zaman içerisinde gelişir, hattâ bazı unsurlarını kaybedip yeni unsurlarla zenginleşebilir. Dünya üzerinde konuşulan diller,

---

* Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi / ANKARA
fozkan@gazi.edu.tr

** Ahmet Yesevi Üniversitesi

gramatikal yapıları itibarıyla birbirinden farklı olmakla birlikte kendi içerisinde mükemmel bir yapı arz eder. O bakımdan ilkel dil yoktur denilebilir. Ancak bir dilin diğer dile üstünlüğü kelime kadrosunun zenginliğiyle ölçülebilir. Kendilerini kuşatan dünya, tabii çevre ihtiyaçları ölçüsünde üç yüz veya dört yüz kelimeyle konuşan ilkel kabilelerin diliyle teknolojiye büyük hamleler yapmış, sadece dünyayla kalmayıp uzaya da hükmetmiş olan ve binlerce kelimeyle şaheserler vücûda getiren gelişmiş ülkelerin dili, bu bakımdan mukayese bile edilemez. Medenî ülkelerin gelişmiş ve zenginleşmiş, insan zihnindeki bütün kavramlara nüanslarıyla birlikte karşılık bulan zengin dilleri bu seviyeye nasıl ulaşmıştır?

Bu soruyu başka bir deyişle şöyle sorabiliriz: Dünya üzerinde konuşulan diller arasında tamamen saf bir dil var mıdır? Hiç şüphe yok ki bu soruya cevabımız olumsuz olacaktır. Milletler arası ilişkileri dikkate alırsak yer yüzünde konuşulan bütün dillerin başka dillerden kelime aldığını, *saf dil* diye bir şeyin olmadığını söyleyebiliriz. Hattâ yürütülen ilişkiler çerçevesinde komşu ülkelerin gramer kuralları bakımından birbirlerinin dillerini etkilediğini de söylemek mümkündür. Çünkü milletler, iletişimin bugüne nispetle daha az olduğu dönemlerde bile birbirlerinden habersiz, birbirlerinden kopuk yaşamamışlardır. Bazen tek taraflı, bazen de karşılıklı olan etkileşimin bir örneğini, bugün Gagauz, Karay ve Kumuk Türklerinin dillerinde görmekteyiz. Komşu devletlerle uzun süre temasta bulunmalarından dolayı bu lehçelerde Bulgarca, Moldovaca ve Rusça gibi Slav dillerinin etkisi, kelime alışverişiyle sınırlı kalmamış; cümle yapısını değiştirecek boyutlara ulaşmıştır. Bu tür etki, Fransızların ve İngilizlerin sömürsü altında kalan Kuzey Afrika'da Cezayir, Tunus, Mısır ve Arap yarımadasında Lübnan ve Suriye gibi Arap devletlerinde veya İngiliz sömürgesi durumuna düşen Hindistan'da görüldüğü gibi, bazen de ekonomik bakımdan hakim durumunda olan ülkelerin tâbi kıldıkları ülkelerin dillerini etkilemesi şeklinde bir mecburiyetten de doğabilir. Bir başka ifadeyle, ekonomik sömürünün kültürel sömürüye yansması şeklinde görülebilir. Aynı şekilde başta Ruslar olmak üzere diğer Slav kökenli milletlerle bir arada yaşamak zorunda kalan Türk boylarının dillerindeki yabancı dilin etkisini de siyasî beraberlik ve içiçe yaşamakla, dolayısıyla ekonomik ve siyasî yönden güçlü olanın kültürel bakımdan kendilerine tâbi olan milletleri etkilemeleriyle açıklamak mümkündür. Türkçenin bir zamanlar edebiyat dili olarak Farsçayı, ilim ve devlet dili olarak Arapçayı kabul etmelerinde görüldüğü gibi, her hangi bir dış baskı olmaksızın sadece benimseme söz konusu olduğunda da bu tür etkileşim gerçekleşebilir. (1)

Kısaca söylemek gerekirse ekonomik ve siyasî olarak büyük güç olan ülkeler, kültürel alanda da söz sahibi olabilmekte ve diğer milletleri kültürel açıdan etkileyebilmektedir. Bütün bunların dışında sıradan komşuluk ilişkileri yoluyla diller, en azından birbirinden kelime alabilir. Bu yolla dilini ifade kudreti bakımından da geliştirip zenginleştirebilir. Çünkü akraba dillerin zaman içerisinde coğrafi açıdan birbirlerinden ayrı düşmeleri, dolayısıyla birbirlerinden uzaklaşarak farklılaşmaları her ne kadar doğal ise, akraba olmayan dillerin birbirleriyle olan sıkı ilişkilerinin neticesinde kültür alış-verişinde ve karşılıklı etkileşimde bulunmaları da o kadar tabiidir. Dillerin birbirleri üzerindeki etkileri çoğunluk itibarıyla kelimelerde; nadir olmak üzere dilin şekil bilgisi ve söz dizimi alanlarında görülür. Bir dilin başka dillerden çok sayıda kelime alması, o dilin yapısını etkilemekle birlikte şekil bilgisi ve özellikle söz dizimi alanındaki yabancı etki kadar tehlikeli olamaz. Türkiye Türkçesinde eşanlamlı *güzel – mükemmel - harika – muhteşem* örneğinde görüldüğü gibi, yeni kavramları karşılamak üzere dile giren yabancı kelimelerin, dili zenginleştirdiğini düşünmekle birlikte her dilin kendi imkânları çerçevesinde kendi yapısına uygun kelime türetme yollarıyla ihtiyaç ölçüsünde yeni kelime türetmesi, elbette ki en doğru olan yoldur.

Ancak bilim ve teknoloji alanında Türkçeye giren dünya dillerinin kabul ettiği *telefon, telgraf, televizyon, makine* gibi Batı kökenli terimlerle Türklerin İslâmî kabul etmesiyle Türkçeye Arapça ve Farsçadan giren *Allah, ilah, merhamet, şükür, din, ahiret, namaz, ezan* gibi dinî terimler Türkçenin kusuru veya zaafî değil, zenginliği olarak kabul edilmelidir. Ancak yabancı dillerden ihtiyaç ölçüsünde kelime almanın dışında gramer yapısını bozacak yabancı unsur, dilin iç bünyesindeki gelişimi durdurup onun yozlaşmasına, hattâ yoksullaşmasına sebep olur. Dilin yozlaşması, onun kirlenmesi anlamına gelir. Dilin yozlaşması problemi, bugün olduğu gibi tarihte de dönem dönem yaşanan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çağatay Türkçesine klâsik değer kazandıran Ali Şir Nevâyî, Farsçayla Türkçeyi mukayese ettiği "Muhakemetü'l Lügateyn" adlı eserinde Arapça ve Farsça unsurların istilâsına uğrayan güzel Türkçeyi gül bahçesi olarak nitelendirirken yabancı unsurları da ayrıntılarına benzettir. Ali Şir Nevâyî şöyle demektedir: "... ben de gençliğimde geleneğe uyarak ilk şiirlerimi Farsça söyledim. Kendimi anlamağa başlayınca, güçlükleri yenmek isteğiyle Türk Diline döndüm ve onu düşünmeğe başladım. O zaman gözlerimin önünde onsekiz alemde daha geniş bir alem belirdi. O alemin süslerle dolu göğü bana dokuz felekten daha yüksek göründü.

İncileri yıldız cevherlerinden daha parlak olan içine yabancı ayağı gir-memiş, yabancı eli değmemiş bir gül bahçesine rastladım. Fakat bu hazinenin bekçisi olan ejderleri kan dökücü idi. Güllerinin dikenleri de sayısızdı. Düşündüm ki, tabiat sahibi kişiler bu ejderlerin zehri kokusundan bu hazineye giremezlerdir ve gönlüme öyle geldi ki, şairlerin seçkinleri bu dikenlerin kokusuyla bu bahçeden bir gül bile koparmadan geçip gitmişlerdir" (Levend 1961: 19-20).

Dili, düşüncenin veya iç benliğimizin aynası ve millî varlığımızın temeli sayan bilginler hiç de haksız değildir. Tarih, dilini unuttuğu için millî varlığı yok olan sayısız toplumların akıbetini anlatan sayısız olaylara sahne olmuştur. Bu bakımdan, bir milletin gerçek yurdunun onun dili olduğunu, dilleri yok olan milletlerin millî duygularını da yitireceklerini söyleyen Alman filozofu Vilhelm Humboldt ne kadar isabetli bir görüş ortaya koymuştur (Gencan 1975: 13). Millî varlığını yitirmek istemeyen her millet dilini, gramer yapısını bozacak etkilerden korumaya ve mümkün merteye kendi dillerinin yaratıcı kabiliyetinden yararlanmaya çalışmalıdır.

Türkçenin şekil bilgisini etkileyen yabancı unsurlara Türkiye Türkçesinde bugün sayısı azalmış ve artık kalıplaşarak tek bir kelime gibi kullanılan *bedbaht*, *beddua*, *biçare* gibi kelimeleri örnek olarak gösterilebilir. Bununla birlikte bu yapıların dilin varlığını tehlikeye sokacak unsurlar olmadığı belirtilebilir. Aynı şekilde Kazak Türkçesinde *betpak* (*bedbaht*) kelimesi ve *-sız*, *-siz*, *suz*, *-süz* ekinin fonksiyonunu gösteren Farsça önekle yapılan *bişara* (*biçare*), *beymezigil* (*zamansız*), *beywaqıt* (*zamansız*) örneklerini de verebiliriz. Türkiye Türkçesinde *bilhassa*, *filhakika*, *maalesef*, *alelade*, *alelacele*, *fevkalade* gibi örneklerde karşımıza çıkan Arapça önek veya ön edatla oluşturulmuş yapılar, belli bir anlamı karşılayan kalıplaşmış unsurlar olarak varlığını sürdürmektedir. Buna karşılık Grek kaynaklı *-pan* öneki ile türetilen *pantürkizm*, *panislamizm* kelimeleri de çok yaygın kullanımı olmayan örneklerdir. Ancak günümüzde önlenemez bir yükseliş ve artışla dilimize giren; ek olduğu halde yanlış olarak kelimeymiş gibi kullanılan *mega* (Ersoylu 1993: 327-333) *multi*, *maxi* gibi öneklerle türetilmiş yapılar tehlikeli ve Türkçenin yapısına aykırı kelime türetme şekli olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu yazıda, Türkçede birkaç kelimedeki kalıplaşmış örnekler halinde yaşayan yabancı yapılardan ziyade, onun yapısını bozan ve ona büyük zararlar veren yabancı dillerin, Türkçenin söz dizimini ne şekilde etkilediği ortaya konmaya çalışılmıştır. Dil alanındaki en önemli ve bazen tehlike arz eden yabancı dillerin etkisi, söz diziminde görülenlerdir. Çünkü

bir dilin cümle yapısı, cümledeki öğelerin sırası, dış etkilerle kolay kolay değişmez. Cümle yapısı ancak uzun bir zaman dilimi içinde çok sınırlı bir alanda değişime uğrar. Bu değişim ise daha çok gelişme biçiminde kendini gösterir.

Söz dizimi (sentaks), dilin cümle yapısını, cümle türlerini, kelimelerin birleşme usulleri ile kelime gruplarını inceleyen gramerin büyük ve önemli bir koludur. Nasıl ki, dili düşüncenin aynası olarak kabul ediyorsak, düşüncemizi muhatabımıza iletmemizin yegâne yolu da, cümledir. Cümle, kelimelerin rastgele sıralanışıyla değil, onların belli kurala göre birleşmesinden meydana gelen bir bütündür. Meselâ : *güzel hava* şeklindeki sıfat tamlaması, kelimelerin yerlerinin *Hava güzel* şeklinde değiştirilmesiyle cümleye dönüşür. Dolayısıyla kelimeler, ancak cümle içinde anlam ve değer kazanır. Duygu ve düşüncelerimiz, kelimelere döküldüğünde belli bir hüküm taşıyan cümle meydana gelir. Duygu /düşünce-hüküm-cümle, aralarında sıkı bağ olan ve birbirlerinden ayrı düşünülemeyen kavramlardır.

Bir başka deyişle dil, seslendirilmiş düşünce, düşünce ise, sessiz bir dildir diyebiliriz. Nasıl ki; cümleye söz dizimi diyorsak, söz dizimi de, dilin yapısı demektir. Yeryüzünde konuşulan bütün dillerin kendilerine has yapı özellikleri vardır. Bir dili diğer dillerden ayıran özellik, kelime varlığından ziyade cümledeki kelimelerin sıralanış düzenindeki farklılıklardır. Bu sebeple bir dili tanıyabilmek için yapı özelliklerini iyi bilmek gerekir. Bilindiği üzere dünya üzerinde konuşulan diller yapıları bakımından tek heceli, eklemeli ve çekimli olmak üzere üç ayrı grupta incelenmektedir. Bu tasnifte esas olan şey, kelime türetme özellikleridir. Kelimenin yapısı ve türetme yolları da bir dilin temel yapısı içine girmekle birlikte dili meydana getiren asıl unsur, cümle yapısıdır.

Türkçenin Söz dizimindeki Değişiklikler

Türkçe üzerindeki yabancı dillerin etkisini ele almadan önce, Türkçeyi başka dillerden ayıran başlıca yapı özelliklerinden söz etmek yerinde olacaktır. Köken bakımından Ural-Altay dil ailesine giren Türkçe, yapı bakımından eklemeli diller arasında yer almaktadır. Türk dilinin yapısını inceleyen Batılı bilginler dilbilgisi kurallarının son derece düzenli, istisnası az ve sabit oluşuna hayranlıklarını belirtmişlerdir. Bir başka bilim adamı ise, Türkçenin bilim adamlarının müzakerelerinden ortaya çıkmış mükemmel bir yapıya sahip olduğunu söylemiştir (Gencan 1975:29) Gerçekten de

Türkçenin matematiğe dayalı yapı özelliği, sentaks üzerine çalışan gramer bilginlerinin araştırma konusu ve ilgi alanlarından olmuştur(2).

Türkçenin söz dizimi özellikleri çerçevesinde yabancı dillerin Türk lehçelerinin cümle yapısı üzerindeki etkisi, modeller hâlinde şöyle tespit edilmeye çalışılmıştır. Örnekler Türk lehçelerinde ve onların Rusça ve İngilizce çevirileriyle birlikte verilmiştir.

1. Türkçede isim cümlelerinin yüklemeleri, herhangi bir yardımcı fiil olmadan kullanılabilir. Bu konuda Kazak bilim adamları M. Balakayev ile T. Sayrambayev'in (1997: 121) dikkate değer görüşleri bulunmaktadır. Hint-Avrupa dillerinde isim cümleleri kurulurken yardımcı fiil mutlaka bulunur. Meselâ, Almanca *Bu, bir kitaptır* anlamına gelen *Das ist ein Buchen* cümlesinde *ist*; Rusça *Eto est' kniga* cümlesinde *est'* yardımcı fiilleriyle yapılmaktadır. Söz konusu araştırmacılar, Türkçenin gramerini yazan bazı Türkologların Hint-Avrupa dillerinin etkisinde kalarak yüklem kavramının sadece fiillere mahsus olduğunu, dolayısıyla isimlerin yüklem olamayacağını düşünmekte yanıldıklarını belirtirler. Söz konusu yabancı dillerle Türkçenin yapısındaki farklılığı anlamak üzere isim cümlelerinden oluşan şu örnekler aşağıya alınıyor:

a) *Bu, kitaptır. – Eto est' kniga. – This is a book.*

b) *Görevimiz, çalışmak ve başarmaktır. – Naşa obyazannost' – (est') trudit'sya i uspevat'. – Our aim is to study and achieve.*

1.1. Yukarıdaki örneklerden anlaşıldığı üzere Hint-Avrupa dillerinde *est'*, *ist* veya *is* yardımcı fiilleri olmadan söz konusu cümlelerin kurulması mümkün değildir. Oysa Türkçede isim cümlesi, "*Hava güzel.*" örneğinde olduğu gibi, yardımcı fiil olmaksızın da kurulabilmektedir.

Türkçe örnekte görüldüğü gibi, bugün imek yardımcı fiilinin geniş zaman şekli olarak kullanılan ve tarihî açıdan *turur* yardımcı fiilinden gelen –tır eki, Hint-Avrupa dillerindeki yardımcı fiillerin karşılığı olarak kabul edilebilir. Ancak imek yardımcı fiilinin kullanılmadığı da olur. Nitekim çoğu Çağdaş Türk lehçelerinde bu yardımcı fiil kullanılmamaktadır.

N. A. Baskakov (1956: 87-88), basit cümlelerin tarihî şeklinin Özne (A1 S1) – Yüklem (A2 S2) yapısını taşıdığını dile getiriyor. Buradaki A1, öznenin somut atributu; S1, öznenin yapıldığı somut bir kelime veya somut bir nesne; A2, yüklem mutlakla bulunması gereken atributu, S2 ise, yüklem oluşumundaki soyut kelime veya kavramdır. A1 S1 - A2 S2 yapılı cümlelere şu örnekleri veriyor:

Karakalpakça: *Bu at jaksı (turur) at(//ol)*

A1 S1 A2 S2

(---) *Men algan (turur) man*

A1 S1 A2 S2

Bu örnekler ve genel olarak Türkçedeki fiillere gelen şahıs eklerinin çoğunun zamir menşeli olması, isim cümlelerinde yüklemelerin herhangi bir yardımcı fiil almadan da teşkil edilebileceğini doğrulamaktadır.

1.2. Bununla birlikte Bulgarca, Moldovaca, Ukraynaca, Polonyaca, Rusça gibi Slav dillerinin etkisinde kalan çağdaş Gagauzca ile Karaycada Türkçenin bu yapısına aykırı kullanışlarla karşılaşmaktadır. Gagauz Türkçesinde ek-fiil fonksiyonu, Rusçadaki "est" kelimesinin karşılığı olan "var" kelimesiyle karşılanmaktadır. Meselâ :

Gag.: 1. *Onnar konaan bir içerde vardılar yedi-sekiz adam. (İh bıylo (oni bıyli)sem'-vosem' çelovek b odnoy iz komnat postoyalogo dvora).* (Pokrovskaya 1978: 29) (*Onlar konağın bir odasında yedi sekiz kişi idiler.*)

2. *O var çiftçi. (On yavlyayetsya zemledel'tsem/ On est' zemledelets).* (Pokrovskaya 1980) (*O çiftçidir.*)

3. *Ben o köyden varım, neresi ont durer. (Ya iz togo sela (yavlyayus'), kotoroye stoit na otşibe (v storone)* (Gadjijeva 1973: 167) (*Ben, o kenarda duran köydenim.*)

Kar.: *Men tüvül kız. (Ya ne devočka).* (Gadjijeva 1973: 157) (*Ben kız değilim.*)

Ayrıca bazı durumlarda özellikle şiirlerde sadece üçüncü şahıs ek-fiilinin değil, birinci ve ikinci şahıs eklerinin de düşürülerek kullanıldığı görülür:

Türkm.: 1. *Bu ben Ø, bu ben Ø. (Eto ya Ø).* (Gadjijeva 1973: 157) (*Bu, benim.*)

2. *İndi sen mening başlıklık edyen kolhozıming agronomıØ. (Teper' ty-agronom Ø kolhoza, kotorım ya rukovoju)* (Gadjijeva 1973: 123) (*Artık sen, başkanlığını (benim) yaptığım köyün tarla uzmanısın.*)

Kaz.: Nitekim, M. Balakayev, T. Sayrambayev, çoğunlukla şiirlerde olmak üzere Kazakçada ek-fiilin düşürülerek söylenebildiğini belirtiyorlar:

Sen- temir Ø de, men- kömir Ø. Sen- arıstan Ø, men- qabilan Ø. Alısqalı kelgenmin. (Q. Qazıbek) (Sen, demirsin; ben ise, kömürüm. Sen, aslansın; ben ise, kaplanım. Dövüşmek için geldim) (Balakayev Sayrambayev 1997: 123).

Diğer Kazak bilim adamı Agmanov (1991: 211-213) ise, şu örnekleri veriyor:

Men Altay kişiØ, sler Altay ulueØ (Dir., Oyrot., s.237) (Ben Altaylıyım, siz Altay oğlusunuz (Altaylı evlatlarsınız). Min yazıwsıØ, hin uqıwsı Ø

(Dmit., Gr. Başk. Yaz., M.-L., 1948, s.53). (Ben, yazarım; sen (ise) okuyucusun). Türk Bilge Kağan ilinge bititdim ben Bilge Tonyukuk Ø (64)(Orhun abidelerinden). Siz – jalın şok Ø, biz- bir may Ø. (Abay)(Siz, alevsiniz, korsunuz; biz (ise), yağız). Keng dala sağan men- bala Ø;... Baqıttı elge sen – ana Ø. (A. Tokmaganbetov)((Ey) Geniş bozkır, ben senin evladınım; Sen (ise), bu mutlu halkın anasıdır).

Çuv. : epe vatı Ø (Aşm., s.170) "ben ihtiyarım", al-Kaschg.: men bu balağa amraq Ø (Rağ. E-T. Dict. 68b) "bu çocuğu seviyorum" (Grönbech 2000: 75)

Yak.: kini ağa Ø "o babadır" (Böhtl). (Grönbech 2000: 75)

2. Türkçede tamlayan veya belirten unsur, daima tamlanan veya belirtilen unsurdan önce gelir. Başka bir ifadeyle yardımcı unsur, daima asıl unsurdan önce yer alır. Bu kural, kelime grupları için olduğu gibi, birleşik cümleler için de geçerlidir. Bütün araştırmacılar, Türkçe söz diziminin, bu ana kanun üzerine kurulduğu konusunda hemfikirlerdir (3). Ayrıca, Muharrem Ergin'in dediği gibi, "Türkçede bu sıra, aynı zamanda bir zaman sırasıdır. Gerçekten de Türkçede kelimelerin sırası onların karşılıkları nesnelere ve hareketlerin zaman içindeki var oluş sıralarına uygundur. Meselâ, bir hareketin yardımcı hareketleri nasıl daha önce meydana gelirse, o yardımcı hareketleri karşılayan kelimeler de, asıl hareketi karşılayan kelimedenden aynı şekilde daha önce gelir. Türkçe düşüncede zaman sırası esastır." (Ergin 1990: 375) N. G. Gadjiyeva da, Altayca *Cas kelip kar kayıldı* (Gadjiyeva 1973: 318-319) (*Kogda prişla vesna, sneg rasstoyal./ Sneg rasstoyal, kogda prişla vesna*). (İlk bahar gelince kar eridi). örneğinde olduğu gibi, cümlenin –ıp zarf-fiiliyle yapılan kısmının, çoğunlukla asıl cümleden önce vuku bulan hareketleri gösterdiğini belirtmektedir. Bu konuyla ilgili olarak aşağıdaki örnekler incelenebilir:

kapının kolu – ruçka dveri – the knob of the door güzel hava – prekrasnaya pogoda – a wonderful weather çok çalışmak – trudit'sya userdno – to study hard

Öğrenci çantasını alıp, sınıftan çıktı. – Student vıyşel iz klassa, vzyav (svoyu) sumku./ Vzyav svoyu sumku, student vıyşel iz klassa. – The student left the class-room, after taking his (her) bag./After the student had taken his (her) bag (Latipov 1992: 5), *he left the class-room*.

Örneklerde de görüldüğü gibi, esnek yapılarından dolayı her iki yapının da mümkün olduğu Hint-Avrupa dillerinde genel itibarıyla asıl unsur yardımcı unsurdan önce gelir. Türkçede ise bu yapı tam tersine işleyerek "Öğrenci çantasını alarak sınıftan çıktı" cümlesinde olduğu gibi, yardım-

cı unsur olan "*Öğrenci çantasını alarak*" kısmı, "*sınıftan çıktı*" asıl unsurdan önce gelmektedir.

Türkçeye önce Arapça ve Farsça terkip kuralları girmiştir. Günümüzde ise, Türkçede Batı dillerinin yapısının etkisiyle Türkçenin tamlama yapısına ters düşen çok sayıda kelime gruplarının oluştuğu bilinmektedir. Farsça terkipler, alabildiğince bol kullanıldığı Osmanlı devresine göre, bugünkü Türkiye Türkçesinde parmakla sayılacak kadar çok az kullanılmaktadır. Ancak onların yerine Batı dillerinin yapısına uygun terkiplerin gittikçe yaygınlaştığı görülmektedir (4). Meselâ, aşağıdaki örneklere göz atalım:

a) T.T.: *hıfz-ı sıhha, dar-üş-şafaka, tebdil-i hava, tebdil-i mekân*

Özb.: *nuqtâi nâzâr_(bakış açısı), aynayıcıhan (televizyon)*

Kaz.: *aqırzaman (ahr-i zaman)*

T.T.: *Otel Dedeman, Salon Uğur*

Gag.: *bobası kızın (kızın babası), uşakları onun (onun çocukları)*
(Pokrovskaya 1975: 234)

Tat.: *hissiyati milliya (millî his), şehri Bolgar (Bolgar şehri), kaderi hel (kader-i hâl/ hâl kaderi)* (Safiullina 1999: 980)

2.1. Türkçede bazen tamlayan tamlanan sırası muhafaza edilir, ama isim tamlaması olması gerekirken sıfat tamlaması gibi kullanılır: *Rüzgârlı sokağı* yerine *Rüzgârlı sokak*; *Bebek sokağı* yerine *Bebek sokak*. Bu tür yapılar, bir taraftan Orhon abidelerinde geçen *Türk budun*, *Ötüken yış* tamlamalarının devamı gibi değerlendirilebilir. Ancak sokak isimlerinden başka yerlerde kullanılmaları ve Orhon abidelerinden bu yana benzer örneklere rastlanmamaları dikkate alınarak bunların, muhtemelen *North Street*, *Church Street* gibi sokak isimlerinde olduğu gibi İngilizcenin etkisinde oluştuğu kanaatine varılmıştır. Sokak isimlerinden daha sık kullanılan isimlerin olması, bu tür tamlamaların sık kullanımdan oluşma ihtimalini ortadan kaldırmakla birlikte, söz konusu olgu, Türkçedeki eski bir tamlama modelinin yabancı dillerin etkisiyle kullanım sıklığının genişlemesi olarak da izah edilebilir.

2.2. Kazakistan'da resmî dil olarak kullanılagelen Rusça ile birlikte artık Kazakçanın resmî dil olarak kullanılmaya başlamasıyla kurum, mağaza, otel adlarında Rusça isimlerin yanına Kazakçasının da zorunlu olarak konulması ilginç durumlara yol açmıştır. Kazakistan'ın hemen hemen bütün şehirlerinde *Qonaq üyi OTIRAR gostinitsa (OTURAR oteli)*, *Kitap dükeni QASİYET magazin (QASİYET kitap mağazası)* gibi kurum isimle-

rine rastlanabilir. Ne Kazakçanın ne de Rusçanın dil yapısına uygun olan böyle gülünç isimlere yol açmaktansa ya Rusça karşılığının hiç kullanılmaması gerekir, ya da kullanmakta ısrar edenler varsa veya kullanılmak zorunda kalınırsa hem Kazakçanın hem de Rusçanın dil yapısına uygun kullanılmalıdır.

2.3. F. S. Safiullina (1999: 979), Rusçadaki "genitif konstrüksiyonlar" adlı yapıların tesirinde Tatarca'da "*Tatarstan su astı sportı federatsiyası Prezidyumu predsedateli V. Merdanov*" (*Tataristan'ın su altı sporu federasyonu prezidyumu (başkanlık heyetinin) başkanı V. Merdanov*), v.s. gibi zincirlemeli tamlamaların çoğaldığını belirtir.

2.4. Aşağıdaki örneklerden de görüleceği gibi bazen isim tamlaması olması gerekirken bazı isimlerden sıfat yapan eklerden (meselâ, *-sal* eki) dolayı sıfat tamlaması olarak kullanılan yapılar da vardır. Meselâ, yıl ve günlerin ifadesi, Türkiye Türkçesinde isim tamlaması yapısıyla karşılanılırken, diğer Türk lehçelerinde Rusçanın etkisiyle sıfat tamlaması yapısıyla kurulmaktadır. *2000 yılı* ifadesi yerine diğer Türk lehçelerinde *2000inci yıl* kullanılışı vardır. Bu durum Almanca, İngilizce gibi Batı dilleriyle Rusçada da böyledir. Bu yapıyla ilgili örnekler şöyle sıralanabilir:

T.T.: *parasal (5) sorun ----- para sorunu*

bilimsel araştırma ----- bilim araştırması

Kaz.: *on ekinşi mart – dvenadtsatoye marta – on iki Ø mart* (aslında olması gereken şekil, *martting on ekisi* şeklindedir).

1980-şi jılı – 1980-ty god – 1980 yılı (tıpkı "*qoy jılı*" (koyun yılı) tamlamasında olduğu gibi, *1980 jılı* şeklinde olmalıdır).

Kırg.: *19'unçu may – devyatnadtsatoye maya – 19 (on dokuz Ø) mayıs*

1917'nçi cıl – 1917-ty god – 1917 yılı (Kulamshaev)

Kaz.: Q.A.Yasawi atındağı universitet – universitet imeni H.A.Yasavi – H.A.Yasawi University – (H. A. Yesevi Üniversitesi) (olması gereken, *Q.A.Yasawi Universiteti'*dir).

Kırg.: *F.Engels atındağı orto mektep – Srednyaya škola imeni F. Engelsa – F. Engels Orta Okulu.* (Kulamshaev)

Tat.: *20-çi sentyabr' – 20-oye sentyabrya – 20 Eylül* (Safiullina 1999: 983)

Söz konusu örneklerin sayısı çoğaltılabilir. Bu örneklerde asıl unsurla yardımcı unsurun yer değiştirmesi, İngilizce ve Rusçadaki benzer yapılardaki gramer kuralının Türkçeye transferiyle açıklanabilir. Bu kullanım-

ların çeşitli psiko-sosyal sebepleri bulunmaktadır. Ancak bu yazıda bu konu üzerinde durulmayacaktır.

Yardımcı unsurun asıl unsurdan önce gelme kuralı, birleşik fiil grupları ve birleşik cümleler için de geçerlidir. Ancak bazı Türk lehçelerinde bu konuda da yabancı dillerin etkisi görülmektedir:

Gag.: *isteerim gidejim – hoçu poyti – gitmek isterim* (Pokrovskaya 1980: 231-232)

var nižä alajym – mogu vzyat’ – al-a-bilirim

yok nižä geliym – ne mogu priyti – gel-e-mem

lazım gidelim – (nam) nujno poyti – git-meli-yiz

(gitmemiz lâzım/gerek)

T.T.: *Değil yazmağa, okumağa bile iktidarı yoktur.* (Hacıeminoğlu, 1992: 240) (*Ne to çto pisat’, (on(a) ne v sostoyanii daje çitat’)*) (*He can not only write but also read*)(*Yazmak bir kenara (şöyle dursun), okumağa bile iktidarı yoktur*)

Kaz.: *Ol alağanımen köz jasın sürtti de: - “Erteng-aq turıp ketemin”,- dedi külip.* (Bökeyev, 1994: 109) (*On vıyter slyozıy ladon’yu i skazal ulıbayas’ (smeyas’): “Zavtra vstanu na nogi (vızdorovlyus’)*”) (*O elinin içiyle (ayasıyla) göz yaşını sildi ve: -“Yarına bile kalmaz, iyileşirim”,- dedi gülerek.*)

Cümlede yardımcı unsurun asıl unsurdan önce değil de, Hint-Avrupa dillerinin yapısına mahsus olduğu gibi, sonra kullanılması, başta Türkiye Türkçesi olmak üzere çoğunlukla Oğuz grubunu teşkil eden lehçelerde, daha az görülmekle beraber diğer lehçelerde ki’li birleşik cümle olarak karşımıza çıkmaktadır. Geçmişi çok eskilere, yani Uygurca dönemine kadar uzanan bu ekin dilimize Farsça’dan geçtiği konusunda kabul etmeyenler de (E. Z. Abdullayev 1964: 82-97) olmakla birlikte, hemen hemen bütün Türk Dili grameri yazarları hemfikirdirler. Ancak ki’nin menşesi ve kullanımının, ki’li birleşik cümlelerin anlam ve yapı bakımından türlerinin (Musaoğlu, 2002) kendi başına araştırılması gereken bir konu olduğu için, burada sadece Türkçenin söz dizimine aykırı örnekler ele alınacak:

b) Az.: 1. *O gorhur ki, bu uşag onun gelecek planlarına engel töretsin.* (On boitsya, çto etot rebeyonok pomeşayet yego buduşşım planam) (O korkar ki, bu çocuk onun gelecekteki planlarına engel yarata (yaratır) (Ubryatova (Gadžiyeva 1962: 8) (O), Bu çocuğun gelecek planlarına engel yaratacağından korkuyor).

2. Çıhdım bulvara ki, belke orada görem. (Ya vıyşel na bulvar, çtobi mojet bit' tam uvidet' (ih) (Ubryatova (Gadjıyeva 1962: 23) (Çıktım caddeye ki, belki orada görürüm. / Belki de orada görürüm diye caddeye çıktım).

Tat.: *Dünyada küp kişiler bar ki, ütken ve gakallı kişilerden kurkap, üz tirelerinde kübrek ahmaklarını yürteler. (Yest' na svete mnogo lyudey, kotorıye boyas' umnuh i pronıtsatel'nuh lyudey, okrujayut sebya durakami) (Dünyada (öyle) çok insan var ki, keskin (zekalı) ve akıllı insanlardan korkarak etrafına akılsız (ahmak) insanları toplarlar/ Dünyada keskin ve akıllı insanlardan korkarak etrafına akılsız insanları toplayan o kadar çok insan var (ki) (Gadjıyeva 1973: 354-355)*

Özb.: *Şunday künler bolganki, Alişer mayda harjlari üçün hem tangasız kolgan. (Bıvalı takiye dni, çto alişer ostavalsya dolgo bez kopeyki na melkiye rashodıy) (Gadjıyeva 1973: 355) (Öyle günler oldu ki, Alişer ufak tefek ihtiyaçlarını karşılayamayacak kadar parasız kalmıştı./Alişer'in ufak tefek ihtiyaçlarını bile karşılayamayacak kadar parasız kaldığı günleri oldu)*

T.T.: *Kızıl havaları seyret ki akşam olmakta (AH)*

Kar.: *Son aytilar, ki biz karahşılalar (Potom skajut, çto mıy razboyniki). (Sonra diyecekler ki, biz haramiyiz. Sonra bizim harami olduğumuzu söyleyecekler). (Gadjıyeva 1973: 157)*

Kum.: *Ol nedir ge yüzdür barmagı (Çto eto takoye, çto u nego sto paltsev). (O nedir ki, yüz parmağı var. Yüz parmağı olan nedir) (Gadjıyeva 1973: 353).*

Ki bağlacından başka ayrıca etkilendikleri dillerin, özellikle Hint-Avrupa dillerinin yapısına göre gelişen, gittikçe o dillerdeki şekiller ve leksik-gramatikal birliklere yaklaşan, hatta anlamca onlarla özdeşleşmeye yüz tutan cümle çeşitleri vardır. Bazı örneklerde görüleceği gibi, “kalka” (6) (istinsah) yoluyla, yani şekillerin olduğu gibi kopyalanmasıyla meydana gelen yapılara da rastlamak mümkündür. Meselâ:

Gag.: 1. *Onun saçları karajdy, nižä qarga kanady. (U neye bıyli volosıy çyornıye, kak voronovo kırıyo. (Pokrovskaya 1980: 144) (Onun saçları siyahtı, karga kanadı misali) (Onun saçları karga kanadı gibi siyahtı).*

2. *İnsannar gittiler, bizi gülererek. (Lyudi uşli, smeyas' nad nami). (Pokrovskaya 1980: 146) (İnsanlar gittiler bize gülererek. /İnsanlar bize gülererek gittiler).*

3. *Biz onnarız, kimi büktüler, ama kıramadılar. (Mıy te, kogo oni sognuli, no ne slomili). (Gadjıyeva 1973: 358) (Biz onnarız, kimi eğdiler, ama kıramadılar. / Biz, (onların) eğip kıramadıklarınız (kıramadıklarındanız).)*

4. *Memeleket başka ben bilmedimdir, nende böyle bol insan yaşar. (Ya ne znayu drugoy (takoy) stranıy, gde (bı) çelovek jil v takom izobilii).*

(Gadjijeva 1973: 361-362) *(Memleket başka bilmem, nerede böyle insan bolluk (içinde) yaşar./ İnsanların böyle bolluk içinde yaşadıkları başka memleket bilmem).*

5. *Bunnar da gider yayın onun ardına em bakerlar, neni o sapajek. (A eti idut za nim peşkom i smotryat, kuda on svernyet).* (Pokrovskaya 72) *(Bunlar da yayan onun arkasından giderler ve bakarlar, nereye o sapa-cak (dönecek)./ Bunlar da onun arkasından yayan giderler ve nereye döneceğine bakarlar).*

6. *Görgiy annattı, neçin geldiler Komrada. (Geyorgiy rasskazal, zaçem oni priyehali v Komrat).* (Pokrovskaya 72) *(Geyorgiy anlattı, niçin geldiler Komrat'a./ Geyorgiy, Komrat'a niçin geldiklerini anlattı).*

7. *Biz gördük, ani yavaş işlemeklen var nije geri kalalım. (Mıy uvideli, çto iz-za medlennoy rabotıy mojem otstat').* (Pokrovskaya 71) *(Biz gördük, ki yavaş çalışmakla mümkün geri kalmamız./ Yavaş çalışmakla geri kalabileceğimizi gördük (anladık).*

Tat.: *İpteşim kildi, kaysı ki Meskevden kaytkan. Prişyol moy tovariş, kotorıy vernulsya iz Moskvy. Arkadaşım geldi, ki Moskova'dan döndü. Moskova'dan dönen arkadaşım geldi* (Gadjijeva 1973: 353).

Özb.: *Pulini ol, senge yaraşadi, negaki kambağalsan. Beri den'gi, tebe (oni) prigodyatsya, ibo tıy beden. _ Paranı al, sana lazım olur (işine yarayacak), çünkü fakirsın (yoksulsun)* (Gadjijeva 1973: 361).

Az.: *Ahund soruşurdu neye Sadığa lağlağı deyirler. Ahund sprasıval, poçemu Sadıka nazıvayut balagurom. Ahund sordu, niye Sadık'a şakacı (soytarı) derler* (Gadjijeva 1973: 361) *Ahund, Sadık'a neden soytarı dediklerini sordu.*

Kar.: *O kart yahşı hatın dügül, kaysı kobuz eştkende sekire; o yahşı hatın, kaysı evnin keregin bile. (Horoşaya jeñşına ne ta, kotoraya tantsıyvet kak tol'ko uslıšet muzıku, ata, kotoraya znayet hozyastvo) (İyi kadın o değil, ki kopuzu duyunca oynaya; iyi kadın odur, ki evinin işlerini bile. Kopuzu duyunca oynayan kadın iyi kadın değil; ev işinden anlayan kadın, iyi kadındır)* (Polkanov)

Kaz.: *Kosmos kengistigin igerüw problemasınıning yerekşeligi sol- bul problemanıning бүкіл адамzattıng мүддесине qatısı bar. Osobennost' problemy osvoyenyakosmiçeskogo prostranstva v tom, çto eta problema imeyet otnoşeniye k nujdam vsego çeloveçestva. (Demesinova 1974: 22) Uzak boşluğunu idare etme meselesinin özelliği şudur ki, bu mesele bütün insanlık için önem taşır. Bütün insanlık için önem taşıması, uzak boşluğunu idare etme meselesinin özelliğidir.*

3. Cümlede özne ile yüklem in kişi ve sayı bakımından uyum sağladığı bilinmektedir. Ancak Türkçede başka dillerden farklı olarak "*Onlar gittiler*" yerine "*Onlar gitti*" örneğinde görüldüğü gibi, fiil çekiminde 3. çokluk şahıs eki kullanılmayabilir. Nitekim çoğu Türk lehçelerinde bu böyledir. Ayrıca Türkçenin bu konudaki diğer ayırt edici özelliklerinden biri de, sayı sıfatlarından oluşan sıfat tamlamalarında ismin çokluk eki almasıdır. Eskiden teklik ve çokluk şekillerinin olmadığına işaret eden sayıca uygunluğun sınırlılığı, aşağıdaki örneklerden daha iyi anlaşılacak:

- a) *Onlar gitti* Ø. – *Oni uşli*. – *They went (have gone)*.
b) *Üç kitap* Ø. – *Tri knigi*. – *Three books*.

Ancak Türkçe'nin Batı grubunu oluşturan lehçelerde eskiden beri; Doğu ve Kuzey-Doğu gruplarını oluşturan lehçelerde ise son zamanlarda özne ile yüklem in sayı bakımından uymasına doğru temayül vardır. Meselâ :

a) Gag.: *Düünjüler kutladılar onnarı, verdiler baaşışlari*.-*Uçastniki svad'biy (svadebşiki) pozdravili ih, dali podarki*. (*Pokrovskaya, 1978: 31*)-*Dügüncüler (dügüne gelenler) onları kutladılar, hediyeleri (ni) verdiler*.

Kar.: *Son aytular ki, biz karahşılar*. – *Potom skajut, çto mıy razboyniki* (*Gadjıyeva 1973: 157*) – *Sonra derler ki, biz haramiyiz*.

Yak.: *...Bar dün aymana tüstüler*. ... *ves' narod vdrug zavolnovalsya*. *Bütün halk birdenbire heyecanlanıverdiler* (*Ubryatova 1962: 107*).

Az.: *Men açığıldım ve üçü de sakit olub istediler gedeler...* – *Ya razozlilsya, i vse troye prithli i hoteli uyti...* – *Ben sinirlendim ve üçü de birdenbire sakinleştiler ve gitmek istediler*. (*Ubryatova 1962: 8*).

Özb.: *Kolhozçiler pahtäni ekdiler, suğardılar vä terdilär*. – *Köylüler pamuk ektiler, suladılar ve topladılar*. (*Yaman 2000: 205*).

T.T.: *Öğrenciler birer ikişer gelmeye başladılar*.

Kaz.: *Jinalğan jurt .... yerekşe iltipat bildiristi* (*Demeseanova 1974: 17*). (*Toplanan (gelen) millet.... memnuniyetlerini dile getirdiler iltifat yağdırdılar*)

b) Bütün Türk lehçelerinde sayı sıfatlarıyla isimler birleştiğinde çokluk eki kullanılmaz. Ama çok nadir olmak üzere, meselâ Türkiye Türkçesinde "*Ali Baba Ve Kırk Haramiler*", "*Pamuk Prenses Ve Yedi Cüceler*", v.s. gibi yabancı dillerden çevrilen eserlerin isimlerinde ve *Yedi Kardeşler* gibi otel isimlerinde görüldüğü gibi, sayı sıfatlarıyla birleşen isimlerin çokluk eki aldığı da görülür. Çeviride eserin orijinaline sadık kalma söz konusu olmakla birlikte, onun dilin tabiatına aykırı düşmemesi gerekir.

NOT: Ayrıca son zamanlarda Türkiye Türkçesinde *patlıcanlar kavruluyorlar, patatesler haşlanıyorlar* örneklerinde olduğu gibi, özellikle basın ve yayın dilinde kullanılmak üzere, cansız isimlerle birleşen fiillerin de çokluk eki aldığı görülmektedir.

4. Türkçede diğer Hint-Avrupa dillerinden farklı olarak isimlerin iyelik eki aldığı bilinmektedir. Konunun daha iyi anlaşılması için aşağıdaki karşılaştırmalı örneklerle bakılabilir:

benim kitab-ı-m moya kniga Ø my book Ø
sizin kitab-ı-nız vaşa kniga Ø your book Ø

Ancak, Muharrem Ergin'in, "Genitif grubu" altında inceleyerek "iyelik eki düşmüş iyelik grupları" diye değerlendirdiği: bizim kız, senin ev, benim at, Ahmet dayının oğlan, sizin av köpeği ve J. Nemeth'in (1962: 103) "Son zamanlarda konuşma dilinde iyelik eklerinin düşmeye meyilli olduğunu" belirterek verdiği benim kitap, bizim peder gibi örneklerden de görüldüğü gibi, iyelik eklerinin düşürülerek kullanılması yaygınlaşmaktadır. Artık bu kullanılış sadece konuşma diliyle sınırlı olmayıp yazı diline de geçmiştir. Meselâ, Türkiye Türkçesinde Memduh Şevket Esenal'ın "Hayat Ne Tatlı" eserinde geçen örnekte de iyelik eki düşürülmüştür:

a) **T.T.:** *Birdenbire yanında birini gördü. Kavaf'ın Şükürü Ø... (MŞE)*

Aynı şey Kazak Türkçesi için de geçerlidir. Bütün şahıslar söz konusu olmamakla birlikte 1. çokluk şahıs ve 2. çokluk şahıs iyelik ekleri Kazak Türkçesinde de düşürülerek söylenebilir:

Kaz.: *bizding üy, sizding awıl*

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu yapı günlük konuşma diliyle sınırlı kalmayıp edebî dile de geçmiştir. Meselâ, Mağjan Jumabay'ın Türkiye'deki Kurtuluş savaşı için yazdığı "Alıştağı Bawırma" (Uzaktaki Kardeşime) şiirinde bu hususla ilgili şöyle örnekler vardır:

Bawırım! Sen o jaqta, men bu jaqta
Qayğıdan qan jutamız, bizding at Ø -qa
Layıq pa qul bop turuw, kel keteyik
Altayğa ata miras altın taqqa (M.Jum).
(Kardeşim, sen orada, ben burada
Kayğıdan kan yutarız, bizim ad Ø -a (bizim adımıza)
Layık mı, kul olup durmak, gel gidelim
Altay'a atadan miras altın tahta)

Sözü edilen olay için yabancı dillerin etkisi söz konusu olmayabilir. Bu, daha çok iyelik ekinin kendi fonksiyonundan kaynaklanabilir. Bilindiği gibi, Türkçede iyelik ekleri, aynı zamanda iyelik zamirlerinin anlamını da taşır. Bunun içindir ki, “ *benim kitabım*” yerine sadece “ *kitabım*” dendiğinde de aynı anlam verilmiş olur. Yukarıdaki örneklerde ise bunun tam tersi görülmektedir. Yani tamlayanda iyelik zamiri kullanıldığı için, tamlananın iyelik eki düşürülmüştür. Özellikle özel isimlerle kurulan isim tamlamalarında ilgi durumu ekinin kullanılmadığı örneklerle tarihi eserlerde de rastlanır. Mesela, “Nehcü'l-Feradis”te (Tezcan Zülfikar 1995: 353-355) geçen örneği inceleyelim:

b) **N.F.:** *Andın song babaları YakubØ kat-ı-nga kirdiler takı aydılar. Ondan sonra babaları (Hz). Yakub'un (Yakub Peygamberin) huzuruna girdiler ve dediler.*

Yusuf peygamberØ hatır-ı hoş boldı. (Hz). Yusuf'un gönlü hoş oldu (memnun oldu). örneklerinde olduğu gibi, *Yakub* ve *Yusuf* tamlayanları özel isim, yani belirli olduğu için, ilgi durumu ekine ihtiyaç duyulmamıştır. *Benim kitap* dediğimizde bu olayın tam tersi olarak *-ım* iyelik ekinin anlamını zaten *benim* iyelik zamiri verdiği için, ayrıca belirtmeye gerek kalmamıştır. Ayrıca son zamanlarda Türkiye Türkçesinde yaygınlaşan;

c) **T.T.:** *Dilimizi korumak, bizlerin görev-i-dir.*

Sizlerin saye-s-i-nde bu günlere geldik örneklerinde olduğu gibi, iyelik eklerinden sonra şahıs eklerinin kullanılmadığı ve dolayısıyla tamlananları sanki üçüncü teklik şahıs iyelik ekini almış isimler gibi kullanıldığı durumlara da rastlamak mümkündür.

5. Türkçe'de sahip olma veya sahip olmamak kavramları iyelik ekleriyle verilir. Türkçe “*Benim bir çocuğum var*” cümlesinin Hint-Avrupa dillerindeki karşılığı “*Ben bir çocuk sahibiyim*” şeklinde olurdu. Nitekim çok nadir olmakla birlikte böyle kullanılışlara da rastlamak mümkündür. Halbuki aşağıdaki örneklerden görüleceği gibi, Türkçenin yapısı tamamen farklıdır:

Ben-i-m bir çocuğum var. U menya est' rebyonok. I Ø have a child.

Her ne kadar bazen *Benim bir çocuğum var* yerine *Ben Ø bir çocuk sahibiyim*; veya *Benim bir kitabım var* yerine *Bende bir kitap Ø var* şeklinin kullanıldığı görülse de bu, o kadar yaygın değildir ve yabancı etkinin olup olmadığı tartışma konusudur. Bununla birlikte Kazak Türkçesinde *Mening bir ulum bar. (Benim bir oğlum var), Sizding dosıngız bar ma? (Sizin arkadaşınız var mı?)* gibi kullanılışların yanında, özellikle cansız

isimler söz konusu olduğu zaman *Sizde artıq qalam Ø bar ma?* ((*Sizin fazla kaleminiz var mı?*) şeklinde iyelik eklerinin yerine bulunma hâli ekininin kullanıldığı yapılar da yaygındır. Bu, eskiden çok nadir olmakla birlikte var olan yapının Rusçanın etkisinde kullanım sıklığının genişlemesi ile izah edilebilir. Çünkü söz konusu yapının Rusçadaki karşılığı, *U vas est' lişnyaya ruçka Ø ?* (*Sizde fazla kalem Ø var mı? –Fazla kaleminiz var mı?*) örneğinde görüldüğü gibi, bulunma hâli ekiyle yapılır.

6. Türkçe'de yer ve mekân bildiren iç, dış, karşı, yan, ön, v.s. gibi yardımcı isimler başka isimlerle birleştiği zaman iyelik eki alarak isim tamlamalarının tamlanamı olur. Necmettin Hacıeminoğlu (1992: V-VI), “Bazı Avrupa Türkologlarının isme muzaf olan ve çekim eki alan bu gibi kelimeleri kendi dillerine kıyasla edat saymalarının yanlış olduğunu” belirtiyor. Türkçenin bu konudaki diğer dillerden farkı aşağıdaki örneklerden daha iyi anlaşılacaktır:

çanta-n-in iç-i-n-de v sumke in a case

Ben-i-m yan-ı-m-da vozle menya next to me

6.1. F. S. Safiullina (1999: 977), Tatarcada *yözinde* (Rusça "v litse"), *tertibinde* ("v poryadke"), *noktasınnan* (s toçki zreniya) örneklerinde görüldüğü gibi, birçok yardımcı isimlerin, yabancı dillerden özellikle Rusçadan "kalka" (istinsah) yoluyla girmiş olan yardımcı isimler olduğunu belirtir.

6.2. Türkiye Türkçesinde “yanı, etrafı” anlamına gelen “orası” zamiri yardımcı isim görevinde kullanıldığı zaman diğer “iç, dış, yan, baş...” gibi yardımcı isimlerden farklı olarak *heykelin ora- Ø -da, durağın ora- Ø -da*, v.s. örneklerinde görüldüğü gibi, iyelik ekleri olmaksızın kullanılmaktadır.

7. Türkçe'nin, isim hâl ekleri ve onların görevleri konusundaki diğer dillerden farklı olan özellikleri şöyle sıralanabilir: Türkçede yön bildiren üç hâl vardır; filler, belirli bir hâl ekini alan isimleri idare eder {(b) kısmındaki örneklere bakınız} ; kıyaslama çıkma hâliyle yapılır {(c) kısmındaki örneklerle bakınız}. Bu konuda Necmettin Hacıeminoğlu ve Rasim Şimşek (Hacıeminoğlu, 1992: V-VI, Şimşek, 1987: 7-8) gibi bilim adamları, Türkçedeki hâl eklerinin diğer dillerdeki mukabilinin edatlar olduğunu belirtmektedirler. Bu, aşağıya alınan örneklerden de görülebilir:

a)	<i>Y.H kitap</i> <i>İ.H. kitab-in</i> <i>Y.H. kitab-ı</i> <i>Yn.H. kitab-a</i> <i>B.H. kitap-ta</i>	<i>Kniga</i> <i>knig-i</i> <i>(v,na) knig-u</i> <i>(k) knige</i> <i>(v, na) knig-e</i>	<i>book</i> <i>(of) the book</i> <i>book</i> <i>(to)the book</i> <i>(in, on) the book</i>
----	---	--	--

	Ç.H. kitap-tan V.H. kitap-la	(iz, s) knig-i (s) knig-oy	(from) the book (with) the book
b)	köpek-ten korkmak okul-a gitmek sınıf-ta bulunmak kitab-ı okumak	boyat'sya sobak-i hodit' v şkol-u nahodit'sya v klass-e çitat' knig-u	to be afraid of a dog to go to school to be in a class-room to read the book Ø

c) Güneş Yerküreden büyüktür.- Solntse bol'she (çem) zemli (zemlya).-
The Sun is bigger (than) the Earth.

Ancak çağdaş Türk lehçelerinde, özellikle eski Sovyetler Birliği sınırında olan Türk boylarının dilinde bu konu ile ilgili, bilhassa fiillerin idare ettiği ismin hâl ekleri konusunda bazı değişiklikler görülmektedir. Meselâ: Kazak Türkçesinde *Doğum gününü kutluyorum* anlamına gelen *Tuğan küning-men quttıqtaymın* örneği, *Tuğan küning-di quttıqtaymın* olması gerekirken Rusça *s* önedatının (*predlog*) karşılığı olan vasıta hâli ekiyle yanlış yapılmaktadır. Rusçanın etkisiyle ortaya çıkan bu çeviri ifadeler diğer lehçelerde de rastlanmaktadır:

Kaz.: *tuğan küning-men (quttıqtaymın) (pozdravlyayu) s dnem rojdeniya (Doğum gününü kutluyorum)*

Özb.: *bäyrämingiz bilän S prazdnikom (bayramını kutluyorum)*

Kırg.: *Jengil paring menen! – S lyegkim parom!- Sihatler olsun! (kelimesi kelimesine: Hafif buharlarınızla!)*

Jengişing menen! – S Pobedoy! – Zaferinizi kutluyorum! (kelimesi kelimesine: Zaferinizle!)

Mayraming menen! – S Prazdnikom! – Bayramınız kutlu olsun! (Bayramınızla!) (Kulmashaev)

Tat.: *Kaytıwgız bilen! – S priyezdom! (Birisi bir yerden döndüğü zaman söylenir). Tugan küning bilen! – S dnyom rojdeniya! - Doğum gününüz kutlu olsun! (Safiullina 1999: 981)*

Kaz.: *siz-di boladı ma? Mojno vas? (Sizi olur mu? Sizinle görüşebilir miyim?)*

Bilindiği gibi, *kutlamak* fiili nesne isteyen fiildir, yani idare ettiği ismin, örneklerde olduğu gibi vasıta hâli değil, yükleme hâli ekini almasını ister. Dolayısıyla ismin vasıta hâli ekini alması, tamamen Rusçadaki kullanılı-

şın karşılığının Türkçeye geçmesinden ileri gelmektedir. İkinci örnekteki *olmak* fiili de yükleme hâli ekini alan ismi değil, yalın hâlindeki ismi ister. Dolayısıyla burada da çeviri söz konusudur. Ve eklerin yanlış kullanıldığı, şu örneklerden kolayca anlaşılabilir:

Sen-i quttıqtaymın (Seni kutluyorum)

Muğalim Ø boladı (Öğretmen olacak)

8. Türkçe'de, diğer dillerdeki karşılığı *verbum finitum*, yani çekimli fiil olan ve şahıs eklerini alan isim fiiller, cümlede fiil veya isim gibi yüklem olabilmektedir. Meselâ, *Önemli olan, (senin) bana güven-me-n-dir* örneğindeki 2. teklik şahıs ekini alan *güvenmendir* isim-fiilinin, diğer dillerdeki karşılığı aşağıdaki örneklerden de görüleceği gibi, isim-fiil değil, çekimli fiildir:

Önemli olan, (senin) bana güven-me-n-dir. Samoye glavnoye- to, çto tıy doveryayış' mne (tvoye doveriye v otnoşenii ko mne). (It is important that you **trust** me. (The important thing is that you trust me).

Ancak son zamanlarda etkilendikleri Hint-Avrupa dillerinin yapısına uygun olarak bazı Türk lehçelerinde bu tür yapıların, isim-fiil değil, *verbum finitum*, yani çekimli fiille yapıldığı da görülebilmektedir. Meselâ aynı cümlenin Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesindeki muhtemel kullanılışı şu şekilde gösterilebilir:

T.T.: *Önemli olan şu ki, sen bana güveniyorsun.*

Kaz.: *Mangızdısı sol- sen mağan senesing.*

9. Türkçe, bilindiği üzere fiilimsilerle (isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil) kurulan yapılar açısından çok zengin bir dildir. Bu tür yapıların fiillerinin, diğer dillerdeki aynı yapıli fiillerden farkı, *verbum finitum*, yani çekimli bir fiil değil, çekimsiz olmasıdır. Fiilimsilerle yapılan cümlelerin yardımcı (bağımlı) cümle olup olmadığı, Türkologlar arasında tartışılmalıdır. Bazıları, bunları birleşik cümlelerin yardımcı (bağımlı) unsuru olarak kabul ederken, bazıları da basit cümlenin bir ögesi olarak kabul ederler. V. G. Kondrat'ev ise, bu tür yapılara "Cümlenin genişlemiş ögeleri" adını vererek sebebini şöyle açıklıyor:

Bu terim, aynı yapının Hint-Avrupa dillerindeki yardımcı cümlelerden farklı olduğunu vurgulama imkânını sağlar;

Türkolojide çoğunluk tarafından kabul edilen bir terimdir. (Kondrat'ev 1981: 161-162)

Aşağıdaki örneklerden de görüleceği gibi, Türkçe filimsilerin diğer dillerdeki karşılıkları, çekimli fiillerdir:

a) *Onun okula gidememesi beni çok üzdü. Menya ogorçilo to, çto on(a) ne mojet hodit' v şkolu. It made me upset that he (she) could not go to the school.*

b) *Gelen adam, babamdır. Çelovek, kotoriy idyot (iduşşiy), moy otets. The man who is coming is my father.*

c) *Ben okula gelirken yağmur yağıyordu. Şyol dojd', kogda ya şyol (şla) v şkolu. It was raining when I was coming to school.*

Türkçenin yardımcı unsur + asıl unsur yapısına ve yardımcı unsurun çekim ekleri (zaman, şahıs ekleri) olmaksızın kullanılmasının aksine, yabancı dillerin tesiri altında kalarak gittikçe artmakta olan unsurların başında çoğu lehçelerde kullanılan ki'li birleşik cümlelerle; bazı lehçelerde de örneklerine rastladığımız *ani (ki, ne), nije (nasıl), nende (nerede), kaysı (hangi), sol (şu), sonday (o kadar),...* gibi zamirlerin bağlaç gibi kullanıldığı cümle türleri gelmektedir. Yukarıda 2. maddede üzerinde uzun uzadıya durulduğu ve çok sayıda örnek verildiği için, burada tekrarlamak istemiyoruz. Yalnız, Hint-Avrupa dillerinin yapısına yaklaşmakta olan bu tür cümlelerin gittikçe yaygınlaşması, Türkçenin en önemli özelliklerinin başında gelen filimsilerin görevlerinin sınırlanmasına ve kullanımlarının azalmasına yol açtığını söylemek gerekir.

10. Türkçe'de birleşik cümlenin unsurları, başka dillerdeki aynı yapılardan farklı olarak bağlaçsız birleşebilme kabiliyetine sahiptir. Aşağıdaki örneklerden de görüleceği gibi Türkçede bağlaçsız yapılan yapıların diğer Rusça ve İngilizcede bağlaçsız kurulmasının gramer hatasına yol açacağı bir gerçektir. Dolayısıyla diğer dillerde bu tür birleşik cümlelerde bağlaçların olması şarttır:

a) *Ben okula gelirken Ø / yağmur yağıyordu. Şyol dojd', kogda ya (şyo, şla) v şkolu. – It was raining when I was coming to school.*

b) *Bekledim, Ø / gelmedi. Jdal(a), (no) ne prişyol(prişla). I waited but he (she) did not come.*

Cümlelerin yardımcı ve asıl unsurlarının birbirlerine herhangi bir bağlaç almadan bağlanmasının kökü çok eskilere dayanmaktadır. N. Z. Gadjiyeva, bu tür yapıların aslında başlangıçta iki ayrı basit cümle olan birimlerin herhangi bir değişikliğe uğramadan sadece yanyana gelerek birleşmesinden önce sıralı cümle, daha sonra da bağımlı cümleler olarak gelişmesinden meydana geldiğini ve bu gelişme süreci içerisinde de “tamlayan + tamlanan” yapısından dolayı yardımcı olan unsurun çekimli fiil olma kabiliyetini yitirerek fiilimsilere dönüştüğünü; aşağıda verdiği örneklerden de görüleceği gibi, Türkçe fiillerin özünde isim olduğu için bunun çok kolay gerçekleştiğini söylüyor (Gadjiyeva 1973: 207, 237, 335-396):

Başk.: **Min üylengen yıl** bik küngilli ini. (God, v kotorom ya jenilsya bıyl oçen’ vesyolyı) (Gadjiyeva 1973: 213) (**Benim evlendiğim yıl**, çok güzel bir yıl idi).

Tat.: Ul da **Dimka eytkenni** rasladı. (İ on podtverdil to, çto skazal Dimka). (Gadjiyeva 1973: 213) (O da, Dimka’nın söylediklerini doğruladı).

Hak.: Passajirler **anınğ püün giderin** kişeoök pilgenner. (Gadjiyeva 1973: 231) (Passajirny znalı to, çto on uyezjayet segodnya, eşyo vçera). (Yolcular, onun gideceğini dünden (bile) biliyorlardı).

Kum.: **Uruşbat alganı** belgili. (İzvestno, çto on bral vzyatki). (Gadjiyeva 1973: 231) (Rüşvet aldığı belliydi).

Kaz.: **Jekiştinğ öte şarşağandığı** onıng türinen bilinip tur. (To, çto Jakeş sil’no ustal, bilo zametno po yego litsu). (Gadjiyeva 1973: 231) (Jakeş’in çok yorulduğu (onun) yüzünden belliydi).

N. Z. Gadjiyeva, diğer taraftan da başlangıçta Türkçenin bu tür cümleleri bağlamak için bağlaçlara ihtiyaç duymadığını; dilin yapı belirtileri ve fiillerin morfolojik şekillerinin çok kolayca bağlaçların yerini tuttuğunu; fakat daha sonra fiilimsilerin yetersiz kaldığı ve zıtlık, netlik anlamının gelişmesinin bağlaçların da ortaya çıkmasına yol açtığını; bunun Türkçenin *ki, da* gibi çok zengin pekiştirici edatlarının sayesinde gerçekleştiğini ve hatta daha sonra bununla da kalmayıp hem edatlarla hem de fiilin şekilleriyle yapılan **gibridleşmeye** doğru gidildiğini; burada yabancı dillerin etkisinden daha çok dilin kendi zemininin hazırladığı şartların çok büyük bir önem taşıdığını da dile getirir. Ayrıca birleşik cümlelerin gelişmesiyle ilgili Rus bilim adamı Y. A. Sprinçak’ın (Oçerk Russkogo

istoriçeskogo sintaksisa, II, Kiyev, 1964, s.7) Şu görüşlerini ilave eder: “Birleşik cümlelerin tarihî gelişmesi Şu varsayıma dayanıyor: nce birbirlerine bağlı olmayan sadece basit cümleler, daha sonra yüklemleri her bakımdan birbirlerine eşit olan sıralı bağlı cümleler ve bunun neticesinde de daha sonra bağlı cümleler meydana gelmiştir.” Gadjiyeva, bu görüşleri destekleyecek Şu rnekleri sunuyor:

N. Z. Gadjiyeva: **Az.:** 1. Gzledim, / Ø gelmedi, / Ø ahtardım, / Ø tapılmadı. (Bekledim, (**ama**) gelmedi; aradım, (**ama**) bulunmadı). (1973: 208)

2. Bir ata dogguz oğlu besler, Ø dogguz oğlu bir atanı besleye bilmez. (1973: 335) (Bir ata dokuz oğlu besler, (**ama**) dokuz oğlu bir atayı besleyemez).

3. Arvad var, Ø ev tiker, arvad var,/ Ø ev yıhar. (Kadın var, ev diker; kadın var, ev yıkar. / Ev yapan kadın var, ev yıkan kadın var) (1973: 209)

Tat.: 1. zing bilesin,/ Ø at kibik eŐledim min. (Kendin de biliyorsun (**ki**) at gibi alıŐtıđım./ At gibi çalıŐtıđımı kendin de biliyorsun) (1973: 209)

2. Karanė tŐti,/ Ø ut kabızdılar. (Karanlık kt(**ė için**), ateŐ yaktılar) veya (Karanlık kt, (**onun için**) ateŐ ayktılar) (1973: 210)

Horezm.(XIV.y.y). : Krermen/ Ø bir yerli kkli arasında bir uluğ tahturulmuŐ. (Görüyorum (**ki**)yerle gök arasında bir büyük taht kurulmuş./ yerle gök arasında bir büyük tahtın kurulduğunu görüyorum). (1973: 209)

Orta Asya Tefs. (XII.-XIII.y.y). : Bir tn berdi/ Ø ming aydin yigrek turur. (Bir gece verdi, bin geceden daha yeğdir. / Bin geceden daha hayırlı olan bir gece verdi), (1973: 210)

Kaz.: Qunanbay bul jerine dawlasqan joq,/ Ø tsindi. (Qunanbay burasını tartıŐmadı, (**nk**) anladı. (1973: 209)

Ayrıca bu konuda Kazak bilim adamı T. Kordabayev (1964: 61, 87, 150) ise, birleşik cümlede yer alan unsurları birbirine bağlamının en verimli yollarından birinin, yardımcı unsur yükleminin çekim ekleri almadan kullanılması olduğunu; Kazak Türkçesinde başka dillerde olduğu gibi iki basit cümleyi birbirlerine bağlayan bağlaçların olmadığını; ağlaların görevini a) zarf-fiiller; b) sıfat-fiiller; c) Şart kipi eki; d) diğer fiil Şekillerinin stlendiğini; XV. ve XVI. yüzyıllarda bağlaçların sayıca çok olmak-

la birlikte, Türkçeye Arapça, Farsça gibi başka dillerden geçtiğini ileri sürer. Ayrıca “Cemiat-üt-Tevarih”te çok rastlanan bağlaçsız birleşik cümlelerin, ayrı ayrı basit cümlelerin mana yakınlığından dolayı birleşmesinden birleşik cümlenin ilk türlerinin meydana geldiği düşüncesini doğruladığını da belirterek şu aşağıdaki örnekleri vermektedir:

1. *Adal engbek elge jetkizer, / Ø aram qulıq elden ketkizer. (Helal iş halka yaklaştırır; haram iş veya kurnazlık (ise) halktan uzaklaştırır).*

2. *Urıs ırısı qaşırar, / Ø intımaq halıqtı asırar. (Kavga, bereketi uzaklaştırır, ittifak, birlik (ise) halkı besler (geliştirir))*

3. *Köz qorqaq, / Ø qol batır. (Göz korkak, el (kol)(ise) cesurdur). (1964: 224)*

4. *Ekseng orasing, / Ø berseng alasing. (Eksen, biçersin; versen alırsın).*

5. *Eki qarğa talassa, / Ø bir quzğınğa jem tüsedı. İki karga dövüşürse kuzguna (kartala) yem olur. (1964: 333-338) (Atasözleri)*

Mecdut Mansuroğlu, başka dillerin yardımcı cümle ile bildirdiklerini Türkçenin, zengin isim-fiilleri ve zarf-fiilleri ile, yani çekimli fiil (verbum finitum) veya bildirici (predicatum) sayılamayacak unsurlarla karşıladığını; ancak yabancı dillerle kültür alış-verişine girdiği zamandan , yani Uygur devresinden itibaren birinci derecede dinî metinlerde aslına uygunluk isteği ile çeşitli yardımcı cümleler ve bunları baş cümleye bağlayan edatların girdiğini; bundan Türkçenin aslında bağlama edatı tanımayan bir dil olduğunu anlamak gerektiğini ifade eder.

Necmettin Hacıeminoğlu (1992: 112), Türkçede bağlama edatlarının teşekkülünün, Karahanlı devresinden itibaren kendini belli ettiğini; Eski Türkçede olmadığı halde, sonradan çok sayıda bağlama edatının başka dillerden alınması veya dilin kendi imkânları ile teşekkül etmesi hadisesinin, gramerciler tarafından yabancı dillerin tesiri ile, hususiyle Arapça ve Farsça'nın tesiri ile izah edildiğini (J. Deny, *Structure de Lanque Turque*, Paris, 1950, s.17-51); Batı Türkçesindeki bağlama edatlarının büyük bir kısmının yabancı asıllı oluşunun, bahis konusu kanaati destekler mahiyette olduğunu; ancak diğer büyük bir kısmının da, Türkçenin kendi bünyesinden çıktığını; bazı isimler, fiil şekilleri, hatta kelime gruplarının kalıplaşarak “edatlaştığını”; onun için bağlama edatlarının teşekkülünü sadece yabancı dillerin tesiri ile izah etme-

nin doğru olmadığını; bunda geniş ölçüde Türkçenin gelişmiş ve işlenmiş bir dil olmasının da rolü olduğunu (*anadak kim—anda ok (öyle, öyle ki)*, v.s. söyleyerek farklı bir görüş ortaya koyar.

İbrahim Öküzcü (1989), tek tek kurulmuş basit cümlelerden, bağlama edatlarıyla yapılmış birleşik cümlelere geçişin, insan düşüncesinin gelişmesine ve dilin işlenmesine de dayandığını belirtmektedir.

N. H. Demesinova (1974), bağlaçsız birleşik cümlelerin en kadim ve en temel yapı olduğunu, onların basit cümlelerin birleşmesiyle meydana geldiğini, günümüzde ise eşitlik, sebep, sonuç, zıtlık anlamını veren birleşik yapılarla bağlaçların yaygınlaştığını, bunun özellikle edebî türler ve ilmî ve basın türlerinin gelişmesiyle özellikle Sovyet döneminde hız kazandığını, bunda ayrıca Rusçadan yapılan çevrilerin de büyük payının olduğunu belirtiyor.

N. Z. Gadjiyeva başta olmak üzere bazı bilim adamlarının savunduğu gibi, ister dilin kendi şartları içinde meydana gelsin; ya da Kordabayev gibi bazı bilim adamlarının savunduğu gibi, ister Arapça, Farsça gibi dillerin etkisinden meydana gelsin, kökü çok eskilere dayanan ve gittikçe fiilimsilerin görevini sınırlamakta olan bağlaçlı birleşik cümleler günümüzde artık yaygınlaşmaktadır. 9. maddede de belirtildiği gibi, bağlaçlı kullanımlar artık o derece ilerlemiştir ki, bazı lehçelerde dilin yapısını Hint-Avrupa dillerinin yapısına yaklaştıracak kadar etkilemektedir.

11. Türkçede edatlar isimlerden sonra gelir. (Şimşek 1987: 7-8) Necmettin Hacıeminoğlu, “Avrupalı Türkologların kendi dillerinin hususiyetine kıyasla Türkçedeki çekim edatlarına postposition, sona gelen edat adını vermelerini”, doğru bulmuyor. Çünkü, “Türkçede bir “öne gelen edat veya ek” olmadığına, bütün ek ve edatların tabii olarak sona geldiğine göre, bunlar için “son çekim edatı” tabirini kullanmak da hatalıdır. Bu ister istemez, bir de “ön çekim edatı”nın mevcut olduğunu zannettirmektedir”, diyor. (Hacıeminoğlu 1992: 1) Türkçede birleştiği kelimelerden sonra gelen edatlar, diğer dillerde ön edatlar şeklinde birleştiği kelimelerden önce gelir. Meselâ:

dersten sonra   posle uroka   after the lesson

Edatlar, kendisinden önce gelen isimlerin belirli bir isim hâl ekini almasını ister. Meselâ: *-den sonra/önce/evvel; -a kadar/değın; - Ø kadar/gibi*, v.s. örneklerinde görüldüğü gibi, *sonra* edatı, çıkma hâli eki; *kadar (değın)* edatı, yönelme hâli eki; *gibi/kadar* edatları ise, 3. çokluk şahıs şahıs zamiri hariç diğer şahıs zamirleriyle kullanıldığında ilgi hâli ekiyle; isimlere geldiği zaman da ismin yalın hâliyle kullanılır. Türkiye Türkçesinde *gibi* edatının bir yerde (Türkiye Türkçesindeki bütün eserler taranmadığı için tek bir yerde ifadesi kullanılıyor). Türkçenin genel yapısına aykırı olarak çıkma hâli ekiyle kullanıldığı görülmektedir:

T.T.: *Emin Bey hep beraber geçtikleri tecrübenin ardın-dan gibi İhsan'a tebessüm etti. (AHT)*

12. Üç ögeli tamlayanla kurulan yapı, Türkçenin sentaks özelliklerinden biridir. Meselâ:

Türkm.: İndi sen **mening başlıklık edyen kolhozımın** agronomı. (Teper'tıy agronom **kolhoza, kotorım ya rukovoju**) (Artık sen (benim) başkanlığını yaptığım köyün tarım uzmanısın). (Now you are the agronomist of the **village which I lead**).

Mening (1.ty) başlıklık edyen (2.ty) kolhozımın (3.ty) agronomı (tn)

Agronom (Tn) kolhoza (1.Ty), kotorım ya rukovoju (2.Ty)

The agronomist (Tn) of the village (1.Ty) which I lead (2.Ty)

Örneğinde görüldüğü gibi, Türkçedeki bu üç ögeli tamlayandan oluşan yapı, diğer dillere çevrildiğinde yardımcı cümlelerle karşılanmaktadır.

Ancak bu tür yapıların genellikle Türkçenin kurallarına uyduğu, ama nadir olarak yabancı dillerin etkisinde kalarak yapı ve kuruluşça o dillerdeki yapılara benzediği görülmektedir:

Gag.: *Etişiyırs o evä, nüüdü benim ikinci kardaşım yaşıyer.* (Pokrovskaya 1978: 75) (*Doydyom do doma, gde moy vtoroy brat jıvyot*) (*Varırız o eve ki, nerede benim ikinci kardaşım oturuyor. Benim (1.Ty) ikinci kardaşımın (2.Ty) oturduğu (3.Ty) eve (Tn) varırız.*)

Yukarıda verdiğimiz örnekte Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi, cümle birleşik cümleye dönüşerek her cümlenin yüklemli çekim ekleri almaktadır. Oysa Türkçede yardımcı cümlenin yüklemli çekim ekleri almaz, fiilimsi eklerinden birini alır.

13. Yüklemin, cümlenin sonunda, özellikle vurgulanmak istenen kavramı taşıyan öğelerin ise yükleme yakın bulunması, Türkçenin en başta gelen özelliklerinden biridir. Dolayısıyla Türkçenin yapısı, *Özne + Yüklem + Tümleç* yapılı Hint-Avrupa dilleri ve *Yüklem + Özne + Tümleç* yapılı Arapça'ya mukabil *Özne + Tümleç + Yüklem* şeklindedir. Meselâ:

T.: *Öğrenci kitap okuyor.* Ö + T+ Y

Arap.: *Yağra'u ettalibu kitaben.* Y + Ö + T

Rus.: *Studen çitayet knigu.* Ö + Y + T

İng.: *The student is reading the book.* Ö + Y + T

Burada Türkçenin bu ana kuralına dayanan diğer cümle öğelerinin, dolayısıyla cümledeki kelimelerin sırasıyla ilgili diğer Türkologlardan bazılarının görüşlerine de değinmek istiyoruz:

1. N. A. Baskakov, "Cümle unsurlarının standart sıralanışında yüklemin her zaman sonda, öznenin yüklemden önce, tümlecin tümlenenden; tamlayanın tamlanandan; zarfların, özellikle yer ve zaman zarflarının günümüzdeki Türk lehçelerinin cümle yapısında genel olarak asıl cümle unsurlarından önce geldiğini" belirtir. (1956: 91)

2. Tahsin Banguoğlu, tam yapılıklı basit fiil cümlesinde beş üye olduğunu ve bunların doğrudan sırasının (ordre direct):

Kimse + Zarflama + İsimleme + Nensne + Yüklem

Turgut + yarın + şehirden + tüfek + getirecek, şeklinde; tam yapılıklı bir isim cümlesinde dört üye olduğunu ve bunların da doğrudan sırasının:

Kimse + Zarflama + İsimleme + Yüklem

Hava + bugün + Ankara'da + karlıymış, şeklinde olduğunu gösterir. (1995: 532, 535)

Not: Burada isim cümlesinden söz açılmışken, Türkiye Türkçesinde "*borçlu + ek fiil eki*" yüklemeyle kurulan cümlelerde isim cümlesine mahsus olmayan nesnenin de bulunduğu görüldüğü belirtilmelidir. Rasim Şimşek, bu tür nesneli isim cümlelerine "çok özel kuruluşlu bir tümce" diyor. (Şimşek, 1987: 132) Ayrıca, bu konuda . P. İ. Kuznetsov'un (1972: 96-97) da makalesi vardır. Meselâ:

Başarılarımızı öğretmenlerimize borçluyuz. Mı obyazanıy svoim uçitelyam za naşi uspehi. We owe our success to our teachers.

Emin Özdemir, şöyle bir şema sunar:

Etken kalıplar:

Özne + Yüklem

Özne + Nesne + Yüklem

Özne + Dol. Nesne + Yüklem

Özne + Nesne + Dol.Nesne + Yüklem

Edilgen kalıplar:

Yüklem

Nesne + Yüklem

Dol. Nesne + yüklem

Nesne + Dol. Nesne + Yüklem (1967: 118-121)

4. M. Balakayev, T. Sayrambayev, Kazak Türkçesinde cümledeki kelime-lerin yer alma düzeni veya sıralanmasınının 1) cümledeki bazı cümle unsurlarının yerlerinin sabit; 2) bazılarının da kaygan olmak üzere, aslında iki türlü olduğunu; yerleri sabit olanların, genellikle herhangi bir ek almadan birleşen cümle unsurları, yerleri kaygan cümle unsurlarının ise, şahıs, zaman, isim durum ve iyelik eklerinin yardımıyla birleşen unsurlar olduğunu belirtirler. Örnek verdikleri *Joldasımız ekewmiz künde... qalıng ağaç kölengkesinde jatatınbız.* (S. Erubayev) (*Arkadaşım ikimiz (Arkadaşım) her gün... ağaç gölgesinde uzanır yatarlık*). cümlesindeki *qalıng (kalın)* kelimesinin yerinin sabit; *Künde (her gün)* ve *ağaçting kölengkesinde (ağacın gölgesinde)* zarfları ve yer tamlayıcılarının yerlerinin ise değişebildiğini ileri sürerek, cümledeki unsurların yeri veya sırasını, öznenin 1) normal ve 2) değiştirildiği zamanki yerine bağlı olarak şöyle bir şemayla gösterirler:

Normal olan yapı:

Ö + Ty + N + Z + Y

Ö + Z + Ty + T + Y

Ty + Ö + Z (T) + Y

Ty + Ö + T (Z) + Y

T + Ty + Ö + Y

Unsurların yeri değiştiğinde:

T + Z + Ö + Y

T + Ö + Z + Y

Z + Ö + T + Y

Z + T + Ty + Ö + Y (1997: 201, 206)

Günümüzde akraba olmayan dillerin yoğun etkisinde kalan Gagauzca, Karayca gibi bazı Türk lehçelerinde daha çok; diğer lehçelerde daha az (çoğunlukla birleşik cümlelerde) olmak üzere cümledeki öğelerin sıralanışı Türkçenin özelliğini belirleyen Ö + T + Y şeklinde değil, Hint-Avrupa dillerine mahsus Ö + Y + T şeklindedir. Bu, yukarıda 2. maddede

de anlattığımız birleşik cümleler için olduğu gibi, basit cümleler için de söz konusudur. Meselâ:

Gag.: 1. *Bu evdä gidärdi düün. – V etom dome proishodila svad'ba. .(Pokr., 1978, s. 54)- Bu evde vardı düğün (Bu evde düğün vardı).*

2. *Koşarmış öküzleri çojuk, gidermiş kıra. (Zapryagal volov paren', yehal v pole) (Pokrovskaya 1978: 54) (Koşarmış çocuk öküzleri, gidermiş kıra. / Çocuk öküzleri koşarmış, kıra gidermiş).*

3. *Erbir insanın var gendi adetleri. (U kajdıgo naroda yest' svoi obıçayı) (Pokrovskaya 1978: 54) (Her milletin var kendi adetleri./Her milletin kendi adetleri vardır).*

Kar.: *Son aytular ki, biz karahşılar. (Gadjiyeva 1973: 1579) (Potom skajut, çto mıy razboyniki). (Sonra derler ki, biz haramiyiz. / Sonra bize harami derler).*

Az.: 1. *Men dedim eşidesen, demedim öyrenesen. (Ubryatova(Gadjiyeva), 1962: 10) (Ya skazal, çto uslyşış', a ne skazal, çto nauçış'sya) (Ben dedim işitesin, demedim öğrenesin. / Ben işiteceksin dedim, öğreneceksin demedim).*

2. *Aldım gelemi ki, name yazım. (Ya vzyal pero, çrobı napisat' pis'mo) (Gadjiyeva 1973: 357) (Aldım kalem ki mektup yazayım. /Mektup yazayım diye kalem aldım).*

Not: Bazı lehçelerde zarfların yüklemden önce değil, sonra gelmesi yaygındır. Meselâ:

Özb.: *Cude yaman qilyäpsän-dä, ortağ,- dedi Qumri käsälhanä yanidä sovuqına hayrläşä turib. Çok kötü bir iş yapıyorsun, arkadaş, dedi Kumri hastahanenin yanında soğuk bir şekilde vedalaşırken. (Yaman 2000: 23-24)*

Kaz.: *-İyä, Orınbay, mal-jan aman ba? –dedi Aqan at üstinen. (Evet, Orunbay, nasılsın? Dedi Akan at üstünden./ Akan at üstünden, “Nasılsın, Orunbay?” dedi).*

- Peyilinizizge rahmet, -dedi Aqan öngi kürengitip. (Bökeyev, 1994: 99)(- İyiniyetin için teşekkür ederim, dedi Akan benzi solarak./ Akan benzi solarak “İyi niyetin için teşekkür ederim” dedi).

Not: F. S. SAFİULLİNA (1999: 983), yazar sözünün böyle direk anlamından sonra gelmesinin Tatarca için de söz konusu olduğunu belirtir.

14. Bağlaçlar. Diğer dillerle temasta bulunmasının neticesinde Türkçeye çok sayıda bağlacın girdiği bir gerçektir. Fiilimsilerin görevleri zayıfladığı için hem bağlaçlar hem de fiilimsiler kullanılmaya başlamış; çekim

edatlarının görevlerini üstlenen bazı bağlaçların yabancı, özellikle Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi, yapının sonunda değil, başta yer alması yaygınlaşmıştır. Çekim edatlarının görevlerini üstlenen yabancı kökenli edatların başında (*madem(ki)*, *meğer(ki)*, *çünkü* v.s.) cümle başı edatları (bağlaçları) gelmektedir. Konunun daha iyi anlaşılması için çağdaş Türk lehçelerinden örnekler getirelim:

a) Özb.: *Modomki haloyiq kolga toaş oalibdir, oning konglide dardi boardır. (Poskol'ku narod vzyal v ruki kamen', to i na duşe u nego tyajelo).* (Gadjiyeva 1973: 360) (*Mademki halk eline taş almıştır, gönlünde dert var (demektir) (Halk gönlünde dert olduğu için eline taş almıştır).*

Alt.: *Men şkoldo bolbodım, nening uçun deze, bajım oorıdı. (Ya ne bıyl v şkole, tak kak u menya bolela golova)* (Gadjiyeva 1973: 311) (*Ben okulda yoktum (okula gitmedim), çünkü başım ağrıdı. (için). (Başım ağrıdığı için okula gitmedim).*

Kum.: *Agam getip bolmadı, nege tügöl, men tünegün azrudum. (Moy starşiy brat ne smog uyehat', potomu çto ya vçera bolev)* (Gadjiyeva, 1973: 361) (*Ağabeyim gidemedi, çünkü ben dün hastalandım (için) (Ben hastalandığım için ağabeyim gidemedi).*

Tat.: *Ras (Rus). : Ras ul singa uşıy, tiktirirge kirek. (Raz tebe nnavitsya, nujno şşit)* (Gadjiyeva 1973: 362) (*Madem hoşuna gidiyor, çabuk diktirmeliyiz. /Hoşuna gidiyorsa diktirmeliyiz).*

Gag.: *1. Onnarda kızlarlan çojuklar biribirine la aterlar, sansın azarlaşerlar... (U nih devuşki s parnyami peregovorivayurtsya, slovno rugayutsya.).* (Gadjiyeva 1973: 363) (*Onlarda kızlarla oğlanlar konuşuyorlar, sanki kavga ediyorlar.). Onlarda kızlarla oğlanlar kavga ediyorlarmış gibi konuşuyorlar(dı)*

2. Oyneer o da- tıpkı bobası oyneer. (A on igrayet, slovno igrayet ego otets) (Gadjiyeva, 1973: 364) (*O da oynuyor, tıpkı babası. (gibi) (O da tıpkı babası gibi oynuyor).*

T.T.: *Vişne yalnız reçel ve şuruba yarar, halbuki reçel ve şurubu da güzel olmaz. (Hacıeminoğlu 1992: 154) (Reçel ve şurubunun güzel olmamasına rağmen vişne, yalnız reçel ve şuruba yarar).*

b) Türkçe asıllı olmayan *hem...hem*, *ya...ya*, v.s. gibi çift bağlama edatları Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi, bağladıkları unsurlardan sonra değil, önce gelir. Meselâ:

T.T.: *Değil yazmağa, okumağa bile iktidarı yoktur.* (Hacıeminoğlu 1992: 240)
Ne to çto pisat', On daje ne v sostoyanii çitat'.

He can not only to write but also read.

Robert H. Meskill şu örnekleri veriyor:

Ya bunu bileceksin ya bu diyardan gideceksin. (**Either you must guess this or leave**) (Meskill, 31)

Kah burada kah kapının arkasında. (*What's sometimes here and sometimes behind the door?*) (Meskill 31)

15. Türkçe, yardımcı fiiller açısından da çok zengin bir dildir. *Yapmak, etmek, eylemek, kılmak, olmak, bilmek, görmek* bunlardan ancak birkaçıdır. Yardımcı fiillerin isimlerle birleşerek fiil grupları oluşturdukları bellidir. Ancak son zamanlarda Türkiye Türkçesinde İngilizcedeki *make, take, do* fiillerinin etkisinde oluşan ve diğer yardımcı fiillerin kullanımını ve fiil yapım eklerinin fonksiyonunu kısıtlayan *yapmak* ve *almak* yardımcı fiilli yapılar çoğalmaktadır:

T. T.: *banyo yapmak/duş almak* (yıkanmak); *konuşma yapmak* (konuşmak); *çay yapmak* (çay demlemek); *kahvaltı yapmak* (kahvaltı etmek); *yemek yapmak* (yemek pişirmek); *çay almak* (çay içmek)

Kaz.: T. S. İsayev'in (1973: 152) belirttiği gibi, Kazak Türkçesinde *jaman dedi* (jamandadı) (kötü dedi: kötüledi); *enggime qıldı* (enggimeledi) (bahsetti); *qabil aldı* (qabıldadı) (kabul etti) fiil gruplarında da Rusçanın etkisi görülmektedir.

16. Kim...o; ne...o; Ne zaman... o zaman; nerede... orada (7), v.s. gibi soru zamirleri ve işaret zamirlerinden oluşan çift bağlaçların aslında Türkçeye mahsus olup olmadığı tartışılmakla birlikte dilimizin genel yapısını zedelemeyecek şekilde kullanıldığı da görülür. Çoğunluk itibarıyla birleşik cümle şeklinde rastlanan bu tür yapıların yardımcı unsurunun yüklemi şart kipi ekiyle kullanıldığında Türkçenin yapısına uygun sayılır. Meselâ:

Kar.: *Kuş yuvasında ne körse, anı öğrenir.* (Atasözü) (*Kuş yuvasında ne görse, onu öğrenir*).

Kaz.: *Uyada ne körseng, uşqanda sonı ilersing.* (Atasözü) (*Yuvada ne görse, uçtuğun zaman da onu alırsın*)

T.T.: *Ne ekersen onu biçersin.*

Kkalp.: *Ne gurlum okusan, sol gurlum bilimin hem sanan artadı. (Naskol'ko pouçilsya, nastol'ko u tebya znaniy i mudrosti pribavilos')* (Gadjiyeva 1973: 361) (*Ne kadar çok okusan, o kadar bilimin artar ve şuurun (ufkun) açılır*).

Ancak günümüzde *kim...o; ne...o; ne zaman... o zaman; nerede... orada*;v.s. gibi soru zamirleri ve işaret zamirlerinden oluşan çift bağlaçlar sık sık kullanılmaktadır. Kazak bilim adamlarından K. ESENOV (1982: 23) bu tür yapıli cümlelerin kullanımının sıklığının Rusçanın etkisiyle genişlediğini belirtir. Eskiden çok az olmakla birlikte var olan ve daha sonra yabancı tesirlerden dolayı kullanım alanı genişleyen söz konusu yapıların bugünkü kullanışlarındaki değışiklik, birinci unsurun yüklemine eskiden olduğu gibi, şart kipi ekiyle değil, Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi, artık çekimli fiille yapılmaya doğru temayül göstermesinden ibarettir.

Kırg.: *Alar kanday keldi, oşondoy biz jönöbüz kerek. (Kak tol'ko oni pridut, tak i mıy otpravimsya).* (Gadjiyeva 1973: 353) (Onlar **nasil** geldi, **öyle** biz gitmemiz gerek/ Onlar gel-**ince** /gel-**ir** gel-**mez**, Ø gitmeliyiz /gitmemiz gerek).

Bu, artık dilimize o kadar yerleşmiş ki, kısa ve ahenkli olması açısından elverişli olduğu için, atasözlerimizde bile yer almaktadır. Meselâ:

Kar.: *Neni bilmez, ani süvmez. (Çego ne znayut, togo i ne lyubyat)* (Polk).

Çuv.: *şip qaştan şingşe, untan tatalat', teşşe. (Nitka rvyotsya na tonkom meste)* (Gadjiyeva, 1973: 354) (*İp, ince yerinden kopar. Dilden çıkan, başa gelir* şeklinde daha kısa ve öz bir biçimde yeniden yapılabilirdi. Nitekim bu özlü sözlerin ilk şekillerinin böyle olması kuvvetle muhtemeldir. Kısaltılmış şekiller ise, sık kullanımdan doğmuş olsa gerekir.

Tat.: *Ne ki tilden çıktı, ul başka kiler. (Ne dilden çıkar, o başa gelir)* (Gadjiyeva 1973: 361)

Oysa aynı örnekler, Türkçenin zengin fiilimsileriyle ve Türkçenin yapısına uygun *Birlik olan yerde dirlik var. İnsan bilmediğini sevmez. İp, ince yerinden kopar. Dilden çıkan, başa gelir* şeklinde daha kısa ve öz bir biçimde yeniden yapılabilirdi. Nitekim bu özlü sözlerin ilk şekillerinin böyle olması kuvvetle muhtemeldir. Kısaltılmış şekiller ise, sık kullanımdan doğmuş olsa gerekir.

17. Türkçede gereklilik kipi, bilindiği üzere, bazı Türk lehçelerinde olduğu gibi ya *-malı/-meli* ekiyle yahut hemen hemen bütün Türk lehçelerinde olduğu gibi fiil kökü + mastar eki + iyelik eki ve *lâzım/gerek* kelimelerinin birleşmesiyle ifade edilir. Türkiye Türkçesindeki *Bu kitabı oku-malı-y-ım* veya *Benim bu kitabı oku-ma-m gerek/lâzım* örneğinin

Kazak Türkçesindeki karşılığı, *Men(ing) bul kitaptı oqu-w-ım kerek* şeklinde tek yolla, yani ikinci birleşme yoluyla ifade edilir. Çünkü Kazak Türkçesinde *-malı/-meli* gereklilik eki yoktur. Ancak söz konusu yapının yanında *Mağan bul kitaptı oquw kerek (Bana bu kitabı okumak gerek)* şeklinde Rusçanın etkisiyle meydana geldiği düşünülen yapının da yaygın olarak kullanıldığı bir gerçektir. Söz konusu yapının Rusçadaki karşılığı, *Mne neobhodimo/nujno/nado čitat' etu knigu (Bana lâzım okumak bu kitabı – Bu kitabı okumam lâzım)* şeklinde Kazakça örneğin ikinci varyantında olduğu gibi, şahıs zamirinin iyelik zamiriyle veya ilgi hâli eki almasıyla değil, yaklaşma hâli eki almasıyla; mastarın ise iyelik eki almasıyla değil, eksiz kullanılmasıyla ifade edilmektedir. Ayrıca bu yapının *Men, jaw tas-talqan bolıp jengilgenşe, ilgeri qaray ayangday beruge tiyistimin* (Esenov 1982: 118) örneğinde görüldüğü gibi, yine yaklaşma hâlli yapıyla şekli de vardır. Bu sefer yaklaşma hâli eki, *men* zamirine değil, *berüw* mastarına gelmektedir. Gereklilik kipinin yaklaşma hâlli yapısı, Rusçanın etkisi görülen diğer Türk lehçeleri için de geçerlidir.

18. Kalıplaşmış ifadeler. İngilizce *I am afraid ..., I hope (that)..., I am sure (that)..., I believe (that)...* yapılarının çevrisi olan Türkçenin yapısına aykırı *Korkarım ki..., ümit ediyorum ki..., eminim ki..., inanıyorum ki...* kalıplaşmış ifadeleri özellikle Türkiye Türkçesinde yaygınlaşmaktadır.

T. T.: Umarım ki, herkes barış ve huzur içinde yaşarlar. (23 Nisan, Çocuk bayramı şenliğiyle ilgili televizyon programı)

Kazak Türkçesinde *Bastıq osı jerde me?(Başkan buradalar mı?)* veya *Bastıq öz ornında ma?(Başkan yerindeler mi?)* şeklinde olması gereken kalıp ifadelerin, Rusça *Naçal'nik u sebya* örneğindeki gibi *u sebya (kendisinde)* kalıbının olduğu gibi alınması suretiye *Bastıq özinde me? (Başkan kendisinde mi?)* olarak kullanılmaktadır. Söz konusu mesele diğer eski Sovyetler Birliği içerisinde olan diğer Türk lehçeleri için de geçerlidir.

19. Son zamanlarda gittikçe yaygınlaşmakta olan .... *düşünüyor olabilirsiniz, ... uçuyor olacağım, ... yapsın istemiyorum* gibi yapılar, İngilizceden çevri olup, Türkçenin genel yapısını etkilemektedir. S. A. Sokolov (1978: 63-69), bu tür yapılar için “asindetik yapı” terimini kullanmaktadır. L.A. Pokrovskaya ise (1975: 233), bu tür “istek-emir kipi (konjunktif) ile kurulmuş bağlaçsız konstrüksyonları, ilk defa olarak S. Kakuk’un tespit ettiğini; bunların Bulgar dilinin etkisi altında Türk ağızlarında geliştiğini ve yayıldığı düşüncesini ileri sürdüğünü; J. J. Nemeth, Mollov’lar, V. Guzev’in bu sanıda olduklarını; ayrıca bunun sadece Bul-

gar dili değil, Gagauz dilinin uzun süre etkisi altında kaldığı Romen, Yunan, Arnavut, Sırp dillerinin de etkisi olduğunu” söylüyor.

Not: (Tarihleri belirtilen örnekler çeşirli televizyon programları ve filmlerden alınmıştır)

1. *Artık cildim hakkında konuşulsun istemiyorum.* (19. 04. 02)
2. *Lütfen acele edin, sizi bekliyor olacağız* (19. 04. 02).
3. *Önce neden buradayım oldum* (13. 04. 02).
4. *Şu anda bir kumsalda güneşleniyor olmalı* (19. 04. 02).
5. *Siz buraya tekrar döndüğünüzde ben gitmiş olacağım* (15. 04. 02).
6. *Reklamlardan sonra sizi burada bekliyor olacağım* (16. 04. 02).
7. *Belki de hoca herkes derse geliyor düşünüyor olabilir.*
8. *Bu an bitsin istemiyorum.*
9. *Peki ama Feyhan onu sevmiyor sanıyorum* (M. Tahsin) (Sokolov).
10. *Salonda Müsyö Düran’la Madam’ı yanyana kitap okuyor buldum* (Ö. Seyf). (Sokolov)
11. *Kendimizi uçsuz bucaksız mesafeler arasında kaybolmuş hissettik.* (RNG) (Sokolov)

Gag.: *Lakin at korkar yaklaşsın, su içsin.* (Pokrovskaya 1975: 233)

Sonuç

Türkçenin söz dizimi üzerindeki yabancı dillerin etkisi, aşağıda kelime grupları, basit cümle, genişlemiş cümle ve birleşik cümle olmak üzere dört başlık altında maddeler hâlinde verilmektedir:

Kelime Grupları

Türkiye Türkçesinde *hıfz-ı sıhha, tebdil-i hava*; Özbekçe *nuqtâi nazar*; Tatarca *hissiyati milliya, kaderi hel* örneklerinden görüldüğü gibi, günümüzde parmakla sayılacak kadar çok nâdir rastlanmakla birlikte, Arapça ve Farsçadan girmiş olan terkip kurallarının izleri muhafaza edilmiştir.

Türkiye Türkçesinde *Rüzgârlı sokağı, Bebek sokağı* şeklinde isim tamlaması olması gerekirken *Rüzgârlı sokak, Bebek sokak* şeklinde sanki sıfat tamlaması gibi kullanılan sokak isimlerine sık sık rastlanmaktadır.

Kazakça *on ekinşi mart, 1980-inşi jılı*; Kırgızca *19’unçu may, 1917’nçi çil*; Tatarca *20-çi sentyabr’* örneklerinden de görüldüğü gibi, *martın on ikisi*,

1980 yılı, mayısın on dokuzu gibi isim tamlaması olması gereken, ancak Batı dillerinin etkisiyle sıfat tamlaması şeklinde kullanılan tamlamalar vardır.

Türkiye Türkçesinde *para sorunu*, *bilim araştırması* gibi isim tamlamaları olması gereken kelime grupları, *-sal* ekinden dolayı *parasal sorun*, *bilimsel araştırma* şeklinde sıfat tamlaması olarak kullanılmaktadır.

Kazakça *Qoja Ahmet Yasawi atındağı universitet*, Kırgızca *F. Engels atındağı orto mektep* örneklerinden de görüldüğü gibi, *Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi* veya *F. Engels orta mektebi* şeklinde isim tamlaması olması gereken kurum isimleri, Rusçadaki “*imeni*” kelimesinin karşılığı olan “*atındağı*” kelimesiyle sıfat tamlaması olarak kullanılmaktadır. Bu durum, Rusçanın etkisinde kalan diğer Türk lehçeleri için de geçerlidir.

Türkiye Türkçesinde son zamanlarda sık kullanılan ve Batı dillerinin yapı özelliğini taşıyan *Otel Dedeman*, *Salon Uğur* gibi kurum isimleri ve Gagauzcadaki *bobası kızın*, *uşakları onun* gibi Rusçanın etkisinde kalan isim tamlamaları, Türkçenin tamlayanın (yardımcı unsurun) tamlanandan (asıl unsurdan) önce gelme kuralına aykırıdır.

Kazakistan’da resmî dil olarak kullanılagelen Rusça ile birlikte Kazakçanın resmî dil olarak kullanılmaya başlamasıyla *Qonaq üyi OTIRAR GOSTİNİTSA*, *Kitap dükeni QASİYET magazin* gibi kurum isimleri, ne Kazakçanın ne de Rusçanın dil yapısına uymaktadır.

En çok Gagauzcada görülen *isteerim gideyim (gitmek isterim)*, *var niya alayım (alabilirim)* birleşik fiil grupları, Rusçadaki *hoçu poyti*, *mojno vzyat* yapılarının etkisinde kalmıştır.

Türkiye Türkçesinde *değil yazmağa, okumağa bile iktidarı yoktur* örneğinde görüldüğü gibi, *değil yardımcı unsur*, *yazmak değil (yazmak bir kenara/ yazmak şöyle dursun)* şeklinde sonra kullanılması gerekirken önce kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesinde çok nadir olmakla birlikte *Ali Baba ve Kırk Haramiler*, *Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler* gibi yabancı dillerden çevrilen eserlerin; *Yedi Kardeşler* gibi otel isimlerinde görüldüğü gibi, sayı sıfatlarıyla birleşen isimler Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi, çokluk ekleri almaktadır.

Türkiye Türkçesindeki *bizim kız*, *senin ev*, *benim at*, *Ahmet dayının oğlan*; Kazakça *bizding üy*, *sizding awıl*; ayrıca Türkiye Türkçesinde *bizlerin görevi*, *sizlerin sayesi* örneklerinde görüldüğü gibi, iyelik gruplarında tamlanan iyelik eki almamaktadır.

Türkçede *iç*, *yan*, *ara*, *ön* gibi yardımcı isimler, bir başka isimle birleştiklerinde iyelik eki alır. Ancak Türkiye Türkçesinde *heykelin orada*, *bankanın orada* örneklerinden görüldüğü gibi, *yanı/ etraftı* anlamına gelen *ora* zamiri yardımcı isim görevinde kullanıldığı zaman iyelik eki almamaktadır.

Türkçede edatlar isimden sonra gelip, *-ø kadar/gibi*, *-dan sonra/önce*, *-a kadar* gibi, birleştiği ismin belirli bir hâl eki almasının istediği bellidir. Bununla birlikte Türkiye Türkçesinde *Emin Bey hep beraber geçtikleri tecrübenin arın-dan gibi İhsan'a tebessüm etti* (AHT) örneğinden anlaşılacak üzere *gibi* edatı *-dan* çıkma hâli eki almaktadır.

Etişiyırs o evä, näändä benim ikinji kardaşım yaşıyer (Benim (1. Ty) ikinci kardeşimin (2. Ty) oturduğu (3. Ty) eve (Tn) varırız) örneğinde görüldüğü gibi, Türkçenin sentaktik özelliklerinden birini oluşturan üç ögeli tamlayanla kurulan yapı, Gagauzca ve Karayca başta olmak üzere bazı lehçelerde tıpkı Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi, birleşik cümle şeklinde ve yardımcı cümlenin yüklemi çekimli fiille karşılanmaktadır.

Son zamanlarda Türkiye Türkçesinde İngilizcenin etkisinde gelişen ve diğer yardımcı fiillerin kullanımını kısıtlayan *banyo yapmak*, *çay almak*, *yemek yapmak* gibi fiil grupları yaygınlaşmaktadır.

Basit Cümle

Türkçede fiil cümlelerinin yüklemlerine gelen şahıs eklerinin çoğunun zamir menşeli olması, isim cümlelerinin yüklemelerinin herhangi bir yardımcı fiil almadan yüklem olabilmesi gerçeğinden hareketle çoğu Türk lehçelerinde *imek* yardımcı fiilinin geniş zaman şekli olan *-dır* eki olmadan da isim cümleleri kurulabilmektedir. Bununla birlikte Karayca *O var çiftçi* (*O, çiftçidir*) örneğinde görüldüğü gibi, Bulgarca, Moldovaca, Rusça gibi Slav dillerinin etkisinde kalan Gagauzca ve Karaycada Rusça *est'* yardımcı fiilinin karşılığı olan *var* kelimesi, ek-fiil fonksiyonunu üstlenmektedir.

Ayrıca Türkmence *İndi sen mening başlıklık edyen kolhozning agronomı ø*; Kazakça *Sen-arıstan ø, men-qabilan ø*; Başkurtça *min yazuvısı ø hin uquvsı ø* örneklerinde görüldüğü gibi, bazı lehçelerde genellikle şiiirlerde rastlamak üzere sadece üçüncü şahıs ekinin değil, 1. ve 2. şahıs eklerinin de düşürüldüğü kullanımlara rastlamak mümkündür.

Türkiye Türkçesinde *Onlar gittiler*; Gagauzca *düünjüler kutladılar*; Karayca *biz karahşılar*; Yakutça *bar dün tüstüler*; Azerice *üçü de istediler gedeler*; Özbekçe *kolhozçiler ekdiler*; Kazakça *jurt bildiristi* örneklerinde görüldüğü gibi, Türkçenin Batı grubunu oluşturan lehçelerde eskiden

beri; Doğu ve Kuzey-Doğu grubunu oluşturan lehçelerde ise son zamanlarda özne ile yüklemün sayı bakımından uymasına doğru temayül vardır. Ayrıca Türkiye Türkçesinde özellikle basın ve yayın dilinde olmak üzere *pathıcanlar kavruluyorlar, patatesler haşlanıyorlar* örneklerinde görüldüğü gibi, cansız isimlerle birleşen fiillerin de çokluk eki aldığı görülmektedir.

Benim bir çocuğum var, onun bir kitabı var örneklerinde görüldüğü gibi, Türkçede sahip olma veya sahip olmama kavramlarının iyelik ekiyle verilmesine rağmen, aynı zamanda *Ben bir çocuk sahibiyim, onda bir kitap var* gibi büyük bir ihtimalle yabancı dillerin etkisi olduğu düşünülen yapılarla da rastlanmak mümkündür.

Türkçe cümle yapısının Ö + T + Y şeklinde olduğu bilinmektedir. Ancak Gagauzca *koşarmış öküzleri çocuk, gidermiş kıra*; Karayca *son aytular, biz karahşular*; Azerice *ben dedim eşidesen, demedim öyrenesen* örneklerinde görüldüğü gibi, Hint-Avrupa dillerinin Ö + Y + T özelliğini taşıyan; ayrıca Kazakça *-Peyilingizge rahmet, - dedi Aqan kürengitip*; Özbekçe *Cüde yaman qılyapsän-dä, ortağ,- dedi Qumri käsälhanä yanidä sovuqqına hayırlaşä turib* örneklerinde görüldüğü gibi, zarfların yüklemden önce değil, sonra geldiği cümle yapısının yaygınlaştığı bir gerçektir.

Kazak Türkçesinde *Bastıq öz ornında ma?/ Bastıq osı jerde me?* şeklinde olması gereken *Bastıq özinde me? (Başkan kendisinde mi?)* örneğinde görüldüğü gibi, Rusçadaki karşılığının olduğu gibi alınması suretiyle kalıplaşan ifadelerle rastlanmaktadır.

Kazak Türkçesinde gereklilik kipi, *Mening bul kitaptı oquwım kerek* örneğinde olduğu gibi, fiil kökü + isim-fiil eki + iyelik eki ve *kerek* birleşmesinin yanında Rusçanın etkisiyle meydana geldiği düşünülen *Mağan bul kitaptı oquw kerek* şekilleriyle de ifade edilmektedir.

Genişlemiş Cümleler (Genişlemiş Öğelerle Yapılan Cümleler)

Fiilimsilerle yapılan cümlelerin yüklemeleri, ister bazı Türkologların değerlendirdikleri gibi, basit bir cümlenin bir ögesi olsun; ister bazı araştırmacıların ileri sürdükleri gibi, birleşik cümlenin yardımcı (bağlı) unsuru olsun ve yahut üçüncü bir grup bilim adamlarının tespit ettikleri gibi, basit ve birleşik cümleler arasında yer alan genişlemiş cümleler olsun, neticede Türkçeden farklı sentaktik yapıya sahip olan Hint-Avrupa dillerinden çekimli olmaması, başka bir deyişle *verbum finitum* olmaması açısından ayrılmaktadır. Bununla birlikte Azerice *Çıhdım bulvara ki, belke orada görem*; Kumukça *O nedir ge yüzdür barmağı*; Tatarca *Dünyada küp kişiler var ki, ... öz tirelerinde kübrek ahmaklarını yürteler* örneklerinde görüldüğü gibi, bu tüp cümleler, çoğu

Türk lehçelerinde ki’li birleşik cümlelere dönüşmekte ve yardımcı cümlelerin yüklemeleri çekimlenmektedir.

Gagauzca *Onun saçları karaydı, niĵä qarga kanadı*; Tatarca *İpdeşim kildi, kaysı ki Meskevden kaytkan*; Azerice *Ahund soruşurdu niye Sadığa laĵlaĵı deyirler*; Karayca *O kart yahşı hatın düĵül, kaysı kobuz eştkende sekire, o yahşı hatın, kaysı evinin keregin bile*; Kazakça *Kosmos kengistigin igerüw problemasınının yerekşiligi sol – bul problemanınug bükil adamzattung müddesine qatısı bar* örneklerinde görüldüğü gibi, fiilimsilerle yapılması gereken bazı yapılar, çoğu lehçelerde tıpkı Hint-Avrupa dillerinin yapısına göre gelişen , hattâ “kalka” (istinsah) yoluyla şekillerin olduğu gibi kopyalanmasıyla meydana gelen yapılara da rastlamak mümkündür.

Son zamanlarda Türkiye Türkçesinde ... *bitsin istemiyorum, ...bekliyor olacaĵız* gibi İngilizcenin etkisinde oluşan yapılar gittikçe yaygınlaşmaktadır.

Birleşik Cümle

Türkçede birleşik cümlelerin yardımcı unsurları, Türkçenin ana kanunu gereği asıl cümleden önce gelir. Ancak Azerice *O gorhur ki, bu uşag onun gelecek planlarına engel töretsin*; Özbekçe *Şunday künler bolgan ki, Alişer mayda harĵları üçün hem tangasız kolgan*; Karayca *Son aytular, ki biz karahşılar*; Türkiye Türkçesindeki *Kızıl havaları seyret ki/ akşam olmakta* örneklerinde olduğu gibi, bazı lehçelerde sık sık başvuru olan ki’li birleşik cümlelerin çoğu, bu ana kurala aykırı bir yapı arz etmektedir.

Türkçede birleşik cümle unsurlarının başka dillerdeki aynı yapılardan farklı olarak bağlaçsız birleşebilme kabiliyetine karşı fiilimsilerin görevini sınırlamakta olan bağlaçlı birleşik cümlelerin yaygınlaştığı bir gerçektir. Bunların başında yukarıda da belirtildiği gibi, ki’li birleşik cümleler gelmektedir. Ayrıca Gagauzca *Memleket başa ben bilmedimdir, nende böle bol insan yaşar*; Özbekçe *Pulini al, senge yaraşadi, negaki kambaĵalsan*; Türkiye Türkçesinde *Paramız yok, ama namusumuz var* örneklerinde görüldüğü gibi ister yabancı kökenli, ister Türkçe kökenli bağlaçlarla yapılan birleşik cümleler de rastlamak mümkündür.

Tatarca *Ras ul singa uşy, tiktirirge kerek*; Gagauzca *Oyneer o da – tıpkı bobası oyneer*; Kumukça *Agam getip bolmadı, nege tüĵül, men tünegün azrudum*; Türkiye Türkçesinde *Madem sevmiyorsun, niye okuyorsun o kitabı* örneklerinde görüldüğü gibi, çekim edatlarının görevini üstlenen

yabancı kökenli veya Türkçe kökenli cümle başı edatlarıyla (bağlaçlarla) kurulan cümlelerde bağlaçlar, Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi, yapının başında yer almaktadır.

Kırgızca *Alar kanday keldi, oşondoy biz jönöobüz kerek (Onlar gel-ince /gel-ir gel-mez, Ø gitmeliyiz /gitmemiz gerek)*; Karayca *Neni bilmez, ani süvmez (İnsan bilmediğini sevmez/ İnsan neyi bilmezse onu sevmez)*; Tatarca *Ne ki tilden çıktı, ul başa kiler (Dilden ne çıkarsa o başa gelir/ Dilden çıkan başa gelir)* örneklerinde görüldüğü gibi, çift bağlaçla yapılan cümlelerin aslının genellikle şartlı birleşik cümle veya fiilimsilerle kurulan genişlemiş cümleler olduğu kanaatindeyiz.

Ayrıca Türkiye Türkçesinde son zamanlarda *Korkarım ki..., Eminim ki..., Umarım k..., Üzgünüm ki..., İnanıyorum ki...* kalıpları ve *Sizi burada bekliyor olacağız, Seni okuyor zannediyordum* gibi İngilizcenin etkisinde gelişen yapılar çoğalmaktadır.

Dilin söz dizimi yapısı, dilin canlılığı ve devamı için çok büyük önem taşımaktadır. Söz dizimindeki herhangi bir değişiklik, dilin genel yapısını etkilediği için, kelime alış-verişine nazaran büyük tehlike arz etmektedir. Nitekim, bunun en belirgin örneğini, yapı bakımından Türkçenin ortak yapısından çok farklı özellikler taşıyan Gagauzcada görmekteyiz.

Küreselleşmenin söz konusu olduğu bu günlerde dildeki değişimleri kültür alış-verişi ile izah edenler olmakla birlikte, konu derinlemesine incelendiğinde bu alış-verişin karşılıklı değil, çoğunlukla tek taraflı olduğu görülür.

Her ne kadar Türk lehçelerini inceleyen bilim adamları, Türk lehçelerinde özellikle Sovyet devrinde meydana gelen değişikliklerin veya birçoğunun iddia ettiği gibi gelişmelerin, yabancı dillerin etkisinden daha çok dilin kendi şartları içerisinde vuku bulduğunu veyahut sentaks yapısı açısından bozulmaya müsait olan konuşma dilinin etkisinin gittikçe artarak edebî dili etkilediğini (8) ileri sürseler de Orhun Abidelerinden günümüze kadar o sabit yapısını koruyarak ulaşabilen Türkçenin, son yüzyıl içerisinde geride kalan bin üç yüz yıl boyunca göstermediği gelişmeyi kaydettiği bir gerçektir.

Söz konusu makalede, bazı araştırmacıların üslup meselesi, bazılarının ise gelişme veya değişme şeklinde nitelendirebilecekleri yabancı dillerin etkisi sonucunda ortaya çıkan farklı kullanımların yanlışlığını ispatlamak-

tan ziyade, Türkçenin söz diziminde meydana gelen yabancı dillerin etkisi tarafsız bir şekilde tespit edilmeye çalışılmıştır.

İletişim ve hız çağında yaşadığımızın bilinciyle, Türkçenin yabancı dilbilgisi kurallarının istilâsına maruz kalmasının tehlike arzettiği herkesin malumudur. "Erdemin başı, dildir" diyen Yusuf Has Hacıp'in yolundan giderek Türkçe konusunda gereken özeni ve titizliği göstermek herkesin görevi olmalıdır.

Açıklamalar

¹ Türkçe'nin diğer dillerle olan ilişkileri ve genel diller arası etkileşimler hakkında bkz.:L. Pokrovskaya, *Sintaksis Gagauzskogo yazıka v sravnitelnom osveşenii* (Karşılaştırmalı olarak Gagauz Dilinin Sentaksı), Moskova, 1978, s.7-15; "Printsiپی İssledovaniya Sinataksişeskîh İzmenenii V Tyurkskih Yazıkah (v plane yazıkovih kontaktov) (Türk Dilleri Söz dizimindeki Değişmelerin Araştırılma İlkeleri (diller arası temaslar açısından), *Problemiy Sovremennoy Tyurkologii* (Çağdaş Türkoloji Problemleri), Leningrad, 1980, s.141-147; E. Yaman, *Türkiye Türkçesi İle Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması*, Ankara, 2000, s. 13-17; Ö. Başkan, "Yabancı Dilin Ana Dile Etkisi", *Türk Dili*, XXXVI, 315 (Aralık, 1977), s.636-641; John Soper, *Loan Syntax İn Turkic And İranian*, Bloomington, İndiana, 1996, s. 236-239, 254-285; H. İ. Usta, "Yabancılaşmanın Söz Dizimindeki Görünümleri", *Türk Dili*, 463, (Temmuz, 1990), s. 56-63; H. Topuz, "Uluslar Dillerine Sahip Çıkıyor", *Türk Dili*, XXXIX, 266 (Kasım, 1973), s.234-235; H. Ersoylu, "Batı Kökenli "Ön Ek"lerin Türk Dilinde "Kelime" Olarak Kullanılması", *Türk Dili*, (Mayıs, 1993), sayı 497, s.326-333; O. Sinanoğlu, "Dil Ve Eğitim", 3 Mayıs, 1996; "Çeşitli Ülkelerde Bilim ve teknik Dili, Bizde de "Osmanlıca", "Öztürkçe" derken İngiliz Atımı Alan Üsküdar'ı Geçti", *Yeni Türkiye*, 1995 (Haziran).s. 5-13 ; M. Karaörs, "Yozlaşma Türkçemizi Kemiriyor", *Dil Ve İnsan*, s.5-10, H. Eren, "Türkçede Rumca Alıntılar", XXXI, 282 (Mart, 1975), s.180-183; N. Z. Gadjiyeva, *Osnovniye Puti Razvitiya Sintaksişeskoy Struktury Tyurkskih Yazıkov* (Türk Dillerinin Söz dizimi Yapısının Temel Gelişme Yolları), Moskova, 1973, s.157, 366, 371; T. Kordabayev, *Tarihi sintaksis meseleleri (Tarihî Sentaks Meseleleri)*, Almatı, 1964, s.60-61; N. A. Baskakov, *Tyurkskiye Yazıki* (Türk Dilleri), Moskova, 1960, s. 8; Nekotorye Nablyudeniya Nad Sintaksisom Karaimskogo Yazıka (Karaim Dilinin Sentaksı İle İlgili Bazı Gözlemler), Moskova, 1965, s.273-277; Z. Korkmaz, "Dilimizin Dünkü Ve Bugünkü Sorunları Ve Çözüm Yolları", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, 1.cilt, s.868-887; F. S. Safiullina, "Tatar Tilinin Sentaksik Tözilişine Başka Tillerinin Tesiri" (Tatar Dilinin Söz dizimi Yapısına Başka Dillerin tesiri), 3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 1996, Ankara, 1999, s. 973-985; "Razvitiye Sintaksisa Tatarskogo Literaturunogo Yazıka V Sovetskuyu Epohu" (Tatar Edebî Dili Sentaksının Sovyet Devrinde Gelişmesi), *Sovetskaya Tyurkologiya*, (1); M. Ş. Onaran, "Önce Dil", *Hürriyet*, 28 Mayıs, 2000; Ş. K. Mardanov, "Russkiye Kal'ki V Uzbekskom Yazıke" (Özbek Dilindeki Rusça Kal'kalar", *Tyurkologičeskiye İssledovaniya*, Frunze, 1986; S. İsayev, *Kazak Edebî Tilining Sovet Dewirinde Damuwı* (Kazak Edebî Dilinin Sovyet Devrinde Gelişmesi), Almatı, 1973, s.152; A. Umarov, "Noviye Yavleniya V Yazıke İ İh Otrajeniya V Opisatel'nih Grammatikah" (Dillerde Meydana Gelen Yeni Durumlar (değişmeler) Ve

- Onların Tasvirî Gramerlere Yansımaları) (Nöküs), Voprosi Sovetskoy Tyurkologii, I, Aş-kabat, 1988, s.224-226; İ. Kengesbayev, Kazak Til Bilimi Turalı Zertteveler (Kazak Dil Bilimi İle İlgili Araştırmalar), Almatı, 1987, s.32-41; F. Özkan, "Türkçe yanlışları Üze-rine", Türk Dili, Sayı 525, Eylül 1995, s. 974-981; K. Kulamshaevev, "Kırgız Diline Rus-çanın Tesiriyle Giren Bazı Kullanılışlar".
- 2 Türkçe'nin genel yapısıyla ilgili daha geniş bilgiler için bkz: Z. Korkmaz, A. B. Ercilasun, H. Zülfiyar, M. Akalın, T. Gülensoy, İ. Parlatur, N. Birinci, Türk Dili Ve Kompozisyon Bilgileri, Ankara, 1990, s.28; R. Şimşek, Örneklerle Türkçe Söz dizimi, Trabzon, 1987, s. 7-8; L. A. Pokrovskaya, Sintaksis Gagauzskogo Yazıkı V Sravnitelnom Osveşşeni (Karşılaştırmalı Olarak Gagauzca'nın Söz dizimi), Moskova, 1978, s.13-15; N. A. Baskakov, Struktura Prostogo Predlojeniya V Tyurkskih Yazıkah (Türk Dillerinde Basit Cümlelerin Yapısı), Frunze, 1956, s.91; N. Z. Gadjiyeva, Osnovniye Puti Razvitiya Sintaksışeskooy Stuktury Tyurkskih Yazıkov (Türk Dillerinin Söz dizimi Yapısının Esas Gelişme Yolları), Moskova, 1973, s.225; M. Balakayev, T. Sayrambayev, Kazirgi Kazak Tili (Çağdaş Kazak Dili), Al-matı, 1997, s.9; J. J. Soper, Loan Syntax İn Turkic And İranian, Bloomington, İndiana, 1996, s. 21-37; Arnold Edwin, A Simple Transliteration Grammar, London, 1877, s.57-61; J. Nemeth, Turkish Grammar, Mouton, 1962, S'-Gravenhages, s.95, 100-110; v.s.
- 3 Bkz: L. A. Pokrovskaya, "Printsiپی İssledovaniya Sintaksışeskih İzmeneniy V Tyurkskih Yazıkah (v plane yazıkovih kontaktov)" ("Türk Dillerinin Söz dizimindeki Değişikliklerin İncelenme İlkeleri (diller arası temaslar açısından)", Problemy Sovremennoy Tyurkologii (Çağdaş Türkoloji Meseleleri), Leningrad, 1980, s. 141-147; N. A. Baskakov, a.g.e. s.91; T. R. Kordabayev, Tarihi Sintaksis Meseleleri (Tarihî Sentaks Meseleleri), Almatı, 1964, s.168; : Z. Korkmaz, A. B. Ercilasun, H. Zülfiyar, M. Akalın, T. Gülensoy, İ. Parlatur, N. Birinci, a.g.e. s.28; L. Karahan, Türkçe'de Söz Dizi-mi, Ankara, 1998, 5.baskı, s.11; R. Şimşek, a.g.e. s.7; J. J. Soper, (a.g.e. s.21-37; Arnold Edwin, a.g.e. s. 58; J. Nemeth, a.g.e. s. 100;
- 4 Türkiye Türkçesi'ndeki Batı dillerinin etkisinden dolayı çoğalmakta olan tamlamalarla ilgili bkz: M. Karaörs, "Yozlaşma Türkçemizi Kemiriyor", Dil Ve İnsan; E. Yaman, Türkiye Türkçesi İle Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması, An-kara, 2000, s.18-21
- 5 sal/-sel ekinin yanlış kullanımı ile ilgili bkz: Faruk Kadri Timurtaş, "Kubbealtı Aka-demi Mecmuası, sayı 2; Z. Korkmaz, Batı Dilleri ve Türk Dili Grameri Üzerindeki Etki-leri, TDAY Belleten, 1997, s. 49-54
- 6 "Kalka", Fransızca "calque", "kağıt üzerinde kopya alma" anlamına gelmektedir. Ş. K. Mardanov, "Russkiye Kal'ki V Uzbekskom Yazıkı" (Özbek Dilindeki Rusça Kal'kalar", Tyurkologışeskiye İssledovaniya, Frunze, 1986;
- 7 M. Musaoglu, bu tür yapıları "korrelatif model" (Correlato "kuvvetler arasında oran") diyor. ""Kitab-ı Dede Korkut" Dilinin Birleşik Cümle Sentaksı", Dil Dergisi, Sayı 88, Şubat, 2000; "korrelatif", "çiftbileşimli" demektir. (Türkolojinin Çeşitli sorunları Üze-rine, Makaleler-İncelemeler, KB, 2002)

Kısaltmalar

AH: Ahmet Haşım

Kırg.: Kırgızca

T. T.: Türkiye Türkçesi

AHT: A. H. Tanpınar

Kkalp.: Karakalpakça

T: Tümleç

Alt.: Altayca	Kum.: Kumukça	Tat.: Tatarca
Az.: Azerice	MŞE: M. Ş. Esendal	Tn.: Tamlanan
Başk.: Başkurtça	N. F.: Nehcü'l-Feradis	Türk.: Türkmençe
Çuv.: Çuvaşça	N: Nesne	Ty.: Tamlayan
Gag.: Gagauzca	Ö: Özne	Y: Yükleme
Hak.: Hakasça	Özb.: Özbekçe	Yak.: Yakutça
Kar.: Karayca	Rus.: Rusça	Z: Zarf
Kaz.: Kazakça	SVO: Subject-Verb-Object	

Kaynakça

- ABDULLAYEV, E. Z.(1964), *Muasir Azerbaycan Dilinde Tabeli Mürekkep Cümleler*, Bakı
- AGMANOV, S. (1991), *Kazak Tilining Tarihi Sintaksisi* (Kazak Dilinin Tarihi Sintaksisi), Almatı.
- BALAKAYEV, M. (1997), Sayrambayev, T., *Kazirgi Kazak Tili* (Çağdaş Kazak Dili), Almatı.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1995), *Türkçenin Grameri*, Ankara, 4. baskı.
- BASKAKOV, N. A. (1965), *Struktura Prostogo Predlojeniya V Tyurkskih Yazıkah* (Türk Dillerinde Basit Cümlenin Yapısı), Frunze, 1956; *Tyurkskiye Yazıki* (Türk Dilleri), Moskova, 1960; *Nekotoriye Nablyudeniya Nad Sintaksisom Karaimskogo Yazıka* (Karaim Dilinin Sintaksisi İle İlgili Bazı Gözlemler), Moskova.
- BAŞKAN, Ö. (1977), "Yabancı Dilin Ana Dile Etkisi", *Türk Dili*, XXXVI, 315 (Aralık).
- BÖKEYEV, O. (1994), *Eserleri*, 1. cilt, Almatı.
- DEMESİNOVA, N. H. (1974), *Razvitiye Sintaksisa Sovremennogo Kazahskogo Yazıka* (Çağdaş Kazak Dili Sintaksisinin Gelişmesi), Almatı.
- DMİTRİYEV, N. K. (1948), *Grammatika Başkirkского Yazıka* (Başkurt Dilinin Grameri), Moskova- Leningrad
- DIYRENKOVA, N. P. (1940), *Grammatika Oyrotskogo Yazıka* (Oyrot Dilinin Grameri), Moskova- Leningrad
- EDWİN, Arnold, A (1877), *Simple Transliteration Grammar*, London.
- EREN, Hasan (1975), "Türkçede Rumca Alıntılar", *Türk Dili*, XXXI, 282 (Mart).
- ERGİN, Muharrem. (1990), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, 19.baskı.
- ERSOYLU, H. (1993), "Batı Kökenli "Ön Ek"lerin Türk Dilinde "Kelime" Olarak Kullanılması", *Türk Dili*, (Mayıs), sayı 497.
- ESENOV, K. (1982), *Sabaqtas Qurmalas Söylemning Qurılısı* (Bağımlı Birleşik Cümlenin Yapısı) , Almatı
- GADJİYEVA, N. Z. (1973), *Osnovniye Puti Razvitiya Sintakasiçeskoy Stukturıy Tyurkskih Yazıkov* (Türk Dillerinin Söz dizimi Yapısının Esas Gelişme Yolları), Moskova.
- GENCAN, Tahir Nejat (1975), *Dilbilgisi*, 3. baskı, Ankara.

- GRÖNBECH, K. (2000), *Türkçenin Yapısı*, Çev.: M. Akalın, Ankara.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1992), *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul.
- İSAYEV, S. (1973), *Kazak Edebi Tilining Sovet Dewirinde Damuwı* (Kazak Edebi Dilinin Sovyet Devrinde Gelişmesi), Almatı.
- KARAHAN, Leyla (1998), *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara.
- KARAÖRS, Metin "Yozlaşma Türkçemizi Kemiriyor", *Dil Ve İnsan*.
- KENGESBAYEV, İ. (1987), *Kazak Til Bilimi Turalı Zertewler* (Kazak Dil Bilimi İle İlgili Araştırmalar), Almatı.
- KONDRAT'EV, G. (1981), *Grammatičeskiy Stroy Yazıka Pamyatnikov Drevnetyurkskoj Pismennosti VIII-XI Vekov* (VIII. – XI. Yüzyıllardaki Eski Türk Yazıtları Dilinin Gramatikal Yapısı), Leningrad.
- KORDABAYEV, T. R. (1964), *Tarihi Sintaksis Meseleleri* (Tarihî Sentaks Meseleleri), Almatı.
- KORKMAZ, Zeynep (1997), *Batu Dilleri ve Türk Dili Grameri Üzerindeki Etkileri*, *TDAY Belleten*, s. 49-54; "Dilimizin Dünkü Ve Bugünkü Sorunları Ve Çözüm Yolları", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, 1.cilt.
- KORKMAZ, Z., ERCİLASUN, A. B., ZÜLFİKAR, H., AKALIN, M., GÜLENSOY, T., PARLATIR, İ., BİRİNCİ, N. (1990), *Türk Dili Ve Kompozisyon Bilgileri*, Ankara.
- KULAMSHAEV, K., "Kırgız Diline Rusçanın Tesiriyle Giren Bazı Kullanılışlar".
- KUZNETSOV, P.İ. (1972), "Ob odnom sluçaye "nepravil'nogo" upotrebleniya vinitel'nogo padeja v turetskom yazıke", (Türk Dilinde (Türkiye Türkçesi anlamında kullanılmıştır) Yükleme Halinin "Yanlış" Kullanıldığı Bir Durum Hakkında) *Sovetskaya Tyurkologiya*, sayı, 5
- LATİPOV, N. (1972), "O Subertivno-predikativnih svyazyah Mejdu Çlenami Sintaksičeskih Struktur S Neliçnımi Formami Glagola V Angliiskom İ Tyurkskih Yazıkah" (İngilizce Ve Türk Dillerinde Çekimsiz Fiillerle Kurulan Söz dizimi Yapılarının Unsurları Arasındaki Özne-Yüklem İlişkisi Hakkında), *Sovetskaya Tyurkologiya*, sayı 5
- LEVEND, Agah Sırrı (1961), *Tarih Boyunca Türk Dili*, Ankara.
- MANSUROĞLU, Mecdut, *Türkçede Cümle Çeşitleri Ve Bağlayıcılar*.
- MARDANOV, Ş. K. (1986), "Russkiye Kal'ki V Uzbekskom Yazıke" (Özbek Dilindeki Rusça Kal'kalar", *Tyurkologičeskiye İssledovaniya*, Frunze.
- MENZ Astrid (2003), "Slav Dillerinin Gagaucaya Etkisi", *Bilig*, Sayı 24
- MESKİLL, Robert H., *A Transformational Analysis Of Turkish Grammar*.
- MUSAOĞLU, Mehman (2000), "Kitab-ı Dede Korkut" Dilinin Birleşik Cümle Sentaksı", *Dil Dergisi*, Sayı 88, Şubat; Türkolojinin Çeşitli Sorunları Üzerine, Makaleler-İncelemeler, KB, 2002; "Türkçede Çeviri Ve Aktarma", *Bilig*, Sayı 24, 2003
- NEMETH, J. (1962), *Turkish Grammar*, Mouton, , S'-Gravenhages
- ONARAN, M. Ş. (2000), "Önce Dil", *Hürriyet*, 28 Mayıs
- ÖKÜZCÜ, İbrahim (1989), *Türkçede Cümle Bağlayıcılar*, Ankara.

- ÖZDEMİR, Emin (1967), "Cümle Kalıpları", *Dilbilgisi Sorunları*, TDK yayınları
- ÖZKAN, Fatma. (1995), "Türkçe yanlışları Üzerine", *Türk Dili*, Sayı 525, Eylül
- POKROVSKAYA, L. A. (1978), "Printsiپی İssledovaniya Sintaksişeskih İzmeneniy V Tyurkskih Yazıkah (v plane yazıkovih kontaktov)" ("Türk Dillerinin Söz dizimindeki Değişikliklerin İncelenme İlkeleri (diller arası temaslar açısından)", *Problmy Sovremennoy Tyurkologii* (Çağdaş Türkoloji Meseleleri), Leningrad, 1980; Sintaksis Gagauzskogo Yazıkah V Sravnitelnom Osveşşenii (Karşılaştırmalı Olarak Gagauzca'nın Söz dizimi), Moskova; Gagauz Dilinin Ve Balkan Türk Ağızlarının Bazı Sentaks Özellikleri, Ankara, 1975
- SAFIULLİNA, F. S. (1999), "Tatar Tilinin Sentaksik Tözilişine Başka Tillernin Tesiri" (Tatar Dilinin Söz dizimi Yapısına Başka Dillerin tesiri), 3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 1996, Ankara; "Razvitiye Sintaksisa Tatarskogo Literaturnogo Yazıkah V Sovetskuyu Epohu" (Tatar Edebî Dili Sentaksinin Sovyet Devrinde Gelişmesi), *Sovetskaya Tyurkologiya*, (1)
- SİNANOĞLU, Oktay. (1995), "Dil Ve Eğitim", 3 Mayıs, 1996; "Çeşitli Ülkelerde Bilim ve teknik Dili, Bizde de "Osmanlıca", "Öztürkçe" derken İngiliz Atını Alan Üsküdar'ı Geçti", *Yeni Türkiye*, (Haziran)
- SOKOLOV, S. A. (1978), " O Sootnoşenii "asinetona" i "bezsoyuziya" " ("Asineton" ile "Bağlaçsızlık" İlişkisi Hakkında", *Sovetskaya Tyurkologiya*, sayı 5, s. 63-69
- SOPER, J. J. (1996), *Loan Syntax İn Turkic And Iranian*, Bloomington, İndiana.
- ŞİMŞEK, Rasim (1987), *Örneklerle Türkçe Söz dizimi*, Trabzon.
- TEZCAN, S. , ZÜLFİKAR, H. (1995), *Nehcü'l-Feradis*, 1. Metin, Tıpkıbasım, Ankara.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri , Kubbealtı Akademi Mecmuası, sayı 2
- TOPUZ, H. (1973), "Uluslar Dillerine Sahip Çıkıyor", *Türk Dili*, XXXIX, 266 (Kasım).
- (1941-42), *Türkçe Gramer El Kitabı*, İstanbul.
- UBRYATOVA, E. İ. (1962), *İssledovaniya Po Sintaksisu Tyurkskih Yazıkov* (Türk Dillerinin Söz dizimi (Sentaksı) İle İlgili Araştırmalar), Moskova.
- UMAROV, A. (1988), "Noviye Yavleniya V Yazıkah İ İh Otrajeniya V Opisatel'nih Grammatikah" (Dillerde Meydana Gelen Yeni Durumlar (değişmeler) Ve Onların Tasvirî Gramerlere Yansımaları) (Nöküs), *Voprosı Sovetskoy Tyurkologii*, I, Aşkabat
- USTA, Halil İbrahim (1990), "Yabancılaşmanın Söz Dizimindeki Görünümleri", *Türk Dili*, 463, (Temmuz)
- YAMAN, Ertuğrul (2000), *Türkiye Türkçesi İle Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması*, Ankara

Influence of Foreign Languages on Syntax of Turkish

Assoc. Prof. Dr. Fatma OZKAN*

Research. Assist. Bagdagul MUSA**

Abstract: It is a reality that a language is a system which has tendency to change and improve. There is no language which does not have any connection with other languages. All languages of the world are closely related to each other. Relationship and communication between languages influence each other as a result of the fact that languages under the influence have some changes. These changes can occur in the lexical, morphological and syntactic structures of a language. It is normal and is not avoidable to take or give new words to each other. Also it is not as dangerous as syntactic changes. Because syntax is the general structure of the language, any changes in syntactic structure influence the whole structure, in other words, the whole nature of the language.

In this article authors tried to determine and classify the changes in the syntactic structure of the modern Turkic dialects which have been influenced and contacted by other languages such as Arabic, Persian, Russian, French and English.

Key Words: Turkic dialects (languages), syntax, language contact,

---

*Gazi University Faculty of Arts and Sciences / ANKARA
fozkan@gazi.edu.tr

** Ahmet Yesevi University

Влияние Иностранных Языков на Синтаксис Тюркских Языков

Фатма ОЗКАН*, д.н., доцент

Багдагул МУСА**, Ассистент-исследователь

Резюме: Все языки мира, находясь в тесном взаимодействии, претерпевают ряд изменений. Эти изменения наблюдаются во всех сферах языка: лексической, морфологической и синтаксической. Заимствование слов есть неизбежный результат взаимодействия языков. Тем не менее, заимствование слов не влияет на строй языка, в то время как изменения в синтаксисе отражаются на структуре, иначе говоря, на естественной природе языка.

В настоящей статье авторы пытаются определить изменения в синтаксисе современных тюркских языков, которые возникли в результате их взаимодействия с языками совершенно иной синтаксической структуры: арабским, персидским, русским, французским и английским, и.т.д.

Ключевые слова: тюркские языки, синтаксис, языковой контакт, взаимодействие языков.

---

* Университет Гази, Факультет Естественных и Гуманитарных Наук-АНКАРА
fozkan@gazi.edu.tr

** Университет Ахмета Ясави

Ömer Seyfettin'den “Millî Benliğe Dönüş” Çağrısı: Primo Türk Çocuğu

Ebru BURCU*

Özet: Primo Türk Çocuğu adlı öykü, kişinin bilinçlenme sürecinde yaşadığı değişimi, millî benliğe dönüş izleği etrafında sorgulamaktadır. Kenan ve Primo'nun yaşadığı bu değişimde, varoluş mücadelesi veren insanın, etrafındaki düşmanlara karşı sadece fiziksel olarak karşı koymasının yeterli olmadığı belirtilmektedir. Nitekim maneviyatını kaybeden kişi ve toplumlar, başka bir yönden de kendilerini savunamazlar.

Kişinin, kendisini oluşturan değerleri tanıyabilmesi ve kimliğinin farkına varabilmesi için “Ben kimim?” ve “Kim olmam gerekir?” seslerine karşı duyarlı olması gerekir. Bu seslere içinde karşılık bulduğu sürece kişi, renksizler ordusundan kendisini ayırmayı başaracaktır.

Anahtar Kelimeler: Ömer Seyfettin, Primo Türk Çocuğu, millî benlik, uyanış, hümanizm, kimlik

Giriş

Millî edebiyat döneminin başlangıcında önemli bir girişim olan “Yeni Lisan” hareketi Türkçe konusunda duyarlı sanatçıların ve fikir adamlarının Genç Kalemler dergisi etrafında oluşturdukları bir dil hamlesidir. Bu hareket içerisinde aktif rol oynayan Ömer Seyfettin, yazmış olduğu “Yeni Lisan” makalesiyle dil ve edebiyat konusunda yapılması gereken değişiklikleri ayrıntılı bir şekilde ortaya koyar.

Tanzimatın ardından, bir “*ideolojiler mahşeri*” (Emil 1997:150) olarak tanımlanan II. Meşrutiyet döneminde özellikle dikkati çeken başlıca üç ideoloji; Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülüktür. Türkçülük hareketinin dil ve edebiyat sahasındaki yansımaları, Genç Kalemler hareketiyle ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet döneminde de yaygın olarak işlenen pek çok konu,

---

* İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / MALATYA
eburcu@inonu.edu.tr

ilk hareket noktasını Millî edebiyat döneminden almıştır. Bu konulardan biri de, doğu-batı çatışması ve fertlerin yaşadığı kimlik bunalımıdır.

Ömer Seyfettin hikayelerinde kişilerin değişim ve bilinçlenme maceralarını işleyerek okuyucuya bir takım mesajlar vermeye çalışır. Ona göre milliyetçilik şuurunu taşıması gereken bireyler öncelikle aileden almış oldukları terbiyeyle kültürlerini tanımaya başlarlar. Bu yüzden *yabancılarla evlenme sonucu dünyaya gelen çocukların annelerinden yabancı kültür almaları onların milliyetlerini de kaybetmelerine sebep olmaktadır* (Enginün 1984: 61). Yazar bu konudaki eleştiri ve tekliflerini “Primo Türk Çocuğu” adlı hikayede milli benliğe dönüş fikri çerçevesinde ortaya koymaktadır.

Hikâye doğu-batı çatışması ekseninde yaşanan çatışmalarla şekillenir. Metni yüzeysel olarak okuduğumuz zaman ve yazarın niyetini göz önüne aldığımızda, milliyetçi bir bakış açısıyla, kişilerin ve milletlerin kültürel değerlere bağlı olmalarının gerekliliği üzerinde durulduğunu söyleyebiliriz. Hikâyenin birinci düzeyde bu şekilde anlamlandırılması mümkün olmakla beraber, metni derin anlamda sorguladığımız zaman asıl evrensel mesaj şudur; “Kişinin varoluş ve kendini buluş macerasında millî benliğe dönüş büyük önem taşır”. Nitekim *bilinç varolmanın önkoşuludur*. (Jung 1999: 78) Bu tip çok katmanlı yapılar da yazarın niyetinden ziyade, metnin niyeti bizi daha sağlıklı ve evrensel mesajlara ulaştırabilir. Mehmet Kaplan da her iki niyeti, göz önünde bulundurarak hikâyenin özünde, “*millî benliğe dönüş meselesi*” olduğunu belirtir (Kaplan 1997 :244).

Hikâye, meşrutiyetin ilanından dört yıl sonra Selanik’te geçmektedir. Mason localarının yoğun olarak faaliyet gösterdiği bu dönemde, Trablusgarp savaşı ve bu savaşın neticesinde İtalya ile ilişkilerin bozulması , sosyal ve siyasi açıdan karışıklıkların çıkmasına sebep olur.

Primo Türk Çocuğu, Ömer Seyfettin’in diğer hikâyelerinde olduğu gibi bir tasvir bölümüyle başlar. Yazar tarafından yapılan bölümlenmede “Nasıl Doğdu?” ve “Nasıl Öldü?” başlıklarını taşıyan iki bölüm yer alır. Birinci bölümde başlıktan da anlaşıldığı gibi başkişi Primo’nun nasıl doğduğu anlatılır. Bu doğum, Primo’nun kendini bulma ve tanıma macerasının başlangıcı anlamındadır. Ancak Primo’dan önce babası Kenan ön plana çıkarılır. Tasvir bölümünün ardından “*denize inen küçük merdivenin başında, hareketsiz ve mücessem bir gölge dimdik duruyor*”(s.8) ifadesiyle dikkatler Kenan üzerine çekilir. Burada ilk olarak “gölge” olarak nitelenmesi , Kenan’ın iç dünyasıyla olan çatışmasını ve kararsızlığını sezdi-

rir mahiyettedir. Aynı zamanda mekân tasvirinde kullanılan kelimeler de olumsuz bir havayı yansıtmaktadır:

"Bu serin ve karanlık eylül gecesinin yıldızsız seması altında meyus ve mustarip Selanik, sanki gündüzki nümâyişlerden , heyecanlardan, gürültülerden yorulmuş gibi , baygın ve sakin uyuyordu". "Kenara çarpan siyah köpüklü deniz". "Bu siyah ve müfteris gecenin gizli kinini fâş etmek istiyordu"(s.7).

Bu tasvirlerin ardından "gölge" sıfatıyla tanıtılan Kenan Bey'le ilgili bilgiler verilir. Yazar-anlatıcının verdiği bilgilere göre; Kenan Bey, savaşı sevmeyen, medeniyetsizliğe karşı, nazikliği, şen ve şuhluğuyla tanınan bir kişidir. Tahsilini Paris'te bitirmiş ve ardından İzmir'de âşık olduğu bir İtalyan kıızıyla evlenmiştir. Dokuz senedir mason olan Kenan, anane, mâzî, vatan, kavmiyet tanımaz, ırk ve muhit nazariyesini de inkâra kalkar.

Hikâyenin başında düşünceli ve iç dünyasıyla çatışma halinde olan Kenan Bey, geçmişi hatırladıkça ve ülkenin içinde bulunduğu durumu düşündükçe sıkıntısı daha da artar:

"Hâl ve tarih birbirine karışarak hezeyan halinde dimağına hücum ediyor, meçhul bir ağız tarafından kulaklarına fısıldıyormuş gibi rabitalı rabitasız bir çok vakalar aklından geçiyor, birden ruhu, hissi, fikri, vicdanı, idrâkı değişiyor, tutuşturucu bir humma nöbeti varlığını eritiyor"(s.11).

Sosyal çalkantılar Kenan Bey'i "ben kimim?" sorusuna ve "olması gerek"e yönelir. Böylece yıllardan beri içinde yaşadığı gafletten uyanır. Burada karşımıza çıkan "ses", simgesel anlamda kişiyi kendisi olmaya çağıran sestir. Hikâyede en çok göze çarpan değişim, kahramanın yaşadığı kendini tanıma ve bulma sürecidir. Hikâyeyi bu değişimi esas alarak da çözümleyebiliriz. Kişilerin ruhsal olarak kendilerini keşfettikleri süreci dikkate aldığımızda çerçeve halinde iki vak'a karşımıza çıkar. Çünkü hikâyede, adeta okuyucunun dikkati "baba"dan "oğul"a geçmektedir. Bu durum aynı zamanda kişinin bireyleşim macerasının tarihsel boyutunu ortaya koymaktadır. Babadaki uyanış, oğulu da etkilemiştir. Ayrıca babanın yanı sıra Primo üzerinde Orhan adlı arkadaşı da etkili olmuştur.

Hikâyede vak'anın karakteri sosyal olandan ferdî olana doğru bir gelişme gösterir. Kenan Bey'in yaşadığı iç çatışma, zamanla onu daha önceden benimsemiş olduğu değerleri sorgulamaya yönelir. Hikâyede kavramlar, yeniden yorumlanma ve anlamlandırılmaya çalışılır. Örneğin, "fazilet" ve "insaniyet" içi boşaltılmış kavramlar olarak görülmekte ve asıl anlamlarının zıttı olan eylemlere hizmet etmektedirler.

Kenan Bey'in sorguladığı bir diğer konu, Avrupa'nın "insaniyet" fikri (hümanizması) dir. İnsaniyet konusunda hayran olduğu Avrupa'nın, aslında Afrika'daki sömürgeci zihniyetinin bir vahşet ve barbarlık olduğunu idrak eder.

Hikâyede kişiler, kavramlar ve semboller seviyesinde çatışan değerleri şu şekilde gösterebiliriz:

	Tematik Güç	Karşı Güç
Kişiler	Kenan Primo Orhan	Mösyö Vitalis Grazia
Kavramlar	Mâzî Türklük bilinci Hümanizm Hâfıza (Tarih bilinci)	Hâl Kendini inkâr, masonluk Avrupa medeniyeti Sömürgecilik Gaflet, inkâr
Semboller	Fes Bursa'daki baba evi Beyaz minareler	Şapka Batılı tarz ev dekoru Katolik kilisesi Müstevlî çan Olimp Dağı

Hikâyedeki çatışmalar şark ve garp dünyasının karşılaştırılması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Kavramlar seviyesinde, geçmişe bağlılık mâzî ve hâl arasındaki çatışmayla sunulmuştur. Mösyö Vitalis ve Grazia tarihlerine ve geleneklerine sıkı sıkıya bağlıyken Kenan, hikâyenin başında manevî değerlerine sırtını dönmüş olan bir kişidir. Yaşadığı bireysel değişimin etkisiyle o zamana kadar desteklediği batının hümanizm anlayışının aslında sömürgecilik zihniyetinin bir parçası olduğunu düşünür. Karşı güç grubunda yer alan kavramlar hikâyenin başında Kenan tarafından temsil edilirken, ilerleyen bölümlerde Mösyö Vitalis ve Grazia'nın şahsında Avrupa medeniyetine atfedilir.

Simge değerler arasında sayabileceğimiz Olimp Dağı'yla Eski Yunan'a bir gönderme yapılırken, müstevlî çan kiliseyi temsil etmekte ve yayılmacı bir zihniyetin göstergesi olarak sunulmaktadır.

Hikâyede mekân ve insan arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Tasvir edilen mekânlar, içlerinde barındırdıkları insanların özelliklerini yansıtır.

maktadırlar. Örneğin Kenan Bey'i, bilinçlenme sürecinde çocukluk dönemine çağırın ses, aynı zamanda ona geçmişin dekoratif yönünü de hatırlatır. Bu açıdan simge değer olarak değerlendirdiğimiz, Bursa'daki baba evi ile Kenan Bey'in evi arasındaki çatışma aynı zamanda unutulmuş ve gelenek ile özenilen modernizmin ve alafranga unsurların çatışmasıdır. Bursa'daki evde beyaz örtülü divanlar, halılar, alaturka saat, selamlık, duvarda asılı olan kılıçlar, kamalar dikkatimizi çekerken Kenan Bey'in evinde, duvarda eski Roma ve Yunan manzaraları, Mösyö Vitalis ve Madam Vitalis'in resimleri, masanın üzerinde Progres ve Jurnal de Selanik gazetelerinin nüshaları karşımıza çıkar. Aynı şekilde kişilerin kıyafet unsurları da aynı toplum içindeki düalizmi yansıtmaktadır.

Grazia ve Mösyö Vitalis'in Kenan'a bakışı ve ondan beklentileri, 1900'lü yıllarda Avrupa'nın Türklerden beklentileriyle örtüşmektedir. Aslında bu talepler Türklerin batılılaşma uğrunda ödemeleri gereken faturalar olarak sunulmaktadır. Nitekim Mösyö Vitalis, Kenan'ın, kızıyla evlenmesine müsaade etmek için bazı şartlar öne sürer:

"Kenan izdivaçdan evvel îratlarını satacak, kızına beş bin lira verecek, Türk âdetlerine sâdık kalmış mutaassıp akrabalarıyla asla münasebet ve ülfette bulunmayacak, doğacak çocukları İtalyan terbiyesi görececek ve İtalyan olacak. Grazia her hususta serbest bulunacak. Kendisine de bazı teşebbüslerinde kullanılmak üzere borç gibi beş bin lira verilecek" (s.21)

Kenan tereddütsüz bu şartları kabul eder ve evlenirler. İki tane çocukları olur. Bu çocukların doğma sırasına göre. İlkine Primo, ikincisine Sekundo adını verirler. Ancak bir süre sonra Sekundo hastalanır ve ölür. Bu noktada ad koyma konusunda iki medeniyet arasındaki fark dikkatimizi çeker. İtalyan ailede adetâ bir makinalaşma anlayışıyla çocukların doğuş sırasına göre isim verilirken, Türklerde çocuğun taşıyacağı ismin mânâsına dikkat edilir. Nitekim Primo, kendisine Oğuz ismini seçer ve bu isme layık olma düşüncesiyle hareket eder.

Hikâyede batıyı temsil eden tiplere baktığımız zaman, bu tiplerin sürekli tarihlerine bağlılıklarına dikkat çekilirken, ötekileşmiş Türklerin tarihlerinden utandıklarını ve geçmişlerinden kaçtıklarını görürüz. Bu çatışma da hem kişiler hem de kavramlar seviyesinde temsil edilir. Buradan hareketle eserde karşımıza çıkan mesajlardan biri de; ruhunu ve maneviyatını kaybeden milletlerin topla, tüfekle savaşamayacakları gerçeğidir.

Kenan Bey, geçmişin ve içinde bulunduğu ortamın muhasebesini yaptıktan sonra bir çıkış yolu bulmaya çalışır. Bir seçim yapmak zorundadır. Ya

geçmişini ve tarihini inkâr ederek bir yabancı gibi yaşayacak ya da kim olduğunun farkına vararak, hem kendisi hem de ailesinin asıl kimliklerine uygun bir şekilde yaşamaları için çalışacaktır. Ancak karısı Grazia, Kenan Bey'in karşısında olmakla beraber oğlu Primo'yu da alarak ülkesi İtalya'ya dönmek istemektedir. Annesi ve babası arasında bir tercih yapmak zorunda kalan Primo, arkadaşı Orhan'ın da tesiriyle asıl kimliğini bulur ve babasıyla kalmayı tercih eder. Hikâyede Kenan Bey'den sonra bireysel anlamda en büyük değişimi yaşayan kişi Primo'dur.

Hikâyenin ikinci bölümü Grazia'nın, Kenan'ı ve Primo'yu terk ederek İtalya'ya gitmesiyle başlar. Babasını ve onun millî değerlerini kendisine rehber edinen Primo, hikâyenin başında kararlı olan ancak daha sonra ümitsizliğe kapılan Kenan Bey'in yerini alır. Hatta ondan daha cesur davranışlar sergiler.

Primo, annesi gittikten sonra ondan bir düşman gibi bahseder. Hatta onu hiç özlemez. Primo, annesi ve babası arasında bir tercih yapmak zorunda kalır. "Anne" nin Türk aile yapısı içinde üstlendiği yapıcı ve birleştirici role karşılık, baba düzen ve otoritenin temsilcisidir. "*Anne olarak kadın, ocağın, ailenin, kökenin, var olanın koruyucusudur; yuvanın sahibesidir. Önce oğul, ardından baba olarak erkek ise, ideallerin fetihlerin, ütöpile-rin taşıyıcısıdır*" (Saydam 1997:174). Ailede annenin gidişyle birlikte yaşanan bir parçalanma söz konusudur.

Hikâyeye gerçekçi bir bakış açısıyla yaklaşırsak, evde İtalyanca konuşulduğu için Türkçe öğrenemeyen, ailesinden dil, tarih, millet vs. bilincine dair hiçbir şey öğrenemeyen Primo'nun böylesine dirayetli ve cesur bir tavır sergilemesi bizi şaşırtabilir. Bu yüzden Primo'nun yazar tarafından idealize edilmiş bir karakter olarak sunulduğunu söyleyebiliriz. Nitekim, Primo hikâyenin sonunda ölümü göze alacak bir kahramanlık sergiler. Esaret ve kimliksizleşmeye karşı ölümü bir nevi özgürlük olarak tercih eder. Çünkü ona göre asıl ölüm, benliğini kaybetmiş, köksüz ve kimliksiz bir gölge olmak, "lisanlarını, ahlaklarını, adetlerini unutan ve sadece isim olarak "*Türk*" kalabilen "*renksizler ordusu*"na katılmaktır.

Yazar ayrıntıları kullanma konusunda başarılıdır. Kenan Bey Primo ile yaptığı bir konuşmada ;"*Sen bir aslansın yavrum, aslan bir Türk. Adın tarihe geçecek*"(s.44) der. Bunu gayet "*büyük ve âli bir iş*" yapmakla mümkün olacağını belirtir. Primo de hikâyenin sonunda, İtalyan askerlere karşı gerçekleştireceği eylemden önce babasının sözlerini tekrar eder.

Ömer Seyfettin bu hikayesinde tarihî ve toplumsal bir konudan hareketle kişiler düzleminde yaşanan bir bilinçlenme sürecini işlemiştir. Bireyin kendine ve değerlerine dönüş macerasının millî bir anlayış çerçevesinde ele alındığı hikâye, kişiyi içinden gelen “olması gerek” sesine karşı duyarlı olmaya çağırılmaktadır. Gerçek anlamda varoluş ve ölüm bu şekilde mümkün olacaktır. Aksi takdirde yaşam ve ölüm, renksiz bir yaşantı içinde hiçbir anlam taşımayacaktır.

Kaynakça

- EMİL, Birol (1997), *Türk Kültür ve Edebiyatından Meseleler I*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ENGİNÜN, İnci (1984), “*Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinde Yabancılar*”, *Doğumunun 100. Yılında Ömer Seyfettin*, İstanbul: Marmara Üniv. Yayınları.
- JUNG, C.G. (1999), *Keşfedilmemiş Benlik*, İstanbul: İlhan Yayınları.
- KAPLAN, Mehmet (1997), *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar*, (3.bs), İstanbul: Dergâh Yay.
- SAYDAM, Bilgin (1997), *Deli Dumrul'un Bilinci*, İstanbul: Metis Yay.
- SEYFETTİN, Ömer (1998), *Bomba –Bütün Eserleri-*, (10.bs), İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Return to National Conscious in Ömer Seyfettin's “Primo Türk Çocuğu” (A Turk Child Primo)

Ebru BURCU*

Abstract: In the story “Primo Türk Çocuğu” changes in man’s life while he become conscious, are questioned. Showing the changes in Kenan and Primo’s life, the autor point out that only physical force is not enough for human’s struggle of existance. As a result, man and community, which lost morale values, can not defend theirselves in other aspects.

To know the values inside himself and to realise his own identity, man should answer to the question “Who am I?” If he can find the answer to this question, he will escape himself from colourless.

Key words: Ömer Seyfettin, Primo Türk Çocuğu, national conscious, humanism, identity

---

*Inönü University, Faculty of Arts and Science / MALATYA
eburcu@inonu.edu.tr

Призыв Омара Сейфеттина к “Национальному Самосознанию” в Рассказе “Турецкий Сын Примо”

Эбру БУРДЖУ*

Резюме: Рассказ “Турецкий Сын Примо” прослеживает изменения в самосознании человека в процессе возвращения к национальному самосознанию. В этих переменах, которые переживают Кенан и Примо, указывается, что для борющегося за существование человека, бороться с врагами только физически недостаточно. Человек и общество, потерявшие свои духовные ценности, не способны защищаться и в других аспектах. Для того, чтобы познать себя и ценности, из которых он состоит человек должен быть равнодушным к вопросам “Кто я?” и “каким я должен быть?”. Если человек находит в себе ответы на эти вопросы, то он способен выбраться из мрачности.

Ключевые слова: Омар Сейфеттин, Турецкий Сын Примо, национальное самосознание, прозрение, гуманизм, самоопределение.

---

* Университет Иненю, Факультет Естественных и Гуманитарных Наук, Кафедра Турецкого Языка и Литературы- МАЛАТЬЯ
eburcu@inonu.edu.tr

Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkârları

Yrd. Doç. Dr. Hayrunnisa A. AKBIYIK*

Özet: Timurlu diye andığımız Emîr Timur Güregen'in kurduğu ve Çin hariç Asya tarihini yüz elli yıl boyunca etkileyen devletin idarecilerinin bilim ve sanata bakış açıları üzerinde durmaya çalışacağız. Maksudumuz, Timurlu devletinin nasıl bir devlet olduğu, mirasçısı olduğu Çağatay Hanlığına kıyasla şehirli kültüre yakınlığı ve bu devletin idarecilerinin bilime, sanata ve imar işlerine bakışı gibi sorulara cevap aramak ve bu hususları anlamaya çalışmak olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Timurlu, Sanat, Semerkand, Ali Şir Nevai, Horasan

Giriş

Başlıkta ifade ettiğimiz araştırma konusunu daha sağlıklı anlayabilmek için önce Timurlu Devleti'nin genel yapısının nasıl olduğuna bakmak gerekiyor. Söz konusu devlet Maverâünnehir ve Horasan merkez olmak üzere kurulmuştu. Hakimiyet sahası kurucusu Timur zamanında en geniş sınırlarına ulaşmıştı. Timur'dan sonraki hükümdarlar zamanında sınırları giderek daralmış ve nihayet Herat ve civarına hakim olacak kadar küçüldükten sonra Özbeklerin Herat'ı almasıyla tarih sahnesinden silinmiştir. Devletin tebeası yayıldığı geniş coğrafyaya paralel olarak Türkler, Türkleşmiş Moğollar, İranlılar, Arap, Gürcü, Ermeni vs. gibi millerden oluşmuştu. Ancak devlet içinde etkili olan unsurlar askerî ve idarî yapıda Türkler ve Türkleşmiş, müslüman olmuş Moğollar ile bürokraside İranî nüfus idi. Timur'a bağlılıklarını sunan toplumlar genellikle kendi idarecilerinin yönetiminde bırakılmıştı.

Hanedana baktığımızda ise kurucusunun Türkçe konuşan, İslam dinine inanan, ancak köken itibariyle Moğol bir kabileden geldiğini görüyoruz¹. Cengiz Han ve halefleri tarafından kurulan devletler hanedan olarak Mo-

---

* *Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Gölköy / BOLU*
hayrun2001@yahoo.com

ğol ancak tebaa açısından ağırlıklı olarak Türk idi. Bu devletlerin bünyelerindeki Moğollar da kısa sürede Türkleştiler. Bu durum Çağatay Hanlığı'nda da böyle oldu. Çağatay Hanlığı, idarî bakımdan, Cengiz'in halefi diğer devletlerden farklı bir yapıya sahipti. Bu hanlık bünyesindeki şehirler Yalavaç ailesi vasıtasıyla doğrudan Kağan'a bağlı idi. Çağatay Hanları ise daha ziyade kır nüfusuna ve otlaklara tasarruf ediyorlardı. Kebek Han'dan (1319-1326) itibaren artık hanedan üyeleri de Türkçe konuşuyorlardı². Alaaddin Tarmaşirin (1326-1335) hem İslamiyeti kabul etmiş hem de şehirli hayat tarzına daha yaklaşmıştı. Tarmaşirin'in bu tavrı geleneklerinden kopmak istemeyenlerin tepkilerine neden olmuş ve neticede tahttan uzaklaştırılmıştı³. Hanedan üyelerinin arasında görülen bu farklılaşma şüphesiz halk arasında da meydana gelmişti. Sosyal yapı olarak boy; hayat tarzı olarak konar-göçer ve ekonomik olarak hayvancılığa dayalı yaşayan Çağatay Ulusu içinde bir farklılaşma yaşandı. Özellikle Maverâünnehir'dekiler ile daha doğudakiler birbirlerinden farklılaşmıştı. Bu farklılaşmaya bağlı olarak taraflar birbirlerini biraz da alaycı isimlerle çet ve karaunas olarak anıyorlardı. Doğudakiler yani Cengiz geleneğine daha sadık kalanlar ve yukarıda belirttiğimiz sosyal yapıya bağlı olanlar, Maverâünnehir bölgesinde yaşayanlarca çet/haydut diye adlandırılıyordu. Öte yandan doğudakiler de Maverâünnehir bölgesinde yaşayan, yerleşik hayat tarzına yaklaşmış olanları karaunas/melez olarak isimlendiriyorlardı (Barthold 1997:11). İşte Timur devletini böyle, etnik olduğu kadar hayat tarzı olarak da birbirinden farklı grupların bulunduğu bir sosyal yapı üzerinde kurmuştu. Timur bu sosyal yapının gereği olarak Müslümanların emîri, Moğolların damadı, Türklerin beyi idi⁴. Timur'un kendini Moğol olarak gördüğüne dair bir malumatımız yoktur. Devrin kaynaklarında Timur'un Moğolları çete olarak gördüğü ve onlar üzerine sık sık sefere çıktığı anlaşılmaktadır⁵. Timur'un beşinci nesilden torunu olan hatırat sahibi Babür de, eserinde kendini Moğollardan ayırmaktadır. Moğol askerleri ile ilgili ifadesinden, onlarla ilgili iyi kanaate sahip olmadığını anlıyoruz. Annesi Cengiz neslinden gelen Babür, dayılarından söz ederken Moğol âdetine göre giyindikleri vs. üzerinde durmakta ve Moğolları kaba bulmaktadır (Babür 1987:94,109,115).

Timurlu devletinin kurulduğu bu alt yapıya kısaca temas ettikten sonra, esas konumuz olan bu devletin imar ve kültür işlerine bakışı üzerinde duralım. Burada amacımız bu hanedan döneminde yapılan eserlerin bir envanterini çıkarmak ya da sanatkârların listesini oluşturmak değildir⁶.

Ancak kaynaklarda zikredilen eserlerden örnek mahiyetinde söz ederek, Timurlu devleti bünyesinde tahta geçen hükümdarların ve hanedan üyelerinin yerleşik hayata, imar faaliyetlerine önem veren, edipler, sanatkâr ve bilim adamlarını himaye eden idareciler olup olmadıklarını anlamaya çalışacağız. Bu politikanın sadece bir hükümdara ait bir davranış tarzı olup olmadığını, her hükümdarın benzeri bir tavır sergileyip sergilemediğini anlamak bakımından, bu yazımızda sadece bir hükümdar dönemi ile sınırlı kalmayıp kronolojik sırayla Timur'dan başlayarak konuyu işleyeceğiz. Burada hareket noktamız Timurlu devri tarih kaynakları olacaktır⁷.

Timur, yazımızın giriş kısmında kısaca temas ettiğimiz, kendisinden hemen önceki dönemde bölgede hakim olan zihniyetle karşılaştırıldığında, yerleşik hayata daha yakın ve bunu teşvik eden bir tablo çizmektedir. Ancak, yine de sonuç olarak onun seferlerinin şöhreti, imar faaliyetlerini gölgede bırakacak kadar büyüktür. Bu iki cümle çelişkili gibi görülebilir, ancak gerçeğin iki yüzünü gösteren bir ifadedir. Timur'un sefer düzenlediği yerlerin genişliği (Moskava'dan Delhi'ye; İzmir'den Doğu Türkistan'a), bu seferlerin hepsinin 40-45 yıl gibi bir sürede yapılması tabii olarak yapıldığı yerlerde dehşet yaratmıştır. Madalyonun öbür yüzünden bakarsak, bu seferler galipler için zaferdir, ayrıca zenginlik ve refah kaynağıdır. Timurlu kaynakları, dönemin kahramanlık anlayışının da katkısıyla Timur'un seferlerini-zaferlerini anlatmaktadır. Böylece günümüzde de geçerliliğini koruyan yaygın bir kanaat oluşmuş ve bu dönemde sadece savaşan bir toplum ve idarecileri varmış gibi değerlendirilmiştir. Ancak, biraz dikkatle incelendiğinde Timur'un çok erkenden şehirlerin önemini kavradığını, ticaretin ve tarımın ehemmiyetini bildiğini görürüz. Uzun seferlerden elde edilen ganimetleri ve buralardan toplanan alimleri, sanatkârları, ustaları kendi merkezi Semerkand ve civarını mamur hale getirmek için kullandı. O Hindistan'da ele geçirilen esirler arasından taş ustalarını kendi payına ayırtmıştı (Şami:232). Semerkand'da çeşitli binalar yaptırarak şehri güzelleştirmişti. Timur, sadece binalar yaptırmakla kalmamış, açtırdığı sulama kanalları ile tarımı da teşvik etmişti. Timur'un pek erken dönemde, daha saltanatını kurma serüveninin başlangıcından itibaren imar işlerine giriştiğini söyleyebiliriz. O, saltanat mücadelesinde önemli bir dönüm noktası olan Emir Hüseyin ile mücadelesinde başarılı olup Belh'i ele geçirince, bu şehrin kale ve hisarlarını harap etmiş⁸, Belh suyu üzerinde köprü kurdurmuş; Semerkand'a geçtiğinde, burada kaleler ve mükemmel saraylar yapılmasını emretmişti (Şamî: 73). Timur'un

Semerkand'da yaptırdıklarını en ayrıntılı anlatan kaynağımız Babür'dür. Semerkand'da hükümdar olma imkânını kaybedince Hindistan'a geçen ve burada devletini kuran Babür, Timur Bey diye andığı, büyük atasının bıraktığı eserleri bize anlatırken kendi dönemindeki durumlarına dair de bazı bilgiler vermektedir. Babür'ün verdiği bilgiye göre "*Timur Bey, Keş'te doğduğu için, bu şehri payitaht yapmaya çok uğraştı. Keş'te büyük binalar yaptırdı. Divan kurmak için, kendisine büyük bir tak (divanhâne), sağ ve sol tarafına tavacı (nevahi) beyleri ile divan beylerinin oturup divan yapmaları için, bir az küçük, iki tak yaptırmıştır. Bir de müracaat eden iş sahiplerinin oturması için, bu divanhânenin bir tarafına küçük daireler inşa ettirmiştir. Bu kadar büyük tak cihanda az bulunur ve bunun Kisra takından daha büyük olduğunu söylerler. Bundan başka Keş'te bir medrese ve bir makbere yaptırmıştır. Cihangir Mirza'nın ve diğer bazı evlâtlarının kabirleri oradadır. Keş'in şehir olarak inkişaf kabiliyeti Semerkand kadar olmadığı için, Timur Bey, payitaht olarak, nihayet Semerkand'ı seçti*" (Babür: 51). Babür, coğrafi konumu, kuruluşu meşhur tarafları vs. hakkında bilgi verdiği Semerkand şehri ile ilgili konumuz açısından önemli şu bilgileri vermektedir : "*Moğol ve Türk ulusları Semiz-kend derler. Timur Bey burasını payitaht yapıyordu. Timur Bey'den önce ve onun gibi büyük bir padişah Semerkand'ı payitaht yapmış değildir. Sur üzerinden kurganın⁹ uzunluğunun ölçülmesini emrettim, ölçtüler onbin altı yüz kadem¹⁰ çıktı*" (Bübür: 47). Yine Babür'ün verdiği bilgiye göre: "*Semerkand ve mahallelerinde Timur Bey ve Uluğ Bey'in imaret ve bahçeleri çoktu. Timur Bey, Semerkand erkinde Kök-Saray diye meşhur olan, dört katlı, fevkalâde büyük bir köşk yaptırmıştı¹¹. Bundan başka, Ahenin kapısına yakın ve kalenin içinde de cami yaptırmıştı. Bunun taşlarını ekseriye Hindistan'dan getirttiği taşçılar işlemişti. Camiin kitabesinde (Bakara suresinin 127.) ayetini öyle büyük harflerle ile yazmışlardır ki bir kürüh mesafeden okumak mümkündür. Bu da çok büyük bir binadır. Semerkand'ın şarkında iki bahce yapmıştır. Biri daha uzakta olan Bağ-Boldı ve diğeri de daha yakında olan Bağ-ı Dilgüşa'dır, Bağ-ı Dilgüşa'dan Firûze kapısına kadar bir yol yaptırıp, iki tarafına kavak ağacı diktirmişti. Dilgüşa'da da büyük bir köşk yaptırmış ve bu köşkte Timur Bey'in Hindistan muharebelerini tasvir etmişlerdir. Kûhek tepesinin eteğinde ve Kân-ı Gil'in Ab-ı Rahmet de dedikleri, Kara-Su'yunun üst tarafında, Nakş-ı Cihan adında, bir bağ yaptırmıştır. Benim gördüğüm zaman bu bahçe artık bozulmuş ve dikkate değer bir şey kalmamıştır. Semerkand'ın cenubunda ve kaleye yakın yerlerde Bağ-ı Çınar,*

Semer kand'ın aşağı tarafında Bağ-ı Şimal ve Bağ-ı Behişt vardır. Timur Bey'in torunu, Cihangir Mirza'nın oğlu Muhammed Sultan Mirza Semerkand'ın dış kurganında bir medrese yaptırmıştır. Timur Bey'in ve Semerkand'da padişahlık eden evlatlarının hepsinin kabri buradadır" (Babür: 48). Babür'ün adını zikr ettiği bağlardan Bağ-ı Behişt için Yezdî, Timur'un Semerkand'ın batısında bazı evleri ve on iki bağı alıp birleştirdiğini ve bir bağ oluşturduğunu, burada bir kasr yaptırdığını ve Bağ-ı Behişt adını verdiğini yazar (Yezdî:162a-162b). Timur, yine Semerkand'a yarım konak mesafede yeni bir yerleşim yeri bina ettirmiş ve adını Dimaşk koymuştu (Arapşah:18). Yine Semerkand civarında iki yeni kasaba kurmuş ve her birini büyük beldelerden birinin adıyla isimlendirmişti (Arapşah: 48). Timur'un imar işlerine dair bir başka örnek olarak, Yezd'de yaptırdığı kervansarayı gösterebiliriz. Bu kervansarayı yaptırdığı sırada kendisi Anadolu'da seferdeydi. Yezd'de yaptırdığı kervansaray'ın masrafı, divân-ı âla'dan yani devlet hazinesinden karşılanmıştı. (Hondmir1317: 344). Ticareti önemseyen Timur, Fransa kralına yazdığı kısa mektubunda, iki ülke arasında tüccarların gelip gitmesini ve karşılıklı olarak tüccarlara kolaylık gösterilmesini istemişti (Kazvinî:52). İmar ve ticaret dışında Timur tarımla da ilgilenmiştir. O, Anadolu'dan göç ettirdiği Kara Tatarları, Semerkant civarına yerleştirmiş ve kendilerini tarımla uğraşmaları için teşvik etmişti. Timur, hafızalarda seferleri ve savaşlarıyla yer etmiş ve bu yönü ile şöhret bulmuş bir hükümdar olarak bilinir. Ancak burada kaynaklarda rastlayabildiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere, diğer bütün hükümdarlar gibi, kendi ülkesini mamur hale getirmekten geri durmamıştı¹². Onun 1360'larda başladığı devlet kurma serüveni, 1405de Otrar'da ölümüne kadar devam etmişti. 45 yılda Moskova'dan Delhi'ye, İstanbul'dan Çin hududuna kadar çok geniş bir alanda seferler düzenlemiş ve nihai hedefi Çin üzerine düşündüğü seferin başlangıcında Otrar'da 1405 yılında öldüğü zaman, torunlarına bile yetecek muazzam bir servet ve büyük bir ülke bırakmıştı.

Timur'un ölümünden (1405) sonra yaşanan saltanat mücadelesinin ardından, oğlu Mirza Şahruh devleti toparladı ve hükümranlığını diğer hanedan üyelerine kabul ettirdi.

Mirza Şahruh'un saltanatı dönemi, kültürel gelişme için her şeyin (bilimden, sanattan edebiyattan anlayan iyi eğitilmiş hanedan üyeleri (mirzalar) ; maddî birikim ve nihayet bu iki unsurun kullanılabileceği siyasî istikrar) mevcut olduğu bir dönemdir¹³. Şahruh döneminde Timur zamanında iş

başında olan emirlerden hayatta olanlar hâlâ görevde idiler. Emîr Alike Kükeltaş, Emîr Firuzşah gibi emîrler, Gevherşad gibi hanımlar ve Baysungur, Uluğ Bey, İbrahim gibi mirzalar imar faaliyetleri, bilim ve sanatın himayesi gibi hususlarda âdetâ yarış içinde idiler.

Herat, Şiraz, Meşhed, Semerkand, Buhara bu faaliyetlerden geniş şekilde nasiplerini alan şehirlerdi. Şahruh'un eşleri arasında en güçlü simalardan biri ve devrin devlet idaresinde de etkili olan Gevherşad'ın Meşhed'de yaptırdığı imaret, mederese ve camii önemlidir. Fars bölgesinin merkezi olan Şiraz'da daha Timur'un torunu İskender zamanında bir ölçüde imar faaliyetine sahne olmuştu¹⁴. Timur'un ölümünden sonraki saltanat mücadeleleri sonucu bölgenin idaresi Şahruh'un denetimine geçince, Şahruh'un oğullarından Mirza İbrahim buranın idaresine tayin edilmişti. O da, burada imar faaliyetlerinde bulunduğu gibi, edebiyat ve tarihle de yakından ilgilenmiş ve Şerafeddin Ali Yezdi'yi *Zafernâme* yazması için desteklemişti.

Şahruh'un diğer oğlu Mirza Baysungur gerçekten çok yönlü bir şahsiyetti. Kendisi devlet idaresinde görev aldığı¹⁵ gibi, gerçek bir sanat ve edebiyat hamisi idi. Konutunu âdetâ bir güzel sanatlar akademisine dönüştürmüştü. Burada hat, tezhip, ciltcilik gibi dönemin en yaygın sanat dallarında mahir şahıslara çalışma ortamı sağlamıştı. Devrin kaynaklarında zikredilen bu özelliğini, o dönemden kalan bir belgeden Tebrizli Cafer'in arzından rahatlıkla takip edebiliyoruz¹⁶. Herat, bir kültür merkezi olarak, zenginliğine şüphesiz sadece Baysungur ile ulaşmadı. Eski bir şehir olan Herat, Horasan'ın idaresinden sorumlu olan Şahruh'un merkezi idi. Şahruh, babasının yerine devletin başına geçtikten sonra, Timurlu Devleti'nin başkenti olarak, Timur'un seçtiği Semerkand yerine, mirzalık döneminden beri alışık olduğu Herat'ı kullanmaya devam etti. Şahruh'dan (1405-1447) sonra Ebu Said (1451-1469) ve Hüseyin Baykara (1469-1505) da devlet merkezi olarak burayı kullandılar. Böylece Herat şehri, kentin tarihinde görülmemiş derecede gelişti ve güzelleşti¹⁷.

Uluğ Bey, Mirza Şahruh'un bir diğer oğlu olarak, Maveraünnehir bölgesinin idaresinden sorumlu idi. Merkez olarak, dedesi Timur Güregen'in başkenti Semerkant'ı kullanıyordu. Onun burada yaptırdığı eserler ile ilgili en ayrıntılı bilgiyi biz yine Babür'ün eserinde bulabiliyoruz. Babür'ün anlattığına göre: “ *Uluğ Bey Mirza'nın imaretlerinden medrese ve hankah Semerkand kalesinin iç tarafındadır. Hankahın kubbesi fevkalâde büyüktür. Onun kadar büyük bir kubbenin dünyada bulunmadığını*

söylerler. Bu medrese ve hankahın yanında, Mirza Hamamı diye meşhur olan iyi bir hamam yaptırmıştı. Döşemesi muhtelif taşlardandır. Horasan ve Semerkand'da böyle bir hamamın bulunduğu mâlûm değildir. Bir de, mederesenin güneyinde Mescid-i Mukattâ dedikleri, bir mescid yaptırmıştır. Mukattâ denilmesinin sebebi, parça parça ağaçları yontup, islimî ve çin usulü nakışlar ile yapıldığındandır. Bütün duvarları ve çatısı bu tarzdadır. Bu mescidin kiblesi ile mederesenin kiblesi arasında çok büyük fark vardır. Her hâlde bu mescidin kible cihetini yıldızlara göre tâyin etmişlerdi. Yaptırdığı diğer büyük binalardan biri de, Kûhek tepesinin eteğinde bulunan ve içerisinde zîc yazma aleti olan, üç katlı rasathaneydi. ... Kûhek tepesinin garp tarafındaki eteğinde Bağ-ı Meydan adlı bir bahçe ve bu bahçenin ortasında, Çihil-Sütûn dedikleri büyük bir bina yaptırmıştı. İki katlı ve sütunları tamamen taştan olan bu binanın dört köşesine dört tâne, minareye benzer, burç konulmuştu. Üst kata bu kulelerden çıkılırdı. Bütün diğer yerlerde taş sütunlar vardı. Bunların bazıları büklümlü, bazıları oluklu yapılmıştı. Üst katın dört tarafı ayvan olup, sütunları taşı. Ortasında dört köşeli bir oda vardı. Binanın kürsüsünü baştan başa taşlar ile döşemişlerdi. Binadan Kuhek tepesine doğru ve bu tepenin eteğinde bir bahçe daha yaptırmıştı. Burada da büyük bir saray inşa ettirmiş ve bunun içine, taht olarak, büyük bir taş koydurmuştu; uzunluğu, tahminen on dört-on beş, genişliği yedi-sekiz ve yüksekliği bir karıdır¹⁸. Bu büyük taşı epeyce uzak bir yerden getirmişlerdi. Ortasında bir çatlak vardı ve dediklerine göre bu çatlak buraya getirildikten sonra olmuştu. Bu bahçede bir köşk daha yaptırmıştı. Duvarları tamamen çini olduğundan buna Çinihâne adı ile anılıyordu. Bunları hususi adam göndererek Çin'den getirtmişti” (Babür:48-49). Uluğ Bey, Babür'ün anlattığı eserleri, bağ ve bahçeleri yaptıran ve bölgesini imar eden bir idareci olmakla beraber, onun Babür'ün temas etmediği bir tarafı daha vardı. Aslında Uluğ Bey'in bu yönü idareciliğini gölgede bırakacak kadar büyüktür. O sadece medrese ve rasathane banisi değildi, kendisi aynı zamanda kuvvetli bir bilim adamı idi. Onun döneminde Semerkand'daki bilim atmosferini, en iyi, mesai arkadaşı matematikçi Gıyasüddin Kâşî'nin babasına tüccarlar aracılığı ile gönderdiği mektubundan öğreniyoruz. Bu mektubun dışında, Uluğ Bey ve ilmî faaliyetlerine dair kaynaklara sahibiz¹⁹. Ancak bu mektup herhangi bir hükümdara ya da büyük devlet adamına sunulmak üzere hazırlanmamış, tam tersine bir oğul'un babasına halini ve durumunu aktardığı, özel bir mektuptur. Dolayısıyla fikirleri daha samimi ve içtendir. Bu açıdan, önemli bir kaynak olan bu mektuba göre, Uluğ Bey,

Semer kand'da kurdu rduğu rasathane ve medresede 60-70 kadar iyi matematikçiyi istihdam etmektedir. Bu sayı, teknolojinin ve eğitimin o yüzyıllara göre daha yaygın olduğu günümüzde bile, aynı alanda çalışan bu kadar çok bilim adamını bir araya getirebilmek bakımından büyük başarıdır. Kâşî'nin anlattığına göre Uluğ Bey'in himayesi ile buraya toplanan bilim adamları gerçekten bilgili kişilerdi. Kâşî'nin mektubundaki şu ifadesi, Semer kand'daki atmosferi göstermek bakımından çarpıcıdır: “*Ulu Başbuğ (Uluğ Bey) ilim adamı olduğu için ve ilme vukufu son derece derin olduğundan, ayrıca ilim adamları da çok sayıda mevcut bulunduğundan, burada bir mesele bir defa tahakkuk edince, daha önce başka türlü konuşmuş olan kimseler, konuyu anlamayanların gözünü boyamak için inatçılık edip bir takım kusurlar bulmak iddiası ile işi uzatamaz. Çünkü ilim adamlarının en seçkinleri burada hazır bulunuyor*” (Sayılı:82)²⁰. Uluğ Bey, kendisinin de bir üyesi olduğu, böyle seçkin ve yüksek seviyeli şahsiyetlerin bulunduğu bilim ortamında, Kadızade-i Rumî ve Gıyasüddin Kaşî ve Ali Kuşçu gibi bilim adamları ile gözlem yapmış ve bir yıldız kataloğu hazırlatmıştı. Onlar buradaki çalışmalarıyla sadece Zîc hazırlamadılar. Aynı zamanda bir ekol oluşturdular ve İslam dünyasında Nasırüddin Tusî'den sonraki dönemin doruk noktasını teşkil ettiler. Burada yetişen bu alimlerden özellikle Kadızade ve Ali Kuşçu, hazırlanmasına katkıda buldukları Zîc dışında, yazdıkları eserleri ve yetiştirdikleri talebeleri vasıtasıyla Osmanlı bilim dünyasını da etkilemiş simalardır²¹.

Mirza Şahruh'un 1447'de ölümü yeni bir mücadele dönemi yaşanmasına neden oldu. Bu uzun ve yıpratıcı dönemden, bilim ve sanat da olumsuz etkilendi. Maverâünnehir ve Horasan bölgelerinde cereyan eden, mirzalar arasındaki bu yoğun mücadele döneminde Uluğ Bey oğlu Abdüllatif tarafından öldürüldü (1449). Uluğ Bey'in öldürülmesi, sadece siyasî istikrar bakımından değil, Semer kand'da yukarıda sözünü ettiğimiz bilim çevresinin durum ile ilgili olarak da çok şeyi değiştirmiştir. Zira şehir, idarî merkez olarak kullanılmakla birlikte, bir daha böyle parlak bir dönem yaşamamıştır. Uluğ Bey'in ölümünden sonra, bu alim hükümdarın mesai arkadaşı, yakın dostu ve sırdaşı olan Ali Kuşçu, önce Akkoyunlu sonra da Osmanlı sarayına intisab etti. 1411'den onun öldürüldüğü 1449'a kadar Maverâünnehir'i idare eden bu alim hükümdarın himayesinde yükselen bilim atmosferinin ürettiği temel eser, şüphesiz, Zic-i Uluğ Bey'dir. Bunun yanı sıra başta Kadızade-i Rumî ve Ali Kuşçu'nun yetiştirdiği talebeler ve kaleme aldıkları çalışmaları da bu dönemin eserleri arasında saymak yanlış olmaz.

Mirza Şahruh'un uzun saltanatı (1405-1447) döneminde, imar ve kültürel gelişmeye katkıda bulunanlar şüphesiz sadece mirzalar değildi. Bizzat hükümdar, Gevherşad, Tuman Ağa gibi hanımlar, Alike Kükeltaş, Emîr Firuzşah, Şah Melik gibi önde gelen emîrler imar faaliyetlerine ciddi katkılarda bulunmuşlardır. Bu imar faaliyetlerinde yeni binalar yapıldığı gibi, daha önceki dönemlerde yapılan eserlerin, bazen yeniden bina etme derecesinde tamir ettirilerek, kullanıldığını biliyoruz²².

Şahruh'un saltanatının sonu, âdeta Timur'un kurduğu devletin sonunun başlangıcı gibidir. 1405-1447 yılları arasında saltanat süren bu hükümdarın ölümü ile, mirzalar arasında saltanat mücadelesi tekrar başlamış ve bu mücadeleden Ebu Said galip çıkmıştır. Ebu Said Timur'un oğlu Miranşah'ın soyundan geliyordu. Dolayısıyla saltanat konusunda Şahruh'un torunları kadar şanslı değil idi. Ancak şehirlerde etkili olan tasavvuf erbabının lideri durumundaki Hâce Ubeydullah Ahrar onu destekliyordu. Öte yandan Timur ve Şahruh döneminde pek etkili olmayan ya da olamayan Argun kavmi de Ebû Said'in yanında yer aldı. Böylece Timur ve Şahruh dönemlerinde idareyi ellerinde tutan elit grupta bir değişme oldu. Ebû Said'in saltanat dönemi yaklaşık 18 yıl sürmüştür. O, bu dönemi sürekli mücadele ile geçirmiştir. Kaynakların Sultan-ı said olarak zikir ettiği bu hükümdar, Semerkand'da ilan ettiği saltanatını kabul ettirebilmek için Mirza Abdullah, Ebü'l- Kasım Babür, Alaüddevle, İbrahim, Mirza Cuki, Hüseyin Baykara gibi mirzalarla mücadele etmiştir. Timurlu mirzaları kendi aralarında saltanat için çekişirken, Karakoyunlular Cihanşah'ın önderliğinde iyice güçlenmişler, Irak-ı Arap ve Acemde kontrolü ele aldıkları gibi Horasan'a doğru ilerleyip, nihayet kısa bir süre için bile olsa Timurlu başkenti Herat'ı ele geçirmeyi başarmışlardır. Ebu Said, Maverâünnehir ve Horasan'da hakimiyetini sağladıktan sonra Karakoyunlu Cihanşah'ın ölüm haberinin gelmesinin de verdiği bir cesaretle Irak ve Azerbaycan'ı da ele geçirmek üzere sefere çıkar. Her zaman yaptığı gibi, bu sefere çıkıp çıkmama konusunda Hâce Ubeydullah Ahrar'ın fikrini aldı ve sefere çıktı. Cihanşah'ın ölümü ile Karakoyunlular bölgede güçlerini yitirmiş, bu defa bir başka Türkmen grubu olan Akkoyunlular etkili olmaya başlamışlardı. Bu yüzden Ebu Said bu seferinde Akkoyunlularla mücadele etti; ancak, Uzun Hasan karşısında başarısız oldu ve yakalanarak idam edildi. (1469)²³. Bu kısa siyasî olaylar panoramasından da anlaşılacağı üzere, bu hükümdarın dönemi hanedan üyelerinin birbirleri ve nihayet Timurluların ezeli rakipleriyle

mücadele ederek geçmiştir. Bu ortamda Ebu Said'in bilim ve sanat hamisi bir hükümdar imajı çizdiğini söylemek zor ise de, o da bir ölçüde imar faaliyetlerinde bulunmuş, tarımı teşvik etmiş ve ahaliyi rahatlatmaya çalışmıştır. Ancak, bunlar Şahrüh dönemi ile kıyas kabul etmez. Ebu Said devrinde, ne Uluğ Bey'in sarayında olduğu gibi ilim adamlarının toplandığını, ne de Baysungur'un sarayındaki gibi sanatkâr ve ediplerin faaliyetlerini görüyoruz. Ancak bu hükümdar döneminin karakteristik yapısının tarımın teşvik ve himayesi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Meselâ, onun isteği ile Niretu kalesinin etrafındaki toprakların çok bereketli olduğu bilindiğinden, ahali tarımla uğraşmaya teşvik edilmiş ve kale etrafında hazırlanan tarlalara ekim yapılmıştı. Ebu Said burada işlerin yoluna konulmasına bizzat nezaret etmişti (Semerkandî:330). Yine bu hükümdarın emriyle vezir Hace Kudbeddin Tavus Simnanî'nin idaresinde, büyük bir sulama kanalı açılmış ve bu kanal sayesinde Herat'ın kuzeyi mamur hale gelmişti. Bu projenin tamamlanması vezire de ciddi bir prestij sağlamıştı (Hondmir1317: 389-390). Muhtar dağı eteğinden Herat'ın kuzeyine uzanan bu kanal sayesinde Gazargâh, Muhtar ve Zencirgâh dağları eteklerinde, Çeşme-i Mahiyan'a kadar olan yerlerde binlerce bağ ve bostan ve otlakta cennet bahçesine benzetilen tarıma uygun alanlar oluşmuştur. Herat şehrinin tarihini yazan İsfizarî'ye göre, Herat'ta Cuvic'e'den başka şehrin içinde su kaynağı yoktu; bahçe ve bağların durumu kötüydü. Ancak bostan ve otlaklar özellikle Gazargâh tarafındakiler, Sultan Ebu Said'in himmetiyle güzelleşmişti. Yapılan kanalın uzunluğu Gazargâh'dan Çeşme-i Mâhiyân'a kadar bir fersah (yaklaşık 6 km) ve Baştan'dan Saksalman köyüne kadar altı fersah (36 km) idi (İsfizarî I:85; Togan 1979:435). Bu hükümdar sadece başkenti Herat ve civarında değil, Maveraünnehir'de de aynı tarım politikasını sürdürmüştür. Özellikle hükümdar nazarında büyük bir itibara sahip olan Hace Ubeydullah Ahrar, geniş çiftliklere sahip idi. Bu hükümdar tarım dışında çeşitli yapıları tamir ettirdiği gibi, kendisi de Herat'ta bazı yapılar yaptırmıştı. Herat'ta, Irak kapısının dışında bulunan Ak Saray (Babür:210), Zegan Bağ'ında dört kemerli çarşı (Hondmir 1333:83), Herat'a bağlı Obeh kasabasındaki imaret onun yaptırdığı eserlerdir.

1469'da Ebu Said'in Uzun Hasan önünde yenilmesi ve ölmesi, Timurlu devletinin iyice küçülmesine neden oldu. Ebu Said'in oğulları Maveraünnehir'de hakim olurken, Hüseyin Baykara Horasan bölgesinde Herat merkez olmak üzere saltanat sürmeye başladı. Böylece Timurlu devleti

parçalanmış ve iyice küçülmüş oldu. Hüseyin Baykara dönemi, edebiyat bakımından bir hayli zengin bir dönemdir. Ancak sanat ve bilim de bu dönemde Şahruh'un saltanatı ile kıyas kabul etmez. Timurlu devleti ve idarecileri Hüseyin Baykara döneminde artık tam anlamıyla şehirli bir toplum olmuş, askerin savaşçılık özelliği kalmamış, Özbekler karşısında askerî anlamda ciddi başarısızlıklar yaşanmıştır. Kısır iç çekişmeler ve dış baskılar sonucu, bu devlet tarih sahnesinden silinmiştir. Hüseyin Baykara, bizzat divan sahibi bir şairdi. Dönemin belki hükümdar kadar önemli bir siması olan Ali Şir Nevaî, kültür hayatının baş hamisi olarak, hatta hükümdarı gölgede bırakacak kadar önde görünmektedir. Politik küçülmenin aksine edebiyat alanında zengin bir dönem yaşanmıştır. Ali Şir Nevaî, bu hususta belki başlı başına ilginç bir simadır. Çağatay edebiyatında klasik devreyi oluşturan bu şahsiyet için, onun eserleri üzerinde çalışan Prof. Dr. Kemal Eraslan (1996: XXXVIII) şöyle demektedir : “ *Dîvân mesnevi, tezkire, tarih gibi türlerde otuz'a yakın eser veren Nevayi, devrinin olduğu kadar Türk Edebiyatının da en mühim şahsiyetlerinden biridir. Farscanın resmi dil olarak hüküm sürdüğü, münevverlerin Farsca öğrenip bu dil ile yazmayı meziyet saydıkları bir devirde, Nevayi'nin Türkçenin Farsçadan aşağı kalacak bir dil olmadığını müdafaa etmesi Türkçeye de yüksek bir edebiyat vücuda getirmenin mümkün olacağını bizza eserleriyle ispat etmesi ve yenilerin Türkçe yazmaları hususunda teşvikte bulunması göz önüne alınırsa, bu hizmetinin derecesi ve önemi daha iyi anlaşılır*”. Hükümdar, bizzat kendisi de divân sahibi olan, Hüseyin Baykara'dır; ancak dönemin kültür hayatına damgasını vuran Ali Şir Nevaî'dir. Müzikten hatta, tarihten şiire kadar hüner sahibi hemen herkesi himaye etmiş ve desteklemiştir. Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevaî devri literatüründe biyografiler daha yoğun iken, Timur, Şahruh ve Ebu Said dönemlerinde zaferler, seferler, imar faaliyetleri (dönem ile ilgili mevcut kaynakların dışında, görüşlerimizi değiştirecek yeni kaynaklar çıkmazsa) ön plandadır. Şamî'nin ve Yezdî'nin *Zafername*'leri, yerini *Nefahatü'l-üns*, *Tezkire-i Devletşah*, *Düsturü'l-vüzera* gibi biyografi eserlerine bırakmaktadır. Bu, herhalde toplumun gündeminin ve aydınların nelere yoğunlaştığının da bir göstergesi olsa gerek. Bu biyografik eserler bize Timurlu dönemi sanatkârları hakkında da bilgi sunmaktadırlar. Hükümdarın, Ali Şir gibi büyük emîrlerin kitaphanelerinde (burada kitaphane terimi özellikle seçilmiştir zira buralar kitapların muhafaza edildiği kütüphaneden farklıdır) sanatlarını icra eden nakkaş, *musavverân* (tasvir yapanlar), hattatların bulunduğunu biliyoruz. Bu konuda aşağıda isimlerini zikredeceğimiz sanat-

kârlarla ilgili bilgi, tarihçilerin yanı sıra, belki onlardan daha fazla sanat tarihçileri ve müzikologların ilgisini çekecektir.

Kanun sazında eşsiz olan *Hafız Kudak*, *Üstad Seyyid Ahmed*, Ud da çok iyi olan *Üstad Kul Muhammed Şuburganî*, *Üstad Hüseyin Udî*, *Üstad Şeyhî Mâ'îlî* Ali Şir Nevaî devri musikişinaslarının başında geliyorlardı.. *Mevlana Hacı Muhammed* çeşitli bilim dallarında ve fenlerde tam vukufu olan bir şahıstı. Sürekli garip hayallerin suretlerini, acaib yüzleri çizerdi. Ömrünün bir kısmını çiniyi olgunlaştırmak için sarf etti. Hondmir'in verdiği bilgiye göre, Mevlana tuhaf icatların sahibi idi. Onun tuhaf icatlarından biri de sandıklı bir saat idi. Bu eserin bir sureti Hüseyin Baykara'nın kütüphanesinde idi. Bu eserde günün her saatinde tahta bir suret (heykelcik) çıkıyor ve önünde düzenlenen dümbeleğe vuruyordu. Bu tanımdan bugünkü mânâda çalar saatin tarif edildiği anlaşılıyor. Mevlana Hacı Muhammed, bir süre Hüseyin Baykara'nın kitapdarlığını yapmış, 904 yılında(1498-1499) görünüşte hiçbir sebep olmaksızın, bu işten ayrılmış ve Hüseyin Baykara'nın oğlu Mirza Bediüzzaman'ın yanına giderek Belh'de yaşamıştı (Hondmir1345:63-64). *Mevlana Muhammed İsfahanî* bu dönemde yaşayan mühendislerden biri idi. Onun akli fikri her an yeni bir şeyler yapmak, resmetmek ile meşguldü. O da bir sandık saat yapmıştı ve içinde saati belli eden bir tas düzenlemişti (Hondmir 1345: 64).

Timurlu son dönemindeki en mühim nakkaş her halde *Üstad Bihzad* idi. Kaynaklar onun dönemin tasvir yapanlarının en iyisi, belki de bu işi en mükemmel noktasına ulaştıran kişisi olarak anmakta. O önce bir süre Ali Şir Nevaî'nin himayesinde çalışmış, daha sonra Hüseyin Baykara'nın hizmetine girmişti (Hondmir 1345:64). Herat'lı olan Bihzad küçükken anne ve babasını kaybetmiş ve Hüseyin Baykara'nın Kitapdârı olan *Üstad Mirek* tarafından himaye edilmiş, eğitilmiş, kısa zamanda büyük gelişme göstermiş ve o döneme kadar kimsenin yapamadığı şekilde nakış ve suretler yapmıştı. O, 942 (1535-1536) yılında vefat etmişti (Hondmir 1345:135).

Üstad Kasım Ali Çehzekasâî, Bihzad'a yakın işler yapan ve onun talebesi olan bir sanatkâr idi. Hondmir'in bu ifadesinden, onun Bihzad kadar başarılı olmadığını anlıyoruz. Kasım Ali de, Ali Şir Nevaî'nin himayesinde onun kitaphânesinde çalışıyordu. Kaynağımızın ifadesine göre “dönemin musavverânının en önemlilerinden” idi (Hondmir 1345:64).

Hüseyin Baykara, saltanatının başlangıcından itibaren hattatları himaye etmiş, bu taifenin refahı ve gelişmesi için uğraşmıştı. Kitaphanesinde

himaye ettiği hattatlardan bir kaçışunlar idi. **Mevlana Sultan Ali Meşhedî**, *Hace Hafız Muhammed*, *Sultan Ali Kaynî*, *Mevlana Sultan Ali Şir Meşhedî*, *Mevlana Sultan Muhammed Nur*, *Mevlana Alaaddin Muhammed*, *Mevlana Sultan Muhammed Handan*, *Mevlana Hicranî*, *Mevlana Adîmî*, *Mevlana Abdülhamid*.

“ Sultanü'l-hattatin ve kıbletü'l- küttâb ve zübdetü't- küttâb” elkabıyla lakaplanmış, olan *Sultan Ali Meşhedî*, Baykara ve Ali Şir devrinin en meşhur hattatı idi. Bir süre Hüseyin Baykara'nın kitaphanesinde görev yaptı. Hattat 836 (1432-1433) da dünyaya geldi, 7 yaşında babasını kaybetti. Gençliğinde hatta meyletti, çok zahmet çekti ve nihayet yazısı olgunlaştı. Döneminin şöhretli hattatlarından olan *Mevlana Cafer*, Sultan Ebu Said için bir şehname düzenlemişti. Bu nüshayı hazırlarken vefat edince, sultan yarım kalan eseri tamamlamak için Mevlana Cafer'in yeteneğinde birini aradı ve bu iş için Alî Meşhedî'yi 1461'de Herat'a davet etti. Bu şekilde devlet merkezi olan Herat'a gelen sanatkâr, Sultan Ebu Said'in vefatından sonra Hüseyin Baykara'nın hizmetine girdi. Hüseyin Baykara'nın vefatından sonra, Şeybanî Han'ın hizmetine girdi. Bu meşhur hattat muhtemelen 919 (1513) da vefat etti. Nesih ve talik yazıda şöhret sahibi idi. Mevlana Cafer'den sonra kimse ebru üzerine yazmamıştı, Ali Meşhedî bu tekniği uyguladı (Hondmir 1345: 61,128-129) .

Ali Şir Nevaî'nin himayesinde olan katiplerden biri olan *Mevlana Sultan Muhammed Nur nestalik* hatta başarılıydı. Onun, Sultan Ali Meşhedî'nin talebelerinden olduğuna dair kayıtlar vardır (Hondmir1345:62).

Mevlana Şirali Meşhedî, Hüseyin Baykara döneminin nestalik yazan meşhurlarından idi. Hattı ve tarzı *nestalik* yazanların çoğundan üstündü. Bazı kaynaklar, onu Sultanali Meşhedî'nin öğrencileri arasında sayar. Ali Şir Nevaî onun hattını diğerlerinin yazısına tercih ederdi (Hondmir1345:131).

Ali Şir Nevaî'nin himayesinde olan ve nestalik yazan bir başka hattat, *Mevlana Zeyneddin Mahmud-ı Kaynî*'dir. Bu sanatkâr Sultanali Meşhedî'nin damadı ve talebesiydi (Hondmir 1345:61,130).

Hüseyin Baykara'nın kitaphânesinde görev yapan ve Ali Şir Nevaî'nin meclisinde bulunanlardan biri de *Mevlana Sultanali Kaynî*'dir. *Nesih* ve *talik* yazıyı tam bir olgunluk ve usulüyle yazardı. Bu hattat Hüseyin Baykara'nın çocuklarından birkaçına ders vermişti.

Hoca Hafız Muhammed Timurluların son döneminde meşhur olan hattatlardan biri idi. Aklam-ı sitteyi (altı temel yazı sitilini) tam bir güzellelikle

yazardı. Bu hattat aynı zamanda Ali Şir Nevaî tarafından büyük çapta onartılan, adeta yeniden yapılan Mescid-i camii'nin imam ve hatipliğini yapardı. Bu dönemin büyük hattatlarından biri de *nestalik* hatta büyük kabiliyeti ve aynı zamanda neyzen olan *Mevlana Sultan Muhammed Han* idi (Hondmir 1345: 61-62).

Mevlana Alaaddin Muhammed son dönemin meşhur hattatlarından idi. Ali Şir Nevaî'nin kitaphanesinde yetişen hattatlardan biri olan Alaaddin Muhammed *nestalik* yazıyı başarıyla yazardı. Kendisi Ali Şir Meşhedî'nin talebelerindendi. Ali Şir Nevaî, onun Herat'ın meşhur katiplerinden olduğunu, şiirle iştilig etmediğini, ama bu konuda da yeteneği bulunduğunu belirtir (Hondmir 1345: 62, 131)

Ali Şir Nevaî sadece hattat, nakkaş, musikişinas ve şairleri himaye etmekle kalmamış, imar faaliyetlerine de ciddi katkıda bulunmuştur. O ondört köprü, dokuz hamam, elliki ribat, ondokuz su deposu, bir darü'l-huffaz, bir hastahane, beş imaret, yedi hankah, dört medrese ve yirmi mescit yaptırmıştı (Golombek:64).

Sonuç

Timurlu hanedanının tarihi, ilk bakışta kurucusu Timur'un hızlı, kanlı ve onun taraftarları için kârlı seferleri ile akla gelmektedir. Ancak dönem biraz daha dikkatli incelendiğinde, bütün devlet idarecilerinde görülen ülkesini mamur etmek, refahı artırmak, âlim ve sanatkârları himaye etmek fikrinin bu hanedanın hükümdarlarında da mevcut olduğunu görürüz. Timur'un şahsında sanatkâr ve ediplerin himayesi devrin karakteristik özelliği olacak boyutta değildi, zira buna dair örnekler kaynaklarda Timur'un halefleri döneminde yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte Timur da seferlerinde âlimleri ve din adamlarını, sanatkârları diğer esirlerden ayrı tutmuştu. Halefleri bu konuda çok daha iyi şöhrete sahiptirler. Timur'dan itibaren soyundan gelen hükümdarlar devrinde, devleti kuran ve sistemi ayakta tutan askerî ve idarî kesimi oluşturanların, şehirli hayata daha da yaklaştıklarını ve Hüseyin Baykara devrinde artık tamamen şehirli bir toplum haline geldiklerini ve savaşçılık özelliklerini yitirdiklerini söyleyebiliriz. Timur, ele geçirdiği yerlerde, özellikle kalelerin yıkılmasını tercih etmişti, zira muhalifleri buralarda barınabilirdi. Ancak, Timurlu devletin merkezî toprakları diyebileceğimiz Horasan ve Maveraünnehir'de bunun tam tersi bir politika takip etti ve şehir surları dahil kendi merkezini mamur hale getirdi. Bu politika, kendisinden sonraki idareciler tarafından da sürdürüldü. Ancak, Herat, Semerkant, Buhara gibi

merkezler, Timurlu dönemindeki parlak seviyelerine bir daha ulaşamadılar. İmar faaliyetleri, âlim ve sanatkârların himayesi konusunda Timurlu hanedanı, mirasçısı oldukları Çağatay hanedanından ciddi bir farklılık göstermektedirler. Cengiz Han'ın haleflerinin kurdukları devletlerde, yerleşik hayata karşı ciddi bir muhalefet ve antipati vardı. Konar-göçer boylar ve hayvancılığa dayalı ekonomi daha ön planda idi. Hanedan, ticareti de teşvik ve himaye etmişti. Ancak şehirlerin imarı, şairlerin, ediplerin, sanatkârların himayesi, mutasavvıf ve dervişlere sadakalar dağıtılması, Çağatay Hanlığında pek rastlanılan bir durum değildi. Timur da boyların ve boy beylerinin güçlü olduğu bir ortamda tarih sahnesine çıkmış ve bazı tarihçilerce “bozkır menseli son büyük fatih” olarak anılmışsa da, yazımız boyunca ifade etmeye çalıştığımız örneklerden de anlaşılacağı üzere hem Timur'un şahsı hem de soyundan gelenler şehirli hayat tarzına daha yakın şahsiyetler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu mânâda Zahirüddin Muhammed Babür'ün, Herat'ın Özbeklerin eline geçmesi üzerine, dünya görmemiş köylülüğün bu şehre hâkim olduğunu esfle ifade etmesi, Timurlu merkezinin bir medeniyet merkezi olarak görüldüğünü açıkça ifade eder.

Açıklama

¹ Barlas kabilesi Barulas olarak Gizli tarihinde geçen kabile Cengiz Han'ı(ö.1227) destekleyenler arasındadır. Çağatay Han' verilen binliklerden birini Barlaslar teşkil ediyordu (*Gizli Tarihi* 1986:14;55 ; Manz 1993:156-157).

² İbn Battuta 1333-1335, I.118. Seyyahımız bu hükümdar için adil ve iyi bir hükümdar ancak islamiyeti kabul etmemiş bir hükümdar demektedir. Bu hükümdar dönemi için bk. Mustafa Kafalı 2002:350.

³ İbn Batutanın verdiği bilgiye göre Türkçe konuşan bu hükümdar sabah ve yatışı namazlarını cemaatle birlikte kılacak kadar dindardı. Hanlığının son dört yılında Almalık bölgesine hiç gitmediği için Cengiz Yasasına riayet etmemekle suçlandı Nitekim Almalık yakınlarında yapılan kurultayda Çenkşi ve Bozan oğul'un elebaşılığını yaptığı muhalifleri tarafından hanlıktan azl edildi ve daha sonra katl edildi. İbn Batuta, :422-423.; Kafalı, : 350-351.

⁴ Timur , Emir Hüseyinle mücadelesinde ele geçirdiği Saray Mülk hanımla evlenmiş ve bu evlilik dolayısıyla Cengiz sülalesine damat olmuştu. Moğolca damat anlamına gelen güregen 'i bir unvan gibi resmi yazışmalarda kullanmıştır bk. Stanley 1882: 4-20. Burada Timur'un Suyurgatmış Han ve Mahmud Han'ın adını kullandığı bütün paralarda Güregen (damat) sıfatını görebiliyoruz Uluğ Bey ve Ebu Said de bu sıfatı paralarında kullanmışlardır bk. a.g.e, s. 38; 41. Onun evlilikleri için bk. Nazmiye Togan 1973: 3-14

⁵ Mesela bk. Yezdi 1972: vr. 131 a Çete üzerine yürümesi; vr 154 b. dördüncü defa çete üzerine yürümesi; 157a, beşinci defa çete üzerine yürümesi vs.

⁶ Timurlu dönemi mimarisi ve çeşitli sanat dalları ile ilgili son zamanlarda çok kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. Mimarî alanda Lisa Golombek- Donald Wilber tarafından hazırlanan *The Timurid Architecture of İran and Turan*, Princeton 1988 adlı iki ciltlik çalışmanın birinci cildi metin ikinci cildi görüntülere ayrılmıştır. Bu çalışmada Timurlu mimarisi çeşitli yönlerden incelendiği gibi kaynaklarda tesbit edilebilen eserlerin bir kataloğu çıkarılmış ve 257 den fazla eser hakkında bilgi verilmiştir (s.,241-444). Ayrıca ekler halinde tanıtımı yapılmayan ama bina edildiği kaynaklardan anlaşılan eserlerde eklenmiştir (s.446-452). Bura da da 140 eser tesbit edilmiştir. Bütün bu eserleri kimlerin yaptırdığı , hanedan üyesi, askerî sınıf, bürokrat ve katip sınıfı olmak üzere tasnif edilmiştir. Yine tesbit edilebilen bazı usta ve sanatkârların isimleri de liste halinde mevcuttur (s.458-462) . Timurlu mimarisine dair ancak sadece Horasan bölgesindeki eserlere matuf bir başka çalışma için bk. Bernard O'Kane, *Timurid Architecture in Khurasan*, California, 1987.

⁷ Timurlu Devri kaynaklar bakımından Altın Orda Devleti ile kıyaslırsak zengin ama Osmanlı Devleti ile mukayese edersek çok fakirdir. Zira bize bu dönemden kalan Osmanlı Arşivi gibi bir arşiv yoktur. Kaynakları daha ziyade kronikler , biyografik eserler, şehir tarihleri gibi eserler oluşturur. Bizde çalışmamızda devrin kaynaklarındaki örnekleri değerlendirmeye çalıştık.

⁸ Timur yayıldığı yerlerde genellikle kale duvarları ve burçların yıkılmasını tercih etmişti. Bunun en önemli nedeni kendisine muhalefet edenlerin buralara sığınarak karşı koymaları idi. Özellikle hafif süvari ağırlıklı bir orduda muhasaralar her zaman vakit kaybına neden oluyor ve güçlük çıkarıyordu. Bu konuda bk. Hayrunnisa Alan 1996:24-36.

⁹ Kale, muhafaza, duvar anlamına gelen terim için bk. Babür : 626.

¹⁰ Yaklaşık 3,5 mil. Babür: 667.

¹¹ Timur Bey evlatlarından bir kişi isyan ederek tahta çıkarsa burada tahta oturur. Taht kavgası yüzünden başını kaybederse burda kaybeder. Hatta filan şehzadeyi Gökсарay'a çıkardılar sözü onun öldürüldüğüne kinaye olmuştu. Bk. Babür :38.

¹² Timur eşkiya reisi, çete olarak , yakıp yıkan , bir şahıs olarak da anılmaktadır. Onun devlet mantığından uzak bir hükümdar olmadığı hususu için bk. Alan 1996:24-36. yine bu hükümdarın asker yönü dışında imarçı yönünün bulunduğu dair bk. Aka, 2000: 453-466.

¹³ Bilim ve sanat faaliyetlerinde siyasi istikrarın önemi için Alan 2001:23-33.

¹⁴ Bu mirza dönemi faaliyetleri için bk. Aubin 1987 :969 vd.

¹⁵ İdari teşkilatta çok önemli bir meclis olan divan-ı âlâ'nın başında bulunmuştu bk. Hafız-ı Abru 1372: II, 628.

¹⁶ M. Kemal Özergin 1976 :VI,471-518. Baysungur'un atölyesindeki sanatkarlar ve onların ne ile meşgul olduklarını gösteren bir rapor olan bu çalışma neşredildiği için burada, rapordaki bilgileri tekrarlamaktan kaçındık. Baysungur dönemi sanatkarlarına dair yine bk. Togan, 1953:74 vd. ; Alparslan.:276-277.

¹⁷ Şehrin Timurlular dönemindeki durumu için bk.Togan,1988.

¹⁸ Bir uzunluk ölçüsü birimidir. Babür'ün verdiği değerlere göre yaklaşık 20-25 cm lik bir ölçü birimi olmalıdır (Babür: 667).

¹⁹ Uluğ Bey'in hazırlattığı Zic'in şerh, tertip, ihtisar ve tercümeleleri mevcuttur. Bak. İzgi:413-419. Bu Zic'in Herat'ta 12 bin dinar'a alıcı bulması çok manidardır. Burada bir hususu özellikle vurgulamak gerekiyor. Uluğ Bey'in bilim adamı kimliğini tam değerlendirebilmek için daha farklı bir formasyona (matematik ve astronomi bilimleri ile ilgili birikime) sahip olmak gerektiğini düşünüyorum. Bunun da bir tarihçinin çalışmasını aşan bir husus olduğunu belirtmeliyim. Yinede konuya ilgi duyabilecek okuyucular bilim tarihi ile ilgili eserlere bakabilirler. Bu manada son yıllarda Osmanlı Bilim Tarihi üzerine yapılan araştırmalarda Uluğ Bey ve mesai arkadaşlarının eserleri, bunların yaygın olarak kullanımı, yazma kütüphanelerimizdeki nüshaları gibi hususlarda bilgi veren iki çalışmayı zikretmek yararlı olacaktır. bk. *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi* (1997); *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi* (1999).

²⁰ Sayılı 1985: 82. Bu mektup Kaşî'nin babasına yazdığı ikinci mektuptur. Birincisinin kaybolması ihtimaline karşı ikincisini kaleme almıştır. Söz konusu birinci mektubun metni bulunmuş ve neşredilmiştir. Bk. Muhammed Bagherî 1375 (1996) :37-50.

²¹ Bu alimlerin eserleri İstanbul, Bursa Malatya, Diyarbakir, Sivas, Erzurum, Kahire, Bağdat medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. İzgi 1997:275-285;372.

²² Bu şahsiyetlerin her birinin yaptırdığı binalar için bk. Golombek-Wilber 1988; Aka 1996: 193-208.

²³ Bu hükümdar dönemi siyasi olayları için bk. Alan:1996 B.

Kaynakça

- ALPARSLAN, A.(1992), “Baysungur” , *DİA*, 5.
- ABDÜRREZZAK-I SEMERKANDÎ (1949),*Matla’-ı Sadeyn ve Mecma’-ı Bah-reyn* (yay. Muhammed Şefî) Lahor, II/3.
- AKA, İsmail (1996), *Mirza Şahrüh ve Zamani*, Ankara.
- AKA İsmail (2000), “Timur Sadece Bir Asker mi idi?”, *Belleten* LXIV/240 Ağustos,Ankara.
- ALAN Hayrunnisa (1996A),“Timur’un Sefer Politikası”, Mimar Sinan Üniversitesi *Fen-Edebiyat Fak. Dergisi*,2, İstanbul.
- ALAN Hayrunnisa (1996B), *Sultan Ebu Said Devri Timurlu Tarihi (1451-1469)*, MSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Dr Tezi, İstanbul.
- ALAN Hayrunnisa (2001),“Osmanlı Timurlu İlmî Münasebetleri Örneğinde Organize İlmî Çalışmalarda Siyasî İstikrarın Rolü” *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi İstanbul 12-15 Nisan 1999 Tebliğler*, İstanbul.
- AUBIN. J.(1987), “Timurluların Şiraz’da Bilim ve Sanat Koruyuculuğu” (Çev. Yaşar Yücel), *Belleten* Ağustos,Ankara .
- BABÜR (1987), Babür, *Vekaii*, (Çev. R.R. Arat) Ankara.
- BAGHERÎ Muhammed(1996)*Ez Semerkand be Kaşan Name-i Gıyasüddin Kaşanî be Pedereş*, Tahran.
- BARTHOLD,W.(1997), *Uluğ Beg ve Zamani*, (Çev. İsmail Aka), Ankara.
- ERASLAN Kemal(1996), *Ali Şir Nevayi, Nesayimü’l- Mahabbe min Şemayimi’l- Fütüvve I Metin*, Ankara.
- GOLOMBEK,Wilber,(1988),*The Timurid Architecture of İran and Turan*, I, Princeton.
- HAFIZ-I ABRU(1372), *Zübdetü’t-tevârih*, II (nşr. Seyyid Kemal Hac Seyyid Cevadî) Tahran.
- HONDMİR (1317), *Düsturu’l- vüzerâ*, (nşr, Said Nefisi), Tahran.
- HONDMİR (1333), *Habibü’s-siyer*,Tahran III.
- HONDMİR(1345),*Fasl-ı ez Hulasatü’l- Ahbâr*, (nrş. Guya İtimadi), Kâbil.
- İSFİZARÎ (1338) *Ravzatü’l-cennat fi evsaf-ı Medinet-i Herat*, I
- İBN-İ ARAPŞAH(1277), *Tarih-i Timurlenk*, (çev. Nazmizade Murtaza) İstanbul.

- İBN BATTUTA(1333-1335), *Seyehatnâme-i İbn Batuta*, I (Çev. Mehmet Şerif), Matbaa-i Amire, İstanbul.
- İZGİ, Cevat(1997),*Osmanlı Medreselerinde İlim, Riyazi İlimler I*, İstanbul
- KAFALI, Mustafa(2002), “ Çağatay Hanlığı”, *Türkler*, 8 Yeni Türkiye Yay. Ankara.
- BİST MAKALE-İ KAZVİNİ (1363) , I-II, Tahran.
- MANZ, Beatrice F.(1993),*The Rise and Rule of Tamerlane*, London.
- Moğolların Gizli Tarihi*, (1986),*I. Tercüme*, (çev. Ahmet Temir), Ankara.
- O’KANE, Bernard(1987),*Timurid Architecture in Khurasan*, California,
- Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi, (1997) I-II, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul.
- Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi, (1999),I-II,ed.. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul.
- ÖZERGİN, M. Kemal(1976),“Tebriqli Cafer’in Bir Arzı” İ.Ü. Edebiyat Fak. *Sanat Tarihi Yıllığı*, VI, İstanbul.
- POLE, Stanley Lane(1882),*The Coinage of Bukhara (Transoxiana) İnthe British Museum From the Time of Timur to Present Day*, London.
- SAYILI, Aydın (1985), *Uluğ Bey ve Semerkanddaki İlim Faaliyetleri hakkında Gıyasüddin Kâşî’nin Mektubu*, Ankara .
- ŞAMİ, Nizamüddin (1984),*Zafernâme*, (çev. Necati Lugal), Ankara.
- TOGAN, Nazmiye(1973),“Temürlü Zamanında Aristokrat Türk Kadını” *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, V/ 1-4, İstanbul.
- TOGAN, Z.V.(1979), “Herat”, *İA*. V/1
- TOGAN, Z V.(1953), Topkapı Sarayında Dört Cönk, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, I/ 1-4, İstanbul.
- YEZDİ, Şerafeddin Ali (1972), *Zafernâme*, (nşr A. Urunbaye,), Taşkent

Attitudes of Timurids to Science and Art and Some Artists of the Last Period

Assist. Prof. Dr. Hayrunnisa A. AKBIYIK*

Summary: In this study, perceptions of the governor's of the Timurids, established by Tamerlane and which influenced on the history of Asia more than 150 years apart from China, on science and art will be studied. Inventing works of art or forming the list of artists of the dynasty period are not the scope of this study. However; in this study some works of art made during this period will be stated, dealt with as the characteristics of this period. In this study we will try to answer the following: what kind of a state was Timurid state, whether they were close to educated townsmen or not, what did the governors think about science, art and developing and constructing public facilities compared to Chagatai Khanate as they were the heir of the khanate?

Key words: Timurid, Art, Khurasan , Samarkand , Ali Shir Navai.

---

* Abant İzzet Baysal University, Faculty of Pedagogue, Gölköy / BOLU
hayrun2001@yahoo.com

Взгляд Тимуридов на Науку и Искусство и Некоторые Мастера Искусства Позднего Периода

Хайрунниса АКБЫЙЫК*, к.н., доцент

Резюме: В этой статье прослеживается подход руководителей государства тимуридов, созданного эмир Тимуром и повлиявшего на протяжении более 150-ти лет на историю Азии (за исключением Китая), к науке и искусству. Главная цель работы- рассмотреть следующие вопросы: каким было государство тимуридов; было ли оно ближе к городской культуре в сравнении с чагатайским ханством, наследником которого оно являлось, и каким был взгляд руководителей этого государства на науку, искусство и урбанизацию?

Ключевые Слова: тимуриды, искусство, Самарканд, Алишер Навои, Хорасан.

---

* Университет Абант Иззет Байсала, Педагогический Факультет-Гелкой-БОЛУ
hayrun2001@yahoo.com

Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e kadar

Dr. H. Bayram SOY*

Özet: Osmanlı Devleti'nde Tanzimatla birlikte modern okulların açılmasıyla ve Suriye, Cebel-i Lübnan ve Filistin'deki misyoner okullarının etkisiyle, özellikle Hristiyan Araplar arasında Batılı anlamda milliyetçilik fikirleri yaygınlaşmaya başlamıştır. Müslüman Araplar ise, İslâm dünyasının Batı karşısında önlenemez gerileyişine bir tepki olarak Arap kimlik ve kültür mirasına vurgu yapmak suretiyle, İslâm ve Batı medeniyetlerine Arapların yaptıkları katkılardan bahisle, Arapçılık şuurunu canlandırarak sözkonusu gerilemeye çözüm bulmaya çalışmışlardır.

Hristiyan Araplar, Arap kültür ve dilini canlandıracak faaliyetler yapmanın yanında, Osmanlı Devleti'nden ayrılma fikrini de gündeme getirerek bağımsızlığı savunmuşlardır. Müslüman Araplar ise ayrılıkçı fikirlerden ziyade, imparatorluğun bütünlüğünün muhafaza edilmesine taraftar olmakla birlikte, yaşadıkları bölgelerde Arap dil ve kültürüne daha fazla önem verilmesini talep etmişlerdir. Ancak Suriye'ye kıyasla, İngiliz idaresinin de etkisiyle, daha farklı bir milliyetçilik anlayışı geliştiren Mısırlı Araplar, "vatan" kavramına vurgu yaparak Araplık'tan ziyade "Mısırlı" kimliklerini ön plana çıkarmaya çalışmışlardır.

Müslüman ve Hristiyan Araplar arasındaki milliyetçi akımlara rağmen, Birinci Dünya Savaşı sırasında Hicaz'da Şerif Hüseyin'in başlattığı bağımsızlığı hedefleyen ayaklanma Araplar arasında ancak sınırlı destek bulabilmiştir. Gizli Sykes-Picot Anlaşması ve Balfour Deklerasyonu nedeniyle Birinci Dünya savaşından sonra bağımsızlıklarını elde edemeyerek Birleşmiş Milletler denetiminde İngiliz ve Fransız mandasında yaşamak durumunda kalan Araplar, ancak sömürgelerin tasfiye sürecine gidildiği 1940'ların sonlarından itibaren bağımsızlıklarını elde edebilmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Arap Milliyetçiliği, Araplar, Milliyetçilik, Osmanlı İmparatorluğu, Ortadoğu

---

* Kırıkkale Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fak. / KIRIKKALE
bayramsoy@ttnet.net.tr

Giriş

Milliyetçilik bazı faktörlerin tesiriyle ortaya çıkmış, kimileri için bir problem, kimileri içinse kurtuluş reçetesi olmuş, modern zamanları belirleyen akımlardan biridir. Anderson, *Hayali Cemaatler* adlı eserinde milliyetçilik akımını ortaya çıkaran faktörleri sıralarken matbaanın yaygınlaşmasını, Latince'nin okuyan kitleler arasında artık pek rağbet görmemesi sebebiyle, kapitalist bir yaklaşımla yayıncıların daha çok para kazanabilmek amacıyla yerel dillerde kitap basmalarını ileri sürmektedir. Böylelikle halk dilleri iktidar dilleri statüsüne yükselmiş, bunun millî kültürün inşasına katkı sağladığını ve böylece milliyetçi akımların önünün açılmıştır (Anderson 1995: 52-58). Nitekim Alman filozofu Johann Gottfried von Herder (1744-1803) “Denn jedes Volk; es hat seine National Bildung wie seine Sprache”¹ diyerek, milliyetçilik kavramını dil ve kültür üzerinde inşa etmek suretiyle, özelden XIX. yüzyıl Avrupa'sını, genelde ise milliyetçilik hakkındaki teorileri önemli ölçüde etkilemiştir (Anderson 1995: 83-84).

Arap milliyetçiliği de başlangıçta Arap diline ve kültürüne vurgu yapması bakımından, Amerika kıtasındaki milliyetçi hareketleri dışarıda tutacak olursak,² XVIII. yüzyılda Avrupa'yı etkileyen milliyetçi akımlardan temelde farklı bir karakter arz etmemektedir. Ancak Gellner'in “Milletler de devletler gibi şartlara bağlı oluşur ve evrensel bir zorunluluktan doğmazlar” (Gellner 1992: 27) tespiti ışığında, şüphesiz Arap milliyetçiliğini de ortaya çıkaran şartlar vardır.³ Bu çalışmada Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkmasına sebep olan şartlar ve 1918 yılına kadar süren seyri ele alınacaktır.

Arap Milliyetçiliğini Ortaya Çıkaran Şartlar

Osmanlı Devleti'nin XVIII. ve XIX. yüzyıllarda özellikle askerî alanda iyice zayıflamasıyla, Avrupalı büyük devletlerin Ortadoğu'da çıkarları olan bölgelerdeki ihtiraslarında canlanma olmuştur. XVIII. yüzyıl sonlarına doğru büyük devletler peş peşe elde ettikleri imtiyazlar sayesinde hem doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'ne nüfuz etmek, hem de imkân dahilinde Ortadoğu'ya yerleşmek yolunda hızla mesafe almaya başlamışlardır.

XVIII. yüzyılda Batı'da yaygınlaşan milliyetçilik fikri, Osmanlı Devleti'nde ilk önce Balkanlarda Hristiyan tebaa arasında kendini göstermiş, daha sonra Lübnan, Suriye ve Mısır'daki yabancı misyoner eğitim kurumları vasıtasıyla Ortadoğu'da yayılmıştır.⁴ Bu yeni akımın mensupları Osmanlı Devleti'nin sınırları dahilinde barınamadıklarından 1909'dan

itibaren İngiliz idaresi altındaki Kahire'ye yerleşmek veya Paris gibi dış merkezlere taşınmak zorunda kalmışlardır. Bunlar arasında Müslüman Araplar olduğu gibi Hristiyan Araplar da vardı ve bunlar genellikle Beyrut'taki Amerikan Koleji (kur. 1866), St. Joseph Cizvit Koleji (kur. 1875) ve Kahire'deki el-Ezher'den yetişmiş kimselerdi⁵ (Tuğ 1969: 259; Anderson 1995: 91).

XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nde Arap nüfusunun çoğunlukta olduğu topraklar, sadece ticarî açıdan Avrupalıların ilgi alanı olmuştur. Bu bölgelerde özellikle İngiliz, Fransız ve İtalyanların ticarî faaliyetleri oldukça yoğundu. Fakat 1798'de Napolyon'un Mısır'ı işgaliyle bu durumda büyük bir değişiklik yaşanmıştır. Çünkü Haçlı seferlerinden bu yana ilk defa bir Avrupalı güç Yakınoğu'ya sefer düzenlemiş ve toprak elde etmişti. Her ne kadar bu işgal dönemi çok kısa sürmüşse de, daha sonra büyük ekonomik ve sosyal çalkantılara sebep olacak, Arap dünyasına Batılı güçlerin doğrudan müdahalesini getirecek süreci de başlatmıştır (Lewis 1968: 166).

XIX. yüzyıla gelindiğinde uluslararası politikada henüz bir "Arap" meselesi yoktur. Gerçekte Arap eyaletlerinde oturanlarla ilgili belgelerde ve bunlardan bahseden kitaplarda Arap kelimesi de kullanılmamaktaydı. Bunun yerine bölge insanlarından bahsedilirken Müslüman ya da gayrimüslim ifadeleri kullanılmaktaydı. Bölgesel aidiyeti vurgulayan ifadelerde de, meselâ Suriye için Suriyeli yeterli oluyordu. Arap kelimesi daha ziyade yerleşik hayat yaşamayanlar ve çöllerdeki bedevîleri tasvir ediyordu⁶ (Zeine 1981: 36).

Napolyon'un Mısır'ı işgalinden sonra Mısır valisi olan Kavalalı Mehmed Ali Paşa her ne kadar hukuken Osmanlı Devleti'ne bağlı olsa da zamanla âdeta Mısır'ın fiilen bağımsız hükümdarı olmuştur. Ancak karşısında zayıf bir Osmanlı Devleti yerine güçlü bir Mısır istemeyen Batılı güçler, Mehmed Ali Paşa'nın bağımsızlık ve genişleme çabalarını engellemişlerdir. Mehmed Ali Paşa'nın, güçlü devlet olma yolunda yaptığı reformlardan tarım reformları başarıya ulaşmışsa da, endüstrileşmede aynı başarı gösterilememiştir. Eğitim alanında yapılan reformlar arasında, yabancı hocaların ders verdiği okulların açılması, Batı menşeli kitapların tercümelelerinin desteklenmesi ve Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi dikkati çekmektedir (Lewis 1968: 162).

Avrupa'nın kültürel etkinliği Suriye'de kendisini başlıca dinî alanda, özellikle Hristiyan Araplar vasıtasıyla hissettirmiştir. Çünkü XIX. yüz-

yılda büyük güçlerin kendi aralarında kutsal mekânlar ve Hristiyan azınlıklar üzerindeki etkinliklerini artırmak için giriştikleri dinî rekabet had safhaya çıkmıştır. Bu mücadelede öne çıkan ve en etkili olanlar Fransız Cizvitleri ve Amerikan Protestan misyonerleridir. Bunlar, özellikle Suriye'de⁷ kolej ve çeşitli okullar açarak Arap geçmişini ve Arap mirasını bilen, bunun yanında Avrupa kültüründen de haberdar olan ve bu kültürden etkilenmiş bir Arap nesli yetiştirmeyi hedeflemişlerdir⁸ (Lewis 1968: 172). Nitekim, bu okulların da etkisiyle Hristiyan Araplar, Arap milliyetçiliğinin oluşmasında önemli rol oynamışlardır. Başlangıçta laik nitelik taşıyan bu akım, daha sonra Müslüman Arapların da milliyetçiliğe ilgi duymasıyla, Arap millî kimliğini oluşturacak etnik, dil ve din unsurları arasındaki dengenin sağlanması konusunda problemlili hale gelmiştir (Ochsenwald 2000: 392).

Bu okullarda misyonerlerin gözetiminde eğitimini tamamlayan Suriyeli Hristiyan entelektüeller Mısır ve Suriye'de gazete ve dergi çıkarmak suretiyle bölge halkını etkilemeye başlamışlardır. Daha önce yayımlanan gazeteler İstanbul ve Kahire'de devlet tarafından yayımlanıyor ve genelde resmî haberlere yer veriliyordu. Ayrıca Fransızca, Rumca ve Ermenice gazeteler yayımlanmasına rağmen, hemen hemen hiç Arapça gazete yoktu. 1860'lardan itibaren bölgede matbaanın yaygınlaşması, Arap yazar ve okuyucuların artması ve nispi özgürlükler sayesinde gazete ve dergiler çıkmaya başlamıştır. Bu dönemi takip eden otuz yıl içinde de matbuat Lübnanlı Hristiyanların eline geçmiştir⁹ (Hourani 1984: 97). Tabiatıyla, bu şartlar altında gelişen Arap milliyetçiliği, özellikle Hristiyan Araplar arasında daha da yaygınlaşmıştır. Milliyetçilik hareketlerinin gelişimi, 1882'de İngiltere'nin Arap dünyasının merkezi olan Mısır'ı işgal etmesiyle, yani Mısır'ın doğrudan Avrupa'nın etkisi altına girmesiyle daha da hızlanmıştır (Harari 1962: 105; Lewis 1968: 173).

Siyasî anlamda milliyetçilik fikri, Müslümanlar arasında ise, hiç şüphesiz, Batı dünyası ile yoğun temasa geçilmesi sonrasında yayılmaya başlamıştır. XIX. yüzyıl başlarında Avrupa'da bulunan bazı Türkler ve Mısırlı Araplar Fransız İhtilâlî ile birlikte Avrupa'da yayılmış olan 'anavatan' ve 'millet' gibi fikirleri öğrenmişlerdir. Bu anlamda Araplar arasında milliyetçilik fikirlerinin yayılmasındaki önemli isimlerden biri Mısırlı *Rifa'ah Rafi el-Tahtavi*'dir (1801-1873). Tahtavi 1826-1831 yılları arasında Fransa'da bulunmuş ve 1834 yılında yayımladığı kitabında orada edindiği tecrübelerini aktarmıştır. Bu kitap Türkler ve Araplar arasında çok popüler olmuş, 1840'da Türkçe'ye tercüme edilmiş Arapça nüshası 1848'de

tekrar yayınlanmıştır.¹⁰ Tahtavi'nin getirdiği en önemli fikrî yenilik Mısır vatanperverliği düşüncesi olmuş ve bunu İslâmî bir temele oturtmaya çalışmıştır (Hourani 1984: 68-69). Farklı bir mahiyette de olsa doğulan yere veya anavatan kabul edilen bölgeye duyulan sevgi Müslümanlar arasında zaten olan bir duygu idi, fakat bu duyguya siyasî bir önem atfedilmiyordu. Milliyetçilik bölgesellik de ilişkilendirilmemişti. Tahtavi ve çağdaşları işte bunu yapmışlardır. Tahtavi, millet ve ülkelerden bahsederken milletin belli bir ülkeyle sınırlandırılabilceğini vurgulamıştır¹¹ (Dawn 1973: 123-124).

Tahtavi, yazdığı eserlerde sürekli *vatan* kavramına vurgu yapmış ve bahsettiği *vatan*da yaşayan cemiyeti de Arap değil Mısırlı olarak vasıflandırmıştır. Ayrıca Arapların İslam tarihinde oynadıkları role methiyeler düzmüş, fakat yine vatanseverlikten bahsederken Arapça konuşanları değil, Mısır'da yaşayanları kastetmiştir. Mısır'ı ve tarihini zihninde bir süreç olarak canlandırdığından, ona göre Modern Mısır, Antik Mısır'ın meşru varisiydi. Yani Mısır komple bir medeniyetti. Tahtavi'ye göre Mısır'ın fazilet ve zenginliklerini kaybetmesinin sebebi tamamen yabancı idarelerdi. Önce Memlûkler, sonra Osmanlılar, nihayet Çerkezlerin kötü idaresi altında Mısır gerilemişti. Aslında bütün bunları söylerken Tahtavi, Napolyon'un fikirlerini dile getirmiş ve kendisinden sonra gelecek Mısırlı düşünürler tarafından da kabul görececek bir düşünce tarzı oluşturmuştur¹² (Hourani 1984: 79-80).

Arap milliyetçiliği Arapların yaşadığı her bölgede aynı mahiyet ve tarzda gelişmemiştir. Suriye ve Mezopotamya'daki Araplar arasında yaygınlaşan Arap milliyetçilik akımları ile Arabistan'daki akımlar arasında oluşum açısından farklar gözlemlenmektedir. Meselâ, Suriye'de Şam, Beyrut, Kudüs ve Hayfa gibi şehirlerde bir Arap Rönesans'ı olarak adlandırılacak gelişmeler yaşanır ve XIX. yüzyılda Avrupa'da gelişen milliyetçilik akımlarının ortak özelliklerinin etkisinde bir Arap milliyetçiliği oluşurken, Arabistan'da, Vahhabi ayaklanması örneğinde olduğu gibi, farklı dinî yaklaşımlarla veya merkez otoriteye isyan şeklinde kabîlecî bir milliyetçilik anlayışı gelişmiştir (Kohn 1928: 212-213). Mısır'da ise, büyük ölçüde Avrupa'nın Müslümanlar aleyhine ilerleyişine bir tepki ve İngilizlerin Mısır'daki uygulamalarına reaksiyon şeklinde gelişerek, İslâm modernizmi ve Mısır milliyetçiliği olarak kendisini belli etmiştir (Lapidus 1989: 620).

Arap milliyetçiliğinin gelişimi bölgeler arasında değişkenlik gösterdiği gibi, Hristiyan ve Müslüman Araplar arasında da farklı bir seyir göster-

miştir. Müslüman Araplar, Osmanlı Devleti'nin Avrupa karşısında askerî anlamda tutunamaması neticesinde devleti toparlayabilmek amacıyla yapılan ve hayatın her alanını kapsayan, Batılı tarzdaki reformlara karşı tepki göstermişlerdir.¹³ Hristiyan Araplar ise, Avrupalı hamîlerinin desteğiyle, Osmanlı Devleti'nin zayıflamasını da fırsat bilerek, bağımsız ve müstakil devlet olma gayesini gütmüşlerdir.¹⁴

Müslüman Araplar arasında çıkan ve Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın müdahale ederek bastırıldığı Vahhabi ayaklanması, yukarıda da bahsedildiği gibi, Arabistan'da Osmanlı idaresine karşı başlatılan ve dinî mahiyet taşıyan Arap ayaklanmalarına iyi bir örnektir. Ayaklanmanın lideri *Muhammed ibn-i Abdülvahhab*'a göre Osmanlı idaresinde İslâm Allah'a karşı hürmetsizliğe dönüşmüştü, batıl inançlar ve bid'atler yayılmaya başlayarak putperestliğe benzer hale bürünmüştü. Abdülvahhab, İslâm toplumunun içinde bulunduğu gerilemenin Batılı tarzda reformlarla değil, ancak Kur'an ve sahih hadislerin ışığında İslâm'ın en saf ve temiz şekline dönülmesi suretiyle önlenebileceğini ileri sürüyordu (Tuğ 1969: 256). Abdülvahhab, savunduğu fikirler dolayısıyla *Suud* hanedanının da desteğini almıştı. 'Fikir' ve 'güç'ün bir araya gelmesiyle 1747 yılında Vahhabi hareketi kuvveden fiile dönüşmüş ve bundan sonra yapılan saldırılarla Bağdat, Kerbela, Medine ve Mekke'yi kontrollerine almışlar, Şam hatta Haleb'i tehdit etmeye başlamışlardır. 1792'de Abdülvahhab'ın ölmesinden sonra da hareketin etkisini kaybetmemesi üzerine, 1811 yılında Mehmed Ali Paşa ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilmiştir. Yedi sene süren mücadeleden sonra Mehmed Ali Paşa'nın ayaklanmayı bastırmasıyla, isyan geçici olarak yatışmıştır (Antonius tarihsiz: 22).

Bundan sonra Mehmed Ali Paşa da, Osmanlı Devleti'nin zaafından faydalanarak Osmanlı mirasını ele geçirme arzusuna kapılmış, Suriye topraklarını elde ettiği gibi, Anadolu'da da Kütahya'ya kadar ilerlemeye muvaffak olmuş ve onun bu üstünlüğü 1841 yılına kadar sürmüştür. Mehmed Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa'nın ele geçirdikleri yerlerde bir hükümdarlık kurma ve hilafeti devralma arzuları vardı. Fakat müstakil bir Arap krallığı kurma gibi bir düşünceleri yoktu (Zeine 1981: 38). Mehmet Ali Paşa, kuracağı devletin idaresinde, hakimiyeti Türkler ve Arnavutlarla sağlamayı planlıyor, Arapları da bu devlete tâbî bir topluluk olarak düşünüyordu (Antonius tarihsiz: 28).

Bu dönemde İbrahim Paşa'nın idaresi altında olan Suriye'de oluşturduğu hoşgörülü ortam Batılı misyonerlere kapıların açılmasına sebep olmuştur¹⁵ (Tibi 1997: 96, 98-99). Bu fırsattan en iyi Fransız ve Amerikalı mis-

yonerler faydalanmıştır. Söz konusu misyonerlerin en aktifi Fransız Cizvitleri olmuştur. Fransız Cizvitleri'nin bu bölgedeki faaliyetleri 1625'de başlamış, 1713'de kesintiye uğramış, fakat 1831'de tekrar aktif hale gelmiştir. Amerikalılar ise bölgeye 1820 yılında girmişlerdir. Aslında Fransız Cizvitleri'nin tekrar buraya dönmelerinde Amerikan misyonerlerinin etkisi çok büyüktür. Çünkü gelen Amerikalı misyonerler Presbiteryen idi ve Katolik Hristiyanları Protestan yapmaya çalışıyorlardı. Amerikalı misyonerler o zaman nüfusu 9.000 olan Beyrut'a yerleşmişlerdi. Cizvit ve Lazaristler'in ise zaten 200 yıldan beri Şam, Halep ve Lübnan'da okulları bulunmaktaydı. Bunların temel amaçları buradaki Hristiyanları kendi dinlerine çekmek ve teolojik kültür üzerine yoğunlaşmaktı¹⁶ (Antonius tarihsiz: 35-36).

Arap milliyetçilik hareketlerinin, özellikle Suriye eyaletinin bugün Lübnan diye bildiğimiz bölgesinde yoğunlaşmasının bazı sebepleri vardı. Bunlar, bölgedeki misyoner okullarının Batılı tarzda verdiği eğitim, Fransız İhtilâli'nin siyasî fikirleri, Arap dili ve edebiyatını canlandırma teşebbüsleri, burada matbaaların kurulmasıyla Arap gazetelerinin yayınlanması ve Lübnanlı göçmenlerin Amerika'da bir müddet yaşadktan sonra geri dönerek orada edindiği tecrübeleri bölgeye taşımak istemeleriydi. Bu bölgenin diğer Arap bölgelerinden farkı Batı ile daha çok ve sık irtibat halinde olmasının yanında, coğrafi yapısı dolayısıyla Avrupa ile olan ticarî faaliyetlerin de büyük ölçüde buradan yürütülmesiydi. Lübnan'da, Hristiyan Araplar arasında Türk aleyhtarî fikirlerin gelişmesinde bunların kendilerini Müslüman Türk idaresinde okyanusta bir ada gibi hissetmelerinin de etkisi büyüktür. Hristiyan Arapların bu düşüncelerine karşılık Müslüman Arapların büyük çoğunluğu Osmanlı idaresinden ayrılmak niyetinde değillerdi (Zeine 1981: 39).

Hristiyan Araplar arasında yaygınlaşan milliyetçiliğin ilk yıllarında hemen bağımsızlık hareketine soyunmamış, önce eski Arap kültürünün canlandırılması konusunda eğilimler oluşmuştur. Bu konudaki önderlerden biri olan *Nasîf Yazıcı*, özellikle Amerikan misyon okullarında okutulmak üzere Arapça dilbilgisi, mantık, hitabet ve vezin konularında kitaplar yazmış, fakat bu eserler daha geniş kesimler tarafından benimsenmiş ve ölümünden (1871) sonra da Arap dili öğretiminde temel eserler olmuştur. Yazıcı, Osmanlı idaresinden kurtuluşun ancak bu yolla olacağına inandığından, eski Arap edebiyatının canlandırılması gerektiğini savunmuş ve önemli bir kesimi de etkilemiştir. Yazıcı on iki çocuğunu da aynı heyecan ve ideal doğrultusunda yetiştirmiştir. Öyle ki, Arap millî

kurtuluşuna ilk çağrıcı çocuklarından biri olan *İbrahim Yazıcı* yapmıştır¹⁷ (Antonius tarihsiz: 46-47).

Arap milliyetçilik hareketlerinde bir diğer önemli Hristiyan Arap (Maruni) *Butrus el-Bustani* ise, çok iyi eğitim almış ve Arapça'dan başka diller de öğrenmiştir. Amerikalılarla sürekli irtibat halinde olmuş ve misyoner okullarında dersler vermiştir.¹⁸ Amerikan misyonu, Yazıcı ve Bustani ile işbirliği yaparak Ocak 1847'de *Society of Arts and Sciences*'ı (Sanat ve Bilim Topluluğu) kurmuştur. Topluluğun üyeleri ise, Eli Smith, Cornelius van Dyck ve birkaç Amerikalı idi. Bu topluluk iki yıl içinde 50 üye daha kaydetmiştir. Topluluğun üyeleri arasında Müslüman ve Dürzilerden kimse olmadığı gibi, Suriye ve Arap dünyasında da türünün ilk örneğiydi. *Society of Arts and Sciences* beş sene faaliyet göstermiş ve benzer başka cemiyetlerin kurulmasına da örnek teşkil etmiştir. Meselâ, bu cemiyetin kurulmasına ön ayak olan Amerikalıları ilk taklit edenler Cizvitler olmuş ve 1850'de *Oriental Society* (Doğu Topluluğu) kurulmuştur. Bu da diğeriyle ya aynı zamanda ya da kısa bir müddet sonra ortadan kalkmıştır (Antonius tarihsiz: 51-52).

Arap milliyetçiliğini savunan bir diğer cemiyet ise 1857'de kurulan *el-Cem'iyye el-İlmiyye el-Suriye* (Suriye İlim Cemiyeti) idi. Cemiyetin üyeleri tamamen Arap olmakla birlikte, Hristiyanların yanında Müslüman ve Dürzilerden oluşan 150 üyesi vardı. Cemiyetin başkanlığını Dürzi olan *Amir Muhammed Arslan* yapıyordu. Üyeler arasında etkili bir Müslüman aileden olan *Hüseyin Bayhum* ve Hristiyan Bustani'nin oğlu gibi farklı simalar mevcuttu. 1860'da Lübnan'da çıkan olaylar¹⁹ faaliyetlerine set vurmuşsa da, cemiyet kısa bir süre sonra tekrar faal hale gelmiş ve resmen tanınmıştır. Bundan sonra İstanbul ve Kahire'deki yandaşlarını da üyeliğe dahil etmişlerdir. Böylece, bu cemiyetin kurulması örneğinde de görüldüğü gibi, bölgede yüzyıllar boyu çatışmaya sebep olmuş farklı inançlar, aynı idealler çerçevesinde bir araya gelmiştir. Bu cemiyetin kurulması, ortak milli şuurun oluşması yolunda görünüşteki ilk belirti olmuş ve yeni bir hareketin beşikliğini yapmıştır (Antonius tarihsiz: 53).

Nasıf Yazıcı'nın oğlu İbrahim Yazıcı da bu cemiyetin üyesi olmuştur. Yazıcı tüm Arapların bir araya gelerek Türk idaresinden kurtulmaları yönünde çağrı yapmıştır. Yazdığı şiirlerde Arap milletinin başarılarını, edebiyatının parıldıklarını ve geçmişinden ilham alması durumunda gelecekte elde edileceği başarıları vurgulamıştır. Bu şiirler Arap milliyetçiliğinin gelişim evresini beslemede önemli rol oynamıştır (Antonius tarihsiz: 54).

II. Abdülhamid Döneminde Arap Milliyetçiliği

II. Abdülhamid'in en büyük endişelerinden biri alternatif bir Arap hilafetinin oluşturulması idi. Dolayısıyla, kendisi Arapları yüksek askerî ve idarî mevkilere getirerek ve nihayet Pan-İslamist politikasıyla Arapları kazanmaya çalışmıştır. II. Abdülhamid idaresinde, padişahın kontrolü sayesinde Araplar arasında milliyetçilik şuru çok yavaş bir gelişme göstermiştir.²⁰ Nitekim 1877-78 meclisinde Arap mebusları birleştiren ve onları diğerlerinden ayıran açık seçik bir ortak çıkar ya da belli bir "Arap görüşü" olmamıştır. Arap mebuslar kendilerini imparatorluğun temsilcileri olarak algılamış ve doğrudan doğruya seçildikleri bölgeyle ilgilenmişlerdir (Kayalı 1998: 31).

Daha önce de belirtildiği gibi Müslüman Arap entelektüeller, ayrılıp bağımsız bir devlet kurmanın peşinde koşmaktan ziyade, Osmanlı Devletini hem dinî hem de siyasî yönden güçlendirecek reformların yapılmasını hedeflemişlerdir.²¹ Bunların önde gelenleri, *Şeyh Muhammed Abduh*, *Muhammed Raşid Rıza* ve *Abdurrahman el-Kevakibi* ve Arap olmamasına rağmen söz konusu tartışmaya ciddi katkıları olan *Cemaleddin Afgani* idi. Bunlardan *Cemaleddin Afgani*, ciddi bir şekilde eğitilerek ve İslâm'ı çağın gereklerine uygun hale getirerek, Müslümanların serbest ve gelişmeye müsait milletler haline getirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu amaçla Müslüman ülkeleri, aynı İslâm'ın altın yıllarında olduğu gibi, yabancı hakimiyetinden kurtarmak ve Müslümanlar arasında evrensel olarak kabul görmüş bir halifenin idaresi altında birleştirmek istemiştir²² (Antonius tarihsiz: 69; Hourani 1984: 115; Zeine 1989: 130; Lapidus 1989: 620-621). Arap entelektüelleri arasında bir yandan bu tür gelişmeler yaşanırken, diğer taraftan okuma yazma bilmeyenler, köylüler ve fakirlerin bir çoğu bu gelişmelerden habersiz veya etkilenmeden hayatlarını sürdürmüşlerdir (Zeine 1981: 58). Yani bu tür akımlar ve gelişmeler ancak belirli çevrelerde etkili olmuş ve tartışılmıştır.

II. Abdülhamid'in idaresinde yönetimi eleştiren ve hilafet makamı için alternatif tekliflerde bulunanlardan biri *Abdurrahman el-Kevakibi* olmuştur. İdare aleyhinde konuştuğu için tutuklanan el-Kevakibi 1898'de serbest kaldıktan sonra Mısır'a gitmiştir. El-Kevakibi, İslâm'a ve yayılmasına gösterdikleri hizmetten dolayı Arap ırkının üstün olduğunu savunmuş ve hilafetin Kureyş soyundan birine verilmesi gerektiğini ileri sürmüştür (Antonius tarihsiz: 98).

Bir diğer önemli sima olan *Şeyh Muhammed Abduh*'a göre İslam'ın hastalığına tek çare Batı medeniyetinin reddi ve saf İslam'a dönülmesiydi.

Yapılması gereken şey, esas ile teferruatın ayırt edilmesi, sonra da esasın muhafaza edilerek yaşanan tarihî süreçte İslam'a eklenen harici unsurların çıkarılmasıydı. Bu anlamda Müslümanların yaşadıkları problemler siyasî değil, dinî idi (Lapidus 1989: 621). Ayrıca misyoner okullarına Müslümanların gitmesine kesinlikle karşı çıkmıştır. Ona göre misyonerler yabancı şeytanlardı ve söyledikleri de şeytanın ıslıklarıydı (Dawn 1973: 134). Abduh'un hedeflerinden biri de İslam'ın modern düşünce ile uzlaştırılması idi. Bu çabası doğrultusunda modern Avrupa düşüncesine ait bazı fikirleri geleneksel İslam terimleri ile izaha ve eşleştirmeye çalışmıştır. Meselâ, maslahatı menfaate (*utility*), şurayı parlamenter demokrasiye, icmayı kamuoyuna (*public opinion*), İslam'ın kendisini ise medeniyetle eşleştirerek Batı düşüncesiyle bir uzlaşma sağlamayı hedeflemiştir (Hourani 1984: 144).

Milliyetçi Arap hareketlerinin organizeli olarak yayılmasının ilk teşebbüsü 1875'e kadar geri götürülebilir. Bu yılda, Suriye Protestan Koleji'nde eğitim görmüş beş genç Beyrut'ta gizli bir dernek kurmuşlardır. Dernek üyelerinin hepsi Hristiyan idi, fakat bunlar hareketlerinin başarıya ulaşabilmesi için Müslüman ve Dürzilerin de kendilerine katılmalarının gerekliliğinin farkındaydılar. Dolayısıyla aralarına Müslüman ve Dürzilerin de katılımını sağladıktan 3-4 yıl sonra yollara ilânlar asarak açıktan propaganda yapmaya başlamışlardır. Astıkları ilânlarda Türk idaresinin kötü yönleri vurgulanmış ve Arap toplumunun ayaklanarak bu durumdan kurtulması yönünde telkinlerde bulunulmuştur²³ (Dawn 1973: 79-80; Zeine 1989: 132). 1883'de Osmanlı idaresinin sıkı takibinden dolayı bu derneğin mensupları mevcut evrakı yakarak o sırada Mısır'a yerleşmiş bulunan İngiliz idarecilerinin himayesine sığınmışlardır (Tuğ 1969: 260). Burada şunu da belirtmek gerekir ki, Arap Hristiyanlar arasındaki bazı ılımlı yazar ve liderler, Osmanlı idarî sisteminin işleyişinden hoşlanmasalar hatta nefret etseler dahi, Osmanlı Devleti'nin yıkıldığını görmek istemiyorlardı.²⁴

Hristiyan Araplardan ve Arap milliyetçiliğinin ateşli savunucularından *Necip Azuri* ise 1904 yılında Paris'te bir dernek kurmuştur: *Ligue de la Patrie Arabe*. Bu derneğin amacı Suriye ve Irak'ın Türk hakimiyetinden kurtarılması ve bu amaç doğrultusunda Arapları ayaklanmaya teşvik etmek idi. Azuri, bazı Fransız yazarların da desteğiyle Nisan 1907'de *l'Independence Arabe* adlı bir dergi çıkarmıştır. Fakat Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet ilân edilince yayını durmuştur. Bu dergi yabancı bir ülke ve yabancı bir dilde yayın yaptığı için milliyetçilik hareketinin merkezin-

de yer alamamıştır (Antonius tarihsiz: 98-99). Azuri yayınlarında Türklerin, Arapların geri kalmasının tek sebebi olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre, eğer Türk idaresine girilmeseydi Araplar dünyanın medeni toplulukları arasındaki yerlerini alacaklardı. Ayrıca Araplar her alanda Türklerden daha iyi idi. Hatta asker olarak da Türklerden daha iyilerdi ve bundan dolayı Türkler zaferlerini Arap askerlere borçlu idi. Azuri'ye göre, Osmanlı Devleti'nde gerekli reformlar yapılırsa ve Araplara daha iyi şartlar sağlansa onlar devlete sadık kalacaklardı, ancak Abdülhamid'in reform yapmaya hiç niyeti olmadığı gibi, Jön Türklerin de iktidara gelme şansları yoktu. Dolayısıyla ona göre Arap bağımsızlığı tek çıkış yolu olarak görünmekteydi²⁵ (Hourani 1984: 278-279).

Bu dönemde Araplar arasında Türk aleyhtarı hareketlerin yavaş gelişmesi iki nedene bağlanabilir. Birincisi, Avrupa kökenli milliyetçilik fikirlerinin sözkonusu bölgelere ciddi anlamda işlememiş olması, ikincisi ise, II. Abdülhamid'in devletin elinde kalan bölümünü bir arada tutmak için uyguladığı başarılı ve kurnazca yöntemlerdir. Bu yöntemlerin başında Müslümanların dinî inançlarından yararlanmak ve ajanları vasıtasıyla bütün siyasî faaliyetlerden haberdar olmak geliyordu. II. Abdülhamid imparatorluğun Müslüman nüfusunu bir arada tutabilmek amacıyla halifelik müessesesini, dolayısıyla İslâm Birliği fikrini de etkili olarak kullanmak istemiştir²⁶ (Mansfield 1975: 30).

II. Abdülhamid idaresinde Hristiyan Araplar, hükümlanlık talep etmeyen her türlü siyasî etkinlik ve akım olarak adlandırılabilir, Arapçılığın²⁷ teşvik etmekten çok Jön Türk hareketi olarak bilinen liberal hareketin canlandırılmasına katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca Arap siyasî örgütleri XIX. yüzyılın sonuna kadar, temelde Suriye'nin Osmanlı İmparatorluğu içindeki birliğini tercih etmişlerdir (Kayalı 1998: 57).

II. Meşrutiyet Sonrası Arap Milliyetçiliği

II. Abdülhamid'in 1909'da tahttan indirilmesinden sonra Arap milliyetçilik hareketleri çok hızlı ve etkili bir seyir takip etmeye başlamıştır. 1908-1918 yılları arasında Araplar Osmanlı hükümetinden sürekli reform taleplerinde bulunmuşlardır. İstedikleri reformların temel hedefi Osmanlı sınırları dahilinde kendi eyaletlerine otonomi verilmesi olmuştur. İttihatçıların bu talebe olumlu cevap veremeyişi Arapların bağımsızlık için iştahlarını kabartmaktan başka bir işe yaramamıştır (Harari 1962: 106).

İttihatçılar ve Araplar arasında henüz fikir çatışmasının olmadığı dönemde, 1908 yılında *el-İkha el-Arabi el-Osmani* (Osmanlı-Arap Kardeşliği)

adlı bir cemiyet kurulmuştur. Bu cemiyetin temel amacı mevcut anayasayı korumak, Osmanlı tebaası tüm milletlerin padişaha sadakatini sağlamak, Arap eyaletlerinin refah seviyesini diğerleriyle aynı seviyeye getirmek, Arap dilinde eğitimi yaygınlaştırmak ve Arap geleneklerinin yayılması ve muhafazasını sağlamaktı (Antonius tarihsiz: 102; Tibi 1997: 108). II. Meşrutiyet'ten sonraki dönemde Araplarla ilişkilerin iyileşmesine etki eden iki gelişme daha olmuştur: Hacıların Mekke'ye ulaşımına büyük kolaylık sağlayacak olan Hicaz demiryolu resmen hizmete açılmış²⁸ ve II. Abdülhamid'in İstanbul'a çağırarak burada ikamet etmesini istediği *Şerif Hüseyin ibn Ali* Mekke Şerifi olarak tayin edilmiştir.²⁹

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra Araplar ve Türkler arasındaki ilk sarsıntı meşrutî meclisin oluşturulması için yapılan seçimlerde yaşanmıştır. Araplar seçim şartlarını Türklerin kendi lehlerine düzenlediklerini iddia etmişlerdir. Çünkü yapılan seçimler sonucunda Aralık 1908'de açılan meclisteki 288 sandalyenin 147'sini Türkler, 60'ını da Araplar almışlardı (Ahmad 1986: 255). Padişah tarafından atanan 40 kişilik mecliste (Heyet-i Âyan veya Meclis-i Âyan) ise 3 Arap vardı³⁰ (Antonius tarihsiz: 104). Bunun yanında, Arapların meşrutî rejimin faydalarını umdukları gibi kısa sürede görememeleri, İttihatçılar ile Araplar arasında hasmane duyguların gelişmesine sebep olmuştur. Meselâ, İttihatçıların yaptıkları reformların vazgeçilmez şartı olan merkezi otoritenin mümkün olan en geniş alana ulaştırılması prensibi ve bunun tamamlayıcı unsuru olan devletin dili Türkçe'nin kamu hayatının her alanında kullanılması hedefi, Araplarla gittikçe siyasîleşen bir anlaşmazlığa sebep olmuştur. Ancak, Türkçe kullanma zorunluluğu İstanbul ile Araplar arasında önemli ve hassas bir konu olarak ortaya çıkmışsa da, Arap siyaseti temelde imparatorluktaki genel eğilimlere uymaya devam etmiştir³¹ (Kayalı 1998: 88-90). Balkanlardaki hareketlenmeler ve Araplar arasındaki huzursuzluklar sebebiyle İttihatçıların devleti kurtarmak amacıyla Pan-İslamizm'den Pan-Turanizm'e geçiş yapmaları³² ve bunun yanında sıkı bir merkezîyetçi politika izlemeye başlaması sonucu Araplar arasında bir reaksiyon oluşmuştur³³ (Lewis 1968: 174). Bu reaksiyonun temel sebebinin genelde "Türkleştirme" politikası olduğu ileri sürülmüştür.³⁴

Araplar "Türkleştirme"ye gösterdiği tepkileri, neredeyse her sahada kültürlerinin bombardımanına maruz kaldıkları Fransızlara, diğer bir deyişle "Fransızlaşma"ya da göstermişlerdir. 1908 yılında Beyrut'ta yayınlanan *La Question Sociale et Scolaire en Syrie* adlı anonim bir broşürde, Arapların Fransızları sevdiğikleri, ancak bu sevginin kendilerini kaybettirecek

kadar ileri gidemeyeceği ifade edilmiştir. Ayrıca, Fransız kültürüne kendi ihtiyaçlarına cevap verdiği için itibar ettikleri, ancak bunun hiçbir zaman kendi kültürlerini unutmaya terk edecekleri anlamına gelmeyeceği vurgulanmıştır (Kohn 1928: 216).

İttihatçıların merkezileştirmeci yaklaşımlarına reaksiyoner tavrın bir neticesi olarak Arap liderleri ve milliyetçilik adına yapılan faaliyetlerin bir kısmı yeraltına inmiş ve çalışmaları yürütebilmek amacıyla dört dernek kurulmuştur. Bunlardan ikisi faaliyetlerini açıktan yürütürken, diğer iki dernek çalışmalarını gizlilik içinde sürdürmüştür.

Açıktan faaliyet gösteren derneklerden ilki *al-Muntada al-Adabi* (Edebiyat Kulübü), 1909 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Derneğin amacı, İstanbul'da oturan veya buraya gelen Araplar için bir buluşma merkezi oluşturulması idi. Hedef siyasî olmadığı müddetçe İttihatçılar bu derneğe müsamaha göstermişlerdir. Dernek Arap milliyetçilik hareketine yeni bir boyut kazandırmasından ziyade yayılmasını sağlamıştır. Suriye ve Irak'ta birçok şubesi açılmıştır³⁵ (Antonius tarihsiz: 108; Zeine 1989: 134).

Diğer açıktan faaliyet gösteren dernek ise, 1912'de Kahire'de kurulan *Hizb el-Lamerkeziyye el-İdariyye el-Osmanî* (Osmanlı Adem-i Merkeziyyet İdaresi) olmuştur. Bu derneğin iki amacı vardı: Birincisi, Osmanlı idarecilerine devletin adem-i merkezî bir idareye ihtiyacı olduğunu anlatmak, ikincisi ise, Arapların bu konudaki desteğini almak üzere harekete geçmektir. Dernek üyeleri bir yıl içinde iyi organize olmuşlar ve milliyetçi Arap duygularının en yetkin organı durumuna gelmişlerdir.³⁶

Gizli örgütlerden ilki *el-Kahtaniyye* idi ve amacı Osmanlı Devleti'ni Avusturya-Macaristan örneğindeki gibi ikili bir monarşi haline getirmektir. Buna göre, Arap eyaletleri kendi idaresine ve meclisine sahip bir krallık olacaktır. Bütün müesseselerin dili Arapça olacaktır. Osmanlı padişahı ise Türk tahtının sahibi olduğu gibi, Arap tahtının da sahibi olacaktır. Bu cemiyetin ortaya çıkışı ve Arap milliyetçiliği adına ilk faaliyeti, Osmanlı ordusundaki Arap subaylarını davaları adına kazanmaya çalışmaya başlamalarıyla olmuştur. Cemiyet, her ne kadar üyelerini seçme konusunda titizlik göstermişse de, üyelerden birinin ihanet ederek faaliyetlerinin açığa çıkmasına sebep olmasıyla çalışmaları atıl hale gelmiş, fakat dağılmamıştır³⁷ (Antonius tarihsiz: 110-111).

Diğer gizli dernek ise, 1911 yılında Paris'te kurulan *Cemiyet el-Arabiyye el-Fetat* (Genç Arap Cemiyeti)'dir. Bu derneğin amacı Arap eyaletlerine bağımsızlıklarını kazandırarak Türklerin veya diğer yabancı güçlerin haki-

miyetinden kurtarmaktı. Dernek Paris'teki Arap öğrenciler tarafından kurulduğundan merkezi ilk iki yıl Paris olmuş, bu öğrenciler mezun olunca 1913'de Beyrut'a, bir yıl sonra da Şam'a taşınmıştır. Cemiyetin gizliliği Osmanlı idaresinin sonuna dek muhafaza edilebilmiştir.³⁸

1911 yılında İttihatçılar dış politikada umduklarından daha etkili olduğunu anladıkları Pan-İslamist siyaseti benimsemişlerdir. Fakat Müslüman Arap liderler iki sebepten dolayı İttihatçılara Pan-İslamist politikada güvenmemekteydiler. Birincisi, onlara göre İttihatçıların istisnasız hepsi farmasondular ve bu anlamda bir dinî birlik siyaseti masonlukla çalışmaktaydı,³⁹ ikincisi ise Selânik Yahudileri İttihat ve Terakki'nin ayrılmaz bir parçası idi.⁴⁰ Sadece bu sebepten olmasa bile, İttihatçıların İslamcı politikalarının işe yaramadığı şu örnekten de belli olmaktadır: İngilizler, gerektiğinde Cezire'yi (Mezopotamya) işgal etmeleri durumunda yerel halkın bu işgale karşı tavrını öğrenmek amacıyla 1912'de bölgede yaptıkları araştırmaların neticesinde Yukarı Mezopotamya'daki kabile şeyhlerinin İngiliz işgalini desteklemeyi vadettiklerini öğrenmişlerdir.⁴¹

Her şeye rağmen İttihatçıların ülkeyi bir arada tutmaya çabaladıkları, ancak kimsenin beklemediği tarzda imparatorluğun can damarlarından olan Balkan topraklarını kaybettiği bir dönemde, 21 Haziran 1913'te Paris'te kabaca yarısı Müslüman, diğer yarısı da Hristiyan olan bir Arap Kongresi toplanmıştır.⁴² Bu kongrede de ayrılıkçı tavrıdan ziyade yine birlikte yaşamının formüllerini arayan uzlaşmacı bir tavır sergilenmiştir. Burada yapılan tartışmalara göre ılımlı Arap milliyetçileri kesinlikle tavırlarını "Batılılaşma"dan yana koymuşlardır. Bu toplantıda, modern medeniyete dahil olmak için imparatorluğu reforme etmek istediklerini ve bu konuda Avrupa'nın yardımını beklediklerini ilân etmişlerdir (Hourani 1984: 283). Ayrıca bu toplantıda aldıkları kararları ve Osmanlı Devleti'nde yapılmasını istedikleri reformları Paris'teki Osmanlı büyükelçisine de sunmuşlardır. Buna göre Osmanlı Devleti'nde köklü ve acil reformlar yapılmalı, Arapça Suriye ve Arap vilâyetlerinde resmî dil olarak tanınmalı ve askerlik hizmeti Suriye ve Arap vilâyetlerinde zaruri durum olmadıkça "bölgesel" olmalıydı (Kürkçüoğlu 1982: 37-38). Ancak Osmanlı idaresini elinde bulunduranlar bu tür reformları yapmaktan ziyade kaybedilen toprakların nasıl geri alınacağına hesaplarını yapmaktaydılar. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na giriş şekli bunun en bariz delilini teşkil etmektedir.

I. Dünya Savaşı Sırasında Arap Milliyetçiliği ve Ayaklanma

1914'de Araplar arasında İslamcılık hâlâ hâkim bir görüştü ve birçok Müslüman Arap, Osmanlı Devleti'nin devamından yanaydı. Fakat savaş yıllarının baskısı ve özellikle İngilizlerin faaliyetleriyle ayrılıkçı Arap hareketlerinde de hızlı bir gelişme olmuştur. İngilizler, 1916 yılında bağımsızlık ve her türlü malzeme yardımı vaadiyle Hicaz'da bir ayaklanma organize etmişler ve Hicaz Araplarının savaş sırasında Suriye'nin işgal edilmesine yardım etmelerini sağlamışlardır (Lewis 1968: 174).

Osmanlı hükümeti, Almanya yanında savaşa girince İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Asya topraklarının, savaşın gidişatı ile ilgili çok önemli stratejik önemi olduğuna kanaat getirmiştir. İngiltere, savaşta Osmanlıların üstesinden gelebilmek için Osmanlı Devleti'nin gayrimemnun tebaası olarak görülen Araplara yönelmiştir. Osmanlı Devleti savaşa girince bazı Araplar Osmanlı Devleti'nin çökeceğini ve böylece kendilerine bağımsızlık için fırsat doğacağından sevinç gösterileri yapmıştır. Bu sırada Arapların büyük çoğunluğunun halife padişahı sadakatle desteklemelerine rağmen bazı Arap liderler, inkıza sürüklenen Osmanlı Devleti'ni terk etmeyi ve gerekirse bağımsızlık yolunda yabancı yardımına başvurmayı zaruri bir durum olarak görmüşlerdir. Daha sonraki gelişmeler de Fransa ve İngiltere'nin zaten böyle bir anı kollamakta olduğunu göstermektedir. Çünkü Fransızlar ve İngilizler, özellikle Mekke Emiri Şerif Hüseyin gibi, bağımsızlık peşinde olan Arap liderlerinden ve bazı Arapların şikayetlerinden haberdardılar ve bu şikayetlerden faydalanmak için uygun bir fırsat bekliyorlardı⁴³ (Zeine 1981: 99-100).

İngiltere açısından Arapları Osmanlı Devleti'ne karşı isyana itmek için şartlar çok müsait iken yine de ilk teşebbüse geçen İngiltere olmamıştır. I. Dünya Savaşı'nın arifesinde Osmanlı Meclisi'nde mebus olan Mekke Emiri Şerif Hüseyin, oğlu Abdullah'ı, 5 Şubat 1914'de Kahire'de İngiliz Yüksek Komiseri Lord Kitchener'e göndererek Osmanlı Devleti ile herhangi bir açık çatışmada kendilerine destek olunup olunmayacağı konusunda İngiltere'nin görüşünü sormuştur⁴⁴ (Kürkçüoğlu 1982: 75; Yerasimos 1994: 134-136). İngilizler başlangıçta bu teşebbüse karşı herhangi bir taahhütte bulunmamışlardır. Hatta, İstanbul'daki İngiliz yetkilileri "Bab-ı Âli'nin Hicaz ve Suriye'de Arap entrikasından sürekli şüphe ettiği için bu tarz görüşmelerden huzursuzluk duyduğunu" Mısır'daki İngiliz makamlarına bildirmişlerdir (Storrs 1939: 129; Kürkçüoğlu 1982: 76). Bundan dolayı, Mısır'daki İngiliz yetkilileri "Dost bir devlete karşı kullanılmak üzere silah veremeyeceklerini, Hicaz Arapları'nın İngiltere-

re'den cesaret görmeyi beklememeleri gerektiğini ve İngiltere'nin Arabistan'daki tek çıkarının Hindistanlı hacıların emniyet ve rahatı olduğunu söyleyerek" Abdullah'a ret cevabı vermişlerdir (Storrs 1939: 129, 1. dipnot; Kürkçüoğlu 1982: 76).

İngilizler, Şerif Hüseyin'in teklifini reddetmelerine rağmen Almanların Osmanlı Devleti'ni savaşa girmeye zorlaması ihtimaline karşı tedbir almaktan da geri durmuyorlardı. Bundan dolayı 24 Eylül 1914'de Lord Kitchener Şerif Abdullah'a bir temsilci gönderilerek Hicaz Araplarının, Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesi durumunda kendilerinin yanında mı, karşısında mı olacaklarının sorulmasını istemiştir (Storrs 1939: 156). İngilizlerin bundaki amacı savaş sırasında kendileri için hayati öneme sahip Mısır'ın doğusunu güvence altına almak için Hicaz Araplarının deve kervanlarından faydalanmak idi. Çünkü çölle çevrili Mısır'da en etkili vasıtalar develerdi (Storrs 1939: 155).

İngilizler umdukları Arap desteğini sağlamak için bir süre daha beklemek durumunda kalmışlardır. Ancak İngiltere'nin endişesi gerçekleşip Osmanlı Devleti İngiltere'ye karşı savaşa girince, İngilizler de daha önceki görüşmelerde gündeme gelmiş olan Arapların ayaklanmasını destekleme konusunu Şerif Hüseyin'le tekrar görüşmeye başlamışlardır.⁴⁵

Birinci Dünya Savaşı sırasında Arap isyanı ve onu etkileyen faktörler konusunda Cemal Paşa'nın Suriye valiliği hep tartışılmalıdır. Cemal Paşa Aralık 1914'de hem 4. Ordu komutanı hem de Suriye valisi olarak tayin edilmiştir. Cemal Paşa Suriye'ye ulaştıktan sonra bu savaşın İslâm'ın ve en büyük Müslüman devleti Osmanlı Devleti'nin savunması için bir cihat olduğunu vurgulamış ve yumuşak başlılık ve müsamaha ile Arapları kazanmaya çalışmıştır. Cemal Paşa'nın Şubat 1915'de Süveyş kanalına düzenlediği saldırı başarısız olunca, Suriye'ye döndükten sonra Arap liderlerini ülkelerini yabancılara satmakla suçlayarak bunlara karşı çok katı bir politika izlemeye başlamış, hatta bazı Arap liderlerini isyana engel olması ümidiyle idam ettirmiştir⁴⁶ (Zeine 1981: 101-102; Gogoi – Abdulgahfour 1994: 100; Harari 1962: 107).

Dünya Savaşı'nın devam ettiği sırada Şerif Hüseyin ve Sir MacMahon'un yazışmaları sonunda Araplar Mekke'de 10 Haziran 1916'da Şerif Hüseyin liderliğinde ve İngiltere'nin askerî ve malî desteğiyle ayaklanmışlardır.⁴⁷ Şerif Hüseyin'in isyanı özellikle böyle bir şeye taraftar olmayan Mısırlı entelektüeller arasında huzursuzlukla karışık şaşkınlık oluşturmuştur. Bunun Türklerin itibarını sarsmak için İngilizler tarafından ortaya

atılmış bir aldatmaca olduğunu ileri sürmüşlerdir (Storrs 1939: 177). Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, tüm Araplar ve Arap liderler bağımsızlık durumunda Şerif Hüseyin tarafından idare edilmek istemiyorlardı. Bundan dolayı isyan sırasında farklı fikirlere sahip üç grup ortaya çıkmıştı: Bunlardan ilki Suriyelileri temsil edenlerdi ve temel hedefleri Fransızları Suriye'ye sokmamaktı. İkinci grup Şerif Hüseyin'in grubuydu ve bu grupla İngilizler, hem dünyevî hem de manevî otoriteyi bünyesinde bulunduracak bir Arap krallığı oluşturmanın görüşmelerini yapıyorlardı. Üçüncü grup ise, Irak grubu idi ve bağımsız bir hükümet oluşturarak İngilizlerden kurtulmak istiyorlardı (Zeine 1981: 105-106).

Araplara verilen bağımsızlık sözlerine rağmen savaş sırasında 2 Kasım 1917'de Balfour Deklârasyonu'nun yayınlanması Araplar üzerinde soğuk düş etkisi yapmıştır (Yerasimos 1994: 152; Mejcher 1991: 443). Bunun yanında 1917'deki devrimle Rusya'daki idareyi ele geçiren Bolşeviklerin, Balfour Deklarasyonu'ndan birkaç gün sonra, gizli Sykes-Picot Anlaşması'nı açıklamaları Şerif Hüseyin ve diğer Arap liderler arasında daha şiddetli bir şok etkisi oluşturmuştur. Çünkü onlar İngiltere ve onun müttefiki Fransa'ya aşırı derecede güveniyorlar ve bağımsızlıklarını elde edebileceklerine inanıyorlardı. Bundan dolayı her iki gelişme de Araplar tarafından kendilerine ihanet olarak değerlendirilmiştir (Harari 1962: 108). Nitekim Balfour Deklarasyonu ile Yahudilere bir "ulusal yurt" bağışlanacağını anlaşılmasıyla Filistin Meclisleri Yüksek Komitesi, Kudüs'teki ABD temsilcisine şunları yazmıştır:

"Zayıf Arap milletinin parçalanması için çalışan en büyük düşman sanılan Türkiye, bizi bu yavaş ölüme mahkûm edecek kadar zalimleşmemiştir. O halde, Yakındoğu'daki zaferlerine Arapların yapmış olduğu katkıyı kabul eden dostumuz Müttefikler, nasıl olur da böyle bir cezaya mahkûm edilmemize göz yumarlar?"

Eğer Türkiye'ye karşı baş kaldırdıysak, bu sadece haklarımızı öne sürmek içindi, ve ittifakımızın ülkemizi böleceğini ve ardından da sömürgeleştireceğini önceden görebilseydik, Türklere karşı husumetimizi ilan etmezdik.⁷⁴⁸

Bundan sonraki aşama ise, savaşın İtilaf Devletleri tarafından kazanılmasıyla, gizli Sykes-Picot Anlaşması'nın Mayıs 1920'de San Remo Konferansı'nda onaylanarak dört bağımlı Arap devletinin oluşturulması olmuştur. Milletler Cemiyeti'nde de onaylanmasının ardından, oluşturulan uydu devletlerden Lübnan ve Suriye Fransa'nın, Irak ve Filistin'de İngiltere-

re'nin manda yönetimine bırakılmıştır. 1922'de ise, Filistin topraklarından bir beşinci devlet, Ürdün oluşturulmuştur (Lapidus 1989: 643).

Değerlendirme

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupalı güçler karşısında sürekli askerî mağlubiyetler alarak iyice gerilemesiyle, bu devletler kendi çıkarları açısından çok önem verdikleri Ortadoğu ve Yakındoğu'ya çeşitli yollarla sızmaya çalışmışlardır. Bu sızma faaliyetleri gerek ticarî, gerekse eğitim ve misyonerlik faaliyetleriyle gerçekleşmiştir.

Misyonerlik faaliyetleri paralelinde açılan okullarda eğitilen Hristiyan Araplar, Avrupa'da Fransız İhtilâli ile yayılan özgürlükçü ve milliyetçi fikirlerin etkisiyle Türk idaresinden ayrılmak için çeşitli cemiyetler kurarak mücadeleye girişmişlerdir. Bu esnada Müslüman Araplar ise, Türk idaresinden kurtulmak yerine, idarî sistemin ve dinî düşüncenin ıslahı ve yeniden yapılandırılması yönünde faaliyetler göstermişlerdir.

İttihatçıların devleti merkezîleştirerek kurtarma hedefi Araplar arasında "Türkçülük" politikası olarak algılanmış ve bu döneme kadar birlikte imparatorluğu kurtarmak için çözümler arayan Müslüman Arap aydın ve liderleri arasında, bundan sonra nisbî olarak ayrılıkçı hareket ve düşüncelerin arttığı görülmüştür. Bu arada başından beri yabancı ülkelerden bağımsızlık için destek arayan Mekke Emiri Şerif Hüseyin de aradığı fırsatı Birinci Dünya Savaşı sırasında bulmuştur.

Savaş sırasında bağımsızlık için askerî ve maddî yardım karşılığında İngilizlerle bir olup Şerif Hüseyin liderliğinde ayaklanan Araplar, çok geçmeden Balfour Deklarasyonu ve gizli Sykes-Picot Anlaşması'nın açığa çıkmasıyla kandırıldıklarını anlamışlardır. Fakat geri dönüşü olmayan bu aşamadan sonra Araplar, savaştan galip çıkan Fransız ve İngilizlerin manda sisteminde bir süre yaşamak zorunda kalmışlardır. Sömürgeci güçlerin 1940'lardan itibaren sömürgelerini tasfiye sürecini başlatmalarıyla, Araplar da ancak bu dönemde mandacı ülkelerin işgal ettikleri yerlerdeki çıkarlarını sağlamlaştırılmaları sonrasında, bağımsızlıklarını elde etmişlerdir.

Kaynakça

- AHMAD, Feroz (1986), *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
ANDERSON, Benedict (1995), *Hayali Cemaatler. Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul.
ANTONIUS, George (tarihsiz), *The Arab Awakening, The Story of the Arab National Movement*, Khayats, Beirut.

- BARBIR, Karl K. (2000), "Bellek, Miras ve Tarih: Arap Dünyasında Osmanlı Mirası", *İmparatorluk Mirası. Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, (Ed.) L. Carl Brown, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 144-163.
- Cemal (Paşa) (1959), *Hatıralar. İttihat-Terakki ve Birinci Dünya Harbi*, haz. Behçet Cemal, Selek Yayınları.
- DAWN, C. Ernest (1973), *From Ottomanism to Arabism, Essays on the Origins of Arab Nationalism*, University of Illinois Press, Urbana.
- GELLNER, Ernest (1992), *Uluslar ve Ulusculuk*, çev. Büşra Ersanlı Behar – Günay Göksoy Özdoğan, İnsan Yayınları, İstanbul.
- GOGOI, Aparajita - Gazi İbdewi Abdulghafour (1994), *Arab Nationalism, Birth, Evolution and the Present Dilemma*, Lancers Books, New Delhi.
- HARARI, Maurice (1962), *Government and the Politics of the Middle East*, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs.
- HOURANI, Albert (1984), *Arabic Thought in the Liberal Age, 1798-1939*, Cambridge University Press, Cambridge.
- KARMIŞ, Orhan (1991), "A'râb", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. III, İstanbul, s. 242.
- KAYALI, Hasan (1998), *Jön Türkler ve Araplar. Osmanlı İmparatorluğu'nda Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, çev. Türkan Yöney, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- KOHN, Hans (1928), *Geschichte der Nationale Bewegung im Orient*, Kurt Vowinckel Verlag, Berlin.
- KÜRKCÜOĞLU, Ömer (1982), *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi, 1908-1918*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- LAPIDUS, Ira M. (1989), *A History of Islamic Societies, [İslâm Toplulukları Tarihi*, çev. Yasin Aktay, İstanbul: İletişim, 2002], Cambridge University Press, Cambridge.
- LEWIS, Bernard (1968), *The Arabs in History, [Tarihte Araplar*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979], Hutchinson and Co. Ltd., London.
- MANSFIELD, Peter (1975), *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, çev. Nuran Ülken, Sander Yayınları, İstanbul.
- MEJCHER, Helmut (1991), "Der arabische Osten im zwanzigsten Jahrhundert, 1914-1985", Ulrich Haarman (Ed.), *Geschichte der arabischen Welt*, Verlag C. H. Beck, München, s. 432-501.
- OCHSENWALD, William (2000), "Modern Ortadoğu'da İslâm ve Osmanlı Mirası", *İmparatorluk Mirası. Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, (Ed.) L. Carl Brown, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 384-411.
- ÖZYÜKSEL, Murat (1988), *Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Arba Yayınları, İstanbul.

- SCHÖLCH, Alexander (1991), “Der arabische Osten im neunzehnten Jahrhundert, 1800-1914”, Ulrich Haarman (Ed.), *Geschichte der arabischen Welt*, Verlag C. H. Beck, München, s. 364-431.
- STORRS, Ronald (1939), *Orientalisms*, Readers Union Ltd., London.
- TIBI, Bassam (1997), *Arab Nationalism. Between Islam and the Nation-State* [*Arap Milliyetçiliği*, çev. Taşkın Temiz, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998], St. Martin’s Press, Inc., New York.
- TUĞ, Salih (1969), *İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri, XIX. ve XX. Asırlar*, İrfan Yayınları, İstanbul.
- YERASIMOS, Stefanos (1994), *Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ZEINE, Zeine N. (1981), *Arab Turkish Relations and The Emergence of Arab Nationalism*, Greenwood Press, Westport.
- ZEINE, Zeine N. (1989), “Arap Milliyetçiliği”, çev. Kemal Kahraman, *Cambridge İslam Tarihi*, Hikmet Yayınları, İstanbul.

Açıklamalar

- ¹ Nasıl her halkın bir halk olarak dili varsa, millî kültürü de vardır.
- ² Amerika kıtasındaki milliyetçi hareketler daha ziyade sömürge idaresinden kurtulmak amacıyla zulme ve köleliğe karşı çıkan ayaklanmalardır. Bkz. Anderson (1995: 61-67).
- ³ Barbir (2000: 146), bu şartların anlaşılması için esas bilinmesi gereken dönemin kabaca 1600-1800'lü yıllara tekabül eden zaman dilimi olduğunu, ancak bu döneme ilişkin bilgilerin sınırlı olduğunu ifade etmektedir.
- ⁴ Arap milliyetçiliğinin ilk çıkış noktası Lübnan'dır. Bu aslında hiç de şaşırtıcı değildir, çünkü Lübnan'daki "modernizasyon" ve yeni siyasî uyanışın oluşması tamamen Avrupa'nın siyasî, ticarî ve eğitim alanındaki nüfuzundan etkilenmiştir (Lapidus 2002: 638). Lübnan'daki Avrupa etkisi hakkında ayrıca bkz. Tibi (1997: 95-96).
- ⁵ Beyrut'taki Amerikan kolejinin eğitim dili Arapça idi ve modern bilimler öğretiliyordu. Bu okul sayesinde Amerikan demokrasi geleneği bölgeye aktarılmış, eğitim dilinin Arapça olmasıyla da modern bilimler ilk defa bu dilde okutulmuştur (Kohn 1928: 214).
- ⁶ Karmış (1991: 242), Arap kelimesinin izahını yaparken şunları söylemektedir: "Arab kelimesi bir ırkın ismi olmakla beraber bu ırkın köy ve şehirlerde yaşayanlarına ise a'râb (bedevî) denir."
- ⁷ Bu dönemde Suriye idarî birimine günümüzde müstakil bağımsız ülkeler olan Lübnan, İsrail ve Ürdün dahildi.
- ⁸ İngiliz, Fransız ve Amerikalıların yanında Ruslar da bölgede misyoner okulları açmıştır. Fransız ve Rus misyoner okulları kendi ülkelerinin desteği ve ülkelerinin plan ve çıkarları doğrultusunda çalışırken, İngiliz ve Amerikan misyoner okulları siyasî amaçlarla faaliyet göstermemiştir (Bu konu hakkında bkz. Zeine (1981: 43). [Tibi (1997: 100) ise, Amerikan ve Rus misyoner okullarının siyasî bir hedefi olmadığını, ancak Fransızların tamamen kolonyal hedeflerle hareket ettiklerini söylemektedir. Buna rağmen, ilk Arap milliyetçilerinin Fransız okullarından değil, Amerikan okullarından çıktığını, bunun sebebi olarak da Amerikan okullarında Arap kültürü ve Arap dilinin üzerinde durulmasını göstermektedir. Çünkü Amerikalılar Protestan'dı ve Protestanlık'ta ibadet ana dilde yapılmaktaydı. Bundan dolayı İncil Arapça'ya çevrilmiş ve Arap dil ve kültürüne önem verilmiştir.]). Ancak Rusların ve Fransızların Hristiyanlar üzerindeki etkilerine karşılık İngilizler de Dürzileri desteklemişlerdir. Dolayısıyla, bu okullar başlangıçta Arap milliyetçiliğini uyandırmak amacıyla açılmış olsalar da, netice itibarıyla bölgedeki mezhep ve dinî farklılıkları körüklediği için temelde Arap milliyetçilik hareketiyle tenakuza düşmüştür (Antonius tarihsiz: 92-93). [George Antonius'un adı geçen eserine atıf yapıldığı bu yerde şu ihtiyat notunu düşmek gereklidir: Araplar, bağımsız olmayı hayal ettikleri Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kendilerini manda yönetimi altında bulunca, bu durumu bir emperyalizmden (Osmanlı) kurtulup diğerinin (Avrupa) ku-

cağına düşmek olarak yorumlamışlardır. Bu düşünce ise 1938’de yayınlanan Antonius’un adı geçen eserinde klasik ifadesini bulmuştur. Ancak Arap-Osmanlı ilişkileri hakkında daha sonra yapılan araştırmalar Antonius’un yorumundaki zaafları ortaya koymuştur. Yapılan düzeltmeler arasında şunlar sayılabilir: Meselâ, Osmanlı Devleti’nde Tanzimatla birlikte başlayan eğitimi modernleştirme çabalarının Batılılaşmayı hızlandırmaktaki etkisi Arapların yaşadığı bölgelerdeki misyoner okullarından daha fazla olmuştur. Ayrıca, iddia edilen aksine II. Abdülhamid Arap karşıtı olmadığı gibi, pek çok Arap’ı yüksek makama getirmiş ve makul olarak karşılanabilecek İslâm Birliği siyaseti izlemiştir. Son olarak, Şerif Hüseyin’in savaş sırasında başlattığı ayaklanmayı çok az sayıda Arap desteklemiş, büyük çoğunluk ya sadakatini muhafaza etmiş ya da tarafsız kalmıştır. Bkz. Barbir (2000: 152-153).]

- 9 Araplara hitap eden matbuat alanında ilk öne çıkan isim *Faris el-Şidyak* olmuştur. Maruni bir aileden gelen *el-Şidyak*’ın Hristiyan mezhepleri ve dinler arasında gidip gelen bir hayatı olmuştur. Önce Protestanlığa geçmiş, daha sonra İslam’a girerek padişahın daveti üzerine İstanbul’a gitmiş ve ilk önemli Arapça gazete olan *el-Cevaib*’i 1860’tan 1883’e kadar çıkarmıştır. Yazılarının siyasî bir derinliği, gazetesinin de politik bir doktrini olmamıştır. Faaliyetlerindeki amacı Arap dilini geliştirmek olmuştur. Siyasî anlamda, daha ziyade padişah tarafından içerde ve dışarıdaki politikasını desteklemek amacıyla kullanılmıştır (Hourani 1984: 98-99).
- 10 J. Heywoeth Dunne, “Rifâ’ah Badawi Rafi al Tahtawi: The Egyptian Revivalist”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* (London Univ.), IX (1939), 961-967 ve X (1940), 400-401’den nakleden Dawn (1973: 123).
- 11 Gellner (1992: 224-225), “anavatan” ve “millet” kavramlarının çimentosu olarak adlandırılabilir “vatanperverlik”in milliyetçilikle ilişkisini izah ederken şunları söylemektedir: “İddia edilen nokta; ulusculuğun, vatanperverliğin çok belirli bir türü olduğu ve bunun aslında, yalnızca, modern dünyada varolan bazı toplumsal koşullarda yayıldığı ve hakim olduğudur. Ulusculuk birçok önemli özellikle belirginleşen bir vatanperverlik türüdür: (...); bireyler kümelenmiş alt gruplara üyelik nedeniyle değil, sahip oldukları kültürel üslup nedeniyle bu siyasal birimin doğrudan üyesi sayılırlar. Türdeşlik, okuryazarlık ve anonimlik temel özelliklerdir.”
- 12 Schölch (1991: 426) de, Arap milliyetçiliğinin, özellikle Müslüman Araplar arasında, yaygınlaşmaya başladığı ilk dönemde, Arapların İslâm tarihinin ve medeniyetinin oluşmasında oynadıkları role vurgu yapılarak gündeme getirilmeye çalışıldığını ifade etmektedir.
- 13 Bazı Müslümanların gözünde Avrupalılaşıma yönünde yapılan bu reformlar, Osmanlıları Sünnî İslâm’ın temsilcisi olmaktan çıkarıyor ve inanılırlıklarını kaybettiriyordu. Bu görüşe sahip olanlar Sudan’daki Mehdiye tarikatı, Libya’daki Sunusî tarikatı ve Arabistan’daki Vahhabî-Suudî hareketleri idi. (Ochsenwald 2000: 395).
- 14 Müslüman veya Hristiyan, Araplar arasında belli bir dönemden sonra Osmanlı Devleti’ni her ne sebeple olursa olsun eleştirilmesinin pek çok sebebi vardır. Barbir’e (2000: 146) göre bunun en önemli nedeni, XIX. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı “gerilemesi”nin Avrupa tarih yazıcılığının belli başlı konulardan biri

haline gelmiş olmasıdır. Ranke'nin XVII. yüzyılda Osmanlı ve İspanya'yı anlattığı eserini [Leopold von Ranke, *Die Osmanen und die Spanische Monarchie im 16. und 17. Jahrhundert*, Leipzig: Duncker und Humbert, 1877] yayınladığında, ana fikri Avrupa'da orta sınıflar yükselirken, Osmanlı ve İspanya'nın gerilemekte olduğuydu. Bu Avrupa, Türk ve Arap tarih yazıcılığında hiç eleştirilmeden bir "doğru" olarak benimsendi. [Her ne kadar konuyla alakalı değilse de, bu yaklaşıma eleştiriler gelmeye başladığı, bu dönemde Osmanlı Devleti'nde bir "duraklama" veya "gerileme"den bahsedilemeyeceği, olsa olsa "Avrupa ve dünyadaki değişim karşısında sarsılan dengeye direnme veya değişime ayak uydurma" çabalarının mevcudiyetinden bahsedilebileceği hakkında çok ciddi yorumlar yapılmaktadır. Bu konuda oldukça doyurucu malûmat hakkında bkz. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken, 2002, s. 37-40.] Bu "doğru"nun benimsenmesinden sonra Araplar için yakın geçmiş bir hor görme ve alay nesnesine dönüşmüş ve uzak geçmiş, yani "şanlı" imparatorluk çağı (Emevî ve Abbasi dönemleri) Araplara ilham kaynağı oluşturabilecek bir standart olarak kabul edilmiştir.

- 15 XIX. yüzyılın sonlarına doğru misyonerlerin çalıştırdığı müesseseler üniversite şeklini almış ve gerek Müslüman gerekse gayrimüslimlerin eğitilmesinde en önemli unsur olmuştur. Böylece Avrupa ve Amerika kültürüyle birlikte milliyetçilik fikirleri de Ortadoğu'ya girme fırsatını bulmuştur (Tuğ 1969: 254).
- 16 1831'den sonra Cizvitler Beyrut, Şam, Halep, Gezir ve Zahle'de okullar açmışlardı. 1820'de gelen Amerikan Presbiteryenleri de 1860 yılında 33'den fazla okula sahipti. Fakat bölgedeki en önemli iki eğitim kurumu 1866'da Beyrut'ta açılan Suriye Protestan Koleji ve 1875'te yine Beyrut'ta açılan St. Joseph Cizvit Üniversitesi idi (Zeine 1981: 42).
- 17 İbrahim Yazıcı'ya göre Araplar en kayda değer millettir, çünkü onlar diğer milletlerden daha kısa zamanda daha çok şeyler başarmışlardır. Araplar, Arap olmayanların hakimiyetine girince gerilemişler, bundan sonra dinî ilimlerde gerileme olduğu gibi dini de fanatikleştirmişlerdir. Avrupalılar da Araplardan aldıkları bilgilerle hızlı gelişme kaydetmişlerdir (Dawn 1973: 132).
- 18 Hatta El-Bustani 1863'de kendi okulu olan *el-medrese el-vataniyye* adlı bir okul açmış ve burada Arap dili ve modern bilimler öğretilmiştir. Hayatını Arap dilinin benimsenmesi ve sevilmesine adanmıştır. El-Bustani, din farkı gözetmeksizin, eskiden Arapların parlak bir medeniyetin sahibi olduğunu ve bu dönemde Batı'nın kendilerini örnek aldığını, ancak kendilerinden kaynaklanmayan çeşitli sebeplerden bu öncülüğün kaybedildiğini ileri sürmüştür. Ancak artık ilmin Batı'da olduğunu ve aslında onu almanın kendilerine ait bir şeyi geri almaktan farksız olacağını ileri sürmüştür (Hourani 1984: 99-100). El-Bustani hakkında ayrıca bkz. Tibi (1997: 102-103).
- 19 1839 Tanzimat Fermanı'ndan sonra Lübnan ikiye bölünmüştü; biri ağırlıklı olarak Hristiyan, diğeri Dürzi idi. Bu durum mevcut çatışmayı azaltmadığı gibi İngiliz ve Fransız rekabeti durumu daha da kötüleştirmiştir. Çünkü Fransızlar Hristiyan Ma-

runileri, İngilizler de Müslüman Dürzileri desteklemişlerdir. Ayrıca İbrahim Paşa idaresi sırasında Hristiyanlara müsamaha gösterilmesi Müslümanları rahatsız etmiştir. Bunun yanında İngilizler de bu ayrılığın ve düşmanlığın artmasında önemli rol oynamışlardır. 1841 yılında tekrar Osmanlı idaresine dönüldüğünde ise bu iki grup karşı karşıya kalmışlar ve 1860 yılında bu gruplar arasında çatışmalar patlak vermiştir (Antonius tarihsiz: 55-56).

- 20 Osmanlı hükümeti bu fesadın arkasında özellikle Fransa ve İngiltere'nin olduğunu biliyordu. Dolayısıyla bunların desteklediği yayın organlarına ambargo uygulanmıştır. Ayrıca aleyhte faaliyetlerin etkisini azaltmak için basında bunlar hakkında aleyhte yazılar yazılması tavsiye edilmiştir. Mesela, *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin sahibi Ahmed Mithat Efendi'ye 'İslâm'ı birlik içinde tutacak yazılar' yazması konusunda istekte bulunulmuştur. Ayrıca hükümet Mısırlı gençlerin, Yahudilerin ve Ermenilerin de yurtdışındaki faaliyetlerini yakından izlemiştir (Kürkçüoğlu 1982: 22-32).
- 21 Dönemin Müslüman liderleri Arapları Türk idaresinden kurtulma yönünde değil de Batı'nın tecavüzlerinden korunmaları yönünde uyarıyorlardı. Önde gelen Müslümanlar ve Arap nüfusunun büyük çoğunluğu (Arap yakındoğusunun) Osmanlı idaresine sadıktılar. Onların 'kalan son güçlü İslam imparatorluğunu' zayıflatmak gibi bir niyetleri yoktu (Zeine 1981: 58). Ayrıca bkz. Tuğ (1969: 255); Zeine (1989: 134); Gogoi ve Abdulghafour (1994: 85). 1890'da Paris'te Jön Türklerin yaptığı bir toplantıda Mizancı Murad'ın Arap katılımcılara bir Arap devleti kurma niyetlerinin olup olmadığını sorması üzerine Madra Mutran ve Halil Ganem bu iddiaları reddetmişler ve Halil Ganem şunları söylemiştir: "Biz Araplar biliyoruz ki, eğer Frenkler ülkemize girerlerse, birkaç yıl içinde topraklarımız onların eline geçecektir ve ülkeyi diledikleri gibi yöneteceklerdir. Türklere gelince, onlar bizim dinimize inanırlar ve âdetlerimizi bilirler. Dört yüz yıllık yönetimleri boyunca bir santimetre mülkümüzü dahi almamışlardır. Toprakları, mülkleri, sanayiye ve ticareti yerli halka bırakmışlardır. Araplar, Türklerle ticaretten ve kesintisiz bağımızdan yararlanmışlardır. Şimdi bunu değiştirmek be Türklerin yerine başkasını getirmek doğru olur mu?... Müslümanları bir Arap devleti kurmak istedikleri, Hristiyanları da yabancılarla gizli ittifak yaptıkları gerekçesiyle suçlayanlar, sadece hükümdara yaranmak isteyenlerdir... Arap aydınlarının ve ileri gelenlerinin ümmetlerinin Osmanlı çıkarları çerçevesinde yaşamasından başka bir isteği yoktur." (Kayalı 1998: 49).
- 22 II. Abdülhamid, Afganî'nin başlattığı, Müslümanları bir halife idaresinde birleştirmeyi amaçlayan İslamcılık akımını başarılı bir şekilde kullanmak amacıyla olmuştur. Bundan dolayı Afganî'nin İran'dan sürülmesiyle onu İstanbul'a davet etmiş ve himayesine almıştır (Mansfield 1975: 31).
- 23 Bu cemiyet hakkındaki kayıtlar mevcut değildir. Fakat örgütün amacının Suriye ve Lübnan'ın birleştirilerek olarak bağımsızlığının elde edilmesi ve kurucularından birinin de *Faris Nimr Paşa* olduğu bilinmektedir (Dawn 1973: 81-87). Cemiyetin

- kurucusu diğer dört kişi ise şunlardır: İbrahim el-Hourani, Yakub Sarruf, İbrahim el-Yazıcı ve Şahin Makarius (Zeine 1981: 57).
- 24 Bunların önde gelenleri ünlü günlük gazete *el-Ahram*'ın kurucusu Salim Takla, *el-Mukattam*'ın sahibi ve editörü Faris Nimr Paşa, *el-Hilal* dergisinin kurucusu Corci Zeydan, *el-Camia el-Osmaniye*'nin sahibi ve editörü Farah Antun ve şair Halil Mutran idi (Zeine 1981: 60).
- 25 Azuri, 1909'dan itibaren Kahire'de toplanan Arap milliyetçilerini bir araya getirerek İtalyan Carbonari teşkilâtının benzeri bir mason locası kurmuştur. Bu locanın hedefi ise Arap milletini özgürleştirmektir. (Kohn 1928: 220).
- 26 Ochsenwald (2000: 392-394) bu konuda şunları söylemektedir: "II. Abdülhamid, milliyetçilik akımlarının gücünü kırmak için İslâm Birliği (İttihad-ı İslâm) fikrine sahip çıkmış, bu yolla hem Osmanlı İmparatorluğu'ndaki, hem de başka ülkelerdeki Müslümanların desteğini sağlayacağını ummuştur. İslâm Birliği, Müslümanların refahını ve gücünü arttırmayı, ortak kimliğini geliştirmeyi hedeflemesi açısından, karşıtlığa dayalı bir ideoloji değildi; ama aynı zamanda, Avrupa ve Hristiyan emperyalizmlerine karşı koymayı hedefleyen bir akım olması sayesinde de destek elde etmişti. (...) II. Abdülhamid, halifelik unvanını da öne çıkarmıştı. Gerçi daha önceki Osmanlı padişahları kullandıkları pek çok unvan arasına halifelik de katmışlardı, ama bu unvana bir İslâm Birliği siyaseti bağlamında ağırlık verilmesi yeni bir gelişmeydi."
- 27 Arapçılığın tanımı hakkında bkz. Kayalı (1998: 11). Bu konuda daha geniş bilgi için Dawn'a (1973) bakılabilir. Arapçılık ve büyük güçlerin Arapçılığa etkisi hakkında bkz. Ş. Tufan Buzpınar, "Arap Milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti'nde Gelişim Süreci", (Ed.) Kemal Çiçek – Cem Oğuz, *Osmanlı*, c. II, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 168-178.
- 28 Bu demiryolu projesini öneren II. Abdülhamid'in kâtiplerinden Suriyeli bir Arap olan İzzet Paşa'dır. 1901-1907 yılları arasında tamamlanan ve 3 milyon sterlinlik maliyetin 1/3'ü dünyanın çeşitli yerlerindeki Müslümanlar tarafından karşılanmıştır. Bu proje ile hac kolaylaşacağı gibi her hangi bir isyan durumunda bölgeye hızlı asker sevkıyatı da mümkün olacaktı (Mansfield 1975: 32). Bu konuda ayrıca bkz. Özyüksel (1988: 170-172).
- 29 II. Abdülhamid tepki endişesiyle cezalandıramayacağı asi liderleri İstanbul'a davet eder ve göz hapsinde tutardı. Bunlardan Şerif Hüseyin ibn Ali'de bu amaçla İstanbul'a çağırılmış, fakat kendisi tahttan indirildikten sonra İttihatçılar tarafından serbest bırakılmıştır (Mansfield 1975: 33).
- 30 Bu döneme ait kesin nüfus verileri yoktur, fakat yaklaşık olarak nüfus Mısır hariç 22 milyon civarındadır. Bunların 7.5 milyonu Türk, 10.5 milyonu Arap, kalan 4 milyon ise Rum, Arnavut, Ermeni, Kürt v.d. idi. Aynı yer, s. 104. Bu seçimlerde bilinçli olarak Türk hakimiyetinin kurulmaya çalışıldığı iddiaları ve o dönemdeki nüfus bilgileri hakkında bkz. Kayalı (1998: 94-107).
- 31 II. Meşrutiyet ile birlikte liberal ve meşrutî yönetimde Osmanlılık ilkesi etrafında Türklerin ve Arapların birlikte yaşayabileceğine inanılmaya başlanmış, ancak İtti-

hatçıların Suriye'deki idarî makamlara adamlarını yerleştirmeleri ve buradaki okullarda, mahkemelerde ve idarî birimlerde Türkçe kullanımını mecburi hale getirmeleri "Arapçılık"ı Suriye'de muhaliflerin bir enstrümanı haline getirmiştir (Schölch 1991: 426-427).

- ³² Balkan Savaşları'ndan sonra yaşandığı iddia edilen bu geçiş hakkında bkz. Ahmad (1986: 254-255).
- ³³ Arap milliyetçilik hareketlerinin yanında Türk milliyetçiliğinin de İttihat ve Terakki idaresinde filizlenmesiyle, Arapların dil, din ve ırk gururuyla çatışma zemini oluşmuştur. Dolayısıyla denilebilir ki, 1909'dan itibaren Arap ayrılıkçı hareketinin tohumları Türk milliyetçiliği toprağında filizlenmiştir (Zeine 1981: 77). Türk milliyetçiliği yolundaki gelişmeler, hem Arap milliyetçiliğine örnek oluşturmuş hem de Araplarda, Türklerin artık kendilerini "bir yana bıraktığı", "gözden çıkardığı" hissini uyandırmıştır (Kürkçüoğlu 1982: 16). Ayrıca bkz. Gogoi ve Abdulhafour (1994: 94). Türkçülük adına Kur'an-ı Kerim'in Türkçe'ye tercümesinin istenmesi üzerine ulemânın buna karşı çıkması ve İslâm öncesi Türk tarihinin ön plana çıkarılması konularında ayrıca bkz. Zeine (1981: 77-80). Barbir (2000: 151-152) de, Arapların İttihatçıların çoğulcu vizyona sahip reformlardan vazgeçmeleriyle ayrılıkçılığı ciddi bir şekilde düşünmeye başladıklarını söylemektedir.
- ³⁴ Kayalı (1998: 93-94), son yapılan çalışmalar ışığında hazırladığı kitabında "Türkleştirme" ile ilgili şu yorumu yapmaktadır: "Osmanlı'nın son on yılının incelendiği çalışmaların tümünde, açık bir sosyopolitik program olarak görülen 'Türkleştirme'ye atıf yapılır. Hatta İkinci meşrutiyet döneminde Arap siyaseti, toplumu ve ideolojisini en iyi anlatan analizlerde bile Türkleştirme, doğru dürist sorgulanmadan varsayılan bir fikir olmuştur. Bunun, 1908'de ortaya çıkan ve çoğunlukla milliyetçi bir programın vazgeçilmez bir parçası olarak sistematik biçimde uygulanan bilinçli bir politika olduğu kabul edilir. Son zamanlarda, Arap milliyetçiliğini gözden geçiren tarihyazımında Osmanlı merkezietçiliğini Türkleştirmenin bir gereği değil de, Türkleştirmeyi Osmanlı merkezietçiliğinin bir yan ürünü olarak görme eğilimi vardır; geleneksel bilgeliğin böyle gözden geçirilmesi yararlıdır, ancak bu yaklaşımda da Türkleştirme kavramının özü yine araştırılmadan kalmaktadır. Türkleştirmeyi, İstanbul politikasının bilinçli ya da bilinçsiz bir unsuru olmaktan ziyade, Osmanlı hükümetinin politikalarına karşı olanların ideolojik bir kurgusu olarak incelemek gerekir. Sorulması gereken şudur: Jön Türk rejiminin hangi politikaları, daha önceki uygulamadan farklı olarak Türkçe'ye ve Türklere özel bir ayrımcılık tanımıştı? Burada, mecliste ve diğer devlet görevlerindeki Arap unsurlara karşı ayrımcılık konusu üzerinde durulmalıdır; çünkü bu iddiayı sadece Arap milliyetçiliğinin köklerine işaret eden Arap milliyetçisi tarihçiler ve gelecekteki kuşaklar değil, o dönemin Arap liderleri de dile getirmişlerdi."
- ³⁵ Derneğin kurucuları arasında şunlar vardır; Abdülkerim el-Halil (Müslüman, Lübnan), Salih Haydar (Müslüman, Baalbek), Refik Sallum (Hristiyan, Humus), Cemil Hüseyini (Müslüman, Kudüs), Yusuf Muhayber (Müslüman, Baalbek), Seyfeddin el-Halip (Müslüman, Şam) (Antonius tarihsiz: 108).

- ³⁶ Derneğin kurucuları arasında ön plana çıkan isimler şunlardır: Refik el-Azm (Müslüman, Şam), Raşid Rıza (Müslüman, Suriye), İskender Ammun (Hristiyan, Lübnan), Fuad el-Hatib (Müslüman, Lübnan), Salim Abdülhadi (Müslüman, Cenin), Hafız el-Said (Müslüman, Yafa), Naif Tellu (Müslüman, Şam), Ali Naşaşibi (Müslüman, Kudüs) (Antonius tarihsiz: 109).
- ³⁷ Bu cemiyet Osmanlı ordusunda subay olan Aziz Ali el-Mısrî tarafından kurulmuştur. Diğer kurucu üyeleri ise şunlardır: Salim Cezairi (Müslüman, Şam), Emir Amin ve Adel Arslan (Dürzi, Lübnan), Halil Himade (Müslüman, Beyrut), Emin Kazma (Hristiyan, Humus), Safvet el-Avva (Müslüman, Şam), Ali Naşaşibi (Müslüman, Kudüs), Şükri el-Asali (Müslüman, Şam) (Antonius tarihsiz: 110). Bu cemiyetteki gayrimemnun Arap subayları 1914'de *el-Ahd* adında yine gizlilik esaslarına bağlı bir başka cemiyet teşekkül ettirmişlerdir (Schölch 1991: 427).
- ³⁸ Dernek kurucuları ve üyelerinin tamamı Müslüman'dı ve şunlardır: Avni Abdülhadi (Cenin), Cemil Merdan (Şam), Muhammed el-Mihmisani (Beyrut), Rüstem Haydar (Baalbek), Refik Tamimi (Nablus), Tevfik el-Natur (Beyrut), Abdülgani el-Uraysi (Beyrut) (Antonius tarihsiz: 111-112).
- ³⁹ Great Britain, Admiralty, Geographical Section of the Naval Intelligence Division, *A Handbook of Syria (Handbook)*, (Including Palestine), no. 96 a & b, s. 67'den nakleden Zeine (1981: 77).
- ⁴⁰ *Handbooks*, no. 96 c & d, s. 18'den nakleden Zeine (1981: 77).
- ⁴¹ PRO FO [Public Record Office, Foreign Office] 195/2433. Lowther'dan Beyrut, Şam, Kudüs, Halep konsoloslarına (gizli), fol. 19 (Pera, 26 Haziran 1912)'den nakleden Kayalı (1998: 138).
- ⁴² Tibi (1997: 110), bu kongreye ev sahipliği yapan Fransa'nın aynı zamanda Arap gizli cemiyetlerinin organizasyonunu da desteklediğini ileri sürmektedir.
- ⁴³ Kohn (1928: 223), Arapların Birinci Dünya Savaşı öncesindeki hedeflerini bütün Arapları bir federasyon altında birleştirmek, halifelik makamını ilk ortaya çıktığı günlerdeki mahiyetine döndürmek ve Şam ve Bağdat'a romantik bir arzunun neticesi olarak eski ihtişamlı günlerini yaşatmak şeklinde formüle ettiklerini ifade etmektedir.
- ⁴⁴ Bu arada Arapların gizli cemiyeti el-Fetat Şerif Hüseyin'e sözlü olarak Suriye ve Mezopotamya'daki Arap liderlerin bir isyan için hazır olduğunu bildirmiştir. Şerif Hüseyin, daha sonra Irak kralı olacak oğlu Faysal aracılığıyla bu cemiyetle temasını sürdürmüştür (Mejcher 1991: 441). El-Fetat'ın Şerif Hüseyin tarafından desteklendiği hakkında ayrıca bkz. Lapidus (1989: 642).
- ⁴⁵ Yapılan görüşmelerde Mayıs 1915'de Şam Protokolü olarak adlandırılan ve kurulacak bağımsız Arap devletinin sınırlarını tespit eden bir anlaşmaya varılmıştır. Buna göre 1839'dan beri İngiltere'nin elinde bulunan Aden ve 1882'den beri fiilen İngiliz idaresinde olan Mısır haricinde "Bereketli Hilâl" in ve Arap yarımadasının tamamı Arap devletinin sınırları içinde kalıyordu. Doğudaki İran sınırı kesin olarak belirlenmese de Anadolu'ya temas eden kuzey sınırları 37. paralelde Mersin, Adana, Birecik, Urfa, Midyat ve Cizre hattından İran sınırına kadar devam ediyordu (Mejcher 1991: 442).

- ⁴⁶ Cemal Paşa, hatıralarında Fransız Konsolosluğu'ndan müsadere edilen belgelere göre Şam ve Beyrut'ta yaşayan bazı Müslüman liderlerinin itham edildiğini ve Arap ihtilalcilerin Fransızlarla işbirliği içinde olduğunu açıkça anlaşıldığını yazmaktadır. Ayrıca bu evraklarda adı geçen Arap liderlerinden de bahsetmektedir. Bkz. Cemal (1959: 218-219). İdamlar hakkında kendini savunurken de, bu kararları vermekteki amacının Arap isyancıları korkutmak olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Cemal (1959: 250-251). Mejcher (1991: 442) ise, Cemal Paşa ve Alman General Falkenhayn'ın amacının el-Fetat ve el-Ahd gibi gizli cemiyet mensuplarını yakalayarak Arap isyanını etkisiz kılmak olduğunu ifade etmektedir. Cemal Paşa hatıralarında (1959: 279-299) Arap liderlerin idamına gerekçe olarak gösterdiği vesikaları da vermektedir.
- ⁴⁷ Şerif Hüseyin ayaklanma gerekçeleri arasında Jön Türk idaresinin İslâm'a uygun olmadığını ve Suriye'deki idamları göstermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kürkçüoğlu (1982: 119); Kohn (1928: 225). Arap isyanının İngiltere'ye maliyeti 11.000.000 sterlin olmuştur. 8 Ağustos 1916'da Şerif Hüseyin ayda 125.000 sterlin olmak üzere yaklaşık 1 milyon sterlin almıştır. Diğer 10 milyon sterlin ise askerî operasyonlar ve sağlanan desteklerin masraflarıdır (Storrs 1939: 160, 1. dipnot; Zeine 1981: 115, 37. dipnot).
- ⁴⁸ US [Records of the U.S. Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey (1910-1929)] 867.00/1094 Filistin Meclisleri Yüksek Komisyonu'ndan "Birleşik Devletlerin Âli Hükümetine, Kudüs'teki saygıdeğer Amerikan Temsilcisi'nin Dikkatine" (Hayfa, 27 Kasım 1919)'dan nakleden Kayalı (1998: 230).

Arab Nationalism from Its Emergence until 1918

Dr. H. Bayram SOY*

Abstract: In the Ottoman Empire, by the introduction of modern schools with Tanzimat and by the influence of the missionary schools opened in Syria, Lebanon and Palestine, Western nationalist ideas became prevalent, especially among the Christian Arabs. As for the Muslim Arabs, as a reaction to the irresistible regression against the West, they tried to find a solution to this regression by reviving Arabism through emphasizing on the Arab identity and culture, and its contributions to the Islamic and Western civilizations.

The Christian Arabs, besides working on the revival of the Arab language and culture, they also discussed the idea of separation and defended the idea of independence from the Ottoman Empire. But the Muslim Arabs, instead of separation, defended the unity of the Empire, but demanded their language widely used and culture to be more considered especially in their local areas. However, compared to Syrians, the Egyptian Arabs, under the influence of the British rule, developed a different understanding of nationalism by emphasizing on the idea of “motherland” and gave importance for being an “Egyptian” more than being an Arab.

In spite of the nationalist movements among Muslim and Christian Arabs, the revolt started by Sheriff Hussein in Hedjaz during the First World War gained a restricted support among the Arabs. Because of the secret Sykes-Picot Agreement and Balfour Declaration, the Arabs were not able to get their independence after the First World War. Moreover, they were obliged to live under the English and French mandates by the supervision of the United Nations. So, for their independence, they had to wait until 1940's, when the colonialist powers began to emancipate their colonies.

Key Words: The Arab Nationalism, The Arabs, Nationalism, The Ottoman Empire, The Middle East

---

* Kırıkkale University, Department of History / KIRIKKALE
bayramsoy@ttnet.net.tr

Арабский Национализм: с Момента Появления до 1918 г.

Х. Байрам СОЙ, Др.*

Резюме: Вместе с открытием современных школ в Османской Империи в связи с танзиматовскими реформами и влиянием миссионерских школ в Сирии, Любнани и Палестине, особенно среди арабов-христиан стали распространяться националистические идеи. Арабы-мусульмане, опираясь на арабское национальное самоопределение и культурное наследие, а также упоминая о вкладе арабов в мусульманскую и западную цивилизации, возрождая арабское самосознание, пытались найти пути выхода из ситуации неизбежной отсталости мусульманского мира перед Западом.

Арабы-христиане наряду с деятельностью возрождения арабской культуры и языка, выступали за идею отделения и независимости от Османской Империи. Арабы-мусульмане, являясь сторонниками сохранения целостности империи, требовали придавания большего значения арабскому языку и культуре в регионах, где они проживают. Однако по сравнению с Сирией, египетские арабы, под влиянием руководства Англии, придерживались другого понятия национализации, делая ударение на понятие “родина”, выдвигали на первый план свое “египетское” нежели арабское национальное определение.

Несмотря на националистическое течение среди арабов-мусульман и арабов-христиан, во время 1-ой мировой войны восстание за независимость, начатое Шерифом Хюсеином в Хиджазе, нашло лишь ограниченную поддержку среди арабов. По тайному соглашению Сайкес и Пикот и согласно декларации Балфур, арабы не получив независимости после 1-ой мировой войны, вынуждены были принять менталитет Англии и Франции под егидой ООН и только в конце 1940-х годов, когда начался процесс разложения колоний, смогли приобрести независимость.

Ключевые слова: арабский национализм, арабы, национализм, Османская Империя, Средний Восток.

---

* Университет Кырыккале, Факультет Естественных и Гуманитарных Наук, Кафедра Истории- КЫРЫККАЛЕ
bayramsoy@ttnet.net.tr

Türkiye ve Kazakistanlı Spora Katılımcı Erkek Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik İhtiyaçlarının Karşılaştırılması

Yard. Doç. Dr. Emin KURU*

Özet:1. Bu araştırmada, Kazakistan'dan gelip Ankara'da farklı üniversitelerde öğrenim görürken, yüksek öğrenim yurtlarında kalan, bu süreç içerisinde spor yapmak isteyenlere açık olan kapalı spor salonundan beraberce istifade eden Kazak ve Türk üniversite öğrencilerinin 15 boyutta psikolojik ihtiyaçları incelenmiş, araştırmanın bulguları aşağıda özetlenmiştir:

2. Araştırmada kullanılan veri toplama araçları:

Psikolojik ihtiyaçlar Murray'nin 1938'de saptadığı insan davranışlarını yönlendiren psikolojik ihtiyaçları ölçmek amacıyla, "Alien Edwards tarafından geliştirilen Edwards kişisel tercih envanteri" (Edwards Personal Priferans Shedule) olarak bilinen ve Türkiye'de Prof. Dr. Yıldız Kuzgun tarafından dilimize çevrilip, güvenilirliği ve geçerliği saptanmış olan ölçme aracı kullanılmıştır. (Kuzgun 1985:1-2,69-85)

Ölçek 15 ihtiyacı belirlemektedir. Bunlar başarıya, uyarılık, düzen, gösteriş, özerklik, yakınlık, gösterme, duyguları anlama, ilgi görme, başatlık, kendini suçlama, şefkat gösterme değişiklik, sebat, karşı cinsle ilişkiler ve saldırganlık boyutlarıdır. Bu ihtiyaçlarla ilgili tanımlar ve açıklamalara ileride ayrıntılı bir biçimde yer verilmiştir. İşlemler t testiyle analiz edilmiş, işlemler için SPSS Windows Paket programı kullanılmıştır.

3. Edwards kişisel tercih envanterinde, maddeler zorunlu seçmeli olup, 15 ihtiyacın her birinin diğerleriyle ikişer kere karşılaştırılması gerekmektedir. Bu yolla elde edilen madde sayısı aslında 210'dur. Ancak envanterin ciddi biçimde doldurulup doldurulmadığını kontrol için maddelerden 15 tanesini envanterde ikişer kere yer verilmektedir. Böylece madde sayısı 225 olmaktadır. Bu çalışmada 30 Kazakistanlı, 40 Türkiyeli öğrenci olmak üzere toplam 70 envanter değerlendirmeye alınmış, 30 envanter güvenilirlik puanının altında (9) puan altı olduğundan değerlendirilmeye alınmamıştır.

---

* Gazi Üniversitesi Beden Eğitimi Spor ve Yüksek Okulu Öğretim Üyesi / ANKARA
ekuru@gazi.edu.tr

4. Her iki denek grubu başarıma, uyarlık düzen, gösteriş, özerklik, yakınlık, gösterme, duyguları anlama, ilgi görme, başatlık, kendini suçlama, şefkat gösterme, sebat, karşı cinsle ilişkiler ve saldırganlık bakımından karşılaştırılmış, Kazakistanlı ve Türkiyeli öğrenciler arasında bu ihtiyaç bakımından farklılık bulunamamıştır.

5. Kazakistanlı ve Türkiyeli öğrenciler değişiklik ihtiyacı bakımından karşılaştırılmış puanların aritmetik ortalamaları ($\bar{x}$) incelendiğinde, Kazakistanlı öğrencilerin 42,90, Türkiyeli öğrencilerin 61,65 olduğu denek gruplarının karşılaştırılmasının sonunda elde edilen verilerden standart sapmaları incelendiğinde Kazakistanlı öğrencilerin 24,33, Türkiyeli öğrencilerin ise 28,38 olduğu görülmüştür. Her iki grubun değişiklik boyutuna ilişkin puanları arasında farklılıklar için T_i testi sonucu $t = 2,243^*$ ’dir. Bu değer 0,05 düzeyinden anlamlıdır. Bu durumda Kazakistanlı öğrenciler ile Türkiyeli öğrencilerin değişiklik ihtiyaçları bakımından her iki grup arasında manidar bir farklılık bulunmaktadır. Türkiyeli öğrenciler Kazakistanlı öğrencilere göre daha fazla değişime öncülük etmektedirler.

Anahtar kelimeler: Spor Psikolojisi, Kazakistanlı öğrenciler, Türkiyeli öğrenciler, spora katılım.

Giriş

Türkiye’de 2000-2003 yılları itibariyle yüksek öğrenime devam eden Kazakistan ve diğer Türk Cumhuriyetlerinden gelen toplam 7425 öğrenci mevcuttur (Milli Eğitim Bakanlığı 2000). Bu öğrencilerin bir kısmı da Ankara’daki farklı üniversitelerde öğrenim görmektedirler. Öğrenim süreleri boyunca Kredi Yurtlar Kurumu’na bağlı yurtlarda kalan öğrenciler spor yapma imkanına da sahiptirler. Ayrıca Ankara’da belediyelerin oluşturduğu semt sahaları onların açık alanda spor yapma ihtiyacına cevap verir durumdadır.

Üniversitede okuyan Türkiye’nin çeşitli illerinden ve Kazakistan’dan gelen öğrencilerin bu ortamlarda düzenli spor yaptıklarını gözlemlemekteyiz. Bu ortamın psikolojik ihtiyaçlara ne kadar yansıdığı, bu çalışmanın araştırma konusunu teşkil etmektedir. Türk Cumhuriyetlerinden gelen gençlerin ve Türkiye’deki gençliğin belli değerler etrafında bütünleşmesinin temellerini öğrencilik yıllarında kurulacak diyalogla, oluşturulacak dostluklar ve nihayet alınan eğitim sonrası sergilenecek davranış beraberliklerinin olabilmesi için kalıcı sağlıklı dostluklara zemin oluşturulmalıdır.

Bu anlayışla oluşturulacak ortak politikaların temelleri Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerine mensup ülkelerin ortak menfaatleridir. Ülkeler ve insanları birbirine yaklaştıran en önemli olgulardan biri de spor faaliyetleridir.

Düzenli spor faaliyetleri sürdüren Türkiye ve Kazakistanlı öğrenciler sağlıklı fiziki görünümüne sahip oldukları görülmektedir. Yurtlara ait spor salonlarında ve belediyeye ait açık alanlarda spor faaliyetlerini düzenli olarak sürdüren Türkiye ve Kazakistanlı öğrencilerin kişilik yapılarının benzeşim veya ayrışım noktalarının bilinmesi spor faaliyetlerinin etkisi adına önemli bir veriyi oluşturacaktır. Bu güne kadar hiç yapılmamış olan bu çalışma türü Türk dünyasına yönelik politikalarda sporun yeri ve önemine ışık tutması bakımından yeni bir yaklaşım olarak düşünülmelidir.

Her yıl artan sayıları ile Türkiye'deki üniversitelerde eğitimini ve öğrenimlerini sürdüren Türk Cumhuriyetlerinden gelen gençler, kaldığı Kredi Yurtlar Kurumunda kaynaşma sürecini yaşamaktadırlar. Sporun oluşturduğu dostluk ve kardeşlik ortamı, yoğun yaşanacak spor faaliyetleri kaynaşmayı hızlandırmada önemli bir faktör olarak gözükmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Kazakistan'dan gelerek Ankara'daki farklı üniversitelerde okuyan öğrencilerin psikolojik ihtiyaçlarını Türkiyeli üniversite öğrencileri ile karşılaştırmaktır. Sporun toplumsal kaynaşmayı sağladığı varsayımından hareketle aynı soydan gelen, farklı kültür ortamlarında yetişmiş gençlerin Türkiye'de bulunma süreleri ve spor müşterek olgusunun her iki gruptaki psikolojik ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçların belirginleşmesinde etken midir? Dolayısıyla bu soruya, eğitimin kişilik yapısıyla ilgisi bakımından da yaklaşılabilir. Bu durum, spora katılım bakımından önemli bir değişken olarak gözükmektedir. Her iki denek grubunun psikolojik ihtiyaçlarının belirlenmesi çalışmamızın amacını oluşturmaktadır.

Kişilik

Genç ve yetişkinlerde fiziksel ve zihinsel aktiviteler uygun sportif yaşantıları oluşturmak için amaç doğrultusunda fiziksel çevre ile bütünleşir. Bu durum yaşantıları en üst seviyeye taşır. Genç bireylerin etkileşimde bulunduğu bu olgu duygusal etkileşimin en yoğun olduğu yaşantı sürecidir.

Kişinin olumlu benlik geliştirebilmesi için bazı işlerde başarılı olması gerekmektedir. Bu durum karşı tarafta kabul görmeyi sağlayacağından bireyin kendini kabul edebilmesi için önemli bir yaşantı olacaktır (Onur 1985: 21-25; Onur 1993:45). Fiziksel aktivitelerde kendini yeterli gören veya başkaları tarafından o şekilde algılanan bireyin kendi vücudunu beğenmesi ve fiziksel olarak kendi kendini yeterli olabileceğini düşünmesi kendine güven ve öz saygısının olumlu gelişmesini sağlayacaktır (Baymur 1994:97; Saluman 1990: 3,4,5,9). Bireylerin öz saygısı kısa süreli önemsenecek düzeyde değişime uğramazlar. Kişiliğe yönelik çev-

resel etkileşimi oluşturmak için en iyi aracın spor ortamı olduğu söylenebilir. Çeşitli biyolojik çevresel ve bireysel etmenlerin sonucunda farklılaşan benlik kavramını motivasyon, öz kontrol ve başarı gibi faktörler etkileyebilmektedir. Kişiler arasında yaşanan sorunlar ile benlik kavramı arasında anlamlı ilişkiler görülmektedir (Öztürk vd.1993:333,334).

Kişide “ben” olgusu geliştikçe benlik kavramı onun algılama alanının en önemli üyesi olarak ortaya çıkmakta ve yaş ile birlikte daha soyut ve karmaşık bir nitelik kazanmaktadır. Gabay, Livesyl ve Bromley yaptıkları araştırmalarda çocukların kendilerini betimlemede sosyal roller, kişiler arası ilişkiler, üyelikler gibi sosyal özelliklerini belirttikleri görülmektedir (Gabay 1996:17; Livesyl ve Bromley:1973), (Damon vd.1988:15,45).

Sporcularda orta düzeyde saldırgan olması aranan özelliklerdendir. Fakat başarılı oyuncuların hırs ve istek düzeyleri yüksek olmaktadır (Salakon 1990: 865,866). Sporcularda inatçı, rekabetçi, saldırgan atlet tipleri kuvvetli liderlik özelliklerine sahiptir (Fletcher vd. 1971:34,41).

Yapılan araştırmalarda sporun bireylerde birbirlerine karşı saygılı olma, kurallara uyma, işbirliği yapma, bağımsız davranma, kendini disipline etme, azimli ve kararlı olma ve toplumsallaşma sürecini hızlandırdığı, milli duyguları güçlü kişilik geliştirmede etkili olduğu belirtilmektedir (Johnson1991:33,36).

Sporun bireydeki kişilik oluşumunda etkisinin önemi, Avrupa parlamentosunda da gündeme gelmiş üniversite öğrencilerinin boş zamanlarının %70’ inin spora ayrılmasını önermişlerdir. Ayrıca sporun boş zaman uğraşısı olmasının yanı sıra bir meslek durumuna gelmesi de toplumsal bir kurum olarak etkinliğini arttırmaktadır (Özoğlu 1977:15,19).

Spor ve Kişilik İlişkisi

Eğitim, kişinin davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla istendik yönde bir dereceye kadar kalıcı değişimler meydana getirme sürecidir. (Bloom 1979:75,87) Bir başka tanıma göre ise eğitim kişilik, zeka, ilgi, yaşantı gibi süreçlerin etkileşimidir (Varış 1978:25,27).

Sporla uğraşan öğrenciler kendilerinde var olan fiziksel özelliklerin farkındadırlar. Bu fark bireylerin gelişimsel, kalıtsal ve çevresel etkilerinin yanı sıra daha önceleri sporla uğraşmaları ile de ilgilidir (Kane1964:99,103).

Sporcular bir sportif faaliyete katılmalarından dolayı tatmin duyarlar. (Balogun 1987:343,344; Subhan vd. 1987:223,229) Bu tatmin de rekabet

dürtüsünü harekete geçirir. İnsanlar arasındaki karakter farklılıklarından dolayı bazı kişiler diğerlerinden daha rekabetçi olurlar. Ancak, yarışma ve rekabet kalıtsal eğilimler değildir. İçinde yaşanan toplum tipine göre öğrenilmiş davranışlardır (Onur 1985:103,123.; Onur 1993:28,4).

Bireyin kişilik gelişiminde ve değişiminde aldığı eğitim, sosyo – ekonomik düzey, kültürel çevre ve yaş, etkin bir rol oynamaktadır. Kişiliğin tanımlanmasında eğitimin ve deneyimlerin belirli evreler içinde bütünleşerek kişide güvenilebilen davranış değişikliği olduğu vurgulanmaktadır (Damon vd. 1988:113). Kişilik kuramcıları kişiliği etkileyen faktörlerin neler olabileceği üzerinde günümüzde de yoğun bir şekilde çalışmaktadır. Bu bakımdan sportif yaşantıların kişilik gelişmesi veya değişmesi bir başka ifade ile benzeşimi spor ortamında ne kadar olmaktadır. Çünkü spor müşterek kültürlenme ve uyarıcıları olduğu, sosyalleşme sürecinin yaşandığı kültürlenme faaliyetleri için önemli bir araç olacağını düşündüğümüz olumlu sonuçları olan psikolojik bir etkidir. Oyun, yarışma ve hareket ile gelişen benlik kavramı kişinin duygusal davranışlarının önemli bir ögesidir (Salakon1990:865-866). Psikologların yaptığı tanımlarda bireyin özel ve ayırıcı davranışları kişilik olarak tanımlanmaktadır. Kişilik özeldir ve ayırt edicidir. Çünkü bireyleri birbirlerinden farklı kılan davranış örüntüleri ayırt edilerek yorumlanmaktadır. Bu bakımdan kişiliğin incelenmesinde bireyin diğer insanlardan hangi noktalarda ayrıldığı önem kazanmaktadır (Şenerler 1993:1,3,28,35). İnsan yaşamış olduğu süreçte çeşitli ilişkiler kurar. Ve bu ilişkilerin gerektirdiği davranışları göstermek ister. Fakat çeşitli faktörler ve olgular bu ilişkileri etkiler. Bu etkiler, bireyin yaşadığı toplum ve o toplunun yaşama şartları bireyin kişiliğini yönlendirmektedir.

Kişilik kavramı çok geniş bir kapsamlı ele alınmaktadır. İnsanın ilgilerini, tutumlarını, yeteneklerini, konuşma tarzını, dış görünüşünü ve çevresine uyum biçimini içermektedir (Baymur1994:97).

Bireyde kişilik yaşamış olduğu toplumda diğer kişilerle ve organize gruplar içindeki etkileşimle oluşmaktadır. Bu etkileşime zemin hazırlayan en güzel ortam da spor faaliyetlerinde bulunmaktadır. Çünkü bireysel tercihlerin ön plana çıktığı çeşitli boş zaman etkinliklerinin hiçbiri sporda olduğu kadar oyun, zevk, eğlence ve yarışma öğelerini birlikte taşımazlar.

Spor sosyal ve kültürel ayrımı yapmadan insanları cezbeden merkez olma özelliğini sürdürmektedir. Eğitimde kişilik gelişmesini sağlamak için disiplinler arası bir etki olarak algıladığımız sporu kitleler için hoşça vakit geçirilen bir seyir, enerjiyi biçimlendirmede dengeli ve mücadeleci bir anlayışı uyandırmak için yöneticilerin baş vurduğu bir yöntem ve insanla-

ra haz veren kuralları olan bir oyun olarak ifade edebilmekteyiz (Suphan vd.1987:223,229).

Beden eğitimi ve spor bireysel ya da takım olarak psikolojik ve toplumsal davranışları geliştirici, toplumları birbirine kaynaştıran eğitim ve yarışma faaliyetleridir. Başka bir ifadeyle beden eğitimi ve spor bireyin keşfedilmemiş özelliklerini tanınmasını sağlayan ve yaratıcı yönünü harekete geçiren önemli bir faktördür (Erkal 1988:114).

Spor günümüzde çeşitli özellikleri ile toplumsal bir kurum ve çok sayıda insanın yaşam biçimi durumundadır. Gelişmiş toplumlarda günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Üniversitelerin çeşitli bölümlerinde okuyan Türkiye ve Kazakistanlı öğrenciler çok mükemmel olmayan şartlarda spor alışkanlıklarını sürdürmektedir. Bu da öğrencilerin spora karşı çok istekli olduklarını göstermektedir. Bu durum öğrencilerin sosyalleşme ve benlik algısı süreçlerini doğrudan etkilemektedir. Bu olguyu eğitimin bir parçası olarak da yorumlayabiliriz.

Cratty'ye göre motor becerilerin kazandırılmasının benlik gelişimini olumlu yönde etkilediğini, çocukların hareket halinde vücudunu iyi kontrol edemiyorsa yetersiz bir benlik oluştuğunu ileri sürmektedir (Cratty 1974:1,15). Bunun yanı sıra algılanan fiziksel yeterlilik de benlik kavramını olumlu yönde etkilemektedir (Gündüz vd.1991:229,238).

Spora katılım üniversite gençliğinde boş zaman faaliyetleri arasında önemli bir yer almaktadır. Ders dışı etkinlikler adıyla ele alınan konu eğitimin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Haftalık eğitim programı içinde yer alan derslerin öğrenimi dışında kalan zaman içinde belirli öğrencilerin sportif etkinlikler yoluyla eğitimlerini sürdürmesi anlamındadır. Ders dışı etkinlikler modern eğitim ortamlarında ikinci eğitim veya paralel eğitim olarak adlandırılarak genel eğitimin ayrılmaz bir parçası olarak tanımlanmaktadır (Karaküçük1999:52-61). Günümüzde ders dışında kalan zamanları yapıcı bir biçimde değerlendirme ile öğrencilerin bedensel ve ruhsal bakımdan olgunlaşması arasında dolaylı bir ilişki vardır. Bu durumda sanayileşmenin hızlanması, kentlerin giderek çoğalması ve yoğunlaşması gibi faktörler ders dışı zamanların önemini giderek artırmıştır (Mutlutürk 1993:245). Sanayi toplumunun oluşması ile beraber gelen sosyal ve psikolojik sorunlar sanayileşmiş ülkelerin önlerinde çözüm bekleyen sorunlarından. Bu sorunlar daha çok gençlik kesimini etkileyen ruhsal ve zihinsel sorunları da içermektedir. (Armaner 1986:80)

Türkiye’de çeşitli sıkıntılar içinde olan gençlerin önemli bir bölümü boş zamanlarında kendilerini meşgul edip eğlendirecek sporda rekreasyon alışkanlığından yoksundur. Oysa bu faaliyet türü gençlerin ileride yakalanmaları muhtemel sosyal hastalıklardan uzak tuttuğu gibi koruyucu yönüyle onların ruh sağlığı ve dengesini spora yönelik rekreasyon faaliyetlerini sağlar. Nihayet çeşitli ihmal ve yanlış davranışlardan dolayı beden ve ruhen çeşitli özür ve hastalıklara yakalanmış olanların rehabilitasyonunda bu faaliyetler son derece önemlidir. (Özönder 1988:15)

Kişilikle İlgili Yapılan Araştırmalar

Spora katılımın etkisi bilim adamlarınca araştırılmış bu araştırmalarda sporcu olanlar, olmayanlar ya da elit ve vasat sporcular karşılaştırılmış, bu çalışmalar sonunda sportif katılımın kişilik üzerine etkili oldukları bulunmuştur. (Salokon 1990; Hoffman 1986:390,397; Balanz vd.1976:45,49; Geron vd.1986:120,135)

Wendt tarafından 21 takım sporcusu bayana ve 21 bireysel spor yapan bayana Edwards kişisel tercih envanteri (epps) kişilik özellikleri farkını ölçmek üzere uygulanmıştır. Ancak ihtiyaç açısından önemli bir fark bulunamamıştır (Wendt vd:1974).

Kişilikle spor türü üzerinde yapılan araştırmalarda haltercilere yönelik bulgular utangaç, aşağılık, duygusu olan, çok kuvvetli ve hakim olmayı, erkekçe görünmeyi arzu eden kimselerdir. (Wendt vd.1974:861,862; Ellison vd.1975:250,255), (Petrov 1986:78) Gerek yurtdışında yapılmış bir çok araştırma gerekse yurdu-muzda yapılan araştırmalar. (Öztürk 1993:333,334) spor ile kişilik özellikleri arasında manidar farklılık vardır ve yoktur gibi çelişkili sonuçlar vermekte bu çalışmalar kendi örnekleriyle sınırlı bulunmaktadır. Wallaca ve Stuff (1973) tarafından yapılan bir araştırmada, çocukların sporda başarımlarına yönelik davranışlarının genel eğitimlerine katkısı bir yıl boyunca incelenmiş ve bu faaliyetlerin çocukların davranışları ile benliklerini etkilediği saptanmıştır (Wallaca ve Stuff:1973), (Çamlıyer 1992’den:19,21).

1995 yılında farklı branşlardaki beden eğitimi spor yüksekokulu öğrencilerine Edwards kişisel tercih envanteri uygulanmış bu çalışmanın sonunda gösteriş, özerklik, yakınlık gösterme, duyguları anlama, kendini suçlama, şefkat gösterme, değişiklikte bulunma, karşı cinsle ilişkiler ve saldırganlık boyutlarında sporcu gruplar arasında manidar bir farklılık olmadığı rapor edilmiştir (Kuru 1995:63,69).

Yöntem

2002 – 2003 öğretim yılında Ankara’da farklı üniversitelerde öğrenim gören 18 – 25 yaş grubuna mensup, Yüksek Öğrenim Kurumuna ait yurtlarda kalan Kazakistanlı erkek öğrenciler ve Türk öğrenciler arasından, boş zamanlarında ve hafta sonlarında spor yapma alışkanlığını sürdüren 20 Kazak öğrenci ile 20 Türk öğrenci, bu araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Bu örneklem kendi sayısı ile sınırlı tutulmuştur.

Türkiye ve Kazakistanlı öğrenciler Ankara’daki üniversitelerden O.D.T.Ü., Gazi Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi’nde 2002-2003 öğretim yılında öğrenimlerini sürdürmekte olanlardır. Bu öğrenciler Yüksek Öğrenim Kurumuna ait olan yurtlarda aynı yaşam şartlarını paylaşmaktadırlar.

Denek gruplarına envanter,1 yıllık bir süreçte Kredi Yurtlar Kurumuna bağlı Atatürk ve Balgat Yurtlarının kapalı spor salonları, Gazi Üniversitesi spor tesisleri, Atatürk Orman Çiftliği koşu parkurunda futbol, basketbol ve koşu gibi farklı branşlarda sürekli spor yaptığını beyan eden öğrencilere 2 şer 3 er kişilik gruplar olarak envanter uygulanmıştır. Yüz yüze görüşme yolu ile denek gruplarına ulaşılmaya çalışılmıştır.

Hafta sonlarında düzenli olarak spor yaptıklarını beyan edenlere envanter uygulanırken seyrek ve düzensiz spor yaptıklarını beyan edenlere envanter uygulanmamıştır. Bu çalışmada 30 Kazakistanlı, 40 Türk öğrenci olmak üzere toplam 70 envanter değerlendirmeye alınmış, 30 envanter güvenilirlik puanının altında (9) puan olduğundan değerlendirilmeye dahil edilmemiştir. Bu çalışmada Türk Cumhuriyetleri ve Kazakistanlı öğrenci denek grubu bulma güçlüğü yaşanmış, çalışma Kazakistanlı ve Türkiyeli öğrencilerin sayıları ile sınırlı tutulmuştur. Düzenli spor yapan öğrencilere antrenmanlarından sonra kendi istedikleri yer ve zamanda envanterin doldurulması istenmiştir. Araştırma Tarama Metodu olup gönüllülük esasına göre yapılmıştır.

1-Kazakistanlı Öğrenciler: Kazakistan’dan Türkiye’ye okumak için gelip farklı üniversitelerde öğrenim gören spor yapma alışkanlığına sahip erkek öğrencilerdir.

2-Türkiyeli Öğrenciler: Anadolu’nun farklı vilayetlerine mensup olup Gazi Üniversitesinin farklı bölümlerin de öğrenim gören spor yapma alışkanlığına sahip erkek öğrencilerdir.

Veri Toplama Aracı

Psikolojik ihtiyaçlar Murray'ın 1938 de tespit ettiği insan ve davranışlarını yönlendiren psikolojik ihtiyaçları ölçmek amacı ile Allen Edwards tarafından geliştirilen Edwards kişisel tercih envanteri (Edwards Personal Preference Schedule) olarak bilinen ve Türkiye de Prof Dr. Yıldız Kuzgun tarafından dilimize çevrilip uyarlanan, geçerliliği, güvenilirliği tespit edilmiş ölçme aracı kullanılmıştır.

Ölçek: 15 psikolojik ihtiyaç belirtilmektedir. Bunlar başarıya, uyarlılık, düzen, gösteriş, özerklik, yakınlık gösterme, duyguları anlama ilgi gösterme, değişiklik, sebat, karşı cinsle ilişkiler ve saldırganlık boyutlarıdır.

Veriler normal dağılım gösterdiğinden iki grubun karşılaştırılması için t testi kullanılmıştır. Ve işlemler için SPSS for Windows Paket Programı uygulanmıştır.

Bulgular

Türkiye ve Kazakistanlı öğrencilerin psikolojik ihtiyaçlarının karşılaştırılmasında belirlenen 20 Türkiyeli öğrenci ve 20 Kazakistanlı üniversiteli erkek öğrenciler bu çalışmanın örneklem grubunu oluşturmaktadır.

Tablo-1: Araştırma Grubu:

Araştırma grubu	sayı	cinsiyeti	Spora yönelik değişken aktiviteler
Kazakistanlı spor aktivitelerine katılan öğrenciler	20	erkek	Futbol,basketbol,voleybol,koşu
Türkiyeli spor aktivitelerine katılan öğrenciler	20	erkek	Futbol,basketbol,voleybol,koşu

Bu çalışmada amaçlar doğrultusunda Türkiye ve Kazakistanlı üniversite öğrencilerinin spora katılıp katılmadıkları araştırmacı tarafından deneklerle yüz yüze görüşerek ve gözlem metoduyla elde edilmiştir.

Tablo-2: Türkiye ve Kazakistanlı sporcu öğrencilerin başarı ihtiyaçları:

Gurup	N	$\bar{x}$	S	t
Kazakistanlım Spr. Öğr.	20	43,16	25,26	0,382
Türk spr. Öğr.	20	39,89	28,71	

$p=0.70$, $p>\alpha$

Tablo-2 de görüldüğü gibi sportif etkinliklerde bulunan Türkiye ve Kazakistanlı öğrencilerin başarı ihtiyaçları bakımından anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>0,05$). Deneklerin almış oldukları puanların aritmetik ortalamaları ($\bar{x}$) puanları incelendiğinde, Kazakistanlı öğrencilerin 43,16, Türkiyeli öğrencilerin 39,89 olduğu görülmektedir. Standart sapmaları incelendiğinde Kazakistanlı öğrencilerin 25,26, Türkiyeli öğrencilerin 28,71 olduğu görülmektedir. Her iki grubun başarı ihtiyacına yönelik puan ortalamaları arasındaki yapılan t = test sonucu 0,382dir. Bu değer 0,05 değerinde anlamlı değildir. Bu durumda denekler arasında ki puanlarda anlamlı bir fark yoktur. Bu bulgu Vallaca ve Stuff (1973) araştırmaları ile benzerlik göstermektedir.

Tablo-3: Türkiye ve Kazakistanlı sporcu öğrencilerin uyarlık ihtiyaçları:

Gurup	N	$\bar{x}$	S	t
Kazakistanlı spr. Öğr.	20	50,86	22,96	-0,926
Türk spr. Öğr.	20	58,79	30,81	

$p=0.36$, $p>\alpha$

Tablo 3’de görüldüğü üzere sportif etkinliklerde bulunan Türkiye ve Kazakistanlı öğrencilerin uyarlık ihtiyaçları bakımından anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p >0,05$). Deneklerin almış oldukları puanların aritmetik ortalamaları ($\bar{x}$) puanları incelendiğinde, Kazakistanlı öğrencilerin 50,86, Türkiyeli öğrencilerin ise 58,79 olduğu görülmektedir. Standart sapmaları incelendiğinde Kazakistanlı öğrencilerin 22,96, Türkiyeli öğrencilerin 30,81 olduğu görülmektedir. Grupların uyarlık bakımından puan ortalamaları için yapılan t testi t testi sonucu $t=0,926$ ’dır. Bu değer 0,05 değerinde anlamlı değildir. Bu duruma göre Kazakistanlı ve Türkiyeli grupların uyarlık ihtiyacı puan arasında anlamlı bir fark yoktur. Bu sonucu Gündüz vd. (1991:229,238) görüşleri desteklerken Gabay (1996),

Smith Hoffman (1986:390,397.), Synder vd. (1976:804,809.) yaptığı çalışmalarla uyumluluklar göstermektedir

Tablo- 4' Türkiye ve Kazakistanlı öğrencilerin düzen ihtiyaçları

Gurup	N	$\bar{x}$	S	t
Kazakistanlı Spr. Öğr.	20	40,11	33,08	-0,894
Türk Spr. Öğr.	20	48,54	26,14	

$p=0.37$, $p>\alpha$

Tablo 4'de görüldüğü üzere sportif etkinliklerde bulunan Türkiye ve Kazakistanlı öğrencilerin düzen ihtiyaçları bakımından anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>0,05$). Deneklerin almış oldukları puanların aritmetik ortalamaları ($\bar{x}$) puanları incelendiğinde, Kazakistanlı öğrencilerin 40,11, Türkiyeli öğrencilerin 48,54 olduğu görülmektedir. Denek gruplarının standart sapma puanları incelendiğinde Kazakistanlı öğrencilerin 33,08, Türkiyeli öğrencilerin 26,14 olduğu görülmektedir. Her iki grubun düzen ihtiyacına yönelik puan ortalamaları farkı için yapılan t testi sonucu 0,894'dür. Bu değer 0,05 değerinden anlamlı değildir. Bu durumda denekler arasındaki puanlarda manidar bir farklılık yoktur. Bu sonuç Bilge ve Bayar'ın araştırmaları ile benzerlik göstermektedir (Bilge 1992:10-17; Bayar 1993:14-15).

Tablo-5: Türkiye ve Kazakistanlı öğrenciler gösteriş ihtiyaçları

Gurup	N	$\bar{x}$	S	t
Kazakistanlı Spr. Öğr.	20	50,11	25,26	1,541
Türk Spr.öğr.	20	37,14	27,88	

$p=0.15$, $p>\alpha$

Tablo 5'de görüldüğü gibi sportif etkinliklerde bulunan Türk ve Kazakistanlı öğrencilerin gösteriş ihtiyaçları bakımından anlamlı bir fark bulunamamıştır. ($p>0,05$). Deneklerin almış oldukları puanların aritmetik ortalamaları ($\bar{x}$) puanları incelendiğinde, Kazakistanlı öğrencilerin 50,11, Türkiyeli öğrencilerin 37,14 olduğu görülmektedir. Denek gruplarının standart sapma puanları incelendiğinde Kazakistanlı öğrencileri 25,26, Türkiyeli öğrencilerin 27,88 olduğu görülmektedir. Her iki grubun gösteriş ihtiyacına yönelik puan ortalamaları farkı için yapılan t testi sonucu 1.541 dir. Bu değer 0,05 değerinden anlamlı değildir. Bu durumda denekler arasındaki puanlarda manidar bir farklılık yoktur. Bu sonuç Petrov'un araştırmaları ile benzerlik göstermektedir (Petrov 1986:89-90).

Tablo- 6: Türkiye ve Kazakistanlı öğrencilerin özerklik ihtiyacı

Gurup	N	$\bar{x}$	S	t
Kazakistanlı Spr.öğr.	20	46,69	27,00	0,817
Türk Spr. Öğr.	20	39,49	28,68	

$p=0.41$, $p>\alpha$

Tablo 6’da görüldüğü gibi sportif etkinliklerde bulunan Türkiye ve Kazakistanlı öğrencilerin özerklik ihtiyaçları bakımından anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p>0,05$). Deneklerin almış oldukları puanları aritmetik ortalamaları ($\bar{x}$) puanları incelendiğinde, Kazakistanlı öğrencilerin 46,69, Türkiyeli öğrencilerin 39,49 olduğu görülmektedir. Denek gruplarının standart sapma puanları incelendiğinde Kazakistanlı öğrencilerin 27,00, Türkiyeli öğrencilerin 28,68 olduğu görülmektedir. Her iki grubun özerklik ihtiyaçlarına yönelik puan ortalamaları farkı için yapılan t testi sonucu 0,817’dir. Bu değer 0,05 değerinden anlamlı değildir. Bu durumda denekler arasındaki puanlarda manidar bir farklılık yoktur. Bu sonuç Petrov’un araştırmaları ile paralellik göstermektedir (Petrov 1986:76).

Tablo- 7: Türkiye ve Kazakistanlı öğrencilerin yakınlık ihtiyacı

Gurup	N	$\bar{x}$	S	t
Kazakistanlı Spr. Öğr.	20	53,66	27,53	0,402
Türk Spr. Öğr.	20	50,04	29,28	

$p=0.69$, $p>\alpha$

Tablo 7’de görüldüğü gibi sportif etkinliklerde bulunan Türkiye ve Kazakistanlı öğrencilerin yakınlık ihtiyacı bakımından anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p>0,05$). Deneklerin almış oldukları puanların aritmetik ortalamaları ($\bar{x}$) puanları incelendiğinde, Kazakistanlı öğrencilerin 53,66, Türkiyeli öğrencilerin 50,04 olduğu görülmektedir. Denek gruplarının standart sapma puanları incelendiğinde Kazakistanlı öğrencilerin 27,53, Türkiyeli öğrencilerin ise 29,28 olduğu görülmektedir. Her iki grubun yakınlık ihtiyaçlarına yönelik puan ortalamaları farkı için yapılan t testi sonucu 0,402’dir. Bu değer 0,05 değerinden anlamlı değildir. Bu durumda denekler arasındaki puanlarda manidar bir farklılık yoktur. Bu sonucu Şenerler’in (1993) yapmış olduğu çalışma desteklemektedir.

Tablo-8: Türkiye ve Kazakistanlı öğrencilerin Duyguları anlama ihtiyaçları

Gurup	N	$\bar{x}$	S	t
Kazakistanlı Spr. Öğr.	20	44,66	25,41	0,183
Türk Spr. Öğr.	20	43,29	21,68	

$p=0.85$, $p>\alpha$

Tablo 8’de görüldüğü gibi sportif etkinliklere katılan Türkiye ve Kazakistanlı öğrencilerin duyguları anlama ihtiyaçları bakımından anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>0,05$). Deneklerin almış oldukları puanları aritmetik ortalamaları ($\bar{x}$) puanları incelendiğinde, Kazakistanlı öğrencilerin 44,66, Türkiyeli öğrencilerin 43,29 olduğu görülmektedir. Denek gruplarının standart sapma puanları incelendiğinde Kazakistanlı öğrencilerin 25,41, Türkiyeli öğrencilerin 21,68 olduğu görülmektedir. Her iki grubun duyguları anlama ihtiyaçlarına yönelik puan ortalamaları farkı için t testi sonucu 0,183’dür. Bu değer 0,05 değerinden anlamlı değildir. Bu durumda denekler arasındaki puanlarda manidar bir farklılık yoktur Synder vd. yaptıkları çalışmalarda fiziksel yeterliliğin benlik kavramının olumlu etkilediklerini bulmuşlar iki sporcu grup arasındaki duyguları anlama bakımından fark bulamadıklarını rapor etmişlerdir (Synder vd.1976:805).

Tablo- 9: Türkiye ve Kazakistanlı öğrencilerin ilgi gösterme ihtiyaçları

Gurup	N	$\bar{x}$	S	t
Kazakistanlı Spr. Öğr.	20	72,16	19,81	0,196
Türk spr. Öğr.	20	70,89	21,04	

$p=0.84$, $p>\alpha$

Tablo 9’da görüldüğü gibi sportif etkinliklerde bulunan Türkiye ve Kazakistanlı öğrencilerin ilgi gösterme ihtiyaçları bakımından anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>0,05$). Deneklerin almış oldukları puanları aritmetik ortalamaları ($\bar{x}$) puanları incelendiğinde, Kazakistanlı öğrencilerin 72,16, Türkiyeli öğrencilerin 70,89 olduğu görülmektedir. Denek gruplarının standart sapma puanları incelendiğinde Kazakistanlı öğrencilerin 19,81, Türkiyeli öğrencilerin 21,04 olduğu görülmektedir. Her iki grubun ilgi gösterme ihtiyaçlarına yönelik puan ortalamaları farkı için t testi sonucu 0,196’dır. Bu değer 0,05 değerinden anlamlı değildir. Bu durumda denekler arasındaki puanlarda manidar bir farklılık yoktur. Wendt vd. 1974 yılında takım ve bireysel spor yapanlara Bursel tercih envanteri uygulamış denekler arasında manidar bir fark bulunamamıştır. (Wendt 1974:860) Bu sonuç eldeki bulgularla benzerlik göstermektedir.

Tablo-10: Türkiye ve Kazakistanlı öğrencilerin başatlık ihtiyaçları.

Gurup	N	$\bar{x}$	S	t
Kazakistanlı Spr. Öğr.	20	46,21	25,42	0,126
Türk spr. Öğr.	20	45,14	27,96	

$p=0.55, p>\alpha$

Tablo 10'da görüldüğü gibi sportif etkinliklerde bulunan Türkiye ve Kazakistanlı öğrencilerin başatlık ihtiyaçları bakımından anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>0,05$). Deneklerin almış oldukları puanların aritmetik ortalamaları ($\bar{x}$) puanları incelendiğinde, Kazakistanlı öğrencilerin 46,21, Türkiyeli öğrencilerin 45,14 olduğu görülmektedir. Denek gruplarının standart sapma puanları incelendiğinde Kazakistanlı öğrencilerin 25,42, Türkiyeli öğrencilerin 27,96 olduğu görülmektedir. Her iki grubun başatlık ihtiyaçlarına yönelik puan ortalamaları farkı için t testi sonucu 1,126'dır. Bu değer 0,05 değerinden anlamlı değildir. Bu durumda denekler arasındaki puanlarda manidar bir fark yoktur. Bu bulguyu, Fletcher ve Dovel'in iddiaları sporculardan inatçı hareketleri saldırgan atlet tipler kuvvetli liderlik özelliklerine sahiptir savları ile benzerlik göstermektedir (Fletcher vd. 1971:34-41).

Tablo-11 Türkiye ve Kazakistanlı öğrencilerin kendini suçlama ihtiyaçları:

Gurup	N	$\bar{x}$	S	t
Kazakistanlı spr. Öğr.	20	46,21	26,68	-1,601
Türk Spr. Öğr.	20	60,54	29,84	

$p=0.21, p>\alpha$

Tablo-11 de görüldüğü gibi sportif etkinliklerde bulunan Türkiye ve Kazakistanlı öğrencilerin kendini suçlama ihtiyaçları bakımından anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>0,05$). Deneklerin almış oldukları puanların aritmetik ortalamaları ($\bar{x}$) puanları incelendiğinde, Kazakistanlı öğrencilerin 46,21, Türkiyeli öğrencilerin 60,54 olduğu görülmektedir. Denek gruplarının standart sapma puanları incelendiğinde Kazakistanlı öğrencilerin 26,68, Türkiyeli öğrencilerin 29,84 olduğu görülmektedir. Her iki grubun kendini suçlama ihtiyaçlarına yönelik puan ortalamaları farkı için t testi sonucu 1,601'tir. Bu değer 0,05 değerinden anlamlı değildir. Bu durumda denekler arasındaki puanlarda manidar bir fark yoktur. Bu bulgu Petrov'un ve Kuru'nun yaptığı çalışmalarla paralellik göstermektedir. (Petrov1986:45) (Kuru 1995:72)

Tablo-12: Türkiye ve Kazakistanlı öğrencilerin şefkat gösterme ihtiyaçları:

Gurup	N	$\bar{x}$	S	t
Kazakistanlı Spr. Öğr.	20	57,21	28,85	-0,737
Türk Spr. Öğr.	20	63,29	22,92	

$p=0.46$, $p>\alpha$

Tablo-12’de görüldüğü gibi sportif etkinliklerde bulunan Türkiye ve Kazakistanlı öğrenciler arasında şefkat gösterme ihtiyaçları bakımından anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>0,05$). Deneklerin almış oldukları puanların aritmetik ortalamaları ($\bar{x}$) puanları incelendiğinde Kazakistanlı öğrencilerin 57,21, Türkiyeli öğrencilerin 63,29 olduğu görülmektedir. Denek grupların standart sapma puanları incelendiğinde Kazakistanlı öğrencilerin 28,85, Türkiyeli öğrencilerin 22,92 olduğu görülmektedir. Her iki grubun şefkat gösterme ihtiyaçlarına yönelik puan ortalamaları farkı için t testi sonucu 0,737’dir. Bu değer 0,05 değerinden anlamlı değildir. Bu durumda denekler arasındaki puanlarda manidar bir fark yoktur. Wendt ve Patterson (1974) yaptığı çalışmalarla takım sporu ve bireysel spor yapan bayanlara uyguladığı Edward kişisel tercih envanteri ile kişilik farkını ölçmüş, denek grupları arasında şefkat gösterme ihtiyaçları bakımından fark bulamadığını rapor etmiştir. Eldeki bulgular ile Wendt ve Paterson’un yaptığı çalışmalar benzerlik göstermektedir ”Wendt ve Peterson 1974” (Ellison vd. 1975’den:254).

Tablo-13: Türkiye ve Kazakistanlı öğrencilerin değişiklik ihtiyacı:

Gurup	N	$\bar{x}$	S	t
Kazakistanlı Spr. Öğr	20	42,90	24,33	-2,243*
Türk Spr. Öğr.	20	61,65	28,38	

$p=0.03$, $p<\alpha$

Tablo-13’de görüldüğü gibi sportif etkinliklerde bulunan Türkiye ve Kazakistanlı öğrencilerin değişiklik ihtiyaçları bakımından anlamlı bir fark bulunmuştur ($p<0,05$). Deneklerin almış oldukları puanların aritmetik ortalamaları ($\bar{x}$) puanları incelendiğinde, Kazakistanlı öğrencilerin 42,90, Türkiyeli öğrencilerin 61,65 olduğu görülmektedir. Denek grupların standart sapma puanları incelendiğinde Kazakistanlı öğrencilerin 24,33, Türkiyeli öğrencilerin 28,38 olduğu görülmektedir. Her iki grubun değişiklik ihtiyaçlarına yönelik puan ortalamaları farkı için t testi sonucu 2,243’dir. Bu değer anlamlı bulunmuştur. Bu durumda denekler arasındaki puanlarda manidar bir fark vardır. Bu sonuç ile (Kuru

1995:73; Balaz 1975:270; Geron vd 1986:120-135; Ellison vd. 1975:250-255) çalışmaları paralellik göstermektedir.

Tablo-14: Türkiye ve Kazakistanlı öğrencilerin sebat ihtiyaçları:

Gurup	N	$\bar{x}$	S	t
Kazakistanlı Spr. Öğr.	20	58,56	33,64	1,079
Türk Spr. Öğr.	20	48,74	22,86	

$p=0.28$, $p>\alpha$

Tablo-14'te görüldüğü gibi sportif etkinliklerde bulunan Türkiye ve Kazakistanlı öğrencilerin sebat ihtiyaçları bakımından anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>0,05$). Deneklerin almış oldukları puanların aritmetik ortalamaları ($\bar{x}$) puanları incelendiğinde, Kazakistanlı öğrencilerin 58,56, Türkiyeli öğrencilerin 48,74 olduğu görülmektedir. Denek grupların standart sapma puanları incelendiğinde, Kazakistanlı öğrencilerin 33,64, Türkiyeli öğrencilerin 22,86 olduğu görülmektedir. Her iki grubun sebat ihtiyaçlarına yönelik puan ortalamaları farkı için t testi sonucu 1,079'dur. Bu değer 0,05 değerinden anlamlı değildir. Bu durumda denekler arasında manidar bir fark bulunamamıştır. Bu bulgular ile Wendt ve Patterson'un çalışmalarının sonuçları benzerlik göstermektedir. (Wendt ve Paterson 1974:861-862)

Tablo-15: Türkiye ve Kazakistanlı öğrencilerin karşı cinsle ilgi ihtiyaçları:

Gurup	N	$\bar{x}$	S	t
Kazakistanlı Spr. Öğr.	20	40,56	24,82	-0,240
Türk Spr. Öğr.	20	42,44	24,69	

$p=0.81$, $p>\alpha$

Tablo-15 'de görüldüğü gibi sportif etkinliklerde bulunan Türkiye ve Kazakistanlı öğrencilerin karşı cinsle ilgili ihtiyaçları bakımından anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>0,05$). Deneklerin almış oldukları puanların aritmetik ortalamaları ($\bar{x}$) puanları incelendiğinde, Kazakistanlı öğrencilerin 40,56, Türkiyeli öğrencilerin 42,44 olduğu görülmektedir. Denek grupların standart sapma puanları incelendiğinde Kazakistanlı öğrencilerin 24,82, Türkiyeli öğrencilerin 24,69 olduğu görülmektedir. Her iki grubun karşı cinsle ilgi ihtiyaçlarına yönelik puan ortalamaları farkı için t testi sonucu 0,240 dır. Bu değer 0,05 değerinden anlamlı değildir. Bu durumda denekler arasında manidar bir fark yoktur. Bu çalışmanın sonuç-

ları ile Wendt ve Patterson'un yaptığı çalışmalar benzerlik göstermektedir (Wendt ve Paterson 1974:33-35).

Tablo-16: Türkiye ve Kazakistanlı öğrencilerin saldırganlık ihtiyaçları:

Gurup	N	$\bar{x}$	S	t
Kazakistanlı Spr. Öğr	20	70,41	25,35	0,554
Türk Spr. Öğr.	20	66,34	20,86	

$p=0.58$, $p>\alpha$

Tablo-16 'da görüldüğü gibi sportif etkinliklerde bulunan Türkiye ve Kazakistanlı öğrencilerin saldırganlık ihtiyaçları bakımından anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p>0,05$). Deneklerin almış oldukları puanların aritmetik ortalamaları ($\bar{x}$) puanları incelendiğinde, Kazakistanlı öğrencilerin 70,41, Türkiyeli öğrencilerin 66,34 olduğu görülmektedir. Denek gruplarının standart sapma puanları incelendiğinde Kazakistanlı öğrencilerin 25,35, Türkiyeli öğrencilerin 20,86 olduğu görülmektedir. Her iki grubun karşı cinse ilgi ihtiyaçlarına yönelik puan ortalamaları farkı için t testi sonucu 0,554 'dür. Bu değer 0,05 değerinden anlamlı değildir. Bu durumda denekler arasında manidar bir fark yoktur. Bu çalışmanın sonucu, Kuru ve Wendt vd.'in yaptıkları araştırmaların sonucu ile benzerlik göstermektedir (Wendt vd. 1974:33-35; Kuru 1995:73).

Sonuç

Edwards Kişisel Tercih Envanteri Murray tarafından betimlenen psikolojik ihtiyaçların bir kimsede bulunuş derecesini saptamaktadır. Ölçekte yer alan 15 ihtiyaç şöyle açıklanmaktadır.

1- Başarma-Başarı(Achievement): Bir şeyin en iyisini yapma, başarılı olma, yetenek ve çaba gerektiren işlerin üstesinden gelme, otorite olarak tanıma, büyük önemi olan bir işi başarma, çok zor bir işi çok iyi bir şekilde yapma, zor problem ve bilmeceyi çözme, bir şeyi başkalarından daha iyi yapabilme olarak açıklanmaktadır.

Tablo-1'den elde edilen verilerden anlaşılacağı üzere Kazakistanlı öğrenciler ile Türkiyeli öğrenciler arasında başarma ihtiyaçları bakımından fark olmaması Kuru'nun yapmış olduğu çalışma Coşkuntürk ve Balanz'ın çalışmalarını ile benzerlik göstermektedir (Balanz 1976:45-49; Coşkuntürk 1988:26; Kuru 1995:71).

Cratty'ye göre motor becerilerin kazandırılması benlik gelişimini, fiziksel yeterlilik de benlik kavramını olumlu yönde etkilemektedir (Cratty1974:45; Gündüz vd.1991:229-238).

Bu bakımdan Kazakistanlı ve Türk öğrencilerin sporu bir alışkanlık haline getirmeleri için orta okul ve lise yıllarında spor yapmaları gerekmektedir. Bu durumda her iki denek grubunun yeteri kadar motor becerilerinin geliştiği, böylece kuvvetlerini fiziksel olarak yeterli hissetmeleri, denek gruplarında olumlu kişilik yapısının oluştuğu anlaşılmaktadır. Spor alışkanlık haline getirmiş denek gruplarındaki fiziksel yeterlilikten dolayı oluşan olumlu benlik yapısının içinde başarıma arzusu rol oynar. Başarıma ihtiyaçlarında manidar bir farkın olmayışı her iki grubun da sporcu olmasından kaynaklanmaktadır. Her iki grubun ortak kültür değerlerinden gelmesi, her iki grubun sporcu olması ve üniversite mezunu olma beklentileri, yurt ortamında aynı şartları paylaşmaları denek guruplarında başarı boyutunda manidar bir fark bulunmamasının nedeni olarak söylenebilir.

2- Riayet Etme,Uyarlık (Deference): Diğerlerinden fikir alma, başkalarının ne düşündüğünü öğrenme, yönergeleri takip edip bekleneni yapma, başkalarını övme, başkaları iyi bir iş yaptığında bunu onlara söyleme, diğerlerinin önderliğini kabul etme, büyük adamların hayatlarıyla ilgili kitaplar okuma, geleneklere uyma ve geleneklere uymayan şeylerden kaçınma, karar vermeyi başkalarına bırakma gibi nitelikleri kapsar.

Kazakistanlı ve Türkiyeli öğrenciler arasında uyarlık bakımından bir fark olmadığı bulunmuştur. Bu bulgumuzu Kuru ve Wendt yapmış oldukları araştırmalarla desteklemektedir (Wendt vd. 1974:862; Kuru 1995:71).

Sporcular bir sportif faaliyete katılımdan dolayı tatmin duyarlar (.Subhan vd.1987:223-229; Balogun1987:343-344) Bireydeki kişilik kapsamı onun ilgilerini, tutumlarını, yeteneklerini, konuşma tarzını, dış görünüşünü, çevresine uyum biçimini içermektedir (Baymur; 1994:97).

Her iki denek grubu da aynı yurt ortamı aynı üniversite ortamını paylaşmaktadır. Hafta içinde ve hafta sonları düzenli olarak spor yapmaktadırlar. Deneklerin düzenli okula gitme ve düzenli olarak yurt ortamının kurallarına uyması gerekmektedir. Bu durum sorumluluk duygusunu getirip kendi kendini disipline etmiş insanların uyumlu hareket etmesini sağlar .Yurt ve spor ortamının üniversite gibi aynı zamanda bir eğitim ortamı olduğunu söyleyebiliriz. Bu süreç içinde diğer öğrenciler ile uyum içinde hareket etmeleri, eğitim ortamında da başarılı olmalarını temin edecektir. Uyumsuz davranış sergileyenlerin ise okulunu başarı ile bitirmesi zordur. Çünkü, sosyal ortamlarda başarıma uyumlu olmayı gerektirmektedir.

3- Düzen (Order): İşini temiz, düzenli ve organize edilmiş olarak yapma, güç bir işe başlamadan önce plan yapma, organize edilmiş ve düzenli, tertipli şeylere sahip olma, bir seyahate çıkmadan önce ayrıntılı plan yapma, bir işi ayrıntılarıyla organize etme, mektup ve evrakları belli bir sisteme göre saklama, yemekleri düzenli ve kararlaştırılan saatlerde yeme, her şeyi ayarlanmış ve düzenlenmiş bir yaşamı, bir değişme olmadan sürdürmek isteme gibi nitelikleri kapsar.

Kazakistanlı ve Türkiyeli öğrenciler arasında düzen ihtiyacı bakımından bir fark olmadığı bulunmuştur. Tablo-3'te elde edilen verilerden anlaşıldığı gibi Kazakistanlı ve Türkiyeli öğrencilerin düzen ihtiyaçları bakımından fark olmaması Wendt'in yaptığı çalışmalarla benzerlik göstermektedir (Wendt vd.1974:861-862).

Kazakistanlı ve Türkiyeli öğrenciler, belli kurallar içinde eğitim-öğretim süreçlerini yaşamakta, ailelerinden uzak kendi temel ihtiyaçlarını kendileri karşılamaktadırlar.

Düzenli olarak spor alışkanlıklarını sürdürmeleri, yurtlarda barınmaları gereği belli bir düzen ortamını yaşamaları gene üniversite ortamında başarılı olmaları için düzenli olarak ders takibi ve okula devam gerektirmektedir. Her iki denek arasındaki düzen ihtiyacının farklı çıkmaması benzer ortamların yaşandığı sonuçlardan kaynaklanmaktadır.

4- Teşhir – Gösteriş (Exhibition): Esprili ve zekice şeyler söyleme, eğlenceli şakalar ve hikayeler anlatma, diğerlerinin dikkatini çekme ve görünüşü hakkında fikir söylemelerini isteme, başkalarının üzerinde nasıl bir etki yapacağını görmek için bir şeyler söyleme, bireysel başarıları üzerinde konuşma ilgi merkezi olma, başkalarının anlamını bilmediği kelimeleri kullanma, başkalarının cevaplayamayacağı soruları sorma gibi nitelikleri kapsar.

Araştırmada Türkiyeli ve Kazakistanlı spora katılımında bulunan öğrenciler arasında gösteriş ihtiyaçları bakımından, fark olmadığı bulunmuştur. Bu bulgu Kuru ve Wendt'in yaptığı çalışma sonuçları ile uygunluk göstermektedir. (Wendt vd. 1974:861; Kuru 1995:73) Yapılan araştırmalarda çocukların kendilerini betimlemede sosyal roller, kişiler arası ilişkiler, üyelikler gibi sosyal özellikleri belirttikleri de görülmektedir (Damon vd.1988:125).

Gösteriş, kişiler arası rollerin tanımlanmasını gerektirmektedir. Zekice şeyler söyleme, dikkat çekme, anlatma, ilgi merkezi olma spor ortamında yaşanan ilişki türlerindedir. Spora katılımı sağlayan denek guruplarında gösteriş ihtiyaçları bakımından farkın olmayışı spora katılım ve benzer üniversite ile yurt ortamındaki yaşadığı şartların aynı düzeyde olabileceğini söyleyebiliriz.

5- Özerklik–Bağımsızlık (Autonomy): İsteddiği zaman gidip istediği zaman gelme, bir şeyle ilgili şeyleri söyleme, karar verirken başkalarından bağımsız olma, istediğini yapmada kendini özgür hissetme, geleneklere uymayan şeyler yapma, diğerlerinin neler düşüneceğini dikkate almadan davranma, otorite durumunda olanları eleştirme, sorumluluk ve yükümlülükten kaçmak gibi nitelikleri kapsar.

Eldeki verilere göre Kazakistanlı ve Türkiyeli öğrencilerin özerklik boyutunda fark olmaması Kuru ve Wendt vd.'in yaptıkları çalışma sonuçları ile benzerlik göstermektedir (Wendt vd. 1974; Kuru 1995:71).

İnsanlar arasındaki karakter farklılıklarından dolayı bazı kişiler diğerlerinden daha rekabetçi olurlar. Ancak yarışma ve rekabet kalıtsal eğitimler değil içinde yaşanan toplumun tipine göre öğrenilmiş davranışlardır (Onur 1985:95;Onur1993:26). Her iki denek grubu eğitim ortamında yaşamış olduğu öğrenilmiş davranışlarda özerkliği dominant anlayışla öne çıkarmaktadır. Her iki denek grubunun özerklik ihtiyacı bakımından farklı olmayışını aynı eğitim ortamını paylaşmalarından olabileceğini söyleyebiliriz.

6- Duyguları Anlama–Bşkalarını Anlama (Intreception): Bşkalarının hareket ve duygularını inceleme, bşkalarını gözleme, bşkalarının problemleri karşısındaki duygularını anlamaya çalışma, kendini bşkalarının yerine koyma, bşkalarının ne yaptıklarının değil de neden öyle yaptıklarını anlamaya çalışma, bşkalarının davranışlarını analiz etmeye çalışma, bşkalarının nasıl davranacağını bilmek isteme gibi nitelikleri kapsar.

Araştırmada Kazakistanlı öğrenciler ve Türkiyeli öğrenciler arasında duyguları anlama bakımından bir fark olmadığı bulunmuştur. Eldeki verilerden anlaşılacağı üzere denekler arasındaki farkın olmayışı bulguları Wendt ve Kuru'nun çalışmalarından çıkan bulgular ile benzerlik göstermektedir (Wendt vd.1974:862; Kuru 1995:65,92,104).

Erickson genç yetişkinlik dönemini bir yakınlaşma yada yakın ilişkiler kurma dönemi olarak almaktadır (Kılıççı1989:68,69).

Karşı cinsle kurulan ilişkilerde paylaşılan sevgi cinselliği de içine almakta ve cinsel gelişim bu dönemde önemli aşamalardan geçmektedir. Denek grubu, uygun bir sosyal süreç yaşamaktadır. Bu durumda gençliğin hemcinsleri ve karşı cinsle yakınlaşabilmek için duygusal noktada yoğunlaşıp kendilerini ifade etmeye ve karşılarındakileri yorumlamaya ilgili olduklarını belirtebiliriz.

7- Yakınlık (Affilication): Arkadaşlarına ve dostlarına karşı vefalı olma, arkadaşları için bir şeyler yapma, yeni arkadaşlıklar kurma, mümkün olduğu kadar çok arkadaş edinme, her şeyini dostlarıyla paylaşma, bazı

şeyleri yalnız yapma yerine arkadaşlarıyla yapma, arkadaşlarına mektup yazma kuvvetli dostluklar kurma gibi nitelikleri kapsar.

Eldeki verilerden anlaşılacağı gibi Kazakistanlı ve Türkiyeli spora katılımcı öğrencilerin yakınlık boyutunda fark olmaması Wendt ve Kuru'nun yaptıkları çalışmalarla benzerlik göstermektedir (Wendt vd.1974; Kuru 1995:65,92,104). Burada sporcularda anlamlı bir fark olmadığı rapor edilmiştir.

Üniversite gençliğinin arkadaş ve alışkanlıklarına karşı ilgili ve vefalı olma, arkadaş gruplarına iletişimi gerektirecek ortamlarına katılarak karşılıklı dialog kurma eğiliminde olduklarını söyleyebiliriz.

8- Yardım İsteme – İlgi Görmek İstemek (Succorance): Güç durumunda kaldığında başkalarından yardım bekleme, başkalarından cesaret vermelelerini bekleme, başkalarından anlayış bekleme, başkalarının sevgi ve yakınlığını isteme, başkalarının kendini neşelendirmelerini isteme, üzgün olduğu zamanlar başkalarından yardım görmek isteme, hastalandığında başkalarının da üzülmelerini telaşlanmasını isteme gibi nitelikleri kapsar.

Elde edilen verilerden anlaşılacağı gibi Kazakistanlı ve Türkiyeli öğrenci denekleri arasında ilgi gösterme boyutunda fark olmaması Morgan'ın, Wendt vd.'in ve Kuru'nun yaptığı çalışmalar da benzerlik göstermektedir (Wendt vd.1974; Morgan 1980:56,59,180;Kuru 1995:65,92,104).

Denek grubunun anne-baba, öğretmen ve çevreden ilgi görme beklentisinde olduğunu söyleyebiliriz.

9- Başatlık – Baskın Olma (Dominance): Kendi düşüncelerini savunma, içinde bulunduğu grupta lider olma, başkaları tarafından lider olarak kabul edilme, bir komitenin başkanlığına seçilme, grup adına kararlar verme, başkalarının davranışlarını denetleme ve yönetme, başkalarına işlerini nasıl yapacaklarını söyleme gibi nitelikleri kapsar.

Elde edilen verilerden anlaşılacağı üzere Kazakistanlı ve Türkiyeli öğrenci denek grupları arasında başatlık ihtiyacı bakımından fark olmaması Morgan'ın ve Wendt vd.'in yaptığı çalışmalarla benzerlik göstermektedir (Wendt vd. 1974; Morgan 1980:56,59,180).

Denek gruplarının farklı ülkelerin kültür iklimlerinde yetişmelerine rağmen spor alışkanlıkları üniversite yaşantılarında komite başkanı olma, ikna etme, davranışları kazanmalarını olumlu bir kişilik özelliği kabul edersek bireylerdeki fiziksel yeterlilik benlik kavramını olumlu etkilemektedir (Gündüz vd.1991:28-35).

Bu özellikler spora katılımlarının ve yoğun bir sosyal ortam yaşamalarının sonucudur. Toplumun tekamülü bakımından sosyal gruplar lider özellikli bireyleri öne çıkardıklarını söyleyebiliriz.

10- Küçülme, Kendini Suçlama (Abasement) : Bir şeyi yanlış yaptığında suçluluk hissetme, işler yolunda gitmediğinde kabahati kendinde arama , yanlış yaptığı şeylerden dolayı cezalandırılmayı isteme, bireysel olarak acı çekmenin kişiye yarar getireceğini inanma, yoluna çıkan bireyle kavgaya etmekten kaçınıp teslim olmayı yeğleme, hatalarını itiraf etme ihtiyacını hissetme, beceri göstermediğinde hemen çökme, kendinden üstün birinin olduğu yerde kendini korkak hissetme, pek çok yönlerden kendini aşağı bulma gibi nitelikleri kapsar.

Denekler arasında manidar bir fark yoktur. Elde edilen verilerden anlaşılacağı gibi Kazakistanlı ve Türkiyeli spora katılımcı öğrenci grupları arasında kendini suçlama bakımından fark olmaması Kuru'nun yaptığı çalışmaların sonuçları ile benzerlik göstermektedir (Kuru 1995:65,104).

Carotty 'e göre çocuklar hareket halinde vücudunu iyi kontrol edemiyorsa bireyde yetersiz bir benlik olduğunu ileri sürmüştür. Kazakistan ve Türkiyeli spora katılımcı üniversite öğrencilerinin vücutlarını iyi kontrol edebildiklerini söyleyebiliriz. Bu durumda deneklerde kendini suçlama puanlarında manidarlık anlayışının olumlu bir düzeyde olduğu gözlemlenmektedir. Morgan (1980) yaptığı çalışmada üniversite genelinde yeterli benlik kavramının oluştuğunu, bunların kendini kabul ve öz saygısının yüksek kişiler olduğunu söylemektedir. Denek grubundaki puan ortalamasının olumlu düzeyde kendi duygularına sahip olduklarını söyleyebiliriz.

11- Şefkat Gösterme, Koruma (Nurturance): Arkadaşları sıkıntıda olduğunda onlara yardım etme, başkalarına şefkat ve sempatiyle yaklaşma, başkalarını affetme, başkaları için ufak tefek iyilikler yapma, başkalarına karşı cömert olma, hasta yada üzgün olanlara sempatiyle yaklaşma, başkalarına büyük yakınlık gösterme, başkalarının mahrem sorunlarını anlatmalarını isteme gibi nitelikler taşır.

Eldeki verilerden anlaşılacağı gibi Kazakistanlı ve Türkiyeli gençleri arasında şefkat gösterme bakımından fark yoktur. Şefkat gösterme bakımından fark olmaması Kuru'nun yaptığı çalışma sonucu ile benzerlik göstermektedir (Kuru 1974:65-104).

Toplumsal yaşantıda şefkat gösterme toplumun ahenk ve uyumu için önemli bir unsurdur. (Morgan 1980: 190) Dünyada en eski toplumlardan biri de Türk toplumdur. Kazak Türkleri ve Türkiye Türklerinin örf, adet, gelenek ve görenekleri ile beraber binlerce yıldır yaşaması, bu de-

ğerlerin insana olan saygı ve sevgiyi esas alındığından, her iki Türk toplumunda gelenek olarak şefkat gösterme duygularının varlığı spor ortamının oluşturduğu dostluk kardeşlik duyguları sonunda şefkat gösterme duygularını olumlu olarak etkilendiğini söyleyebiliriz. Üniversite gençliğinin arkadaşlarına ve dostlarına ilgili olduklarını problemlerini kendi aralarında çözdüklerini söyleyebiliriz.

12- Değişiklik, Yenilik (Chance): Yeni ve değişik şeyler yapma, seyahat etme, yeni insanlarla tanışma, yeni şeyler deneme ve günlük rutini değiştirme, yeni şeyler denemeye ve yaşamaya çalışma, yeni yerlerde yeni şeyler yeme, yeni ve değişik işler deneme, memleket görme ve yeni yerlerde yaşama, yeni moda ve heveslere katılma gibi nitelikleri kapsar.

Eldeki verilerden anlaşıldığı gibi Kazakistanlı ve Türk gençleri arasında değişiklik ihtiyaçları bakımından manidar bir fark vardır. ($P < 0,03$) Kazakistanlı öğrencilerde (x)42,9 standart sapma 24,33 olduğu, Türkiyeli gençlerde ise (x) 61,65 standart sapma 28,38 olduğu görülmektedir. Bu durumda denek gruplarının spor ortamını yeterince yaşamadıklarını söyleyebiliriz. Bireyde öz saygı kısa sürede önemsenecek düzeyde değişmez. Kurulan ilişkiler ve çevre faktörü etkileşimini oluşturmak için en iyi etkenin spor olduğu belirtilmektedir (Guilford 1959:81).

Farklı temel eğitimleri almış denek gruplarından Kazakistanlı spora katılımcı erkek öğrencilerin yeni moda ve heveslere katılma, yeni insanlarla tanışma, seyahat etme, yeni şeyler deneme ve yaşama, günlük rutinin dışına çıkma hususunda Türkiyeli spora katılımcı öğrencilere göre daha düşük puana sahip oldukları gözlenmektedir.

Bireyde oluşan kişilik yapısı, yaşamış olduğu toplumda diğer kişilerle ve organize gruplar içindeki etkileşim ile olmaktadır (Salakon 1990:865-866). Türkiyeli spora katılımcı öğrencilerin değişim puanının yüksek olması değişime yönelik ilgilerinden ve öğrenilmiş yaşantılarından olduğunu söyleyebiliriz.

13- Sebat, Dayanıklılık (Endurance): Bir işi bitirinceye kadar üzerinde çalışma üzerine aldığı herhangi bir işi tamamlama, bir iş üzerinde yoğun olarak çalışma bir problem yada bilmece çözülene kadar üzerinde çalışma, bir başka işe geçmeden önce elindekini bitirme, işi bitirmek için geç saatlere kadar çalışma rahatsız edilmeksizin çok uzun saatler çalışabilme, hiçbir ilerleme olmayacakmış gibi görünen bir iş üzerinde direnme, çalışırken engellenmekten kaçınma gibi nitelikleri kapsamaktadır.

Eldeki verilerden anlaşıldığı gibi Kazakistanlı ve Türkiyeli gençleri arasında dayanıklılık ihtiyaçları bakımından fark yoktur. Dayanıklılık ihtiyaçları bakımından fark olmaması Kuru'nun yaptığı çalışma ile benzerlik göster-

mektedir (Kuru 1995:65-104). Morgan yaptığı çalışmalarda elit sporcular lehine sebatlık rapor etmiştir (Morgan 1980: 190). Kişinin olumlu benlik geliştirmesi bazı işlerde başarılı olmasını gerektirmektedir. Bu durum karşı tarafta kabul görmeyi sağlayacağından bireyin kendini kabul edilmesi için önemli bir yaşantı olacaktır. Kazakistanlı ve Türkiyeli üniversite gençlerinin dayanma iradesini güçlendirecek yaşantıları sürmeleri önemli olmaktadır. Üniversite gençlerinin yaşantılarında psikolojik ve fiziksel dayanıklılığı gerektiren süreçleri yaşamak zorunluluğu vardır. Bu zorluklar destek ya da bireyin kendi çabası ile aşılmaktadır. Belli zamanlarda çalışma mecburiyeti spora katılımın verdiği fiziksel zindelik, zihinsel olarak iş başarmak için dayanıklılık sebebi olduğunu söyleyebiliriz.

14- Karşıt Cinsle İlişkiler (Heterosexualite): Karşıt cinsle çıkmaktan hoşlanma, karşı cins ile sosyal etkinliklere katılma, karşı cinsten birine aşık olma, karşıt cinsten birisini öpme, karşıt cins tarafından fiziksel olarak cazip bulunmayı isteme, cinsellik ile ilgili tartışmalara katılma, cinsellikle ilgili piyes ve romanları okumaktan, şakalar yapmak ve dinlenmekten, cinsel yönden uyarılmaktan hoşlanma gibi nitelikleri kapsar.

Eldeki verilerden anlaşılacağı gibi Kazakistanlı ve Türkiyeli gençlerin arasında karşı cinsle ilişkiler bakımından fark yoktur. K.C.İ bakımından fark olmaması açısından Wendt, Kocatürk ve Morgan'ın yaptığı çalışmalar birbirleriyle paralellik göstermektedir. Morgan yaptığı çalışmalarda elit sporcular lehine rapor etmiştir (Wendt vd.1974; Morgan 1980:59-190; Kocatürk 1982:16).

Karşı cinsle kurulan ilişkilerde paylaşılan sevginin cinselliği de içine alındığı ve cinsel gelişimin bu dönemde önemli bir aşamada yaşandığı denek gruplarının K.C.İ'lerinin yaşları gereği olmasından dolayı iki denek gurubu arasında fark olmamıştır. Bu durumun denek gruplarının eğitimlerini oluşturduğunu söyleyebiliriz.

15- Saldırganlık (Agression): Karşıt düşüncelere karşı gelme, başkaları hakkında düşündüklerini söyleme, herkesin içinde başkalarını eleştirme başkalarıyla alay etme, başkalarıyla aynı fikirde olmadığını söyleme, hor görüldüğü ya da kötü bir davranış ile karşılaştığı zaman intikam alma, öfkelenme, başkaları hatalı davrandığında onları suçlama, gazetelerde deşet ile ilgili sütunları okuma.

Eldeki verilerden anlaşılacağı gibi spora katılımında Kazakistanlı ve Türkiyeli gençlerin arasındaki saldırganlık ihtiyaçları bakımından bir fark olmadığı bulunmuştur. Denek grupları arasında saldırganlık boyutlarda farklı olmaması Kuru'nun, Kocatürk'ün ve Morgan'ın yaptığı çalışmalarla benzerlik göstermektedir (Morgan 1980:59-190; Kocatürk 1982:16,18; Kuru 1995:69).

Üniversite gençliğinin saldırganlık arzularının, yaşanan sosyal hayatta kendilerini koruma güdülerinin gereği olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynaklar:

- ARMANER, N. (1986), *Yüksek Öğrenim Gençliğinin Psiko Sosyal Sorunları*, 1985 Uluslararası Gençlik Yılı Faaliyetleri On Dokuz Mayıs Üniv. Yayın no:15 Samsun.
- BALAZS, K.E. (1975), "Psycho-Social Study of Outstanding Female Athletes.", *The Reserarch Quarterly, Journey of Psychology*, 2:267-273
- BALAZS, K.E VE E. NICKERSON (1976). "Personalty Needs Profile of Some Outstanding Female Athletes.", *Journal of Clinical Psychology*, 32,1:45-49
- BALOGUN, J.A. (1987), "Body Image Before and After Assessment of Physical Performance", *The Journal of Spotsr Medicine and Physical Fitness* , 27:343-344
- BAYAR, P. (1983), *Atletlerin Kişilik Özellikleri.*, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.
- BAYMUR, F. (1994), *Genel Psikoloji*, İnkılap Yayın Evi, İstanbul.
- BİLGE, F., (1992), "Sporcuların Psikolojik İhtiyaçları.", *Spor Bilimleri Dergisi*, C.3 ,S.2,s.10-17
- BLOOM, S.B. (1979), *İnsan Nitelikleri ve Okulda Öğrenme* (çev. A. Özçelik), Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- CAMLIYER, H. (1992), "Çocuk Hareket ve Benlik İmajı Geliştirme", *Eğitim Bilimleri Dergisi*, Beden Eğitimi ve Spor Özel Sayısı,1,1:19-21
- COŞKUNTÜRK, S.O. (1988), *Kişilik Özelliklerden Kendine Güven, Kararlılık ve Başarı Dürtüsünün Sportif Performans ve Geliştirilmesine Etkileri*, Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi.
- CRAIGHEAD, D.J. (1986), "Characteristics of Basketball Players. Starters ve Non Starters.", *International of Sport Psychology* , 17:110-119
- CRATTY, B.(1974), *Movement Behavior and Motor Learning.*, Lea febiger. Philadelphia.
- DAMON ,W. ,W.D.HART (1988), *Self Understanding In Childhood and Adolesence.*, Cambridge:Caldrige un. Press.
- ELLİSON,K. ve J. FREİSCHLAG.(1975), "Pain Tolerance Arousal and Personality Relationships of Athletes and Nonathletes.", *The Research Quarterly Journey of Pscyhology*,46,2:250-255
- ERKAL,M. (1988), *Sosyolojik Açıdan Spor*, Der yayınları İstanbul.
- EVANS,P.K.(1993), *Self Esteem of Young Children in Camp Situation*, Universty Mikrofılmı İnterntional, Ann Arbor, Mich.
- FİŞEK,K. (1980), *Spor Yönetimi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları, Ankara.
- FLETCHER. R. ve L. DOVEL. (1971), "Selected Presonality Characteristics of

- High School Athletes and Nonathlete”, *Journal of Psychology*, Vol.77,p.34-41
- GABAY,R. (1996), *Çocuklarda Benlik Sisteminin İncelenmesi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi yayınlanmamış doktora tezi İzmir.
- GERON.E., D. FURST ve P. ROTSTEİN (1986),”Personality of Athletes Participating in Various Sports.”,*International of Sport Psychology*,17:120-135
- GUİLFORD,J. (1959), *Personality*,Mc grow, New York.
- GÜNDÜZ,N., KOÇ.S., TUVER,F. (1991), “Orta Eğitim Kurumlarında Ders Dışı Sportif Etkinliklerin Eğitim Programları ve İşlevselliği Açısından Değerlendirilmesi.”, *1. Eğitim Kurumlarında Beden Eğitimi ve Spor Sempozyumu*, İzmir. S.229-238
- HOFFMAN A. (1986), “Competitive Sport and The American Athlete:How Much is Too Much.?” , *International.Sport Psychology*, 7:390-397
- İNEL,M.S. (1996), *Kimlik Oluşumunda Spor Ne Kadar Merkezde*, Mersin Üniversitesi yayınlanmamış yüksek lisans tezi.
- KANE,J.E. (1964), *Personalty and Physical Ability*, İnt. Cong. Sport.Tokyo, Japan.
- KARAKÜÇÜK,S. (1999), “Okul Yöneticilerinin Ders Dışı Etkinliklere Yaklaşımları.”, *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, C.4. sayı 3, Ankara, s.52-61
- KILIÇCI, Y. (1989),*Okulda Ruh Sağlığı*, Şafak Matbaası, Ankara,
- KOCATÜRK,R. (1982), *Saldırganlık Güdüsünün Sportif ve Eğitim Alanında Meslek Seçimine Etkisi*, H.Ü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- KURU, E. (1995), *Farklı Branş ve Düzeydeki Erkek Sporcularda Spor ,Spor Yapmamış Olanların Psikolojik İhtiyaçları ile Bazı Sosyal ve Sportif Özellikleri*, Gazi Üniv. Sağlık Bilimler Enstitüsü yayınlanmış doktora tezi.
- KUZGUN,Y. (1985), “Edwards Kişisel Tercih Envanterinin Türkiye’de Güvenilirliği ve Geçerliği”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, XVII,s.1-2,69-85
- MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI (2000), *Milli Eğitim Sayısal Verileri*, Milli Eğitim yayinevi, Ankara
- MORGAN,W.,P. (1980), “The Trait Psychology Controversy”, *Research Quarterly For ExerciseSport*, II :56,59,190
- MUTLUTÜRK,N. (1993), “Milli Eğitim Bakanlığı İle Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğünün Orta Eğitim Gençliğine Ders Dışı Etkiliklerde Sporun Yeri ve Önemi”, *Eğitim Kurumlarında Beden Eğitimi ve Spor 2. Ulusal Sempozyumu*, 16-18 ARALIK 1993, Manisa.
- ONUR,B. (1985), *Ergenlik Psikolojisi*, Öztekin Matbaası, Hacettepe Taş Kitapçılık, Ankara.
- ONUR,B (1993),*Çocuk ve Ergen Gelişimi*, İmge Kitapevi,Özkan Matbaacılık, Ankara.

- ÖNER, N. (1996), *Piers-harrisin Çocuklarda Öz Kavrama Ölçeği El Kitabı*, Türk Psikologlar Derneği yayını, Ankara.
- ÖZOĞLU,Ç.S. (1977), *Spor Psikolojisi*, Ankara.
- ÖZÖNDER, H.(1988), “Gençlik Çağında Hobinin Önemi.”,S.Ü. 2. Milli Gençlik Kongresi ,S.Ü. yayınları no:44 Konya
- ÖZTÜRK, F. ve G. İNSE (1993), “Adana İli Orta Öğretimde Sportif Katılımın Benlik Saygısı Üzerine Etkisi ”, *Eğitim Kurumlarında Beden Eğitimi ve Spor 2. Ulusal Sempozyum*, 16-18 Aralık 1993 Manisa
- PETROV, R. (1986), *Importance and Role of Psychological Preperation of Wrestlers Within the System of Their General Preperation Basic Aspect of Trainin in Wretling*, fila.
- SALAKON, S. (1990), “Comparision of Nigerian High School Male Athletes and Non Athletes on Self Concept”, *Perceptual and Motor Skills*, 70:865-866
- SALUMAN, K. (1990), “Felsefe ve Toplum Bilimi Açısından Spor”,Çev.Orhun, A.,*Spor Bilimleri Bülteni*, 3,4,5,9, Ankara
- SUBHAN,S., WHITW.,J.A. (1987), “The İnfluence of Exercise on Stress States Using Psychophysiological Indices”, *Journal Sports Med*, 27:223-229
- SYNDER,E., SPREITZER,E. (1976), “Correlates of Sport Participation Among Adolescent Girls”, *Journal of Sport*, 47:804-809
- ŞENERLER,S. (1993), *Spor Yapan ve Yapmayan Gruplarda Kişilik ve Benlik Karşılaştırılması*, İstanbul Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- VARIŞ,F. (1987), *Eğitim Bilimine Giriş*, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara,
- WEND,D.T.ve T.W.Patterson (1974), “Personality Characteaistics of Women in Intercollegiate Competition”, *Perceptual and Motor Skills*, 38:861-862

The Comparison of the Psychological Needs of Turkish and Kazakh University Male Students Participated in Sports

Assist. Prof. Dr. Emin Kuru*

Abstract :1. In this study, the psychological needs of the Kazakh students who stay in Ankara in the institution for student scholarship and accommodation and Turkish university students and within this period, use the gymnasium which everybody can make use of are examined in 15 dimensions and the findings of the study have been summarized below.

2. Data Collection Instruments used in the study

In order to measure the psychological needs, a measurement instrument is used which was firstly developed by Murray in 1938 for the purpose of identifying psychological needs directing human behaviors and later on known as Edward Personal Priferans Schedule and has been translated into our language by Prof. Dr. Yıldız Kuzgun in Turkey and its validity and reliability have been tested. The measurement identifies the 15 needs. These are the dimensions of achievement, conformity, order, show off, autonomy, closeness, demonstration, understanding the feelings, being interested in, dominancy, blaming yourself, showing tender, change, endurance, relations with the opposite sex, and aggressiveness. Definitions and explanations regarding these needs will be given in detail. Calculations were analyzed by the t-test and SPSS Windows packet program is used for the calculations.(Kuzgun1985:1-2,69-85)

3. In Edward Personal Priferans Schedule, the statements have been chosen compulsorily and each of the 15 needs has to be compared to the others twice. With this method, there are in fact 210 statements. However, in order to check whether the inventory is filled up sincerely, 15 of the statements were given twice in the inventory. Therefore, the number of the statements becomes 225.

4. Both of the subject groups were compared to each other in terms of achievement, conformity, order, show off, autonomy,

---

* Gazi University College for Physical Education and Sports Teaching Staff / ANKARA
ekuru@gazi.edu.tr

closeness, demonstration, understanding the feelings, being interested in, dominancy, blaming yourself, showing tender, change, endurance, relations with the opposite sex, and aggressiveness and a meaningful difference related to these needs could not be found between the Kazakh and Turkish students.

5. Kazakh and Turkish students have been compared to each other in terms of change and when the meaningfulness average of the points ($\bar{x}$) examined, the subject groups' comparison which the results are such as Kazakh students 42,90, Turkish students 61,65, it has been seen that Kazakh students are 24,33, and Turkish students 28,38 after the standard deviations have been examined with the help of the findings. The t-test result for the differences between the points related to the change dimension of both groups is $t = -2,243^*$. This value is meaningful in 0,05 level. Thus, there is not a meaningful difference between the two groups in terms of only the change needs of the Kazakh students and the Turkish students. Compared to the Kazakh students, the Turkish students tend to adopt more changes.

Key words: Sport Psychology, Kazakh students, Turkish students, participation in sports.

Сравнение Психологических Потребностей Студентов из Турции и Казахстана, Участвующих в Спортивных Мероприятиях

Емин КУРУ, к.н., доцент*

Резюме: 1. В статье даются результаты исследования психологических потребностей студентов из Казахстана и Турции, учащихся в различных университетах в Анкаре, живущих в общежитиях и пользующихся при этом крытым спортивным залом.

2. Средства сбора данных, использованных в исследовании: использовано средство измерения, которое было замечено Миррайом в 1938 году как средство для измерения психологических потребностей, определяющих поступки человека, а также развитый Алиен Эдвардом и известный как “инвентарь личного предпочтения Эдварда”, переведенного на турецкий язык Йылдыз Кузгун, надежность и употребляемость которого была доказана (Кузгун 1985:1-2,69-85).

Критерий определяет 15 потребностей: успеваемость, порядок, показательность, самостоятельность, оказание близости, понимание чувств, пользоваться вниманием, превосходность, самообвинение, показывать сострадание, изменение, стабильность, отношение к противоположному полу, агрессия. Далее в подробностях уделено место понятиям и объяснениям, связанных с этими потребностями. Процедура проанализирована т-тестом; при этом употреблена программа СПСС Яиндояс Пакет.

3. По инвентарю личного предпочтения Эдварда, необходимо дважды сравнение каждого из 15-ти потребностей с остальными. Таким образом, в конечном итоге число пунктов достигает 210. Однако для проверки

---

* Университет Гази Высшая Спортивная Школа - АНКАРА
ekuru@gazi.edu.tr

серьезности заполнения инвентаря, 15 из пунктов повторяются. Поэтому число пунктов достигает 225. В этом исследовании оценивается 30 студентов-казахстанцев, 40 студентов-турков (всего-70 инвентарей), 30 инвентарей с показателем ниже 9 не взято на учет.

4. Между этими двумя группами сделано сравнение с точки зрения успеваемости, порядка, показательности, самостоятельности, оказания близости, понимания чувств, пользования вниманием, превосходности, самообвинения, оказывания сострадания, стабильности, отношения к противоположному полу, агрессии. С точки зрения этих потребностей особой разницы между казахстанскими и турецкими студентами не замечено.

5. При сравнении средних арифметических баллов (х) казахстанских и турецких студентов, с точки зрения потребности “изменения”, наблюдается, что у казахстанских студентов этот балл 42,90, а у турецких-61,65. По данным, полученным в результате сравнения двух групп, стандартный балл у казахстанских студентов 24,33, а у турецких-28,38. Результат т-теста для разницы между баллами двух групп с точки зрения “изменения”, $t^* -2,243$. Этот результат имеет значение по определению 0,05. В этом случае, с точки зрения “изменения” особой разницы между казахстанскими и турецкими студентами не существует. Турецкие студенты более преклонны к изменениям нежели студенты-казахстанцы.

Ключевые слова: психология спорта, студенты из Казахстана, турецкие студенты, занятие спортом.

**Mehmetkuluzâde, Hamide, Azerbaycan'da Yenilikçi Bir
Öncü: Celil Mehmetkuluzâde: Hatıralar / Hamide
Mehmetkuluzâde; (Haz.: Doç. Dr. Fatma Özkan), Kültür
Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.**

İhsan KALENDEROĞLU*

Celil Mehmetkuluzâde (Mirza Celil), önce Çarlık Rusyası, sonra Sovyetler Birliği Azerbaycanında hem yaşadığı dönemde, hem de ölümünden sonra Azerbaycan Türklerinin yetiştirdiği en önemli ceditçi (maarifçi) lerden biri olmuştur. Bu idealist aydın, altmış altı yıllık ömrünün yaklaşık kırk yılını, eğitim ve yayın hayatında bin bir zorluklara göğüs gererek, Azerbaycan Türklerinin var olma mücadelesine adanmıştır.

Azerbaycanda yenilikçi aydınların öncüsü olarak gösterilen Celil Mehmetkuluzâde'nin sanat alanındaki ustalığı, Azerbaycan Edebiyat Tarihinde büyük bir öneme sahiptir. Özellikle kaleme aldığı, estetik seviye kazanmış eserleri gerek aydınlar, gerekse halk tarafından büyük ilgi görmüştür.

Elimizdeki hâtırât türünde yazılmış bu eseri ilk olarak, Celil Mehmetkuluzâde'nin ömrünün son yıllarında, onunla bütün zorlukları, baskıları, acıları ve mutlulukları birlikte yaşayan, eşi Hamide Hanım "Mirza Celil Hakkındaki Hatıralarım" adıyla Rusça olarak kaleme almıştır. Eser, daha sonra Celil Mehmetkuluzâde gibi hayatını Azerbaycan Edebiyatına adanmış, şöhreti ülkesi dışına taşan bilim adamı Abbas Zamanov tarafından 1967 yılında Rusçadan Azerbaycan Türkçesine aktarılarak Bakû'de yayımlanmıştır. 1981 yılında eserin ikinci basımı gerçekleştirilmiştir. Uzun bir hayat hikâyesinin, yalın bir dil ve edebî üslûpla kaleme alındığı bu eseri, Doç. Dr. Fatma Özkan 2002 yılında Türkiye Türkçesine aktarmış, Kültür Bakanlığı tarafından da yayımlanmıştır.

Söz Başı, Celil Mehmetkuluzâde, Abbas Fettahoğlu Zamanov'un Hamide Mehmetkuluzâde Hanım ve Hatıraları Hakkındaki Düşünceleri, Hatıralar ve Resimler olmak üzere beş bölümden meydana gelen eser 252 sayfadan oluşmaktadır.

---

* Gazi Üniversitesi TÖMER/ ANKARA
kihsan@gazi.edu.tr

Eseri Türkiye Türkçesine aktaran Doç. Dr. Özkan, söz başı bölümünde XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında Türk dünyasındaki fikrî ve siyasî hareketlerden bahsetmiş ve bu hareketler sonucunda meydana gelen köklü değişimlere değinmiştir. Ayrıca, bu dönemde oluşan *Usûl-i Cedid* akımıyla *maarif*, *maarifçilik*, *cedid* ve *cedidçilik* kavramlarının Türk aydınları üzerindeki etkileri üzerinde durmuştur (s.IX). Daha sonraki değerlendirmelerinde ise Özkan, Celil Mehmetkuluzâde'nin yirmi beş yıl boyunca aralıksız çıkardığı *Molla Nasreddin* adlı mizahî ve edebî dergiden ve bu derginin o dönemdeki etkilerinden bahsetmiştir.

Yine çalışmanın söz başında, Mirza Celil ile birlikte dönemin bütün zorluklarına göğüs geren hayat arkadaşı Hamide Hanım'dan bahsedilmiştir. Hamide Hanım, idealist ve gerçekçi bir aydın olarak, Rusçayı sonradan öğrenmesine rağmen, hem bu eseri hem de Mirza Celil'in diğer eserlerini Rusçaya çevirecek kadar ileri derecede Rusça öğrenmiştir. Aynı zamanda *Molla Nasreddin* dergisinin çıkarılmasında eşine maddî ve manevî destek vermiş, ölümünden sonra da eserlerinin yayımlanmasında büyük fedakârlıklarda bulunmuştur (s.XI).

Eserin, Celil Mehmetkuluzâde adlı ikinci bölümünde ise, daha çok Mirza Celil'in hayatından ve özellikle de onun, Azerbaycan Edebiyatı ve bütün Türk edebiyatlarında haklı bir yer almasını sağlayan eserlerinden bahsedilmiştir. Mirza Celil'in 22 Şubat 1869 yılında beş çocuklu yoksul bir ailenin ferdi olarak Nahçıvan'da başlayan hayat macerası, 4 Ocak 1932'de Bakû'de son bulmuştur. O, bu zaman aralığında bir insanın vatani ve milleti için hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan bir aydındır. Özellikle, zaman zaman karşılaştığı maddî zorluklara ve siyasî baskılara rağmen yirmi beş yıl boyunca, yılda 52 sayı çıkardığı *Molla Nasreddin* dergisi, Azerbaycan Türkçesi ve Edebiyatı için XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başında çok önemli bir yapı taşı olmuştur. Komünist rejimin katı sansürüne rağmen, derginin yazıldığı dile yapılan müdahalelere boyun eğmeden, dergiyi Azerbaycan Türkçesi ile çıkarmaktan hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Onun bu cesur davranışı, daha sonra gelen aydınları yüreklendirmiş, onlara bu konuda ufuklar açmıştır. Mirza Celil, *Molla Nasreddin Dergisi*'nin yayımlanmasıyla Azerbaycan halkının manevî, ahlâkî ve sosyal meselelerini anlaşılır bir dil ve üslûpla halka anlatmıştır. Billhassa, eleştiri tarzında yazmış olduğu yazılarıyla, bilgisizlikle ve halk arasında yaygınlaşan bâtil inançlarla mücadele etmiştir.

1920 yılında Bolşeviklerin baskısı sonucunda *Molla Nasreddin Dergisi* kapatılır. Tüm baskılara ve alınan kapatma kararına rağmen Mirza Celil hiçbir zaman geri adım atmaz. Ailesini de yanına alarak bin bir zorlukla Tebriz'e gider. Dergiyi burada çıkarmaya başlar (8 sayı). Ancak Tebriz'de de derginin Azerbaycan Türkçesi ile çıkarılmasına karşı çıkılır. Farsça çıkarılması yö-

nünde baskılar yapılır. Fakat, Mirza Celil bu teklife şiddetle karşı çıkar ve o dönemin devlet temsilcileri ile anlaşarak dergiyi Azerbaycan Türkçesi ile çıkarmaya devam eder.

Ocak 1921'de dergisini tekrar Azerbaycan Türkçesi ile çıkarmaya başlar. 24 Mayıs 1924 yılında Sovyet Azerbaycanı'nda Cumhurbaşkanı olan eski arkadaşları Neriman Nerimanov'un daveti ile Bakû'ye tekrar döner ve dergiyi burada yayımlamaya devam eder. Ayrıca, 1921 yılının sonlarında çıkarılmaya başlanan *Yeni Yol* adlı gazetenin de baş yazarlığını üstlenir.

Mirza Celil bu dönemde, bir yandan Azerbaycan Edebiyatının gelişmesine katkıda bulunmaya devam ederken, diğer yandan da, 1924 yılında Azerbaycan Tetkik ve Tettebbu Cemiyeti'nin Yeni Alfabe Komisyonuna seçilir.

O, 4 Ocak 1932 yılına kadar devam eden hayat çizgisinin tamamına yakınına halka hizmetlerde bulunarak geçirmiştir. Bu sebeple, ölümünden sonra Azerbaycan'da edebî bir ekol olmuş; daha sonra onun ekolünden pek çok edip ve aydın yetişmiştir.

Üçüncü bölümde ise eseri, Rusçadan Azerbaycan Türkçesi'ne aktaran tanınmış bilim adamı ve gazeteci Abbas Zamanov'un, Mirza Celil'in eşi, aynı zamanda bu eseri kaleme alan Hamide Mehmetkuluzâde Hanım ve hatıraları hakkındaki düşünceleri yer almaktadır. Zamanov bu bölümde, Mirza Celil ve özellikle birçok konuda fikir alışverişinde bulunduğu Hamide Hanım ve onun hatıralarından bahseder. Ona göre Mirza Celil mütefekkir bir sanatkâr, Hamide Hanım ise tabiatı itibariyle çalışkan, düşünen, gözünü daldan budaktan sakınmayan, dâimâ yeni bir iş yapmak arzusu ile çırpınan bir insandır. Mirza Celil ile Hamide Hanımın aile hayatı Mirza Celil'in ölümüne kadar, yaklaşık yirmi beş yıl sürmüştür. Bu süre içinde onlar birbirlerine dâimâ sevgi ve hürmet beslemişlerdir. Özellikle Hamide Hanım, Mirza Celil ile evlendikten sonra onun desteğini alarak sosyal hayatta faal hâle gelmiş, yapmış olduğu işler daha geniş bir ehemmiyet kazanmaya başlamıştır. Bu noktada, bin bir zorluklarla yapmış olduğu hayır işleri takdire şayandır. Tiflis'te bulunan *Kız Enstitüsü*'ndeki öğrencilerin Türkçe öğretimi konusundaki sıkıntılarını çözmesi, köylerdeki salgın hastalıklarla mücadelesi, yoksul kadınları faydalı işlerde istihdam etmek için çareler araması, küçük çaplarda dokuma imalâthaneleri açması, hem babasından kalan toprakları işletmesi, hem de çevredeki köylülerin karşılaşmış olduğu ziraat problemleri ve ziraî hastalıklarla mücadelesi, en önemlisi de 1912 yılında Tiflis'te tertip edilen "XIII. Kafkas Ötesi Pamukçular Kurultayı"na katılmasıdır. Hamide Hanımın bir kadın olarak ilk defa böyle bir toplantıda konuşacak olması basında geniş bir şekilde yer almış ve sosyal hayatta da kadının neleri başaracağı yönünde güçlü tesirler uyandırmıştır.

Hamide Hanım, aynı zamanda Mirza Celil'in hayatında ve edebî çalışmalarında müspet bir rol oynamıştır. Yirmi beş yıl süren aile hayatı boyunca, tarihin bir çok karmaşık olaylarına birlikte göğüs germişler, siyasî baskılara maruz kalmışlar, birbirlerine her zaman yardımcı olmuşlardır. Bu yönleriyle Mirza Celil Azerbaycan'ın önde gelen edebî muasırlarından, Hamide Hanım ise, XX. yüzyıl Azerbaycanı'nın fikir ve kültür tarihinde önde gelen kadınlarından biri olmuştur.

Eserin dördüncü bölümünde ise Hamide Hanımın kaleminden yazılmış hâtıralar yer almaktadır. Hamide Hanım, bu bölümün başında Mirza Celil ve onun ailesinden bahsetmiştir. Mirza Celil'in öğrenim hayatından başlayarak bir köy okuluna tayin edilinceye kadar olan döneme değinmiştir. Nehrem adındaki bu köyde Mirza Celil, yaklaşık on yıl öğretmenlik yapmış ve buradaki öğrencilere ve halka çok yararlı hizmetlerde bulunmuştur. 1897 yılında ise yazar Nehrem'den Nahçıvan'a tayin olmuş. Burada, Eynelibey Sultanov, Mehmetkulubey Kengerli, Kurbanali Şerif, Şahbaz Kengerli, Esat Kengerli, Ferec Şeyh, Nasrullah Şeyh, Mirza Ali, Mirza Sadık Halil ve Mirza Rahim Halil, Bahşali Şahtatlı, şair Mehmettağı Sıtkı Sefer gibi serbest fikirli eğitimci ve âlimlerle dostluklar kurmuştur.

Bu dönemde Mirza Celil, yoğun şekilde felsefe ile meşgul olmuş, eski Yunan filozoflarıyla Avrupa'nın fikir adamlarından John Stuart Mill, Charles Darwin, Sokrates, Karl Marx ve diğer birçok düşünür ve yazarın eserini okumaya başlamıştır.

1898 yılına Mirza Celil'in ilk karısı vefat etmiştir. Bunun üzerine Revan'a taşınmış ve burada kaymakamlıkta tercüman olarak göreve başlamıştır. Bu dönemde "Yan Fülütü" ve "Posta Kutusu" hikâyelerini yazmıştır. 3 Haziran 1900 tarihinde, Mehmetkulu Kengerli Beyin kız kardeşi Nazlı Hanımı alarak ikinci defa evlenmiştir. Mirza Celil ise kız kardeşi Sakine'yi Kengerli Beye vermiştir. Bu dönemde Mirza Celil Kengerli Beyle çok sıkı münasebetler kurmuştur. Daha sonraları Mirza Celil, Nazlı Hanımla olan evliliğinde büyük sıkıntılar yaşamıştır.

Eserin bu bölümünün diğer kısımlarında, Hamide Hanım kendi ailesinden ve Mirza Celil ile olan ilk münasebetlerinden bahseder. Mirza Celil de bu dönemde Tiflis'te tesadüfen tanıştığı Mehmet Ağa Şahtatlı ile görüşür, onun çıkardığı Şark-ı Rus gazetesinde çalışmaya başlar. 1905 yılında Rus inkılâbının coşkun devri başlar ve Ermeni-Müslüman çatışması başlar. Ayaklanmalar her tarafa yayılır.

Hamide Hanımın bu bölümdeki hatıraları, genel olarak Bakû, Tiflis, Şuşa, Kerhizli, Tebriz, Nahçıvan bölgelerinde geçen olaylara dayanır. Buralardaki

hayatını, bazen yalnız başına, bazen de Mirza Celil ile birlikte geçirmiştir. Bu sıralarda Mirza Celil daha çok *Molla Nasreddin Dergisi'nin* yayın işleri ve eserlerini yazmakla meşgul olurken, Hamide Hanım ise hem çocuklar ve ev işleri ile ilgilenmiş hem de özellikle kadınlara faydalı işlere ön ayak olmuştur. Aynı zamanda çocuklarıyla ilgilenmiş, onların eğitim problemlerinin çözümünde büyük fedakârlıkta bulunmuştur. Hamide Hanım, zaman zaman karşılaştıkları maddî zorluklara rağmen Mirza Celil'e her zaman destek olmuş; derginin yayımlanması için ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ayırdığı parayı bile derginin basılması için harcamıştır.

Mirza Celil, hem *Molla Nasreddin Dergisi'*ndeki yazılarında hem de yazmış olduğu tiyatro ve hikâyelerinde sade, anlaşılır bir Türkçe kullanmış, bu konuda çok mücadele vermiştir. Türkçe kelimelerden başka kelime kullanmamaya özen göstermiş ve hatta batı kökenli kelimelere şiddetle karşı çıkmıştır.

Yazmış olduğu eserleri, Türk lehçeleri ile Doğu ve Batı dillerine çevrilmiştir. Tiyatro eserleri hem Azerbaycan'da hem de diğer birçok ülkede sahnelenmiştir. Azerbaycan'da bir bölge ve bir köy ile, Bakû, Nahçıvan ve Gence'de sokak, meydan ve okullara adı verilmiştir.

Eserin beşinci ve son bölümünde ise Mirza Celil'in çeşitli dönemlerde Hamide Hanım ve çocukları ile çektiği resimler vardır.

Bu eser, bir döneme damgasını vurmuş mefkûre insanı Celil Mehmetkuluzâde'nin hayat hikâyesinin Hamide Hanım tarafından kaleme alınması ile ortaya çıkmıştır. Hâtıra türünde kaleme alınan eserin; Mirza Celil'in eşi tarafından yazılması esere vesika değeri kazandırmıştır. Edebiyat tarihçilerinin de müracaat edeceği kaynak niteliğinin yanı sıra, edebiyat meraklısı her okuyucuya hitap eden bu eserin Türkiye Türkçesine aktarılması da son derece başarılıdır. Kitabı yayına hazırlayan Fatma ÖZKAN, akıcı, duru ve güzel Türkçesiyle eserin orijinalindeki şeklini korumaya özen göstermiştir.

Kapak kompozisyonu ve baskı kalitesiyle bir titizlik örneği olan eseri okumayı herkese tavsiye ederken, eserin Türkiye'de yayımlanmasında emeği geçenleri kutlarız.

Ramazan KORKMAZ, Hülya ARGUNŞAH, Ali İhsan KOLCU, Ayşenur KÜLAHLIOĞLU İSLAM, Cafer GARİPER, Osman GÜNDÜZ, Tarık ÖZCAN, Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı (1839-2000), Grafiker Yayınları, Ankara 2004

Arş. Gör. Mutlu DEVECİ*

Türk edebiyatının Tanzimat ile birlikte farklı açılımlara yöneldiği Batılılaşma süreci, ‘Yeni Türk Edebiyatı’ adıyla temellendirilir. Tanzimat’ın ilanı (1839) ile başlayan toplumsal ve siyasal gelişim-ilk örnek yapıtlarıyla - 1860 yılında edebiyatımızdaki yansımalarını bulur. Yeni Türk edebiyatının başlangıcı sayılan bu süreç, günümüze kadar olan Türk edebiyatının da Batı’lı tarzda bir yol haritasını çizmiş olur.

Editörlüğünü Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ’ın yaptığı, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı (1839-2000)* adlı eser, Grafiker Yayınları arasında çıkmıştır. Yazarlar grubunda yer alan Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ, Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH, Doç. Dr. Ali İhsan KOLCU, Yard. Doç. Dr. Ayşenur KÜLAHLIOĞLU İSLAM, Yard. Doç. Dr. Cafer GARİPER, Yard. Doç. Dr. Osman GÜNDÜZ ve Yard. Doç. Dr. Tarık ÖZCAN alanlarındaki tecrübelerini ve bilgi birikimlerini, göz nuruyla birleştirerek kapsamlı bir eser meydana getirmişlerdir.

Uzun ve yorucu bilimsel çalışmaların kaynaklarla desteklendiği eser, 454 sayfadan ibaret olup: ‘İçindekiler’ (s.1-4); ‘Önsöz’ (s.5-6) ve 10 müstakil bölüm (s.7-454) halinde düzenlenmiştir.

Eserin, ‘*Yeni Türk Edebiyatına Giriş*’ (s. 7-36) başlığını taşıyan birinci bölümünde Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ, Tanzimat’ın arka-plan kültüründen başlayarak Tanzimat/yahut/Osmanlı modernleşmesine kadar olan edebiyatımızın, uzun soluklu yolculuğuna çıkıştaki temel izleklerini verir. Osmanlı’daki “modernleşme çabalarının, ya hudutsuz bir kendine güven açmazında, ya da aşırı bir güvensizliğin yarattığı yine hudutsuz bir hayranlık duygusu veya aşı-

---

* Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / ELAZIĞ
mutlu_deveci@mynet.com

ğlık kompleksi ile sağlıklı bir zeminde ve kesintili süreçlerde geliştiğini” (s. 39) belirten Korkmaz, 19. yüzyılın sosyo-kültürel alandaki Osmanlı modernleşmesinin edebi yönelişlere de yansıdığını belirtir ve bunu ilk dönem denemeleriyle örneklendirir. Dolayısıyla bizdeki modernleşme sürecinin, dünyadaki aydınlanma süreci ile temellendiği sonucuna varılır.

Eserin, *‘Yenileşmenin Başlangıcı ve Öncüleri: Şinasi - Namık Kemal - Ziya Paşa’* (s. 37-76) olarak başklandırılan ikinci bölümünde yazar, Yard. Doç. Dr. Cafer GARİPER’dir. Şinasi-Namık Kemal ve Ziya Paşa’nın oluşturduğu Tanzimat’ın birinci dönemine ışık tutan yaklaşımlarıyla Gariper: *“Yenileşme hareketi edebiyatta yapacağı yeniliğe dilde vücuda getirdiği değişimle birlikte girer.”* (s.44) değerlendirmesi ile, bu dönem şiir ve düzyazısındaki değişim ve gelişim aşamalarını, teorik arayışlarla da birleştirerek çözümler.

Eserin, *‘Yenileşmenin İkinci Kuşağı: Ekrem-Hâmid-Sezâî Mektebi’* (s .77-104) olarak şekillendirilen üçüncü bölümünde Doç. Dr. Ali İhsan KOLCU, Tanzimat’ın birinci dönemindeki öncülerden miras devralan Ekrem, Hamid ve Sezai mektebinin arka-plan kültürüne ayna tutarak, bu dönem yazın hayatını irdeler. Ekrem ile başlayan Tanzimat’ın ikinci dönemi; şiirden-düzyazıya, edebi yeniliklerin yansımalarını taşır. Kolcu, anlatıma dayalı bir tür olan romanın, Türk edebiyatının gerçekçi (realist) çizgideki ilk yansımalarından biri olan Ekrem’in *‘Araba Sevdası’*’nı analitik olarak çözümler ve Tanzimat romanının tip ve izleksel yapısını betimler. Metafizik ürperişleriyle Hamid’in edebiyatımızdaki yeri belirlenirken çıkış noktası olarak daha önce verilmiş kararlar yerine, Hamid’in eserleri esas alınır. Kolcu’nun Sami Paşazade Sezai’nin *‘Sergüzeşt’* incelemesi de yine eserden yazara giden bir anlayış üzerine kurulur.

Eserin dördüncü bölümü, *‘Geçiş Dönemi Nesli: Ara Nesil’* (s. 105-118) başklandırmasıyla Yard. Doç. Dr. Cafer GARİPER imzasını taşır. Gariper, klasik edebiyat ile yeni edebiyat arasında sürdürülen arayışın taraflarına “eski” ve “yeni” düzleminde bir yaklaşım sergiler. “Eski”yi devam ettirenlerin; “eski” ile “yeni” arasında yer alanların; giderek yenilikçilerin oluşturduğu ‘Ara Nesil’, bir bakıma kendilerinden sonra oluşacak farklı yönelimlerin de habercisi olur.

Bireysel duygu ve yönelimlerle Tanzimat’ın ikinci dönemi ve ‘Ara Nesil’ sanatçılarının şekillendirdiği *‘Servet-i Fünun Edebiyatı’* (s. 119-164), beşinci bölüm başlığıyla ve Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ bakış açısıyla verilir. Bu bölüm, Servet-i Fünun döneminin şiirden, düzyazıya değin bütün edebi türlerini, analitik bir çözümleme yöntemi ile yansıtır. Servet-i Fünun dönemini genel özellikleriyle değerlendiren Korkmaz, Halit Ziya Uşaklıgil’in *‘Aşk-ı Memnu’*

romanı üzerinde yapısalcı ve psikanalitik bir yaklaşımla örnek bir okuma demesi yapar. Korkmaz, bu okumasında: “*Aşk-ı Memnu, geleneksel bağlamda epiğin ve masalın biçimlendirdiği soylu insan tipolojisini kökten yıkarak yerine, düşleri ile gerçekleri arasına sıkışmış sıradan insanları koyar.*” (s.166) diyerek Aşk-ı Memnu’nun, olay örgütleyici bir anlatıdan karakter sentezleyici anlatıma geçmesi bakımından Türk romanının dönüm noktası oluşturduğunu söyler.

Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH tarafından kaleme alınan altıncı bölüm, ‘*Millî Edebiyat*’ (s. 165-214) başlığını taşır. Türk edebiyatının başlangıcından itibaren ulusal çizgideki yol haritası çizilen bu bölümde, toplumsal ve kültürel boyutlu bir yaklaşımla dönem, asli mecrasında irdelenir. Milli edebiyat, ulusal söylemin boyut kazandığı ve üst seviyelere ulaştığı, dil ve kültür ilişkisinin ön plana çıkarıldığı ve milli hassasiyetlere önem verildiği bir dönemin adıdır. “*Millileşme döneminde önce milli dili bütün yabancı unsurlardan arındırarak ortaya çıkarmak sonra da milli edebiyata ulaşmak planlanmıştır.*” (s.173-174) Bu temel üzerinde temsilcileri ile birlikte yükselen milli edebiyat dönemi, Argunşah tarafından kapsamlı bir şekilde irdelenmiştir.

‘*Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri*’ (s. 215-310) ana başlığı ve işlevsel nitelikli alt başlıkları ile yedinci bölüm, Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ ve Yard. Doç. Dr. Tarık ÖZCAN imzalarını taşır.

1920-1935 Cumhuriyet kuruluş döneminin; 1935-1960 şiirinde, yeni açılım arayışlarının; 1960-1980 şiirinde ideolojik yönelimlerin ve 1980-2000 şiirinde bağımsız ve bireyci söylemin şekillendirdiği Cumhuriyet dönemi Türk şiiri: “*Yaşanmış bir büyük edebi tecrübe alanının üzerine oturtulduğu için geçmişin birikimlerinden bir hayli faydalanmıştır.*” (s.309) Korkmaz ve Özcan, Cumhuriyet şairi için: “*Önceki dönemin ortak birlikliliklerinin olduğu gibi ödünçlememiştir. İkonlaşan ya da karnavallaşan biçimsel ve dilsel öğeleri yadsıyarak; şiir sanatını, izleksel ve imgesel bakımdan zamanın ihtiyaçlarına yanıt verecek bir dönüştürüme tabi tutmuştur.*” (s.310) diyerek Cumhuriyet şiirinin, geçmişin birikimleri üzerinde yükselen konumları ile içeriksel ve biçimsel gelişmelerine de dikkat çekmişlerdir. Cumhuriyet dönemi Türk şiirini çözümlemeye işlevsel bir yaklaşım sergileyen Korkmaz ve Özcan, yedinci bölüm ve sınıflandırmaları ile özgündürler.

Sekizinci bölüm, ‘*Cumhuriyet Dönemi Türk Hikayesi*’ (s. 311-346)’ni yansıtır. Yard. Doç. Dr. Ayşegül KÜLAHLIOĞLU İSLAM, Cumhuriyet dönemi ilk öykülerinden başlayarak, yeni arayışlarla şekillenen öykülere, oradan savaş

sonu öykülerine ve 1960'tan günümüze kendi sesini arayan öykücülere farklı bir perspektiften bakar. Külahlıoğlu İslam, “*Modern Türk hikayesinde başlangıcından itibaren önemini hiç yitirmeden var olan kuvvetli bir toplumsal eleştiri mekanizmasından söz etmek mümkündür.*” (s.319) diyerek öykü ile sosyal ve kültürel yaşam arasındaki içeriksel boyuta da göndermeler yapar.

‘*Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu*’ (s. 347-366) olarak başlıklandırılan dokuzuncu bölüm de, Yard. Doç. Dr. Ayşegül KÜLAHLIOĞLU İSLAM tarafından oluşturulmuştur. Külahlıoğlu İslam, “*Tiyatro, toplumla ortak değerlerde birleşmek zorundadır.*” (s.353) değerlendirmesiyle, ilk modern tiyatro çalışmalarından başlayarak Cumhuriyet’in kuruluş yıllarına, giderek II. Dünya Savaşı yıllarındaki arayışlardan, günümüze değin tiyatro türüne ve sanatçılarına bakışta, işlevsel ve sıradizimsel bir kompozisyon çizer.

Eserin, son bölümünü/ onuncu bölümünü oluşturan ‘*Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı*’ (s. 367-454), Yard. Doç. Dr. Osman GÜNDÜZ tarafından kaleme alınır. Gündüz, 1920’li yıllardan başlayarak günümüze Türk romanının; oluşum, gelişim ve değişim çizgisini, sanatçı ve eserleri de dikkate alarak tanıtır. Gündüz’e göre dönem romancıları: “*temalarına ve konularına paralel olarak anlatım tekniklerinde de Batı’daki gelişmeleri anında romana yansıtmaya çalışmışlardır.*” (s.375) Gündüz, ideolojilerin, dönemlerin ve eğilimlerin şekillendirdiği Türk romanını –bireysel ve toplumsal çizgide- Cumhuriyet’in ilk yıllarından, çağdaş döneme kadar tüm aşamalarını irdeleyerek ayrıntılı bir şekilde tanıtmıştır.

Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ’ın editörlüğünün üstlendiği ‘*Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı (1839-2000)*’ adlı eser, işlevsel nitelikli sınıflamaları, bakış açısı ve örnek çözümlenmeleri ile okurlara yeni ufuklar açacak özellikte bir çalışmadır.

Üniversitelerimizdeki akademisyenlerin, lisans, yüksek lisans ve doktora seviyelerindeki öğrencilerin rahatlıkla faydalanabilecekleri bu eser, ortaöğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerimizin de alanla ilgili başvurabilecekleri temel kaynaklardan biri olacağı inancındayız.

Daha sonraki baskılarda örnek çözümlenmelerin artırılması ve özellikle önsözde de belirtildiği gibi “*Cumhuriyet Döneminde Eleştiri*”nin eklenmesi çalışmaya daha işlevsel bir nitelik kazandıracaktır.

Türk edebiyatının toplumsal ve bireysel değişimi/ gelişimi çizgisinde Yeni Türk edebiyatının başlangıcından 2000’li yıllara kadarki süreçte almış olduğu yolu, farklı açılımlarla ve çözümlenmeleriyle işlevsellik kazandıran *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı (1839-2000)* yazar grubuna teşekkür ederiz.

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi

©Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı

Yayın İlkeleri

bilig, Kış/Ocak, Bahar/Nisan, Yaz/Temmuz ve Güz/Ekim olmak üzere yılda dört sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Kış sayısında yayımlanır. Dergi, yayın kurulu tarafından belirlenecek kütüphanelere, uluslararası endeks kurumlarına ve abonelere yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

bilig, Türk dünyasının kültürel zenginliklerini, tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymak; Türk dünyasıyla ilgili olarak, uluslar arası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlanmaktadır.

bilig'de, sosyal bilimlerle ilgili konular başta olmak üzere, Türk dünyasının tarihî ve güncel problemlerini bilimsel bir bakış açısıyla ele alan, bu konuda çözüm önerileri getiren yazılara yer verilir.

bilig'e gönderilecek yazılarda, alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Türk dünyasıyla ilgili eser ve şahsiyetleri tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir.

Makalelerin **bilig**'de yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

bilig'e gönderilen yazılar, önce yayım kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir ve uygun bulunanlar, o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir. Yazarlar, hakem ve yayım kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayım kabul edilmeyen yazıların, istek hâlinde bir nüshası yazarlarına iade edilir.

bilig'de yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığına devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayıma kabul edilen yazılar için, yazarı ve hakemlerine yayın tarihinden itibaren bir ay içinde telif / inceleme ücreti ödenir. Ücret miktarı, her yıl başında yayın kurulunun önerisi üzerine yönetim kurulunca belirlenir.

Yazım Dili

bilig'in yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir. Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiği takdirde yayın kurulunun kararıyla Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra yayımlanabilir.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

1. Başlık: İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve koyu karakterli harflerle yazılmalıdır.

2. Yazar ad(lar)ı ve adresi: Yazarın adı, soyadı büyük olmak üzere koyu, adresler ise normal ve eğik karakterde harflerle yazılmalı; yazarın görev yaptığı kurum, haberleşme ve elmek (e-mail) adresi belirtilmelidir.

3. Özet: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en fazla 150 kelimedenden oluşan Türkçe özet bulunmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özeti altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 3, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Makalenin sonunda, yazı başlığı, özet ve anahtar kelimelerin İngilizce ve Rusçaları bulunmalıdır. Rusça özetler, gönderilemediği takdirde dergi tarafından ilave edilir.

4. Ana Metin: A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtlara, MS Word programında, Times New Roman veya benzeri bir yazı karakteri ile, 10 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 3'er cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 10.000 kelimeyi geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle yazılmalıdır. Alıntılar eğik harflerle ve tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığıyla yazılmalıdır.

5. Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir ve gerektiği takdirde başlıklar numaralandırılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük, koyu karakterde yazılmalı; alt başlıkların sonunda iki nokta üst üste konularak aynı satırdan devam edilmelidir.

6. Şekiller ve Çizelgeler: Şekiller, küçültmede ve basımda sorun yaratmamak için siyah mürekkep ile düzgün ve yeterli çizgi kalınlığında aydinger veya beyaz kağıda çizilmelidir. Her şekil ayrı bir sayfada olmalıdır. Şekiller numaralandırılmalı ve her şeklin altına başlığıyla birlikte önce Türkçe, sonra İngilizce olarak yazılmalıdır.

Çizelgeler de şekiller gibi, numaralandırılmalı ve her çizelgenin üstüne başlığıyla birlikte önce Türkçe, sonra İngilizce olarak yazılmalıdır. Şekil ve çizelgelerin başlıkları, kısa ve öz olarak seçilmeli ve her kelimenin ilk harfi büyük, diğerleri küçük harflerle yazılmalıdır. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnot veya kısaltmalara şekil ve çizelgelerin hemen altında yer verilmelidir.

7. Resimler: Parlak, sert (yüksek kontrastlı) fotoğraf kâğıdına basılmalıdır. Ayrıca şekiller için verilen kurallara uyulmalıdır. Özel koşullarda renkli resim baskısı yapılabilir.

Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numaralarını yazabilirler.

8. Kaynak Verme: Dipnotlar, sadece açıklama için kullanılmalı ve açıklamalar da metnin sonunda verilmelidir. Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır:

(Köksoy 2000); (Köksoy 2000: 15)

Birden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın adı vd. yazılmalıdır: (İsen vd. 2002)

Kaynaklar kısmında ise diğer yazarlar da belirtilmelidir. Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır:

“Tanpınar (1976:131), bu konuda ....”

Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların adı; yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir:

“Köprülü (1926) ....” (Çelik 1998’den).

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda belirtilmelidir. İnternet adreslerinde ise mutlaka tarih belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında da verilmelidir:

<http://www.tdk.gov.tr/bilterim> (15.12.2002)

9. Kaynaklar: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekilde yazılmalıdır. Kaynaklar, bir yazarın birden fazla yayını olduğu takdirde yayımlanış tarihine göre sıralanacak; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar ise (1980a, 1980b) şeklinde gösterilecektir:

KÖKSOY, Mümin (2000), *Türk Yükseköğretiminde Yabancı Dille Eğitim, Bilimlik Dergiler ve Türkçemiz*, Ankara: Bilig Yay.

TİMURTAŞ, F.Kadri (1951), “Fatih Devri Şairlerinden Cemalî ve Eserleri”, *İÜ, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, IV (3) : 189-213.

SHAW, S. (1982), *Osmanlı İmparatorluğu*, (çev. M.Harmancı), İstanbul: Sermet Matb.

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış yazılar, biri orijinal, diğer ikisi fotokopi olmak üzere üç nüsha olarak, disketiyle birlikte bilig adresine gönderilir. Yazarlarına raporlar doğrultusunda düzeltilmek üzere gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapılarak disketi ve orijinal çıktısıyla en geç bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Yayın kurulu, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabilir.

Yazışma Adresi

bilig Dergisi Editörlüğü

Taşkent Cad. 10. Sok. No: 30

06430 Bahçelievler/ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (0312) 215 22 06

Fax: (0312) 215 22 09

www.yesevi.edu.tr/bilig

bilig@yesevi.edu.tr

bilig

Journal of Social Sciences of the Turkish World

©Ahmet Yesevi University Board of Trustees

Editorial Principles

bilig is published quarterly: Winter/January, Spring/April, Summer/July and Autumn/October. At the end of each year, an annual index is prepared and published in Winter issue. Each issue is forwarded to the subscribers, libraries and international indexing institutions within one month after its publication.

bilig is published to bring forth the cultural riches, historical and actual realities of the Turkish World in a scholarly manner; to inform the public opinion about the scientific studies on the international level concerning Turkish World.

The articles firstly related to social sciences subjects and dealing with the historical and current issues and problems and suggesting solutions for the Turkish World are published in *bilig*.

An article sent to *bilig* should be an original article which contribute knowledge and scientific information to its field or a study that bring forth new views and perspectives on previously written scholarly works. Articles introducing works and personalities, announcing new activities related to the Turkish world can also be published in *bilig*.

In order for any article to be published in *bilig*, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if stated so beforehand.

Evaluation of Articles

The articles forwarded to *bilig* are first studied by the Editorial Board in terms of the journal's principles those found acceptable are sent to two referees who are well-known for their works in that field. Names of the referees are confidential and referee reports are safe-kept for five years. In case one referee report is negative and the other is favorable, the article may be sent to a third referee for re-evaluation. The authors of the articles are to consider the criticisms, suggestions and corrections of the referees and editorial board. If they disagree, they are entitled to counterpresent their views and justifications. Only the original copy of the unaccepted articles may be returned upon request.

The royalty rights of the accepted articles are considered transferred to Ahmet Yesevi University Board of Trustees. However the overall responsibility for the

published articles belongs to the author of the article. Quotations from articles including pictures are permitted during full reference to the articles.

Payments to the authors and referees for their contributions are made within one month after publication. The amounts of payments are determined by the Editorial Board subject to the approval by the Board of Trustees.

The Language of the Journal

Turkiye Turkish is the Language of the journal. Articles presented in English or other Turkish dialects may be published not exceeding one third of an issue. Articles submitted in Turkish dialects may be published after they are translated into Turkiye Turkish upon the decision of the Editorial Board if necessary.

Writing Rules

In general the following are to be observed in writing the articles for bilig:

- 1. *Title of the Article:*** Title should be in suitable for the content and the one that expresses it best, and should be bold letters.
- 2. *Name(s) and address(es) of the author(s):*** Names and surnames are in capital letters and bold, addresses in normal italic letters; institution the author works at, contact and e-mail addresses should be specified.
- 3. *Abstract:*** In the beginning of the article there should be an abstract in Turkish, briefly and laconically expressing the subject in maximum 150 words. There should be no reference to used sources, figure and chart numbers. Leaving one line empty after the abstract body there should be key words, minimum 3 and maximum 8 words. At the end of the article there should titles, abstracts and key words in English and Russian. In case Russian abstract is not submitted it will be attached by the journal.
- 4. *Main Text:*** Should be typed in MS Word program in Times New Roman or similar font type, 10 type size and 1,5 line on A4 format (29/7x21cm) paper. There should 3 cm free space on the margins and pages should be numbered. Articles should not exceed 10.000 words. Passages that need emphasizing should not be bold but in italic. Quotations should be in italic and with quotation marks; in quotations less than 5 lines between lines and those longer than 5 lines should be typed with indent of 1,5 cm in block and with 1 line space.
- 5. *Section Headings:*** Main, interval and sub-headings can be used in order to obtain the well-arranged narration of information in the article and these headings can be numbered if necessary. Main headings (main sections, references and appendixes) should be in capital letters; interval and sub-

headings should be bold and their first letters in capital letters; at the end of the sub-headings writing should continue on the same line after a colon (:).

6. Figures and Tables: Figures should be drawn on tracing or white paper in ink so as not to cause problems in printing or reducing in size. Each figure should be on a separate page. Figures should be numbered with a caption of the title in Turkish first and English below it.

Tables should also be numbered and have the title in Turkish first and English below it. The titles of the figures and tables should be clear and concise, and the first letters of each word should be capitalized. When necessary footnotes and acronyms should be below the captions.

7. Pictures: Should be on highly contrasted photo papers. Rules for figures and tables are applied for pictures as well. In special cases color pictures may be printed.

The number of pages for figures, tables and pictures should not exceed 10 pages. Authors having the necessary technical facilities may themselves insert the related figures, drawings and pictures into text. Those without any technical facilities will leave the proportional sizes of empty space for pictures within the text numbering them.

8. Stating the Source: Endnotes should be only for explanation and explanations should be at the end of the text.

References within the text should be given in parentheses as follows:

(Köksoy 2000); (Köksoy 2000: 15)

When sources with several authors are mentioned, the name of first author is written and for others (et. al) is added.

(İsen et al. 2002)

Full reference including all the names of authors should be given in the list of references. If there is name of the referred authors within the text then only the publication date should be written:

“Tanpınar (1976:131) on this issue ....”

In the sources and manuscripts with no publication date only the name of author; in encyclopedias and other sources without authors only the name of the source should be written

In the secondary sources quoted original source should also be pointed:

“Köprülü (1926) ....” (in Çelik 1998).

Personal interviews can be indicated by giving the last name(s), the date(s) and moreover should be stated in the references.

<http://www.tdk.gov.tr/bilterim> (15.12.2002)

9. References: Should be at the end of the text in the alphabetic order as shown in the example below. If there are more than one source of an author then they will be listed according to their publication date; sources of the same author published in the same year will shown as (1980a, 1980b):

KÖKSOY, Mümin (2000), *Türk Yükseköğretiminde Yabancı Dille Eğitim, Bilimlik Dergiler ve Türkçemiz*, Ankara: Bilig Yay.

TİMURTAŞ, F.Kadri (1951), “Fatih Devri Şairlerinden Cemalî ve Eserleri”, İÜ, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, IV (3) : 189-213.

SHAW, S. (1982), *Osmanlı İmparatorluğu*, (çev. M.Harmancı), İstanbul: Sermet Matb.

How to Forward the Articles

The articles duly prepared in accordance with the principles set forth are to be sent in three copies, one original and two photocopied forms with a floppy disk to bilig to the address given below. The last corrected fair copies in diskettes and original figures are to reach bilig within not later than one month. Minor editing may be done by the editorial board.

Correspondence Address

bilig Dergisi

Taşkent Caddesi, 10. Sok. Nu: 30

06430 Bahçelievler - ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (0312) 215 22 06

Fax: (0312) 215 22 09

www.yesevi.edu.tr/bilig

bilig@yesevi.edu.tr